SZALATNAI REZSŐ

KEMPELEN, A VARÁZSLÓ

REGÉNY

I.

Volt egyszer egy híres magyar, aki az ördöggel cimborált. Legalábbis ezt fogták rá, akik megirigyelték, hogy sorjában minden sikerül neki. Még a királyok is úgy emlegették mint varázslót. Egész Európa megcsodálta tüneményes találmányait. Odahaza azonban azt is tudták róla, hogy széles Magyarországon nincs nála hívebb hazafi. De ő mindig a háttérben maradt, nem szeretett a napfényes oldalon sütkérezni, azt átengedte a hiúbbaknak, süttessék magukat, ha olyan jóleső érzés. Egy öröme volt, hogy vitte, vihette előre a hazáját, s nem fogadott el érte semmit.

Hívták pedig ezt a nevezetes embert: Kempelen Farkasnak.

Tüstént megmondom, hogy nem volt az ördög cimborája, varázsló sem volt, hanem az esze és a szíve emelte az emberek fölé. A XVIII. században élt, amikor úgy tűnt fel: a török hódoltság utáni szegénységben és kábulatban összezsugorodott a kis magyar nemzet. Rákóczi török földön már rég halott, s nem marad egyéb virrasztó csillagunk, mint a keserűség. Mégis támadt ekkor egész sora a kiváló férfiaknak, akik lángoló hazaszeretetüket úgy adták tudtul a világnak, hogy szép alkotó munkát hagytak maguk után.

Ebben a században él az éjt nappalá tevő, fáradhatatlan tudós: Bél Mátyás, aki megírja Magyarország földrajzát és történetét hiteles adatok alapján. Az ő barátja Mikoviny Sámuel, aki e művekhez megrajzolja vármegyénként Magyarország térképeit, aztán folyókat szabályoz, lecsapolja a mocsarakat fellendíti a bányászatot, s vízműveket épít. Egy alföldi mezővárosban Tessedik Sámuel elülteti az akácfát, termővé teszi a szikes földet, s mezőgazdasági iskolát alapít. Tessedik nyomában jár Nagyváthy János, aki minden magyar embert meg akar tanítani a helyes mezei munkára és hasznos házi munkára egyúttal. Bessenyei György és Kármán József, a két író megmutatja, hogy magyarul éppúgy meg lehet írni minden érzelmet és gondolatot, mint németül vagy franciául. Berzeviczy Gergely és Hajnóczy József nyíltan kijelenti, fel kell szabadítani az ország lakosságának nagyobbik részét jelentő jobbágyparasztságot, önálló kereskedelmet kell létrehoznunk a szomszéd államokkal, s véget vetni hazánk osztrák kizsákmányolásának. Járjunk a magunk lábán, ha már állni tudunk rajta.

Nem volt veszélytelen ilyen gondolatokat hirdetni akkoriban. Berzeviczyt elhallgattatták, Hajnóczyt lefejezték. Kempelen Farkas ezekhez a bátor hazafiakhoz tartozott, de jobban ismerte a Habsburgokat bárkinél, s azért óvatosabb volt. Elrejtőzött a találmányai mögé. S ezt olyan ügyesen csinálta, hogy utóbb is csak az maradt meg róla az emlékezésben, hogy ördöngös masinákat készített. Sakkozó gépéről ma is tud mindenki, pedig azt csak szemfényvesztő játékszernek szánta. Érdemes hát elmondani mindazt, ami Kempelen Farkas nevéhez fűződik, mert szép sora van annak. Nem szabad megfeledkeznünk nagy embereinkről. Elsárgult, repedező, ódon leveleket olvastam végig, régi könyveket, jelentéseket néztem át, végigjártam azokat a helyeket, ahol megfordult, hogy elmondhassam Kempelen Farkas egyszerű s mégis érdekfeszítő életét.

2.

Gyere hát velem, elvezetlek a régi Pozsonyba, mert ott lakott e történet hőse.

Nem bánod meg a fáradságot, mert szép várost ismersz meg, s mulatságos embereket. Olyanformán lépünk ki, hogy épp a XVIII. század közepe táján érjünk oda.

Elballagunk, miként egykor a vándorok.

Megyünk, mendegélünk a fehér országúton, melyet sok száz esztendővel előbb puliszkaevő római katonák törtek fel, s megállapodunk, akárcsak ők, a szőke s csöndes Duna partján.

Tavasz van éppen, szépséges május, süt a nap, csattognak a rigók, virágoznak a fák. Ilyenkor az ember erősebben érzi, hogy nagyon szereti azt a földet, amelyen született.

Amott a dombon, a Duna felett, a pozsonyi vár. Nézd meg jól! A legfőbb magyar vár, rajta az ország szeme. Meleg sárga falai, négykúpos, piros tornya, százegy kék ablaka már messziről úgy integet, mint a mesebeli kacsalábon forgó kastély. A vár alatt Pozsony házai, mint csibék a kotlóstyúk körül. De rend van ám az utcák és házak elosztásában, azt már az első szempillantásra is észre lehet venni. A vár alatt, a várdomb lejtőin erős fal húzódik, hétágú csillag formájában. Fal veszi körül a vártól különválasztott várost is, amelynek négy tágas kapuja éjjel-nappal tárva-nyitva áll. Nem kell immár félni a töröktől, nem tér vissza többé Magyarországra. Nézd csak, mennyi kecses torony s búbos háztető zsúfolódott itt össze. A talpas kéményekből fehér füst száll felfelé.

Béke van Pozsonyban.

Amikor elérjük a liget szélét, merthogy dél felől jövünk, épp szembe kapjuk a várost, ott a hajóhídnál. Megkondul a Szent Mártonról elnevezett királykoronázó templom nagyobbik harangja, délidő van, megállapodunk hát itt a dunántúli parton. Kedves vendégfogadó vár ránk, ahol frissen rántott hallal s pozsonyi óborral fogadnak a patyolatfehér asztalnál. Az a híres fogadó ez, ahol jó termésű évben nagyobb iccével mérik a bort. Tudják ezt az ital kedvelői az egész országban. Mi sem egyszerűbb, mint hogy a vendégek összeismerkednek. Beszédbe elegyedünk iddogáló öregemberekkel. Élénken emlékeznek még a törökökre, akik ugyan Pozsonyt sose vették be, de bevették Budát, s százötven éven át Magyarország siralmas, gazdag nagyobbik felének voltak falánk urai. Miattuk lett a jól megerősített Pozsony, itt a nyugati kapuban, az ország szélén, Bécs tőszomszédságában, Magyarország helyettes fővárosa.

E százötven év alatt nem egy magyar fiú arra gondolt álmában: kardosan, lóháton Sztambulba megy pajtásaival együtt, hogy kalandos virtussal hazahozzák azt a három aranyszobrot, amelyet Szolimán szultán vitt magával Buda várából, Mátyás király palotájának bejárata elől. Sztambulba ugyan senki sem jutott el közülük karddal a kezében, de a XVII. század végére mégis kitakarodott a török hazánk földjéről, s újból szabad lett ősi Buda vára.

De jaj, cseberből vederbe estünk, mert most a szabadító osztrák ült a nyakunkra, mégpedig olyan erősen, hogy lélegzeni is alig bírt tőle a szegény ország. Ausztria császárjának, aki magyar király volt egyúttal, kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a szétrombolt Buda és Pest feltámasztásával s bővítésével törődjék, s újból világszép hellyé tegye a régi magyar fővárost, amilyen Mátyás alatt volt. Romladozzék csak elhagyatva, csodás forrásai bugyogjanak bele a Dunába, így történt, hogy Pozsony maradt azontúl is, újabb százötven évre Magyarország fővárosa. Ott koronázták a Habsburg-királyokat, ott ült össze a magyar országgyűlés. Arra

kellett irányítani a szekereket meg a hajókat, borral s gabonával megrakva. Arra vitték el katonának a magyar fiúkat, oda terelték az egész országból a jó kövér szarvasmarhát, arra siettek el a magyaroknak adóba szedett pénzével. Pozsonyban aztán minden magyar kincs német vezényszóra sorba állott, s úgy masírozott fel Bécsbe, ahogyan a katonák szoktak.

Az ország időnként fellázadt a bírhatatlan zsarnokság ellen, de a bécsi császár-király erős volt s furfangos, legyőzte a felkelőket. Ha fegyverrel nem bírta, támasztott a magyarok táborában megvásárolható bérenceket, akik tőrbe csalták a szabadságharcok hőseit. S ment minden tovább, ahogyan a császár kívánta.

Így aztán érthető, hogy a császári család a pozsonyi várban úgy érezte magát, mint a bakon ülő kocsis, aki kezében tartja a gyeplőt. Pozsonyban s a nyájas pozsonyiakban megbíztak a Habsburgok, a városon túli országot azonban gyanús szemmel kísérték. Ott, túl a Dunán, a Tiszán túl, fent a hegyekben és a messzi Erdélyben éltek a nyakas magyarok s a velük egy húron pendülő többi nép, Magyarország kiuzsorázott lakosai, akiknek sehogyan sem tetszett, hogy ők ingyen dolgozhatnak körömszakadtáig a bécsi dicsőségnek.

Bécs ugyanis a mi munkánktól gyarapodott meg erősen. Palotái akkor nőttek fel sorba, mint eső után a gomba. Játékból és muzsikából annyi fakadt ott egyszerre, hogy a gazdag urak azt tartották, az ember ugyan utóbb Bécsben is meghal, de nem öregszik meg soha. Mentek is a magyar főurak szaporán Bécsbe, mondanom sem kell, hogy ők építették a legszebb palotákat, s mire magukra húzták a divatos fecskeszárnyú frakkot, s fejükre tették a rizsporos parókát, úgy elfelejtették hazájuk nyelvét, mint a paróka alatt a bolhákat.

Hát ebből az úri jólétből jutott valamicske a szolgálatkész Pozsonynak is.

Akkortájt Pozsonyban is épültek sárga és zöld színű barokk paloták, kovácsoltvasból font erkélyekkel s méltóságos, kőkeretes kapuval, amelyet kétoldalt a falba borulva marcona kőóriások őriznek. E főúri otthonoknak úgy kellett helyet szorítani a szűk kis Pozsonyban, ahogyan az erős ember tolakodva, könyökkel szorít magának helyet a tömegben. Úgy fest még ma is a sok összeszorult polgári ház a hatalmas paloták közt, mint a szorongó emberek. Szinte hallani a szuszogásukat. Még az a ház járt a legjobban, amelyet félrelöktek olyan utcaoldalra, ahová a nap nem jár sütni. Ott aztán egymásba fogódzkodhatnak a gyámoltalanok, s tűnődhetnek a sorson. Az úri paloták nem törődnek a duzzogásukkal. De a polgárság már akkor is, Pozsonyban is elégedetlenkedett, nehezen viselte a kiváltságos rendi világot.

Most pedig, hogy mindezt megtudtuk, átkelhetünk a hajóhídon, bemehetünk a városba.

Nyugodtan lépegethetsz, a híd ugyan kissé libegős, öregemberek csak egymásba karolva bandukolnak át rajta, de ne félj, nem fog szétszakadni.

A városba természetesen a Halászkapun át kerülünk be. Ez a városkapu éppen itt van, szemben velünk, ahogy lelépünk a hídról. Jó névre hallgat a kapu, jó emberektől kapta a nevét. Ritkán szóló halász magyaroktól, akik a Duna túlsó partján, a ligetben laknak. Régi metszetek rajzolói mindig ilyen pipás, fekete halászokat rajzoltak Pozsony látképére a ligeti oldalon. A halászok errefele igyekeztek a városba, vitték a piacra a jóféle csukát, harcsát és vizát. A piacot is amott felfelé azért nevezték el Halpiacnak.

Átlépve a kapun, vígan kopoghatsz a macskafejnyi utcaköveken, mindössze pár lépés, máris a Fő téren találod magad, derék, emeletes házak közt, amelyek négyszögben fogódzkodtak össze. A térség közepén, egy kőoszlopon fürkésző kővitéz áll, igen kardosan, mivelhogy Pozsony város pallosjogát képviseli. A városbíró itt maga ítélkezik élet és halál fölött, ezt hirdeti a kővitéz.

Egy kicsit őgyeleghetünk itt, nem ugyan vidám szívvel, mert ádáz idegen uraink s királyaink e helyt végezték ki pozsonyi karddal azokat a férfiakat, akik a haza szabadságának ösztönzői voltak. Érintsd meg a szobor lábát, érezni fogod, hogy hideg, mint a sír.

Velünk szemben áll a városháza, miként a szóló kedvében levő ember, aki feje búbjára tolja a süvegét. Két sor ablaka borpiros, s halványkék kockákkal van kirakva. A bal végén álló szépséges, erkélyes toronyra tisztelettel tekinthetsz fel. Kevés ehhez hasonló torony van ebben a hazában. A városháza kapuja felett Szűz Mária mosolyog a nézőre, mintha engesztelni akarná a tér zord emlékeit.

Most baloldalt megyünk tovább, elhagyjuk a Fő teret, s a csöpp, szűk Nyerges utcán át pillanatok alatt elérjük a Mihály utcát. Mehetnénk most már jobbra, a vonzó, látványos Mihály-kapu felé, az a legmagasabb torony Pozsonyban, kupakján öli a sárkányt nagy bátran Szent Mihály. Ebben a toronyban őrködnek éjjel-nappal a város épsége fölött. A Mihály-kapu tornya olyan karcsú és finom minden oldalról, hogy nem lehet arra eleget felnézni. De mi balra indulunk tovább, a Mihály utcából táguló Ventur utcába, amely különös nevét egy gazdag olasz famíliától kapta. Az Árpádok korában nem egy olasz család települt át Magyarországra, köztük voltak a Venturák is. Most már csak a nevük van meg Pozsonyban.

Itt könnyűszerrel rátalálhatunk egy keménykötésű, háromemeletes, nagyablakos komoly palotára, mert az éppen előttünk áll.

Akár hiszed, akár nem, ez volt a régi királyi ház Pozsonyban.

Ha a magyar király vagy a felesége úgy jött ide, hogy nem akart a nagy várba bevonulni, vagy mert éppen szeles, hideg tél volt, vagy éppen építkeztek a várban, akkor itt ütött tanyát. Ebben a házban szállt meg rendszerint Mátyás király is. A kapun - nézd csak - jönnek-mennek az emberek. Rég nem ez már a király kúriája Pozsonyban. Lépjünk be nyugodtan a kétszárnyú kapun, tárva-nyitva áll.

Érzed, milyen hűvös itt? Vastag falak terpeszkednek jobbra-balra. De az udvaron édesen mosolyog a napsugár. Szépen simított kövek borítják az udvart, amely négyszögű, közepén áll a kút. Kőkerítéssel, kovácsoltvasból készült káváján ritka szemű láncon lóg a veder. Mondják, nagyon jó vize van a királyi háznak. Nézelődhetsz itt eleget, mert a három emeleten, a fal mentén három külső folyosó tekereg, annak fele fal, fele pedig szépmíves lakatosmunka: kovácsoltvasból készült díszes rácsozat, mely kasként borítja a folyosók felső részét.

Egy tömzsi, barna képű, nevetős arcú, magyar ruhás fiatalember siet a lépcsőn felfelé. Fején kucsma, mentéje zsinórozott, oldalán kis kard, látszik, hogy nemes ifjú, csizmáján halkan peng a sarkantyú. Ejnye, hogy kicsípte magát. Hiszen igaz, sok leányszem nézi meg az embert, aki végighalad a Ventur utcán. A mi barátunk mutatóujjával megpödri a kis bajszát, s máris fent van az első emeleti, jobb oldali lakás előtt.

Megbillenti az ajtón lógó kis rézkopogtatót.

A ház földszintjén van a pozsonyi harmincadhivatal. Országhatáron vagyunk, a harmincad-hivatal szedi a király nevében a vámot, minden áru értékének harmincadrésze a királyé. Nagy bevétel ez, a legfontosabb a királyi kassza számára. Az emeleten, ahol a fiatalember az imént kopogott, lakik a vámhivatal vezetője, a főharmincados.

Kempelen Engelbert úr, mert róla van szó, személyesen nyit ajtót.

Nappal ugyan leginkább németül beszél a hivatalban, a hivatalos iratokat is ezen a nyelven fogalmazza roppant pontosan, otthon azonban szívesen szól annak a nemzetnek a nyelvén, amelyhez néhány éve nemesi kutyabőr is köti. Magyar vendégét is így illik fogadnia.

- Tessék, tessék beljebb kerülni! - s elrakja holland pipáját.

A nyalka ifjú meghajtja magát.

- Nagy Miklós!

- A Vas megyei Nagyokból?

- Azokból.

- Kitűnő név, istenem, milyen kitűnő név!

A hangra kijön a lakás úrnője is, Anna asszony, egy halk szavú, fehér arcú, szelíd képű, alacsony s vékony asszonyka. Kedvesen nevet, mikor hallja, hogy fiatal vendégük már kitalálta, mitől olyan illatos az előszoba: teának való gyógyfüveket tartogat ott.

- Lépjen beljebb - mondja Kempelenné.

Leülnek a tágas szobában egy-egy régi, kék posztóval bevont, meredek hátú karosszékbe. Az asztalról egykettőre eltűnik egy majolika váza s a gyertyatartó vörös viaszgyertyával. Az ifjú hátrasimítja dús fekete haját, s egy zörgő pergament húz elő. Kiderül, hogy az evangélikus latin iskola rektora küldte, Bél Mátyás uram, akinek mindig szüksége van egy-egy eredeti adatra, s közismert dolog, hogy Kempelen Engelbert pontosan ismeri az egész országot. A készülő nagy munka, Magyarország leltára, megbízható adatokon épül fel. Az iskola tanárai és diákjai mind ott dolgoznak mesterük körül, Bél irányítja őket, s ha kell, egy pontos helyi adatért a hetedik vármegyébe is elküldi az emberét. Most is arról van szó, helyes-e a Vas megyei nemesi családok névsora, származásuk, birtokuk nagysága.

Néhány pillanat múlva úgy belemerülnek a munkába, mint az úszó a vízbe. Végigmennek a családfákon, kényes birtokkérdéseken, Kempelen uram itt is, ott is kijavítja a feljegyzett számokat, keresztneveket helyesbít, évszámokat írat át. Mire véget ér az adatok ellenőrzése, Kempelenné fehér abroszt terít az asztalra, s Nagy Miklóst, hiába szabódik, ott marasztalják egy kis uzsonnára. Pozsonyban ez így szokás. Friss cipó, vaj és kávé kerül az asztalra.

- Kávé. Bécsben ez a divatos uzsonna - mondja Anna asszony -, a kaffét úgy árulják már mindenütt, mint a bort meg a sört, úri házakban is megkedvelték.

- Így győzedelmeskedik rajtunk a török, nincs itt közöttünk, de a fekete levesre rászoktatott minket! - dörmögi Kempelen, aztán megint az előbbi lista jut az eszébe, s hozzáteszi: - Mennyi név! Istenem, mennyi név! Minő birtokok!

Kempelenné tölti a kávét. Közben az ifjú vendég az ajtóval szemben a falon függő képet nézi. III. Károly császár és király allonzs-parókás[1] képmása van ott, vastag aranyozott keretben. Érthető a megbecsülés, a házigazda a császár hivatalnoka, III. Károlyról kapott magyar nemességet 1722-ben. A harmincadhivatal ellenőre volt, nagy adócsalásokat s marhaszöktetéseket leplezett le, a császár felfigyelt a nevére, nemessé tette.

- Hja, a török, a török - veszi fel a szót Kempelen uram a kávé után -, az rontotta meg a népet végképpen. Az emberek megtanulták a török alatt, hogyan kell becsapni a hatóságokat. Mintha még mindig bégek és basák kormányoznák Magyarországot. A harmincadhivatal elkerülésével kihajtott marhát áruba bocsátják, gyorsan megkötik az üzletet, s uzsgyi, máris hajtják, szöktetik a marhát a másik határba. Ezt a törvény a barmok elkobzásával bünteti. Az

[1] Allonzs-paróka: vállig leomló, bodros, nagy paróka, XVI. Lajos francia király hozta divatba. Később csak a magas rangú hivatalnokok viselték. A hagyományokhoz ragaszkodó Angliában kivételes alkalmakkor ma is hordják, pl. az egyetemek vezetői, az ügyészek stb.

elkobzott állatot azonban nem könnyű eladni, vidéken szinte lehetetlen, senki sem meri megvenni. Pozsonyban még elmegy, s ha eljutnak vele Bécsig, ott nagy üzlet. A tőzsérek ettől gazdagodnak meg, nemsokára ők lesznek az urak, nem a grófok. Szigorúbb rend kéne, mindig mondom. Pontos ügyvitel a marhák dolgában, írás minden egyes állatról. Ne mosolyogjon, kedves fiatal barátom, ez így van. A hajtók és botos legények azon mesterkednek, hogyan szedjék rá a harmincadost. Résen kell lennem az embereimmel együtt, hogy a bevétel meg ne csappanjon, mint más városokban. Képzelje le, százezer szarvasmarha megy át évente ezen a városon Bécsbe, onnan Németországba és Olaszországba: jófajta magyar ökör, azt szeretik a külső országokban. Ha kell, kocsin szállunk ki a határba, az országúton meglessük a marha-szöktetőket, körülvesszük, s hupp, rájuk! Hiába csűrnek-csavarnak. A harmincados kiméri nekik a lencsét. Hahaha! Akárcsak jómagámnak a kávét, így ni, másodszor is.

S újból falatoznak.

Egyszerre csak nyílik az ajtó, s a küszöbön megáll két, csodálkozó szemű fiú.

- Gyertek, gyertek - emeli fel szavát Anna asszony -, mutatkozzatok be ízibe.

Egy tizenöt éves, magas, nyurga, de izmos, szép arcú, finom orrú fiú hajol meg Nagy Miklós előtt.

- Kempelen János.

Mellette egy hatéves, ugyanolyan soványkа, erős, barna hajú lurkó áll, most előrelép, s édes, zengő hangon megszólal, éppolyan komolyan, mint a bátyja:

- Az én nevem Kempelen Farkas!

A szülők boldogan mosolyognak. Az apa gyorsan elmondja, hogy van még egy harmadik fiú is, a legidősebb, András, aki már elvégezte a nagyszombati egyetemet, s most a császár katonája, ifjú hadnagy, huszonnégy éves. Igen, ilyen sorrendben maradtak a gyerekek. Mert nyolc volt, de a többi, köztük egy lány is, még kisgyerek korában meghalt.

Az apa lehajol, megsimogatja a legkisebbik fiú fejét.

A főharmincados, aki akár nagyapja lehetne Farkasnak, hisz nemrég múlt ötvenhét éves, most fölragyog. Zsebébe nyúl, s kihúz egy vadonatúj ezüstpénzt. Fiának adja. Keze átsiklik a napsugáron, s amint odapillantunk, a királykép alatt jól látjuk az évszámot: 1740.

- Tedd el, kisfiam, most hozták a pénzverdéből.

A fiúcska kezébe veszi a pénzdarabot, s felemeli a fényben.

3.

A harmincadhivatal a magyar kamarához tartozik, az pedig a pénzügyek legfőbb hivatala az országban. Van mód rá, hogy a kamarai urak a saját zsebükbe is pottyantsanak olykor egy-egy dukátot. S akik lopnak, nem szeretik Kempelen Engelbertet, mivelhogy ő nem lop. Soha más ember búzájába nem vágta a sarlóját - mondják róla Pozsonyban. Ezért egy kicsit félnek tőle, Kempelen uram azonban nem neheztel a kollégáira. A legmagasabb helyeken ismerik, s ez neki elég. De tudják a hírét a körlovasok s az áruellenőrök is, nem szeretnek vele találkozni a tőzsérek, a csempészek, a kupecek, a hajósok, a szekeres gazdák, szóval az a társadalom, amelyik gabonakereskedelemből és állatfelhajtásból él Magyarországon. Mert közismert dolog, hogy Kempelen Engelbert megvesztegethetetlen ember.

A Kempelenek száz évvel előbb telepedtek le Magyarországon. Honnan jöttek? Kempelen Engelbert minden év március 17-én egy kis ezüstérmét húzott elő az éremgyűjteményéből. Kitette az asztalra, s az egész nap ott volt, meggyújtotta a vörös gyertyát, s virágot is állított melléje. A fiúk tudták, hogy az érmen egy pásztor látható, magas bottal a kezében: Szent Patrik, az írek védője. „Onnan jöttünk - Írországból!” - szokta mondogatni Kempelen apa, s e szavak után nagy hallgatásba burkolódzott. Régen volt, menekültek, s Magyarország, a nagy közép-európai vendégfogadó, befogadta az ír mezők vándorait is. Márciusban, Patrik napján a régi családi érem ott fekszik az asztalon, mint az apai ősök emléke.

Az anyai ősök itt vannak Pozsonyban, a nagymama még él, a többiek, a Gosztonyiak és Spindlerek a temetőben találhatók. Kempelen Engelbert Spindler Annával, a patríciuslánnyal, akinek apja városi szenátor, sőt városbíró volt, szép vagyont kapott. Kertet kint a vár mögött az egyik dűlőben, ezenkívül pénzt, ami tartalékban van, s nem kötik senkinek az orrára, hogy az körmöci dukátban mennyi.

Férhetett volna beléje több kedv is, mármint Kempelen uramba, de ő már fiatal korában is olyan óvatos-gondos férfiú volt, kisebb természettel, mint általában a legények szoktak lenni. Vidámkodott s kedveskedett otthon a feleségének a maga módján, s Anna híven szerette urát. Csak egymásnak éltek és a gyerekeknek. Azok meg nagyon ragaszkodtak a szülőkhöz. Nem kellett ott felírni a tízparancsolatból azt, amelyik a gyermekek szeretetét írja elő a szülők iránt, ahogy az pozsonyi polgári otthonokban a falon, kis falemezen olvasható, így hát fényben fürdött Kempelenék családi köre a Ventur utcai királyi házban.

Kempelen uramnak volt egy kedvtelése. Hivatala után azzal szórakozott, hogy elővette éremgyűjteményét, s rendezgette. Négy jókora, sárga fenyőfa dobozban tartotta régi pénzeit és érméit. Amikor ebéd után elszívta a pipáját, azonnal felnyitotta az egyik dobozt, kivette, megtörölte az ódon pénzdarabokat, ha mi rozsda odaférkőzött, azt eltávolította, s ügyelt arra, hogy a pénzek meghatározása szabatos legyen.

Volt még egy másik passziója is. Azt rendszerint a fehér asztalnál gyakorolta. Azt tartotta, ahány nyelvet tud az ember, annyi embert jelent a világon. Fiait már gyerekkorukban nyelvekre fogta: magyarul, németül és latinul egyszerre tanultak a Kempelen fiúk - csodálatos könnyűséggel. András nemrég azt írta szüleinek, hogy most éppen törökül tanul, s máris jól halad. Kempelen uram a három nyelven kívül cseh és román közmondásokat is tudott, udvarias szavakat, köszöntéseket. Ebédnél-vacsoránál két-három nyelven is kérdezgette fiait. Anna asszony szelíd mosollyal ült a bábeli nyelvzavarban, s ha már a szolgáló kivitte az edényeket, elővette aranyhímzését, s azon dolgozott.

A pozsonyi palotákban, ahol virágoskertje van a pletykának, fél füllel hallgatták a Kempelen nevet, mint vadlesen a mocorgást szokás. De a főharmincados, bár jól tudta, hogy jöttmentnek titulálják a cselédség előtt, nem hederített a főurakra. Független volt tőlük, független a várostól s a megyétől is.

- Elég egy úrnak szolgálni! - mondogatta a feleségének. - Elég nekem a király előtt térdet hajtanom! - mondogatta a fiainak.

Néha az öreg Kempelen tanulságos dolgot mutatott a fiainak.

Egy délután az ablakon át nézték a Ventur utcát. Az utca felső részén feltűnt az öreg Pálfy gróf, aki uzsonnatájt szokott látogatóba járni. A bécsi doktorok tanácsára ilyenkor gyalogolt. Miska, a hajdúja kísérte a rövid gyalogútra, kezében ura pipái s egy bőrtokban a kártya.

- Figyeljétek meg - mondotta az apa a két fiúnak -, mi lesz, ha a gróf megpillantja a Mihály-torony óráját.

A ház elé érve csakugyan megszólalt a gőgös nagyúr:

- Hány óra, Mihály?

- Négy óra, méltóságos uram - felelte Miska, fölpillantva a toronyórára.

A Kempelen gyerekek láthatták, hogy a gróf fel nem rebbentette szemét a vízszintes irányból.

János nevetett, Farkas ellenben csak meresztgette a szemét, hol az apjára, hol a bátyjára, hol az utcára.

Akkoriban Kempelenéknél szolgált egy piros, dundi képű, szőke, mindig zsíros hajú német leány, merev szembogárral és unalommal: Micinek hívták. Micinek volt valami katonaemléke. Egy lovas katona tette neki a szépet évekkel előbb, s attól tudott katonanótákat. A kis Farkas is megtanulta tőle, amilyen jó feje volt minden szövegre, s katonásan föl-földobva a lábát, menetelt az asztalok körül:

Prinz Eugenius, der edle Ritter,
Wollt dem Kaiser wiedrum liefern...[2]

A híres Savoyai Eugeniusról, a hadvezérről szólt a nóta. Eugenius emléke még eleven volt. Engelbert apó azt mondta néha a fiainak, hogy ez a pöttöm herceg, a híres törökverő mentette meg a Habsburgok államait, s a magyarországi hadszínterekről hazamenet elmondotta Bécsben a császárnak, mennyi gabonát s ökröt lehet onnan Bécsbe szállítani. Nem feledkezett meg az újoncokról sem, s tudta az adókivetés és -behajtás összes fortélyait. Nemcsak hadvezér volt, hanem államférfiú is. Farkas ilyen történetek után róla álmodott. Fekete lovon ült a herceg, kezében fekete marsallbot, s előtte török foglyok halomba hordták a fegyvert és a keleti kincseket. Mivel apja pontosan leírta, hogyan nézett ki Eugenius herceg, a „nemes lovag", Farkas egyszer azzal lepte meg szüleit, hogy Eugenius hercegként jelent meg előttük. Nagy papírorrot ragasztott az orrára, csákót tett a fejére, pálcát a kezébe, s trombitálva rohant az ebédlőasztalhoz. Boldog volt, ha megnevettette szüleit s Jánost.

Ha egyedül volt Micivel, a babonás leány boszorkányokról mesélt neki, fekete, magas nőkről, akik tüzes seprűnyélen, mint egy üstökösön felszállnak a várdomb mögött, átrepülnek éjfélkor a Dunán az osztrák oldalra, Hainburgba, a várhelyre, ahol a boszorkányok gyülekezni szoktak. Mici a tárgyhoz illő rémült arcfintorokkal kísérte mondókáit, s nagyon bosszankodott, hogy a

[2] Eugen herceg, a nemes lovag, ismét szállít a császárnak

kis úrfi nem fél, csak hallgat, s mereszti a szemét. Akkoriban még általában mindenki hitt a boszorkánymesékben. Farkas csakhamar megmutatta, hogyan hisz bennük. Egy este elbújt az előszobában, valami fekete szoknyát terített magára, ráült egy seprűnyélre, s amint Mici benyitott, iszonyú visítással nekiment. Az oktondi lány úgy megijedt, hogy csak jó idő múlva tért magához.

A hatodfél éves Farkas - ne felejtsük el: Kempelen Farkas 1734. január 23-án született a Ventur utcai házban - bátran s öntudattal járt-kelt a lakásban. Mindent megfigyelt, mindenkit kíváncsian kikérdezett, ami új és ismeretlen volt neki, azt alaposan megnézte magának. Apró dolgokat éppen úgy észrevett, mint ahogy megfigyelte a legnagyobb jelenségeket. Virágokat, köveket, házfalakat, toronyformákat, faleveleket figyelt meg, összehasonlította a játékaival, kifaggatta a szüleit, Jánost, Micit, mindenkit, aki útjába került. Kempelen Engelbert örömmel magyarázta legkisebb fiának a természet rendjét. A fiú ezen a tavaszon szakadatlan ott a kertben sündörgött, vizsgálgatta a virágokat. Az apa ragyogva nézte.

- Nézd - mondta a fiának -, a harmatcseppek olyanok itt a leveleken, mint a gyöngyszemek.

- S milyenek a gyöngyszemek? - kérdezte Farkas.

A kérdésre az apa kézen fogta a fiút, felment a lakásba, előkereste a felesége rózsafából készült, fehér csontdíszítésű ládikóját, s kivett belőle egy szem gyöngyöt.

- Ez a gyöngyszem. Ehhez hasonlít az esőcsepp, ha rásüt a nap, s megrezzen a virláglevélen.

Farkasnak megcsillant a szeme.

Míg Farkas a virágokat nézte, a szülők nem kisebb örömmel olvasták András fiuk leveleit. A hadnagy azt írta szüleinek, hogy pihenőben vannak, tánccal és itallal töltik az időt, s most épp egy új táncot tanulnak, a valceriszt, amelyben a párok úgy keringenek, mintha szállni akarnának, s hogy a tokajiból Bécsben éppen tizenkétféle fajta kapható, de neki semmi kedve, hogy egy életre katona legyen, nem azért tanult... Farkas csak néz, néz, micsoda világ ez az ő csöndes otthonukhoz képest. Kezében egy lepkével odasomfordál Jánoshoz.

- János, mondd meg: miféle lepke ez?

- Mit tudom én, majd megmondják neked az iskolában! - veti oda ingerülten János, s rohan máris a lépcsőkön lefelé.

Boldog ember, neki már szabad, egyedül is kimehet az utcára, bezzeg ő, a kisfiú, csak a nagyok kíséretében hagyhatja el az otthont.

Az apa s az anya nagyon félti. Ha köhint egyet, ha meleg a homloka, ha elrontja a gyomrát, már látják az öt kis halottat, a testvéreit, azok mind ilyen korban mentek el. Nem értenek a doktorok a tavasszal jövő, hirtelen lázzal betörő nyavalyákhoz. Óvakodni kell, s óvakodni sose lehet eléggé.

- Vigyék csak a fiút a kertbe - mondja Kempelen Engelbert -, tüstént jövök magam is. Ne az utcára, ott por van.

Kempelen Farkas alig várja, hogy beírassák az iskolába.

Akkor már szabadon járhat ő is.

Ez az idő is elérkezik.

4.

Kicsi, szűk utca hajlik el derékszögben a Ventur utcai háznál bal kéz felől, s vezet enyhe kaptatóval a magas, előkelő s hosszú Nagy Káptalan utcába. S mivelhogy ez a „nagy” névre hallgat, a hozzá vezetőt hívják Kis Káptalan utcának. Kempelen Engelbert, amikor első ízben idekísérte legkisebb fiát, bő szóval elmagyarázta neki, hogy ezt az utcát régen Papok utcájának hívták.

- Ezekben a házakban - mutatott jobbra és balra - papok laknak, a káptalan utca urai. Itt középen, a patronátusi ház kertjében lakik a dóm karnagya is, emitt a toronyban, a kert közepén van a városi zsoldosok állomáshelye, ágyúkkal és tarackokkal felszerelve. Látod azt a vitézt, aki a kertajtóban áll és pipázik?

- Látom, piros az orra.

- Az ám, mert sok bort isznak a mihasznák.

Aztán az apa fordított egyet a mondanivalón.

- Ez itt egy mély kút, látod-e? Nos, mit gondolsz, milyen kő van a legtöbb kútban?

- Vizes kő! - felelte tüstént Farkas, mire mindketten nevetni kezdtek.

- Ez itt a plébánia, máris itt vagyunk Szent Márton dómjánál, sokkal hamarább, mintha elölről közelítettük volna meg, ahogy szoktuk vasárnap, ha templomba megyünk. Ez a díszes épület, itt a bal sor végén, látod-e, ez a prépostlak. Szép kertje van, valaha Mátyás király adta ajándékba a pozsonyi prépostnak. Kár, hogy a prépost úr a lóistállóját is itt tartja, látod, ott a fák mögött, ahová az a legény lépeget befelé a dézsával.

- Az ott, a ganéjdombnál?

- Az bizony. Az istálló elcsúfítja a szép kertet, s bűze a templomig ér. De itt vagyunk a dómnál.

S valóban, már a dóm ibolyaszín árnyékában álltak, mintha egy óriás lábához értek volna. Körös-körül sírok és kápolnák és a csontház. A székesegyház, Pozsony legszebb építménye, hatalmas kőlapok közt sötét kávészín barnán emelkedett a magasba. A kis legényke ismerte a dómot, tudta, hogy ott szokták koronázni a királyokat, de leginkább a szobor járt az eszében, amelyik a főoltárnál látható, az oltár fölött, a remek ágaskodó paripa a huszárral, aki szent, mert kardjával a ló lábainál fekvő koldusnak levág egy darabot a köpenyéből.

Kempelen Engelbert átment fiával az utca jobb oldalára. Ott álltak a dómiskola előtt, amely ugyancsak Szent Mártonról kapta a nevét, akárcsak a székesegyház. A rektor úr mély meghajlással üdvözölte a főharmincadost. Farkas szeme színes szentképeken siklott végig, amelyek a falakon sorakoztak. A szülők, akik ugyancsak fiaikkal jöttek el a mai napra ide, mosolyogtak.

- Az iskola egy szent hely! - mondta németül, lecsúszott pápaszeme mögül fürkészve a rektor úr. Farkas nyomban tudni szerette volna, miért szent hely az iskola, holott itt mindenki hangosan beszél, torkát köszörüli, néhány fiú bőg, mintha büntetni akarnák a szent helyen. De a kérdést egyelőre elhalasztotta.

Ebben a pozsonyi iskolában tanulta meg Kempelen Farkas a betűvetést.

Latinul és németül tanítottak ott, a gyerekek azonban egymás közt magyarul beszéltek.

A kisfiú élvezte a szabadságot. Néhány napig még Mici kísérgette az iskolába, aztán egyedül járt, akárcsak a környékbeli fiúk. Egészséges, szívből jövő nevetés, kiabálás verte fel naponként kétszer a Kis és Nagy Káptalan utcát. A rektor úr nem győzött eleget csodálkozni a Kempelen gyereken.

- Micsoda koponya, kérem, micsoda koponya! - ismételgette egyre az öreg Kempelennek, mikor vasárnap a Dóm téren összetalálkoztak. - Ilyen még nem volt a kezem alatt.

5.

Októberben egy napon az ebédnél nagy újságot mondott Kempelen Engelbert a családjának:

- Meghalt a császár és király, III. Károly. A gyorsposta hozta az imént a gyászhírt Bécsből. A városbíró már intézkedett, kitűzték a Ferenciek templomának tornyára a fekete zászlót, amely hírül adja Pozsony lakosainak a szomorú eseményt.

Kempelenék éppoly jól tudták, miként az egész ország, hogy a császárnak nincsen fia, és így most a trónon a legidősebb lány követi apját, Mária Terézia, aki 1736 telén tartotta esküvőjét Lotharingiai Ferenccel.

- Kevéssel azután, hogy kisfiúnk második születésnapját ünnepeltük - mondotta Kempelenné.

- Úgy van. A megboldogult császár jó előre biztosította a trónt...

De Farkas már nem hallotta, s János sem, mit tett jó előre leánya trónjáért a boldogult császár. Kisompolyogtak az ajtón, mint a macskák. Egy perc alatt kint voltak az utcán.

Itt is, ott is tereferélő emberek álldogáltak ajtók s kapuk küszöbén, megbeszélték a király halálát. Meleg, szép őszi nap sütött. A Régi Pénzverő-ház egy nyitott emeleti ablakából valaki citerát pengetett, s egy új bécsi dalt énekelt hozzá, amely bécsi dal erősebben terjedt Pozsonyban, mint a napi posta hírei. A Ventur utcán két legény boroshordót gurított lefelé. Egy csallóközi fogat nagy port verve robogott végig, kocsisa akkorát pattogott az ostorral, hogy a küszöbökön állók ijedten húzódtak vissza. Jól hallatszott a házak során túlról egy dunai hajó elnyújtott tülkölése. Lovak húzták ott a gabonát felfelé, Bécsnek. A dóm mögül a városi serfőzde füstje csapott ide az erjedő árpa édeskés szagával.

A két fiú sietett. Átvágtak a Ventur utcán, bekanyarodtak a Hosszú utca felső részébe, amely a városfalig ért. Ott, a Vödric-kapuig húzódó sikátorban már várt rájuk egy csapat. Azok öten voltak, tíz év körüli fiúk, csak az egyik volt olyan idős, mint Kempelen János. Jól öltözött diákok, városi polgárok fiai voltak mind. Az idősebbik Kempelen fiú vidám füttyel jelezte, hogy jönnek. Egy barna, erős, fekete hajú fiú, láthatóan a csapat vezére, üdvözölte a két Kempelent, s azonmód közölte a társasággal:

- Fiúk, ma nem verekszünk! Figyeljetek ide. Most azonnal sorba fordulunk, mint a katonák, s megindulunk lefelé a Hosszú utcán a kísértetek házáig. Ott megállunk. Ott lesz a döntés. Aki fiú a talpán, megmutatja: odamegy a ház kapujához, s megfogja a kopogtatót, s hármat koppint a kapura. Aki ezt megteszi, az lesz ezentúl a praeses![3] Jó?

- Jó! - hangzott nem egyszerre és nem nagyon határozottan.

A kísértetek házától mindenkinek borsódzott a háta.

Micsoda vakmerőség ilyet kívánni! Ha ezt a szülők tudnák.

Jaj, a kísértetek háza! Ez volt akkoriban Pozsony hátborzongató nevezetessége. Mici is elmesélte a Kempelen fiúknak, mi történt a Hosszú utcai házak egyikében.

- Hát az úgy volt - mesélte -, hogy élt egyszer itt egy Klemensz János nevű polgár. Az én nagyapám ismerte, nagyon rendes ember volt, egyszer városbírónak is megválasztották. De amikor meghalt, mindenfélét sugdostak róla a városban. Hát egyszer csak a Klemensz János

[3] Praeses (prézesz): elnök

szelleme megjelent Bécs mellett egy faluban, egy Regina nevű leánynál, s arra kényszerítette, hogy utána jöjjön Pozsonyba. Regina el is jött, bement a Balassa házba, s pontosan éjfélkor megjelent előtte Klemensz János. Regina böjtölt, próbálta elűzni a szellemet, de az nem hagyta magát, minden éjfélkor ott tekergeti körülötte. Egyszer csak megszólalt, s elmondta, hogy ő nagy bűnös, mert olyan pénzre tett szert, amelyhez vér tapadt. Ráparancsolt Reginára, menjen el az özvegyéhez, s mondja meg neki, osszon szét a szegények között kétszáz forintot. De Klemenszné Reginát kipöndörítette az ajtón. A kísértet azonban tovább gyötörte Reginát.

Akkor valaki azt tanácsolta neki, káromkodjék egyet a kísértetre, hátha attól elkotródik. Regina szófogadó lány volt, aznap éjjel rákiáltott: „Vén csibész, hordd el magad!" Mire a kísértet úgy pofon vágta Reginát, hogy elöntötte a vér. Ezt tanúk igazolták. Ezután az történt, hogy a kísértet minden éjfélkor végigjárta a ház összes szobáit, s felforgatta a bútorokat, földre hányta a képeket. Akkor már senki sem mert a Balassa-palotában lakni. Minden emelet üres lett. Csak Regina maradt ott, a szellem nem engedte, hogy elmenjen onnan.

Valaki megint tanácsot adott a boldogtalan lánynak, mire Regina megmondta a szellemnek, bizonyítsa be, hogy valóban ő a Klemensz János. A kísértet ekkor rátette a kezét egy terítővel letakart faládikóra, s azon, mintha beleégették volna, ott maradt a jobb kéz lenyomata. Megvizsgálták, megállapították, hogy az Klemensz János kezétől való, mert hiányzik a mutatóujj felső perce. (Klemensznek ugyanis egy sebész, mert körömmérgezése volt, ezt levágta.) Erre Regina másnap elment a káptalanba, megkereste a püspököt. A püspök azt mondta, vegyen magához egy deszkát, s mondja meg a kísértetnek, erre üsse rá a kezét. A kísértet meg is tette, de dühös volt, s földhöz vágta a deszkát, hogy láng csapott fel.

Vitte másnap Regina a deszkát a püspöknek. No, most a püspök is láthatta, hogy minden igaz. A deszka ott maradt a püspöknél, aki később a dómban helyezte el, ma is mutogatják a sekrestyében. Erre a püspök írt egy cédulát, hogy ha majd jő a kísértet, Regina adja oda neki. A cédulára ez volt ráírva: „Mondd meg, hol van a gyilkosságból származó pénz elrejtve!" A kísértet megfogta a levelet, amely rögtön keresztülégett, de megmondta, hol az arany. Másnap azon a helyen egy városi bizottság meg is találta.

Most már húsz pap ment fel szenteltvízzel Reginához. Jött is a kísértet, de csak Regina látta. Egy láthatatlan kéz azonban kiragadta a papok kezéből a szenteltvíztartót, s a földhöz vágta. Erre a papok mind kifutottak az utcára. Másnap új papsereg jött Reginához, s vitték az aranyat is. A kísértet az aranyat a zacskóval felemelte, és háromszor az asztalhoz verte. Másnap a papok a dómban kiosztották az egész pénzt a szegények között. Mikor ez megtörtént, egy fehér galamb repült el az emberek felett. Regina felkiáltott: „Ott repül Klemensz János szelleme!" Azóta nem jár vissza, de a Balassa házban nem mer lakni senki. Regina is elköltözött, s a sikeres szelleműzéséért haláláig nyugdíjat kapott a jámbor császártól.

Ezt a történetet mindenki ismerte Pozsonyban, sőt egész Európában. Könyvek, röpiratok jelentek meg róla, ájtatos zarándokok ezzel erősítették a szívüket. A Hosszú utcai Balassa házat azonban minden élő ember elkerülte, még a katonák is. Ki merne ujjat húzni egy kísértettel?

Hát ehhez a házhoz vonultak fel a fiúk. A sok apró láb csak úgy pattogott a köveken. A fekete fiú megállította a csapatot.

A Balassa-palota szürkén, porosan, elhagyatottan nézett rájuk. Ott nem mert seperni senki. A ház előtti kövek közt gyom nőtt, fű lengett a kapunál. A kapu kilincsén s a koppantón por fehérlett, amely port csak a szél szokta letörölni. Félelmetes ház volt ez, valóban a kísértetek háza.

Sétáló s tovasiető emberek egyaránt megálltak, s nézték, mit akar a hét fiú ezen a helyen.

A fekete, sűrű szemöldökű fiú megismételte a bátorság feltételét:

- Aki mer, kopogjon a kapun!

Egy pillanatig senki se mozdult a hét fiú közül.

Egyszerre csak kibújt a csapatból a legkisebb gyerek. Nyugodt léptekkel haladt a kapuig, még egy lépés, felemeli jobbját, ágaskodik, eléri a koppantót, földobja, leengedi egyszer, kétszer, háromszor. Olyan csend lett a Hosszú utcában, hogy hallani lehetett a döngést. A kisfiú megfordult, s mosolyogva visszatért társaihoz.

- Vivát Kempelen! - hangzott fel a csapatból a kiáltás.

A kopogtató valóban Kempelen Farkas volt.

A járókelők azonnal körülvették a fiúkat. Az anyák menekültek gyermekükkel, hátha a kísértet a vakmerő imposztort szemelte ki az emberek gyötrésére. Híre futamodott ennek az egész városban. Az alabárdos éjjeliőröket, akik ugyancsak nem merték az éjféli órát elénekelni a Balassa ház tájékán, ettől fogva a kis Kempelennel csúfolták.

Kempelenék ablakai alatt aznap este összecsődültek az emberek. Az anya félelemmel takargatta a kisfiút, szidta Jánost, miféle társaságba keveredtek. Mici jajveszékelve járt fel s alá. Az öreg Kempelen nem volt otthon, csak későn ért haza, de már akkor rég tudta, mit mívelt a legkisebbik fia. Nem hitt a kísértetekben, de magában azt mormogta: az ördög sose alszik. Honnan vette az ő fia ezt a bátorságot?

Büszkén lépegetett a lépcsőkön.

Épp akkor húzták meg a Ferenciek templomában a sörharangot, amely tudvalevően az esti sörözés végét jelenti a kocsmákban. Ez volt a záróra. Fönt, a Mihály-kapu tornyában, az erkély szélén megállt a mély hangú toronyőr, s az elcsendesedő városra ráénekelte vontatott német ritmusban:

Tűzre, fényre vigyázzatok,
Nehogy ebből kárt lássatok,
Isten óvja nyugalmatok!

6.

Két héttel később, egy délután Kempelen uram a Duna utcában járt Farkassal. Krisztina nagymamánál voltak, aki Farkast nagyon szerette, s ezúttal is naranccsal rakta tele a zsebeit. Siettek hazafelé. A Mihály-kapuba fordulva, a Vörös Rák patika előtt egy magas, szép szál, ragyogó szemű, hosszú, göndör parókájú, sötétkék kabátban lépkedő úrral találkoztak. Az öreg Kempelen megkülönböztetett tisztelettel üdvözölte. Farkasnak úgy tűnt fel, mintha az ismeretlen férfiú állandóan mosolyogna. Sőt nevetett, amikor megállt, ránevetett Farkasra cinkos szemvillantással, s vidáman, szabad mozdulattal mindkét kezével vállon fogta a fiút.

- Igazad van, kis Kempelen, nincs kísértet a Hosszú utcában, sehol Pozsonyban, sehol a világon. Ne félj ezentúl sem. Mondd meg, nincsenek kísértetek. Kempelen uram, gratulálok kegyelmednek, ez a fiú még nagyra viszi!

- Köszönöm, rektor uram, jólesik hallani a legilletékesebb dicséretet ebben a városban. Magam is csak azt szeretném, ha a fiú tehetségéhez képest jó iskolába kerülne. Sajnos a kitűnő lutheránus latin iskola, tekintetes és tiszteletes uram tudja, az én gyermekeim előtt el van zárva. Nem vihetem őket oda, hisz - suttogva folytatta - megennének a jezsuita páterek. A kanonok urak a Balassa-házi eset óta amúgy is görbe szemmel néznek rám, talán azt hiszik, hogy szülei biztatták fel a fiút.

- Értem, értem, de aki ilyen korban ekkora érettségről tesz tanúbizonyságot, azt nem hajlíthatja el saját eszétől semmiféle nevelés. Gondoljon a francia Cartesiusra[4], uram! Nem kell féltenie a fiát, bárhol fogják is tanítani. Ezt a fiút saját feje fogja dirigálni.

A méltóságteljes férfiú olyan erővel mondotta ezt, hogy hosszú parókájának csigái is megrázkódtak.

A magas úr ezután még megköszönte Kempelennek többszörös segítségét az adatok ellenőrzése körül, majd komoly mosolyával, kissé szertartásosan, ellépkedett a Vörös Rák oldalán a híd felé.

Kempelen tüstént elmondta fiának, hogy a tiszteletre méltó férfiú nem volt más, mint Bél Mátyás uram, az evangélikus lícium országos hírű rektora, a nagy tudós, aki mindenhez ért a világon, s annak ellenére, hogy eretnek - mert evangélikus pap is -, a császár, sőt maga a pápa is kitüntette.

Farkas azonnal közbeszólt:

- Az, aki hozzánk küldte a nyalka, kardos ifjút az adatokért, ugye? Az, aki édesapám magyar nyelvtanát írta, az Ungarischer Sprachmeistert, azt a kis rózsaszín kötésű könyvet, ugye? Szép beszélgetések vannak a könyvben ételekről, italokról.

- Úgy van, úgy van, te kis mindentudó, de siessünk most, hideg van már, otthon vár a jó forró tea, édesanyád gyógyteája.

- De abban a Sprachmeisterben alá van húzva, tollal aláhúzva, ez a mondat: „Nosza hát, jó uraim, vigyázzunk az asszonyi nemzetre.”

---

[4] Cartesius: latin neve René Descartes (Röné Dékárt) francia filozófusnak, a felvilágosodás elindítójának (1596-1650)

- Ejnye, te fékomadta! - mondta Kempelen úr, s mindketten olyan hahotába kezdtek, hogy a járókelők megfordultak, s fejcsóválva nézték, egy meglett korú férfi meg egy tapsifüles gyerek mit mer hangoskodni a nemes város utcáján.

Otthon Kempelen Engelbertet az a hír várta, hogy legidősebb fia, András, külön engedély alapján az új császári követtel Sztambulba ment titkárnak.

- A szultán udvarába? - kiáltott Farkas.

- Oda bizony - mondotta az anya.

- Hát azért tanult törökül! - csattant fel János.

- Dehogy, azért esett rá a választás, mert már tudott törökül, s tud minden nyelven. Az én fiaim nem maradnak meg egy pályán, forgatják majd foglalkozásukat, mint a kereket - mondotta az apa önfeledten. - Lám, András már otthagyta a katonaságot.

Farkas körültapsolta anyját és levélolvasó apját. Vacsora közben az apának nehéz kérdésekre kellett felelnie. Farkas is, János is sorra megkérdezte, miért írta Bél Mátyás németül a magyar nyelvtanát, miért írja latinul a könyveit, miért nem jár hozzájuk látogatóba, s miért kellett vele suttogva is szót váltani.

Az öreg Kempelen megfelelt, ahogy tudott:

- Nézzétek, gyermekeim, németül kellett megírnia a nyelvtanát, mert most a német a fő világ, sokan nem tudnak magyarul, akik magyarok, és sokan magyarul akarnak tudni, akik csak németül tudnak, s Magyarországon élnek. Ez így van, így hasznos és ügyes ez a könyv. Rászoktatja az embereket a magyar szóra, akik azt hiszik, hogy már csak németül vagy franciául illik beszélni. A nagy könyveket meg azért írja Bél Mátyás latinul, hogy megértse az egész világ, megtudja Európa, hol van Magyarország, kik a lakói, mi terem ott, s milyen volt az ország múltja. A latint megérti mindenki, s mert Bél uram adatai pontosak, ezentúl még a franciák is tudni fogják, hol keressék a tokaji bor hazáját. A latin halott nyelv, de még szükség van rá egy ideig nálunk. Bél mestert én nagyra becsülöm, de szorosabb barátságot nem jó fönntartani vele. Császári hivatalnok vagyok, Bél uram független ember, megfigyelt eretnek pap, sok baja volt a hatóságokkal, vád alá helyezték, hogy a kurucok kéme, most ugyan már közbecsülésnek örvend, de az ördög sose alszik.

- Édesapám, miért nem vet keresztet, amikor az ördögöt említi? Az iskolában azt tanítják, hogy valahányszor az ördög nevét halljuk, gyorsan keresztet kell vetni.

Kempelen uram úgy érezte magát, mint aki vékony jégen járkál, s az már töredezik a lába alatt. Azért gyorsan kivágta magát.

- Igaz, igaz, keresztet kell vetni. Olyan feledékeny vagyok már, sajnos, csak vessetek keresztet szaporán, úgy, úgy, én is vetek, anyátok is vet már.

János és Farkas lassú, szertartásos mozdulattal vetette a keresztet, s közben a szemük huncut lánggal égett. Ez volt az a pillanat, amikor észrevették, hogy apjuknak egyben-másban magán-véleménye van, amit nem hajlandó közölni.

- Hű, János, most jut eszembe, a kísértetek házánál elfelejtettünk keresztet vetni, pedig az emberek is mondták, különösen a nénik. Nosza, pótoljuk ki! - jelentette ki Farkas, s azonmód hányni-vetni kezdte a kereszteket. János nagy hűhóval utána.

Kempelen Engelbert összeráncolta a homlokát. Feddő szemmel nézett a két fiúra, s nem válaszolt a kérdéseikre, míg bocsánatot nem kértek. Megígérték, hogy az ilyen tréfát többé nem ismerik.

Egyéb bajuk nem volt a fiúkkal Kempeleséknek. Kitűnően tanultak. Farkas szép írását nem győzték bámulni a tanítók. Szinte rajzolta a betűket. A két Kempelen gyerek volt a mintakép minden szülői otthonban, rájuk hivatkoztak az apák, amikor nagyobb szorgalomra serkentették a fiaikat. „Bezzeg a Kempelen...”

De Farkas nemcsak a tanulásban első, hanem a játékban is. Vezére társainak, sokszor az idősebbeknek is. Ott látni a Duna-parton, amint halomba gyűjtött lapos kavicsokat táncoltat a folyó sima tükrén. Ha érik a cseresznye, viszi magával az egész osztályt a kertjükbe. Szétosztja a fákat, vezényel:

- Fára fel, lakmározzatok!

S mikor javában folyik a cseresznyeszüret, elkiáltja magát:

- Fiúk, ihol a csősz, ez nem a mi kertünk, fussunk, mindenki utánam! - S futnak árkon-bokron át Farkas után.

Egy nap felfedezik, hogy kitűnő zenei hallása van. Felveszik az énekkarba. S vasárnaponként tisztán csengő szopránének száll a dóm kórusáról. Az ájtatoskodók felnéznek: Kempelen Farkas énekel ott.

- A kis varázsló! - mondja a Szent Márton iskola rektora.

A kis varázsló életében döntő fordulatot jelent egy változás.

Kempelenné elbocsátotta Micit, s helyébe egy csallóközi magyar lányt kerített, a Hódosról való barna, karcsú, csupa vígság parasztlányt, Csapó Erzsit.

Erzsi nem énekel Prinz Eugeniusról, nem mesél kísértetekről. Munka közben énekel ugyan ő is, de szülőföldje dalait mondja. Farkas a dómbeli kórusok s divatos bécsi dallamok után ezt hallja:

Akkor szép az erdő, mikor zöld.
Mikor a vadgalamb benne költ...

A hangokra fogékony lélek elbűvölve néz körül.

Erzsinek mindenre van egy okos szava. Még azt is meg tudja mondani, mit ugat a kutya.

- Hallja-é - mondja -, azt kiabálja: „Eriggy innen, de rögvest. Állj, ne közeledj, vissza, vissza, én vagyok itt a ház őrzője.”

Farkasnak ez roppant tetszik. Szüleinek, ismerőseinek azontúl ő tolmácsolja a kutyaugatást. Ezen aztán megint lehet kacagni.

Erzsi kifogyhatatlan a dolgok megszólaltatásában.

Tűzre dobja a fatuskót, s ezt mondja:

- Most aztán mutasd meg, mekkora lángot adsz, te legény!

S tüstént megfelel a behüppentett fatuskó nevében:

- Nagy lánynak nagy lángot, biz én!

Ilyen beszédre megint csak úgy dől a kacagás.

Erzsi újfajta ételeket készített. Ha kását főzött, azt úgy tálalta, hogy a közepébe vajat cseppentett. Farkas így szerette meg a kását. Aztán fánkot, bélest és lepényt sütött, túróval, lekvárral rakta meg.

- Olyan pompás, hogy a császár is megnyalhatná utána mind a tíz ujját - mondogatta az öreg Kempelen.

Disznóhúst főzött káposztával, amit Kempelenék addig nem ismertek. Most rájöttek ennek is az ízére.

ősztől tavaszig a meleg szobában, apró munkáját végezve mesélt. Mátyás királyról meg az okos leányzóról, aki százesztendős fonálból aranyfonalat font a királynak. Csallóköz tündérei, aranymosó magyar parasztjai jelentek meg a pozsonyi szobában, s maga Csallóköz, a sziget. Arról annyi mindent mesélt Erzsi. Azt a Duna körülöleli, s táplálja sok vízzel, hogy a fű ott embermagasságra is megnő.

- Apám, hajtsák a marhákat a Csallóközön keresztül, ott meghízhat mind, olyan fű van ott! - tanácsolta apjának Farkas.

Erzsi is tudja a találós kérdéseket.

- No, hány bolha fér egy latra?

- Egy se, mert mind leugrik! - vág vissza Farkas, aki ismeri ezt az észjárást.

Így évődtek.

7.

Mire kitavaszodott - 1741-et írtak -, nagy esemény szemtanúi lettek Kempelenék. A magyar főurak megkoronázták új királyukat: Mária Teréziát.

Pozsony lázasan készült erre a napra. Sok katona érkezett a városba. A várban a tüzérek a város felé igazították az ágyúk csövét. A pozsonyiak, amint felnéztek a várra, úgy érezték, csiklandozza őket a sok tátongó ágyú. De az ágyúk mégis tudták a mórest, mert mikor a királynő Bécs felől közeledett, nem a városra lőttek, hanem a levegőbe, messzire. Csak úgy dörgött az ég, mint mikor harag jár a földön.

Harag volt bőven. Kempelen Engelbert az ebédnél elmondta, hogy Mária Terézia azt kérte az országgyűléstől: ismerje el királyi társnak férjét, a lotharingiai herceget. Mire az országgyűlés azt válaszolta dühösen, hogy erről szó sem lehet.

No, így nemigen lesz koronázás.

De estére már más hírrel jött meg a házigazda: a királynő visszavonta a kérést, koronázunk, koronázunk.

Ezen az estén nem húzták meg a sörharangot Pozsonyban. Egész éjszaka dolgoztak, tisztították, díszítették a várost. A hangos kopácsolástól nemigen alhattak a Ventur utca lakói.

Mire fölkelt a nap, piros-fehér-zöld posztóval bevont emelvények magasodtak a tereken. A tornyokban megszólaltak a harangok. Elsőnek a dóm mély hangú harangja kondult meg, utána ébresztő zenével megcsendült a Ferenciek templomáé, aztán az Orsolyáknál kezdett csilingelni két ezüsthangú kis harang, majd a Miklós-templom tornyában, a vár alatt csendült meg egy vékony hang, mintha kislány énekelt volna, végül zúgni kezdett a városháza tornyában a nagyharang, amely csak ritka ünnepi alkalmakkor szólal meg. Zúgtak, áradtak a hangok szünet nélkül. Nyolc órakor a koronaőrök átvitték a várból a koronát a dómba. Az utcákon elhelyezkedett a katonaság.

Kempelen Engelbert felhúzta az ünneplő feketéjét, és gondosan nézegette magát a tükörben. Neki jut hely a menetben, az asszony és a fiúk az ablakokból nézhetik a látványosságot.

A Ventur utca és környéke tele volt emberrel, morajlott, zsivajgott a tömeg. A koronázási menetnek arra kell elvonulnia.

- Jönnek - hangzott mindenfelől.

Kempelenné két fia közt állt az ablakban, s magyarázta:

- Már megkoronázták Mária Teréziát, most ott jön a dómból, fején a koronával, a nehéz koronázási ruhában, gyalog a veres szőnyegeken, látjátok. Csak olyan meleg ne volna! Istenem, hogy bírja ki a szegény asszony? Ezek a lovasok nyitják meg a menetet, mögöttük gyalogosan nemesifjak lépkednek díszmagyarban hármasával, utánuk az országgyűlés rendjei következnek, aztán a városok követei, majd az osztrák miniszterek, aztán a jó ég tudja, miféle uraságok. No, most ez a magányos lovas ezüstpálcával a kezében, mellén s hátán Magyarország címere...

- Ez a herold! - szólalt meg János.

- Az bizony. Látjátok, mögötte egy másik lovas közeledik, kivont karddal, délcegen, ni, hogy táncol alatta a paripa. Ez Esterházy, a főlovászmester. Mögötte maga a királynő halad.

Ebben a pillanatban az ágyúdörgést és a harangzúgást harsogó vivát dörögte túl. Minden szem a vörösesszőke hajú, komoly arcú ifjú királynőre tapadt, aki az ódon, kopott aranypalástban valóban nehezen lépkedett. Időnként hol jobbra, hol balra fordult, szemével integetett a tömegnek.

Csak úgy pörkölt a nap.

Kempelen Engelbert holtfáradtan s éhesen érkezett haza estefelé. Akkor elmesélte a koronázás további részleteit, amit a Ventur utcaiak nem láthattak. Hogyan érintette a királynő a Ferenceseknél Szent István kardjával a nemesifjak vállát, hogyan ült be az arannyal átszőtt, zöld bársonnyal bevont hintóba, s vitette magát a palatínus és a prímás díszfogataitól kísérve a Duna partján emelt koronázási dombhoz. Ott ráült ragyogó fekete lovára, amelyen arany-kantár, aranynyereg volt, felvágtatott a dombra, aztán a négy világtáj felé suhintott a híres karddal.

- Igaz-e, hogy pénzt is szórtak a tömeg közé? - kérdezte mohón János.

- Igaz! Díszes magyar lovasok frissen vert koronázási tallérokat dobáltak a népnek, ilyet, ni! - mutatta a szenvedélyes éremgyűjtő, s letett az asztalra egy koronázási tallért.

Erzsi fordult be egy tállal, s ment vissza a konyhába, ringva-rengve, mint akit nem érdekel az egész cécó. Farkas megtudta tőle ebéd után, hogy bizony látott ő a koronázásnál is szebbet, dicsőbbet otthon. Azaz nem is látta, de hallotta a nagyapjától, aki Rákóczi katonája volt bizony, s az úgy tudta elmondani, akárha látná az ember az egészet.

- Ránk járt a német a kuruc világban, gyalázatosan viselkedett, lopott, ölt, rabolt, nem alhatott tőle a falu soha. Csak meghúzta a harangot a kis harangozó, már tudták az emberek, hogy közeledik az ellenség, meglapult a falu. Épp javában szedik a jószágot, megölik a bírót, felgyújtják a házát annak, aki az istállója elé állt, s védte a tehenét, amikor porfelhő támad a felvégen, s rátör a németre a kuruc. Beleznay János jött a lovascsapatával, közrefogta a rablókat, s levágta őket mind. Hej, az volt a szépséges ünnep, mondta nagyapám, különb, mint a koronázás. Ujjongott az egész falu, örömnap volt Csallóközben, szabadon lélegzett minden ember, még az állatok is bőgtek s vakkantottak, mint soha.

- S szépek voltak a Rákóczi katonái? - kérdezte nagy, táguló szemmel Farkas.

- Szépek bizony, szebbek mindenkinél. Piros bársonyból volt a süvegük, jó sárga meg fekete lovuk, kezükben pisztoly dördült, éles, görbe, vékony karddal jöttek, de a szemük volt a legszebb, mesélte a nagyapám, gyönyörű szemük volt a kurucoknak.

- Miért volt gyönyörű?

- Mert nyugalom volt a szemükben, a szabadság nyugalma. Attól tért magához az ember akkor. Mindig emlegetik a csallóköziek, öregek, fiatalok, pásztortűznél, guzsalynál, az volt az igazi magyar világ, a kuruc világ. Hát bizony, édes kis úrfi!

S Erzsi menten énekelni kezdett.

Olyan sose hallott nótákat dalolt aznap este, hogy csak úgy zengett a ház.

Lefekvéskor odaszólt Farkas Jánosnak:

- Te, a kurucok különbek voltak a koronázási menetnél!

- De jó pofa vagy, hogy ne mondjam, bolond! - mondta pojácásan János.

- Te csak hallgass, és ne mérgesíts, mert én igazat mondok. A kurucok szebbek voltak mindenkinél, mert nyugalom volt a szemükben, s piros bársonysüveg a fejükön, s pisztolyt lőttek, s ugyanakkor megforgatták a kardot, Erzsi mondta, úgy volt, mert a nagyapja látta.

- Szóval nem te találtad ki, főokos a családban!

- Ne bosszants, mert meghúzom a hajadat.

- Csak próbáld meg, csak nyúlj hozzám! Te...

A két fiú hajba kapott az ágyak közt, de Farkas, mikor szétválasztották őket, még egyszer nyugodtan odaszólt Jánosnak:

- Most már elhiszed, hogy a kurucok különbek voltak, mint a koronázás?

De János, anyja intésére, nem válaszolt, a fal felé fordult, s úgy tett, mintha mély álomba esett volna.

A nyitott ablakon át sűrű zsírszag, sárfány- és borsillat áradt be az utcáról. Evett-ivott a szolgálatkész, mindig hajlongó Pozsony. Szikrázó röppentyűk ívelték át a Dunát, a várban fényes volt minden ablak, úgy égett a vár, mint egy máglya. Az ének- és muzsikaszó hajnalig nem állott meg.

Kempelen Farkas Beleznay lovas vitézeivel álmodott édeset, nyugalomra intőt.

Egy meleg nyárutói napon lekvárt főzött Erzsi és Kempelenné. Sok szilva termett azon a nyáron. A nagy szilvafőzésen kívül volt még más is, amit tudomásul kellett venni. Kempelen Engelbert ismét felvette birsalmaszagú fekete ruháját, és eltűnt, akárcsak a koronázás napján. Este aztán részletesen elmondta családjának, hogy a szerencsétlen királynő, akit minden irigye álnokul megtámadott, összehívta a magyar főurakat Pozsonyba, hamar-országgyűlésre, s kijelentette, hogy „a vitéz és lovagias magyar nemzet védelme alá helyezi magát”. Azért van itt a várban, talpig gyászban. A nádor már napok óta pompás lakomákkal puhítja a rendeket, ajánlják meg az országgyűlésben a bajban levő királynőnek a katonai segítséget. Hát aztán ma megtörtént a nagy esemény. Mária Terézia megjelent az országgyűlésen, képzeljétek, sírva fakadt, úgy kérte, adjanak a magyar urak tanácsot, mitévő legyen, s hajtsák végre, ami szükséges. „Magyarország mindig számíthat az én hálámra” - mondta. Ez nagy szó. Az urak erre kirántották a kardot, s úgy fogadták meg a királynőnek, hogy „életükkel és vérükkel” megvédelmezik. Egy ajtónálló mesélte nekem, hogy többen közbekiáltották: „De zabot nem adunk! Mert a zab most drága, s a lovasoknak sok zab kell. Vegye meg, ha tudja, a királynő.” Az osztrák miniszterek leforrázva, ingerülten nézték a jelenetet. Majdnem megtámadták őket a kardos lelkesülők. A királynő tud beszélni a férfiakkal - állapította meg végül csöndesen a főharmincados. - Most fölhozatja még Bécsből a kis trónörököst, Józsefet, s bemutatja a várban a rendeknek. Meglátjátok, ez a Mária Terézia magyarrá válik, ha így folytatja.

Ezen ismét volt mit nevetni.

Az apai beszámoló után Farkas két pajtásával, akik estére érkeztek, kivonult a konyhába. Erzsi vöröslő arccal forgatta a kis katlanba dugott karót, hogy a szilvalekvár oda ne égjen. A fiúk boldogan vállalták, hogy segítenek neki. Közben Erzsi mesélt, néha egy-egy kanálnyit kivett a katlanból, tényárra tette, kihűtötte, megkóstolta, vizsgálta, elég sűrű-e már. A kóstolásban Farkas és cimborái örömmel segítettek. Kavarni kellett a lekvárt még sokáig. A három gyerek hallgatta a meseszót:

- Egyszer megtörtént, hogy kiszáradt a Duna. Télen nem esett hó, tavasztól őszig nem volt eső. Már nyáron úgy sétálgattak az emberek a folyóban, mint a kertben. Kézzel fogták a halat. Nagy ínség lett az országban. Hát, amikor már csak a Duna közepén folydogált egy icinyke-

picinyke patak, elrendelte a király, állítsanak egy oszlopot a Dunába. Jöttek az emberek, felállítottak egy kőoszlopot a folyóba. Akkor a király megparancsolta, írják rá az oszlopra: „Jaj neked, ha megpillantasz engem!” Nemsokára megeredt az eső, jött a víz, s eltemette az oszlopot.

- S az most is ott van a Dunában? - kérdezték egyszerre ketten is.

- Most is ott van a Duna fenekén, s jaj nekünk, ha megpillantjuk.

- De miért? - kérdezte Farkas.

- Mert akkor megint elfogy a Duna vize, kicsiny korában elszárad a búza, éhínség lesz az egész országban, nem lesz kenyér, nem lesz hús, se széna, se szalma az állatoknak, nem lesz bor, kiapad a kutakból a víz, eljő a pestis és a háború, testvér testvér ellen fog harcolni, s nem lehet majd bízni az emberi szóban, mert aki ígér is valamit, annak az ellenkezőjét fogja cselekedni.

- Rettenetes! - sóhajtották a fiúk.

- De ugye, nem szeretnéd, ha ez megtörténne? - mondta csendesen Farkas.

- Hogy is szeretném, hisz’ ez a föld a mi hazánk. Olyan, mint az édesanyánk. Aki szereti édesanyját, nem kívánhatja, hogy baj érje. Mit csinálnátok, ha valaki meg akarná ölni az édesanyátokat?

- Én sírnék - szepegett az egyik fiú.

- Én nagyot kiáltanék, ahogy csak a torkomból kifér! - jelentette ki a második.

- Én segítségére sietnék az édesanyámnak, követ fognék a gyilkosra, s elűzném! - robbant ki felhevülve Farkas, s arca piros lett, mint a cseresznye.

- Ez az, ezt kell tenni, nem pedig bőgni s kiabálni! - mondotta Erzsi.

- De én még kicsi vagyok! - mentegetőzött az első fiúcska.

- A gyerek is tud segíteni, ha akar - felelte Erzsi. - Hát Dávid nem győzte le Góliátot?

- Úgy van, úgy! - lelkendezett Farkas, s egyszerre megérett a szeme a másik kettőnek is, hogy megmérje a tanulságot.

A katlan tüze lángoló vörösbe borította a három fiút.

8.

Ahogy várható volt, kitört a háború, Mária Teréziát megtámadták a szomszédai.

A háború porfelhője elérte Pozsonyt is.

Ezerszámra táboroztak ott a katonák. Parasztgúnyában érkeztek, színes katonaruhában ültették őket a lóra. A városi réteken napestig folytak a gyakorlatok. Minden a háború szolgálatába szegődött. Egyre kevesebb lett a hús, eltűnt a kalács, elhervadt a nóta is Pozsonyban.

Éhes emberek nem szeretnek énekelni. A város szemmel láthatóan piszkos, elhanyagolt lett.

Még 1741-ben váratlanul hazatért Sztambulból Kempelen András, újra felöltötte tiszti uniformisát, s elment ő is verekedni Mária Terézia trónjáért: Előbb Németországba, aztán Itáliába. A szülők egy-egy futárhozta levélből tudták, hogy él még.

János, a másik fiú már a nagyszombati egyetem hallgatója volt. Elköltözött hazulról, jogot tanult. Az öreg Kempelen küldözgette neki a pénzt és az elemózsiás kosarakat.

A Ventur utcai házban most már csak a kisfiúval élt együtt a két öregember. Az pedig egyre gyarapodott szellemi erőben.

Kempelenék irigyei koraérettnek mondták, s azt jósolták, elviszi egy tavaszi szél.

De a tavaszi szelek csak megedzették a vékony fiút. Ahogy látta a katonákat gyakorlatozni a vár alatti mezőkön, odahaza tornászni kezdett, vízszintesre emelte a vizesvödröt, megizmosodott.

A vakációban kifundálta pajtásaival, hogy dereglyét készítenek, s rámennek a Dunára. Eleget nézték, hogyan csinálják az igazi hajósok s a katonai szállítók. Meg is tették. Kempelenék kertjének végén feküdt egy csomó kivágott fa. Azokat egyenként lecsúsztatták a Dunához, amely ott folyt el a kert dűlőjének végén. Óvatosan csinálták, nehogy bárki is észrevegye, mit mívelnek. Aztán, ahogy a hajósoktól látták, hosszában egymás mellé fektették, a két végükön vaskampóval egymáshoz illesztették a fatörzseket. Az egyik pajtás, Bikessy Laci, hozott két evezőlapátot. Farkas egy kis fejszével (azt is Bikessy hozta a kocsisuktól) levagdosta a fatörzseket.

- Tudjátok, fiúk, ennek mind egyenlőnek kell lenni! Tartsátok a két törzset, Pallay, ide a kampóval! - vezényelt, s letérdepelve verte a kampót a két cseresznyetörzshöz.

A nap csak úgy szikrázott, vígan ficánkoltak a halak a Duna színén.

Mikor elkészültek, elhatározták, hogy kapitányt fognak választani. Mert egy hajó nem indulhat el kapitány nélkül.

- Ki lehetne más a mi kapitányunk, mint Kempelen Farkas! - kiáltotta Bikessy Laci.

- Éljen, vivát Kempelen! - kiáltotta a kis társaság.

Aztán lecsúsztatták a dereglyét a vízre, a Käsmacher-szigeti Duna-ágba. Amikor vízen volt, egyenként léptek rá.

- Nem merül el! - kiáltotta az egyik fiú.

- Nem is merülhet el, ez a mi hajónk! - mondogatta Farkas. Zsebéből egy kis zászlót vett elő, s meglobogtatta a szélben. A túlsó oldalról az osztrák hegyek mint kaján óriások néztek rájuk.

- Irány a sziget. Bemegyünk, s tüzet rakunk. Előre!

Bikessy Lacit a kocsis kioktatta, hogyan kell kezelni az evezőt. Odanyomta hát a parthoz, s abban a percben a kis tákolmány megindult a vízen. Füle tövéig piruló öt arc nézte izgatottan, mi lesz most.

Ott lebegtek a Dunán, ha nem is a nagy ágban, csak a kicsiben, de mégis a hatalmas folyó vizén. Itt a folyamnak gyönge volt a sodra. A két evezős serényen emelgette a lapátot, Bikessy Laci letérdelt, s mint egy indiánus, mártogatta az evezőt a fűzöld vízbe.

- Vigyázz, partot érünk! - kiáltotta Farkas, aki a dereglye orrában állott.

Valóban, a túlsó parton voltak már, a szigeten. A vízbe lógó bokrokba kapaszkodva odahúzták a dereglyét a parthoz. Kötéllel odakötötték egy fához. Farkas ellenőrizte, jól dolgozik-e a „legénység". Jól dolgoztak. Megpróbálták, tart-e a kötél. Tartott.

Akkor aztán vígan ugrándozva besurrantak az erdőbe. Gazdag, buja erdő terpeszkedett ezen a Duna-szigeten. Ide nem jártak rőzseszedő szegények, a korhadt fák ott hevertek az élők alatt, puha ágyat rakva a fiatal növésnek. A fű s a virág olyan magasra nőtt, hogy a fiúk alig látszottak ki belőle. Vadászatokra jártak ide a pozsonyi városi urak, az erdő tele volt szarvassal, őzzel, vaddisznóval.

A fiúk nem ijedtek meg a sűrű rengetegtől. Két jókora tölgyfa közt megtisztították az erdőt, száraz rőzsét, fát kerítettek elő, kova és tapló volt Bikessynél, egykettőre ropogott a tűz, a piros láng magasra csapott. A Mihály-toronyban most izgul a toronyőr - gondolták mindnyájan. S ettől új forróság járta át őket.

Elővették az elemózsiát, s farkaséhséggel megették. Lepkék röpködtek fölöttük, darazsak dongtak, lábuk elsüppedt a levélszőnyegben.

A visszatérés is Farkas terve szerint történt.

Szerencsésen áteveztek, csak kissé lejjebb sodorta őket a víz, nem a Kempelenék kertjéhez. Kiugráltak a partra. Mikor azonban a tákolmányt ki akarták húzni a vízből, a kötél hurka meglazult, lecsúszott a fatörzsről, s a fiúk keserves szívvel nézték, hogyan ringatja hajójukat egyre beljebb a víz. Vége volt a nagy üggyel-bajjal összeállított dereglyének.

- Elvesztettük! - Farkas sírva fakadt.

A parton két öreg halász gubbasztott csöndesen a hálójánál. Látták, mit mívelnek a fiúk.

- Aztán tudnak-e úszni, ifjúrkák? - kérdezte az egyik. Farkas és társai nagyot néztek erre a kérdésre. Mert úszni bizony egyikük sem tudott.

- Mert itt elég mély ám a víz! - folytatta a szót a halász.

Erre aztán gyorsan szedték a lábukat. Most döbbentek rá, mit csináltak. A hajuk szála is égnek meredt. Mi történik, ha a szigeten oldódik el a hajó, vagy szétesik a folyó közepén? Elhatározták, hogy erről a kirándulásról senkinek sem szólnak.

Mikor Farkas hazaért, otthon sírva találta anyját, apja pedig fel s alá járkált a szobában, olykor megállt felesége előtt, s megsimogatta őszülő fejét. Erzsi hangját se lehetett hallani. Mi történt itt? Hát az történt, hogy János nagyszombati stúdiumát otthagyva, beállt katonának. Egy lovasezredbe osztották be, s mint nemesifjú: tiszt lett. Most már a második fiú is a császár katonája! „Ha isten úgy akarja - mondotta az apa -, mindkettő visszatér hozzánk." S magához ölelte Farkast, akinek nagyon jólesett ez az ölelés, mert eltakarta a dunai kalandot. Szakadt nadrágját is Erzsi hozta rendbe, anyja észre sem vette nagy bánatában.

Így múltak el Kempelen Farkas kisdiákévei Pozsonyban.

Tizennégy éves, amikor az évzáró búcsúvers megírását az iskola igazgatója rábízza. A feladatot kitűnően oldja meg. A latin vers, amelybe magyar szavakat sző bele, elüt a rektor úr szokásos évzáró versezeteitől. Az iskolai ünnepség közönsége csodálkozással tekint a legjobb matematikusra, akiről, íme kiderül, hogy jobban tud latin verset írni, mint az oktatói.

9.

Kempelen Engelbert elhatározta, hogy fiát Győrbe küldi gimnáziumba. Az kitűnő iskola, ahol kanállal mérik a tudományt, s azonkívül magyarul tanítanak. Jó lesz az ennek a „magyar fiúnak”, ahogyan Farkast szülei hívták. A Windisch fiút is oda küldték pár éve, azért tud olyan szépen magyarul.

A pozsonyi Vörös ökör fogadónál állomásozott Schreiber bácsi kocsija, az megy Győrbe, Komáromba, Vácra, Budára. Majd Schreiber bácsi elviszi Farkast minden cókmókjával egyetemben, nem kell azt félteni. El is vitte. Jaj, hogy sírt a szegény anyja s mögötte Erzsi, de az apa nyugodt, könnytelen szemmel emelte az úti szeredást a zsidó kocsijába. Az öreg Schreiber jó puha ülést készített Farkasnak, dörmögött egyet, hangosan helyeselte a győri iskola kiválasztását, a lovak közé csapott, s a kocsi megindult.

- Hozom én, viszem én a leveleket, ha kell, a csomagot is bármikor, tekintetes uram, ne tessék félteni a fiatalurat! - kiáltott Kempelenék felé Schreiber Mózes.

Mocsarak, nádasok zúgtak a szélben, amerre a kocsi elgördült. Termékeny mezők maradoztak el, kertek és rétek. Farkas Erzsi mákos pogácsáját harapdálva nézte a tájat.

Halványkék ég alatt krumplit szedtek az emberek, tüzek égtek a mezőkön.

Győrben Kempelenék ismerőséhez, Tarnóczi Istvánhoz került kvártélyra. Tarnóczi fiatal korában a kamaránál szolgált, de gazdagon nősült, otthagyta a hivatalt, s most leginkább azzal foglalkozott, hogy bort ivott, és pipát szívott napestig. Gyermekei nem voltak, felesége nagyon jámbor lélek volt, naponként háromszor járt templomba. Tarnóczi uram elhelyezte a fiút, s azonnal hozzálátott a neveléshez:

- Igyál, fiam, jót tesz a magyarnak! - s színültig töltötte a poharakat. Elcsodálkozott, mikor látta, hogy ifjú vendége csak a pohár felét itta ki.

- Én csak ennyit szoktam - mondta Farkas magyarázóan.

- Ennyit? Hát mi az!

- Hát afféle pozsonyi szokás.

- Az én időmben más szokás dívott Pozsonyban.

- Változnak az idők, bátyám, változnak az emberek.

- Van úgy is, de a pohár, azt mondom, mindig tele legyen.

- Lehet az, csak nem issza ki az ember.

- Hát mit csinál vele?

- Hát nézi és elgondolkodik.

- Ha nincs jobb dolga ennél.

- Lehet, de nem él vele az ember.

- Miféle ember, aki ihatik, s nem iszik?

- Az is magyar ember, bátyám, s azt tartja, hogy az tesz jót a magyarnak, ha kevesebb bort iszik, mint amennyi megiható bor van előtte.

- Tyű, de filozófus vagy, fiú! No, akkor én is felteszek egy kérdést, abból tudom, életrevaló-e a bölcsességed, vagy csak könyvekbe való.

- Tessék, bátyám! - válaszolta Farkas, s mosolyogni kezdett.

- Ne nevess, fiú, hanem mondd meg, hogy hány font a hold?

- Egy font, bátyám!

Tarnóczi uram nagy szemeket meresztett, s bosszankodott, hogy ez a pozsonyi fiú csak úgy hebehurgyán rögtön kitalálja az ő rejtvényét. Nem adta meg magát.

- Hogyhogy? - kérdé.

- Hát úgy - magyarázta Farkas -, hogy négy fertálya van a holdnak, s az éppen egy font.

Tarnóczi uram elővette a pipát, szótlanul megtömte, tüzet csiholt, s lassan, komótosan kipróbálta, jól szelel-e. Mikor erről megbizonyosodott, óvatosan így szólt:

- Hát igen! - s magában ezt gondolta: ez veszedelmes ember, aki a saját fejével gondolkodik. Csináljon, amit akar.

Tarnócziné a másik véglet volt, Farkas azt is legyőzte.

Az asszony azt szerette volna, ha a fiú annyit jár a templomokba, mint ő. Farkas szabadkozott, sok a leckéje, csak akkor mehet templomba, ha diákmise van.

Így aztán Tarnócziné asszonyom istenes történeteket mesélt Farkasnak, beleszőtte a győri templomok históriáját is, a székesegyház mesés kincseiről beszélt, s a Szent Szűz képéről, mely vért izzadt egyszer, amikor ő kislány volt. Két hét múlva Farkas ismerte az összes jámbor anekdotát. Ha az asszony elkezdte, Farkas folytatta, s röviden befejezte. S magyarázóan hozzátette, hogy ma sok írnivalója van. Tarnócziné erre magára hagyta, becsapván az ajtót, s odakint hangosan litániákat kezdett énekelni. Amire Farkas azzal válaszolt, hogy hangosan olvasta latin leckéjét. A kedélyes verseny a diák győzelmével ért véget. Tarnócziné visszavonult, s csak a levelekért jelentkező Schreiber bácsinak sóhajtgatta el, hogy jó fiú a Farkas úrfi, csak nagyon konok. Amit Schreiber Mózes úgy jelentett aztán Pozsonyban az apának, hogy a győri otthonban nem győzik eléggé dicsérni a fiát, milyen szófogadó.

Kempelen Farkast Tarnócziéknál jobban érdekelte az új város. Győr akkor kapta meg Mária Teréziától a szabad királyi város rangját és jogait. De még tele volt a török világ emlékeivel. Az utcákon még látni lehetett a turbános bálványfákat. A gimnázium jezsuita tanárai szívesen beszéltek diákjaiknak a törökökről, hogy ne kelljen szólniuk a sokkal elevenebben élő kuruclabanc emlékekről. De ezekről annál többet beszéltek egymás közt a győriek maguk, akik látták Rákóczi hadainak harcait. Győr még mindig fontos erődítmény volt, sok katonával megrakva, az osztrákok féltették a várat, s szigorúan őriztek minden bástyát.

Tarnócziné nem győzte figyelmeztetni Farkast, hogy ne járjon a külső városba, különösen vásár idején ne menjen arra, ne vegyüljön a gyülevész nép közé. Természetesen annál inkább felkereste ezt a városrészt Farkas és a többi, eleven érdeklődésű diák. Ott, az egyik kocsmában találkozott Kempelen Farkas kuruc nótákat dúdoló emberekkel.

Egy vásár alkalmával üldögélt abban a kocsmában egy sebhelyes arcú, torzonborz, de meleg nézésű öregember, akit mindenki ismert, s úgy hívták, hogy „Bottyán apánk fia”. Ez az öreg ott ült a kármentő előtt, s ezt énekelte:

Bujdosik, bujdosik szegény árva legény,
Országrul országra, városrul városra,
Hogy az ő életét fordíthatná jobbra,
Fáradsága után lenne nyugodalma.

Az emberek némán hallgatták a kuruc nótát. Farkas csak nézte a keserű szájakat, az asztalszélről lelógó kezeket, a félrecsapott süvegeket. Füle szép új szókkal telt meg. A „Bottyán apánk fia” észrevette a diákokat. Egy pillanatra elhallgatott, aztán nagy keserűséggel odakiáltotta Farkaséknak:

- Nemesember volnék, de kéményseprők elhordották a fundusomat!

(Mária Terézia akkor telepítette le az olasz kéményseprőket a magyar városokban, Győrött is.)

Borízű, recsegő hang csattant fel rá a sarokból:

- Kutyánál a nemesleveled, bátyám!

Erre aztán cifrát vágott oda „Bottyán apánk fia”. S a káromkodás úgy hatott az egész kocsmanépre, mint a léghuzat. Minden fej felemelkedett, a szemek megteltek tűzzel. Farkas szomorúan állapította meg magában, hogy az elkeseredett emberek káromkodással könnyítenek a lelkükön. Rettenetes.

A gimnáziumban csakhamar rájöttek arra, tanárok és tanulók egyformán, hogy Farkasban kivételes diákot kapott a győri iskola. Nemcsak első eminense lett az intézetnek, hanem első tekintélye is. „Kempelen, a tudós” - így hívták. Megfigyelték, hogy egyedül sétál a Dunaparton, figyeli a víz folyását. Letép egy falevelet, s megáll vele a gimnázium vasalt kapuja előtt.

- Mit nézel ezen a levélen? - kérdi tőle egy diák.

Farkas mosolyogva mutatja neki, nézze meg, mennyire hasonlít a falevél erezete a kapu vasalt díszítéséhez. „Látod - mondja -, az ember utánozza a természetet. Onnan van minden.” Máskor a fákra mutat: „Nézzétek, olyanok, mint a dóm ívei.” S igazat kell neki adni. A fák és az oszlopok sora azonos. Mindez nem maradt titok a szemfüles jezsuita tanárok előtt. Egy délben magához hívatta Farkast a páter-rektor:

- Olvasta Bacont, fiam?

- Olvastam, domine rektor.

- Kitől kapta a könyvet?

- Apám küldte Pozsonyból.

- Ah, úgy! Akkor megkérem, hogy mutassa be, minő könyveket kapott eddig kedves apjától.

- Ennek nincsen semmi akadálya, domine rektor - válaszolta Farkas, s meghajolt.

Könyveit megnézték s visszaadták, holott szívesen visszatartották volna, csupa természettudományi mű volt.

A rektor azonban tudta, hogy itt nem érdemes cenzúrázni, ez a fiú a saját útján jár.

Egy kongregációs ülésen Kempelen Farkasnak bírálatot kellett mondania valamilyen történeti felolvasásról. Felállt, s ezt mondta:

- Az előadás hosszú és unalmas volt. A summájára utalva csak ennyit mondok: ne féltsétek a magyar nemzetet, olyan erős az, mint a tölgyfa!

Erről a bírálatról sokáig beszéltek a győri gimnáziumban.

De még többet beszéltek egész Győr városában Kempelen Farkas személyes virtusáról. A „tudós” megmutatta, hogy legény a talpán, aki nem ijed meg a saját árnyékától.

Úgy történt a dolog, hogy a háború elhúzódása miatt egyre sűrűbben jelentek meg Győrben is a toborzó katonák. Farkas történetesen ott volt egész sereg diákkal a külvárosi kocsmában, ahol „Bottyán apánk fia” szokott énekelni. A kocsma előtt nyalka, tarsolyos, szép szál huszárok pödörgették a bajszukat, összeütötték sarkantyús csizmáikat. Szép muzsika kerekedett ebből a sarkantyúpengésből. Aztán két huszár szembeállt egymással, nevettek egyet, beléptek a kocsmába. Ott előbb csak cifrázták, hajlongtak jobbra-balra, akkor az egyik rávert a csizmaszárára:

Gyere, pajtás, katonának!

Erre a másik huszár is ráütött a csizmájára, csak úgy csattant. S mutatta, hogy dehogyis megy katonának, félrehúzódott, nem megy, s visszaénekelte:

Nem mék biz' én, mert levágnak.

Most az első huszár diadalmasan rákacsintott, villámgyorsan összevágta a csizmáit, hogy csak úgy cikkantak a sarkantyúk, s harsányan énekelte a választ:

Ha levágnak, feltámasztnak,
Téged tesznek kapitánynak!

A tánc nagy lépéseit cifrázták, amikor felordított valaki a sarokból:

- No, fiúk, ki megyen kapitánynak a labanc mennyországba?

Odanéztek, a „Bottyán apánk fia” volt a szót szóra mondó. A kocsmai nép gúnyosan felvihogott, a diákok zavartan összenéztek, a huszárok folytatták a táncot s az éneket. De előhúzódott egy jókora termetű, pecsenyés arcú, vereslő orrú, iszonyúan feldíszített őrmester, hatalmas fringiával az oldalán, ravasz s durva tekintettel, amilyen a toborzáshoz kell. Füttyentett egyet, s az utcáról tüstént berobogott még két huszár, ugyanolyan tarsolyosan, pirosan, mintha mézeskalácsból vágták volna ki mindkettőt.

- No, kurjongató, ide gyere a placcra, az anyád! - reccsent az őrmester hangja. - Mindjárt meglátod a labanc ég lajtorjáját, felsétálhatsz rajta; hol vagy ebadta?!

Az őrmester láthatta, ki volt a közbeszóló, de nem merte a rongyos, öreg kurucot erőszakkal kihúzni. Mert abban a pillanatban, amint odafordult, s a „Bottyán apánk fia” elé lépett, a körülötte ülők mind felálltak. Az őrmester szeme a lábakra futott. Szétterpesztve, kemény állásban meredt eléje minden láb. Némán, egyetlen szó nélkül sötétlett az öreg fickó elé a kocsmai had, mint egy védőfal. Ezek nem engednek, ebből vérontás is lehet, mérlegelte az őrmester. Megváltoztatta hát a stratégiát. Ahogy jobb lábát az emberfal előtt tartotta, hirtelen visszahúzta, röhögött egyet, megfogta a két huszár karját, s táncolni kezdett velük. Piros arca lila színt kapott.

- No, Gergő! - kiáltott az ajtóban álló huszárok felé. Azok is beléptek a körbe, úgy járták a toborzót.

A tánc enyhítette a helyzetet, a kurucot védő sziklafal megelevenedett, a magyarok felvidultak a tánc láttán, s tudták, hogy a szegény ember, védettjük, immár biztonságban van. Aztán véget ért a tánc, s az őrmester hízelegve kiáltott a kocsmárosra:

- Hínnye, bort ide, jó kocsmáros, tüzes bort az asztalra, vendégeim vagytok - s széttárta a karjait.

A huszárok lesöpörték az asztalokat, s fütyürészve, danolgatva, illegetve-billegetve hozták a bort. „Bottyán apánk fia” s védői csak elnézték, hogy ilyen tisztességes magyar gyerekekből hogyan lett császári huszár. A diákok meg örültek, hogy mindkét oldalról magyarok vannak a közelben, de a borhoz nem nyúltak, tudták a toborzási regulát: aki iszik a huszárok borából, annak csákót raknak a fejére, s készen van, mehet évszámra katonának, eleshet valahol külső országokban a császárért. Szép dicsőség, sírnak tőle az anyák szerte Magyarországon. A borból inni annyi, mint parolázni a császárral. Ez a toborzás célja.

De a ravasz őrmester addig forgott jobbra-balra, míg felbomlott a diákhad, s egy rétordiák ivott a felkínált borból. Ivott egy pohárral, kettővel, azzal leültették az asztalhoz, csákót nyomtak a fejére, mentét dobtak a hátára, s körültáncolták, mint az ördögök az áldozatot.

- Kend most már katona! - kiáltotta a nagy bajszú őrmester.

- Ádám, Barbacsi Ádám! - kiabált, visított összevissza a diáksereg.

A szegény nép ott hátul felállott megint, hogy lássa, kit fogtak el hát elsőnek.

- Azér’ semmi baj, nincs szebb élet a katonaéletnél! - harsogott az őrmester.

- Mi lesz most? - dermedeztek a diákok. Voltak, akik a páterek után futottak, de a páterek csak a fejüket rázták, amikor megtudták, miről van szó. Hiába, Barbacsi Ádám elveszett. A fiú ott ült az asztalnál, kicsit ázottan a felemás gúnyában.

Akkor előlépett Kempelen Farkas. Szép csendesen odament a kocsmároshoz, megkérte, hozzon egy üveggel a legjobb borából.

- A legjobb boromból! - ismételte a kocsmáros.

- Hát, ha már így van, igyék velünk, vitéz strázsamester uram! - szólította meg Kempelen az őrmestert, s felemelte a poharat, hogy koccintson vele.

Az őrmester köpött egyet.

- Magadnak inkább tejet töltenél - morogta, de a sárga, ragyogó ital nagyon csábította, ellenállni meg nem kellett, minek?

Farkas töltött, az őrmester felhajtotta a bort. Utána nagyot csettintett a nyelvével, ahogy öreg korhelyek szoktak.

- Jó bor ez!

- Nagyon jó bor! - helyeselt Kempelen Farkas, s újból töltött. Akkor aztán nagy nyugalommal odalépett a marcona katonához, s mintha csak megigazítana valamit, levette a csákót a fejéről, s rárakta a saját fekete bársony diákfövegét. A körülállók elhűltek a csodálkozástól.

- Kend most már diák! - kiáltotta, ahogy csak a torkán kifért.

Minden hang megszakadt abban a minutumban. Mi lesz most? A gyenge szívűek azt hitték, az őrmester, amilyen vad képű, menten kettéhasítja a vakmerő diákot.

De Farkas bírta az őrmester tekintetét.

A huszárok félkört alkottak az asztal körül, de nem szóltak közbe egy szót sem.

- Hát aztán mit tesz az, hogy diák? - évődött az őrmester, s megrázta feje búbján a diáksüveget.

- Hát csak annyit - eregette lassan, elnyújtva a szót Farkas -, hogy kend ezentúl nem a generális úr alá tartozik, hanem az iskola törvényei alá, s kendnek a rektor úr parancsol mostantól fogva, akárcsak nekünk.

- Parancsol a fészkes fene, nem a rektor! - hányta az le magáról a diáksüveget nagy berzenkedve.

De Kempelen Farkas halálos nyugalommal lehajolt, felvette, s újból a fejére rakta, s töltött a borból.

- Még ha csak parancsolna - folytatta a szót, mintha kérdésre válaszolna -, de felelni is kell ám az iskolában. Figyeljen csak, vitéz strázsamester uram, szép dolog az. Odaáll az ember elé a professzor úr, s azt mondja: no, híres huszár strázsamester, aki most már diák vagy, mondd meg, ki vágott az anyján fát? Mert ilyet kérdez majd. Mit felelne rá kend?

Az őrmester kezdett dühbe gurulni, kinyitotta s megint bezárta a száját, amely nem arra nőtt, hogy ilyen kérdésre feleljen.

Farkas pedig, mint a komédiások, úgy húzta a szót:

- Könnyű a válasz: Ádám volt, aki az anyján fát vágott. Mert Ádám volt az Isten első embere, akit az Úr a földből teremtett. A föld volt Ádám anyja. Amikor Ádám fát vágott, anyján vágta a fát. Úgy bizony!

- Tyű, a rézangyalát a fejednek, fiú! - hangzott a huszárszájból.

- Ó, semmi az, ez még csak találós kérdés volt. Ezután jő csak a retorika. Füle legyen annak, aki megérti. Odaáll a katedrára a professzor úr, s elmondja, mi az alaptétel. Az alaptétel az, hogy Szent Alajos dicsérendő, mivelhogy a spanyol udvarban sohasem tekintett a királynéra.

- Hát aztán miért nem nézett rá? - kérdezte az őrmester.

Farkas szaporán folytatta, ahogyan a tanárok szokták:

- Dicsérni való, mert nehéz volt rá nem nézni a szépséges királynéra. Nyilvánvaló pedig, hogy azon tettek érdemelnek nagyobb elismerést, amelyeket nehezebb végrehajtani. Ez állítás induktív úton, vagyis példákkal bővítendő ki. Herkules is annál dicsőbb volt, mennél nagyobb feladatot oldott meg. De Szent Alajos cselekedete sok nehézséggel volt egybekötve. Mert a szem nagyon fürge jószág, nehéz ellenőrizni. S Szent Alajos fiatal volt és a királyné gyönyörűséges. Szent Alajos cselekedete, hogy sohasem nézett a királynére, nagyon is dicsérendő. Ez a zárótétel, ismételje el, volt strázsamester uram, most engedelmes jó diákunk!

- Kotródj az utamból, te! - káromkodott az őrmester, s földhöz csapta a föveget.

- Hohó, nem úgy van az, kend ivott az én boromból, kend most már diák! Tanulni fog retorikát, grammatikát, görögöt, latint, poétikát, szintakszist.

Az őrmester arca verejtékezni kezdett, a kutyafáját, ennek fele se tréfa. A huszárok mogorván elhúzódtak tőle.

- No, nem kell annak így lennie - hízelkedett Farkas -, ha azt a fiút elengedi kend. Engedje el, akkor kend se diák, mint ahogy a diák sem katona.

A veres korhelyarc felderült. Az őrmester tüstént visszaadta Barbacsit az ujjongó diákoknak, s huszárjaival nagy hűhóval elzörgött a kocsmából.

Támadt ekkor falrengető vivát. Kempelen Farkasról aznap elterjedt Győr városában a hír, hogy nincsen nagyobb varázsló nála egész Magyarországon. Tarnócziné asszonyom csak úgy hányta magára a keresztet, mikor sorjában minden kitudódott. Tarnóczi uram pedig úgy felvidult, hogy ezúttal egy pohárnyi bort diktált a mosolygó Farkasba.

- Nem megmondtam, borral győz a magyar, kedves fiam, lám, te vagy a példa! - ismételte Tarnóczi úr, s ezt a mondatot aztán volt alkalma hallania mindenkinek, akit a győri utca Tarnóczi elé sodort.

Egyszer aztán véget értek a szép győri napok. Farkasnak kezébe nyomták a díszes tesztimóniumot, a gimnázium legjobb bizonyítványát, és Schreiber bácsi hét megyében híres kocsija a nevezetes diákkal együtt eltűnt a győri utcák porában. Tarnócziék s a győri diákpajtások megilletődve néztek utána.

A győri gimnázium rektora, amikor összeállította az év végi kimutatást, Kempelen Farkas neve mellé a margóra, ahová a megfigyeléseket jegyezték fel a jezsuita tanárok, ezt írta latinul: „Egészen rendkívüli ember.”

10.

A hazatérő diákot könnyes szemű anya várta s ölelte át a kocsiból kiszállva, várta a büszke s nyugodt apa, akinek el-fehéredett már a haja teljesen, aztán Erzsi, aki majd kezet csókolt neki, ha gyorsan el nem kapja, s barátságosan rá nem förmed a leányra. Várta a hűvös, teaillatos, tiszta lakás, a puha foszló kalács az asztalon. S várták a legújabb hírek, jók és szomorúak vegyesen, aminő az emberi élet, melyről a hírek szólnak. Megtudta, hogy András bátyja kilépvén a hadseregből, Rómába ment, ott elvégezte a teológiát, pappá szentelték, s hazajövet Mária Terézia tüstént kinevezte kanonoknak, s most itt van a Káptalan utcában, a kanonoki soron lakik az egyik sárga kúriában, holnap rögtön meglátogatják, mert nem egészséges, fáj a melle. Jánosról jó hírek jönnek, már kapitány, a háborúban kitüntette magát, mindenki szép jövőt jósol neki. S a pozsonyi ismerősök? Egykori pajtásai itt vannak, várják már türelmetlenül. Bikessy Laciból óriás lett, lovagol, vív, csapja a szelet a lányoknak. De Bél Mátyás meghalt váratlanul.

- A sok munkától - tette hozzá Kempelen Engelbert. - Ott voltam a temetésén, ilyen nagy temetés még nem volt Pozsonyban.

Ezen a nyáron Farkas megtanult úszni. Bikessy Laci és régi pajtásai hívták a Duna-ágba, a Käsmacher-szigethez, régi diákkalandjaik színhelyére.

- Meg kell találni az egyensúlyt a vízben - magyarázta Bikessy Laci, s a füvön hasmánt fekve mutatta, hogyan kell úszni. Egy-két próba a sekély vízben, ahol még földet ért a lába, aztán ment a dolog a lábakkal is, s harmadszorra már mind vígan úsztak a napsütötte vízben. Barnán, éhesen, lobogó hajjal érkezett haza az úszásból Farkas.

- Jaj, fiam, megszólnak minket, ha így fogsz járni a városban! - zsörtölődött vele az édesanyja. De Farkas csak nevetett, átölelte anyját, s megcsókolta.

Jólesett ez nagyon a szegény asszonynak, mert András fiáról nagyon rosszat mondott a doktor. Mikor Farkassal együtt meglátogatták, Farkas alig ismert a bátyjára. Sovány, sápadt, szinte tejfehér volt az arca, a vörös szegélyű kanonoki reverenda csak úgy lógott rajta. Az ablakot állandóan nyitva tartotta, egy olasz orvos tanácsolta neki. Kempelenné a legjobb teákat főzte a fiának, csalánt hozatott Erzsivel a kertből, azt felvágta, megszárította, s mézzel megkeverve adta a betegnek. Minden régi jó tanácsot megfogadott s kipróbált, de a beteg csak fogyott, csak nem akart erőre kapni. Közben nagy megtiszteltetés érte Kempelen Andrást: a királynő meghívta fiához, Józsefhez nevelőnek. Udvarias, szép levélben köszönte meg a kanonok a bizalmat, de betegsége miatt képtelen annak eleget tenni. Egy hét múlva Andrást a Burg orvosa kereste fel, megvizsgálta, s nem tudott okosabbat mondani, mint amit a beteg és családja már úgyis tudott. Ámde Farkast ott látva éppen, azt tanácsolta az öreg Kempelennek, hogy jó volna, ha távol tartaná a betegtől, mert a mellbaj ragályos, s a fiatalságra nézve a legveszélyesebb.

Erre Kempelen Engelbert megint csomagolt, s elküldte a fiát Szakolcára, tanuljon meg tótul, hasznát veszi még annak. A Morva völgyében, a magyar határon fekvő Szakolcán is volt ismerőse a főharmincadosnak; Prokopius úr, a plébániatemplom orgonistája. Prokopius örömmel fogadta Farkast a széles és szeles szakolcai piacon, a hatalmas kuruc süvegű, loggiás torony alatt.

- Levegő van itt bőven - mondotta Prokopius úr -, csak ne fújna úgy az északi szél. Ha rákezdi, be kell zárkózni a házba, nincs menekvés.

Augusztus volt, a gyümölcsérés ideje. Farkast elvitték Prokopiusék a szőlőjükbe, ott próbálták magyarázni a pozsonyi úrfinak, hogy Szakolcán egészségügyi okokból kell inni a vörös bort, a város híres borát, mert a szakolcai víz nagyon meszes, attól betegszik meg az ember, a bor meg élteti, attól holtig él! - mondták s nevettek. A város fölött elhúzódó szőlőkertek szelíd homokdombokon vonulnak végig, van ott gyümölcsös is bőségesen, alma, barack, szilva. Estefelé szekereken hordták haza a dombok termését. Farkas csendesen dalolgató lányokkal és fiúkkal beszélgetett, esténként tót szavakat jegyzett fel magának. Prokopius úr lámpafénynél kijavította a szógyűjteményt, elmondta Farkasnak az igeragozást, a főnévragozást, Farkas meg elismételte a leckét. S egy nap Prokopius úr odavolt a csodálattól: hallotta, hogy ifjú vendége már „povedál" tótul, s együtt fújja a nótákat a szüretelő parasztfiatalsággal.

- No, ez gyorsan ment - mondotta Prokopius úr a plébánosnak -, s bor nélkül!

Egy délben a gyorspostával levél érkezett Farkasért: csomagoljon, jöjjön vissza, András bátyja meghalt, még elérheti a temetést, addig várnak vele. Sebtiben összerakta holmiját, és a Brünnből jövő gyorspostával visszautazott Pozsonyba. A szakolcai torony, mint egy mosolygó öreg kuruc arc, eltörölhetetlenül megmaradt Kempelen Farkas emlékezetében. Prokopiusék-nak megígérte, hogy tót nyelvi tudását nem hanyagolja el, hanem fejleszteni fogja, lesz módja rá még valahogy.

Odahaza szomorú, letört szülők várták.

Hármasban lépkedtek a koporsó után. Zúgtak a harangok, szólt a latin szertartás szövege. Farkas szívében fájdalmas érzés ütött tanyát: nincs nagyobb igazságtalanság a halálnál. S meghalni úgy, ahogy András halt meg, egy ragyogó pálya kezdetén, fiatalon. Ragaszkodott az élethez.

- Szegény, maga se akarta elhinni, hogy meg kell halnia - hajtogatta a szerencsétlen apa. - Nincs nagyobb fájdalom, mint apának gyermeket temetni - mondta később, mikor a temetés után otthon leültek az asztalhoz, s Erzsi megtöltötte a poharakat a fanyar zamatú szakolcai borral. Fájó fejjel, szédülve ült Kempelen Engelbert az asztalnál. Felhörpintette a halotti tor poharát, szótlanul felállt, odament a feleségéhez, s ezt mondta:

- Jó anya voltál, maradj ezután is.

Aztán Farkas fejét simogatta meg.

- Most már csak te maradtál nekünk és János. Most mi is csak értetek élünk. - S keményen, könnytelenül az ablakhoz ment, kinyitotta. A Ventur utca zsivaja fölszállott a lakásba. Kint nevettek az emberek, kiabáltak, suttogtak, csikordult-zördült valami jármű, suhogtak a ruhák, koppantak a cipők s a botok. Esteledett. Kempelen Engelbert lerázta ruhájáról a port, s leült, hogy vacsora előtt elszívjon egy pipát. Farkas elnézte apját, ránézett édesanyjára, aki csön-desen sírt. „Milyen keménykötésű ember az egyik, milyen érzelmes, érzékeny a másik. Az ő gyermekük vagyok én! - mondotta magában... - Nem szabad idő előtt elpusztulnom! Nem szabad..."

11.

Másnap reggel a dómban a gyászmisén Farkas egy leányarcot fedezett fel, amelyről attól fogva nem vette le a szemét.

A leány ott állt nem messze tőlük, a Kempelen rokonság és az ismerősök sora mellett, jobbra a főoltártól. Világosbarna haja volt, arca hosszúkás, finom vonásokkal. Szeme színét nem láthatta, de sötétnek tűnt, nem világosnak, annyit kivehetett a távolból is. Szájának különös, érdekes vonala volt. A szép, telt ajkak, úgy tűnt fel, meg akarnak nyílni, szólni akarnak. Mit mond majd, ha megszólal, egy ilyen leányszáj? Biztos nagyot és szépet - merengett a gyászruhák közt az ifjú -, tüneményesen szépet. Ha mosolyog, abban a pillanatban még szebb ez a száj. Okos és bátor kifejezése van az egész arcnak, a homlok magas, az orr egyenes görög orr. Végignézett a lány alakján. „Olyan magas, mint én" - gondolta magában. Egyszerre csak találkozott a két szempár. A lány lesütötte a szemét, s lassan elpirult. Farkas ijedten nézett körül, de az emberek magukba merülten hallgatták a mise hangjait. „Nem, ezt senki sem tudja, csak mi: ő és én, ő és én, én és ő" - váltogatta magában a legédesebb szókat. A halál gyászában fedezte fel szíve első elfogódottságát, a szerelmet.

Csupán szemmel beszéltek egymással. A templomban találkoztak újból. Farkas a lány közelébe furakodott, s kifelé menet a templomajtóig egymás mellett haladtak nagy üggyel-bajjal. A szívük úgy vert, mint a marokba zárt verébé. Mindketten irultak-pirultak. Farkas szólni szeretett volna, de nem szólhatott, a társadalmi illem nem engedte.

Most érezte, milyen nehéz úgy élni, hogy az ember ne szólhasson szíve érzelméről.

A véletlen sietett a segítségére.

A dóm karnagya üzent érte, jöjjön, ha lehet, vegyen részt a dómbeli énekkar próbáin, ünnepi énekre készülnek, kápolnát szentelnek fel a dómban, s szeretné, ha az ünnepség sikerülne. Farkasnak nem sok kedve volt hozzá, de anyja úgy megörült az invitációnak, hogy mégis rászánta magát, s elment. A dóm kórusán folyt a próba. A templom most sötét volt, csak a bejáratnál égett három gyertya. A pillérek sora úgy hatott, mintha roppant óriások állanának, s fejükön a dóm boltozata. Középütt, a főoltáron, Szent Márton lovas szobra ágaskodott a sejtelmes homályban. Fölkavart lélekkel lépett ide Farkas. A lányon járt az esze. S amint a kórushoz vezető csigalépcső felé lépkedett, hallotta, hogy csikordul az ajtó, mögötte is jött valaki. Hátranézett, elhűlt benne a vér. A gyertyafényben feltündökölt a leány arca. Mindössze tíz-tizenkét lépés választotta el tőle. Megállt, megvárta, míg hozzá ér. S akkor úgy érezte, mintha réges-régen ismerné ezt az arcot, nem is ismerhet mást, ez az, akit magában hord. Meghajtotta magát, bemutatkozott. Kiderült, Barcza Rózsika is az énekkar tagja, siet a próbára.

Ó, Mária, mennyek királynéja.

Farkas és Rózsika énekelt a zengésben, de belepiruló arcuk, boldog, szabad lélegzetük önmaguk győzelmi himnuszát énekelte a Mária-énekben.

Megvolt az ünnep a dómban. Csigás parókájú pozsonyi nemesek s gazdag belvárosi polgárok, asszonyaik arany főkötőben, roppant szoknyákban s leányok, ifjak, papok s apácák vonultak fel ezen a napon. Farkas s Rózsika egyszerre érkeztek, s egyszerre siettek kifelé az özönlők áradatával. Megfogták egymás kezét. A nyár végi esthajnalban szikrázva ragyogtak a csilla-

gok. A pozsonyi ég olyan alacsonynak tűnt fel ebben az órában, hogy némán, csodálkozva néztek fel rá. Egy hullócsillag futott át a dóm karcsú tornya fölött, mire a babonás nép sóhajtozva keresztet vetett.

- Valaki... - szólt a leány.

- Ne mondja, senki sem hal meg a csillaghullástól, Rózsika. De azért szépen fut végig a csillag az égen. Lám, mennyi csillag, mennyi fény, mindnek más a fénye. Melyiket szereti?

- Azt a magányosat ott!

- A korán kelő, korán nyugvó északi csillagot?

- Azt. És maga?

- Én is ugyanazt szeretem.

Rózsika mosolygott, lesütötte a szemét, s csendesen mondta:

- Mily különös véletlen!

- Mint az emberek találkozása a földön. Az is véletleneken múlik. Elkerülhető-e az, hogy két ember, akinek egy a gondolata, ne találkozzék? Én ezen annyit tűnődtem azóta, hogy magát megpillantottam a dómban. Úgy hiszem, elkerülhetetlen.

A Káptalan utcán mentek végig. A Zsidólépcsők felé igyekeztek, arra alig ment ember, s a csillagokon kívül más megvilágítás ott nem akadt. Majd átvágnak a Mihály-torony felé, a szűk Bástya utcán keresztül. Barcza Rózsikáék ott laknak a toronynál, odáig kísérheti.

S ott, a Káptalan utca sarkán, a fiú megcsókolta a lány szemét, s a lány ugyanúgy vissza-csókolta. Szót nem mondtak. Csak érezték, hogy ez a találkozás olyan boldogság, aminőt egyikőjük sem ismert azelőtt.

Aki szerelmes, annak a gondolatai befelé sétálnak, a társaságban szótlanná válik, sőt szórakozottá. Kempelenék hamar észrevették, mi történt Farkassal. Ez másfajta komolyság, mint a gyász komolysága. Az anyai szem tévedhetetlenül lát.

- Fiam, te szeretsz valakit.

- Szeretek, édesanyám.

S elmondta a kis regényt.

- Barcza György gazdag gabonakereskedő, felesége török vagy görög asszony, ma is nagyon színes ruhákban jár, ez az egyetlen lányuk, ez a Rózsika. Kedves, művelt leány - mesélte az anya -, nagyon muzikális, szépen zongorázik. A dóm orgonistája nagy jövőt jósol neki, mert ő tanítja, de Barczáné időnként átjár a leánnyal Bécsbe, ahol egy híres-neves zongoraművésztől vesz órákat.

S mire nem képes egy anya! Aznap este Kempelenné sétálni ment a fiával. Lassan a Mihály-torony felé haladtak, aztán jobbra tértek, s Barczáék emeletes háza előtt úgy vonultak el, mint akinek állandóan igazítanivalója akad a lábbelijén. A kivilágított emeleti ablakból zongoraszó hallatszott. Farkas elképzelte, hogy Rózsika zongorázik, mellette ül a dóm orgonistája, a háttérben Barczáné kézimunkázik. Farkas nagyon szerette a muzsikát, de ma úgy érezte, ilyen édes zenét még világéletében nem hallott. A szomorú, fekete ruhás anya arcán ugyanolyan lelkes mosoly jelent meg, mint a fiúén. Kis olasz zongoradarab volt, amit hallott, édes s tiszta csendítés. Közben felkelt a hold, s a zsindely- és cseréptetőket elöntötte a varázslatos fény.

Farkas reggel korán kelt - ezt még Győrben megszokta -, megreggelizett, s a Mihály-toronyhoz sietett. Hogyan láthatná meg csak egy pillanatra is Rózsikát? A dómbeli hang-verseny óta nem találkozhattak. Márpedig ezt nem lehet elviselni. Ahogy ezen tűnődött, egy pékinas loholt át az utcán, nagy kosár friss süteménnyel. Egyenesen Barczáék felé tartott. Farkas egy pillanat alatt kész volt a haditervével. Füttyentett a fiúnak, aki tüstént megállt, felhúzta a szemöldökét, s mókusarccal nézte-várta, mit akarnak tőle.

- Te Vili! - szólította meg Farkas.

- Nem vagyok Vili, uram! Tóni a nevem, Schmidt Antal.

- Szóval Tóni, gyere ide a kapuba!

Tóni nagyszerű fiú volt, mert azonnal tudta, mi a teendője. Átadta Farkasnak a kosarát, fehér süvegét a fejére csapta, majd fogta a fiatalúr kalapját, s halkan fütyörészve a kapuba állt. Tóni tudta, mi fog történni. Elmondta Farkasnak, - hogyan kopogjon, mert mindig a kisasszony nyit ajtót, s maga válogatja ki a süteményt. Képzelhető Rózsika meglepetése, mikor ott áll előtte lovagja, mint alkalmi pékinas.

- Nem bírtam tovább, látni akartam magát, tegnap itt hallgattam a zongorajátékát, ugye, nem haragszik, Rózsikám?!

- Farkas!

A Barcza-lakásban senki sem moccant, ketten álltak az ajtó küszöbén.

- Rózsi!

- Farkas!

Aztán egy szó sem hallatszott, szem és száj találkozott a meleg, ropogós zsemlyék fölött.

- Éhes Farkas! - mondta kedvesen zsörtölődve a leány.

- Édes Rózsika! - mondta ugyanolyan hangsúllyal a fiú.

S nevettek egyet.

S egy perc múlva már megint Tóni kezében volt a kosár, fején a fehér süveg s a zsebében egy húszas.

A húszast a kis pékinas eltette emlékül, nem nyúlt hozzá, ez különleges szerzemény. Ilyen bátor úrfit még nem látott. Hogy is lehetséges ilyen ember?

Aznap este Kempelen Engelbert elővette a fiát, s megkérdezte:

- Minthogy elvégezted a középiskolákat, itt az ideje, hogy beiratkozz a főiskolára, s elvégezd azt is. Mit szeretnél tanulni, minő tudományt, édes fiam?

- Apám, ezt én már rég végiggondoltam. Az egyetemen fizikát, matematikát, természet-tudományokat, építészetet szeretnék tanulni, de azonkívül irodalmat, zeneművészetet is...

- Ó, ó! Hát ezekből miféle komoly állást lehet előteremteni?

- Ezekből, édesapám, akármifélét, mérnöki állást és... feltaláló állást, de hohó, ilyen még nincsen, igaz, de lehet, aztán bányaigazgató is lehet az ember ilyenféle tudományok által, vagy építhet hidakat. Magyarországon annyi hidat kell felépíteni, de annyit, nem hajóhidakat, hanem kőből épített hidakat.

- Te, Farkas - szólt közbe az apja -, hagyd abba, ne légy fellegjáró. Te felsorolod kedvenc tárgyaidat, s én nem bánom, foglalkozz ezután is mindegyikkel, amennyire csak jólesik neked. De te Magyarországon akarsz élni, itt pedig ismerned kell a jogot, a törvényeket, az eljárást peres ügyekben és magánügyekben, mert különben ismerheted a csillagokat, de eltévedsz a földi útvesztőben, s a rossz emberek egykettőre tönkretesznek. Az Irigység és a Féltékenység fái közt kell eltöltened az életet, s ezeket a fákat jól kell ismerned. Te saját fejed után akarsz majd lépkedni, önálló ember vagy, szereted a szabadságot, s másokat is így akarsz látni magad körül. Jaj neked, ha nem tudod a módját, a megvalósítás útját, kis csapásait, ösvényeit, szóval a jogokat és a szokásokat.

- Tehát jogot kell tanulnom, igaz-e, édesapám?

- Azt, mégpedig alapnak ahhoz, hogy fizikus, építész, csillagász, matematikus és miféle tudós légy a kedved szerint. Aztán nézd, fiam, valamiből meg kell élned. Tudósnak lenni úri passzió nálunk, amelyhez több pénz kell, mint a vadászathoz, holott az régi úri szórakozás magyar földön, akárcsak a lovaglás. A jogászság hivatalt szerez neked, a hivatal fizetéssel jár, s így aztán szabad időben lehetsz tudós és művész, ahogy jólesik.

Kempelen Farkas csak elnézte apját, amint ott állt ódon bútorai közt, az egyszerűség és kötelességteljesítés nyugalmával, s egyszerre úgy érezte, hogy el kell fogadnia apja érvelését. Hozzálépett, s megfogta az öreg kezét.

- Édesapám, elvégzem a jogot, igazad van!

- Én ezt neked lehetővé teszem, fiam - mondta Kempelen Engelbert katonásan. - Úgy gondolom, hogy nem Nagyszombatban végzed majd a jogot, hanem Bécsben.

Nagyszombatból elég volt bátyáid esetében. Bécs sokkal rangosabb.

Farkas szeme felragyogott: Bécs, ahová Rózsika utazgat az anyjával a nevezetes zongora-órára! Istenem, de jó lesz!

- Természetesen Bécsbe megyek, édesapám! Örömmel megyek Bécsbe!

Valami édes-édes muzsikát hallott e pillanatban Kempelen Farkas, mintha a távolból áramlana hozzá az élet zenéje.

12.

Isten hozzád, Pozsony, szüleim, Rózsika, pajtásaim, bölcsőhelyem!

Még a lovak is hetykén felemelték a fejüket, amikor a gyorsposta éktelen kürtöléssel délfelé behajtott a bécsi nagy piacra. Farkas ámulva nézett körül, mi minden kapható itt. Pozsony vagy Győr szegény vidéki városka volt ehhez képest. Lomha társzekerek zörögtek, keskeny kocsik siklottak el, sárga hintók dübörögtek a köveken, lódobogás hangzott jobbról-balról, beszélgetés, kiabálás, füttyök s szitkok egész áradata zúgott a piacon, sürgött-forgott ott száz meg száz férfi és nő. Október volt, bágyadt kékséggel búcsúzott az ég. Hideg árnyéka volt már toronynak s kéménynek egyaránt.

S torony és kémény sose volt annyi Bécsben, mint akkor.

A nemesség, a főnemesség tudniillik versenyt futott a gazdag polgársággal, hogy minél szebb külsőben jelenjen meg. A császári palota közelében egymás után emelkedtek a kertekben s a füves telkeken az új főúri paloták. Főurainkat Mária Terézia szinte az ujjával csalogatta fel Bécsbe, költsék el ott a magyar parasztok verítékéből szerzett aranyakat. A legszebb palotákat a magyar grófoknak építették az udvari építészek. Főuraink ragyogó arccal vették az uralkodó kegyét. Csak üzentek haza az uradalmi igazgatónak, s az küldte a pénzt. Amikor az ország pénztelenségben nyögött, kurtanemes és jobbágy kopottan és elkókadva nézte szétmálló életét, uraink átlagban egy év alatt százezer forintot költöttek el a császár városában. Évtizedekig utána se néztek a birtoknak, csak megkövetelték a járadékot, amit az igazgatónak elő kellett teremtenie, különben menesztették. S azonkívül küldenie kellett élelmiszert - lisztet, húst, zsírt, borokat, gyümölcsöt. A bécsi szakácsok kitalálták a módját annak, hogyan kell ebből díszes és ízletes ételt készíteni. A pozsonyiak délutánonként azt nézték, hogyan húznak át a városon a Bécsbe menő poros szekérkaravánok. Megrakodva, lassan döcögtek oda, s üresen, könnyedén, gyorsan futottak Bécsből vissza. A gyerekek utánozták a Bécsbe menő s a Bécsből jövő szekerek hangját. Keserűen nevettek rajta a szülők.

A bécsi boltokban volt kapható a világ legjobb portékája. A Burg körül, a belvárosban, jólét uralkodott. Selyemben és bársonyban mozgott a világ. Bécsben sütötték Európa legjobb süteményeit, árusították a legszebb ékszereket és ruhákat. Mária Terézia mint karmester állt és dirigált. Értett hozzá. Azt akarta, hogy Bécs felülmúlja Párizst, a francia királyok esztelen pazarlását. Ekkor épült fel Bécsben a Károly-templom, a schönbrunni nyári császári palota egy gyönyörű kert közepén, s mindenki csodálatosnak találta Savoyai Jenő herceg palotáját, a Belvederét, a Szép Kilátót.

Szép kilátó volt Bécs maga. Brüsszeli kárpitok, genovai damasztok, aranyhímzésű nehéz bársonyfüggönyök, kínai porcelán készletek, kristálycsillárok, ezüstkeretű állótükrök és aranyból vert virágtartókba ültetett narancsfák között, pazar terítésű asztalokon ették ott az ötvenfogásos lakomákat, amelyeken tizennyolcfajta magyar bort szolgáltak föl.

Már akkor megvolt az udvari opera s az udvari színház, olasz és francia színészek és táncosnők produkcióin ott nyüzsgött az úri nép. Mozart és Haydn zenéje Bécsben csendül fel az élet boldog, mámorító érzésével.

Ebbe a városba került fel diáknak Kempelen Farkas.

Apja itt is egy régi, kamarai kartársánál helyezte el kvártélyra, egy kedélyes, tréfacsináló, fehér hajú úrnál, aki a Burg mögött lakott, egy görbe utcában, amely szűk volt, de ahhoz elég tágas, hogy odahulljon a szomszéd palotasor kéményeinek sűrű füstje. Kempelen Farkas nem győzte lerázni új, kávészín ruhájáról s kalapjáról a kormot. Valahányszor befordult a platánokkal szegélyezett széles útra, levette a kalapját, odakoppintotta a legközelebbi ház falához, lerázta róla a kormot, s újra fölvette.

A jogakadémián ugyanúgy feltűnt, mint a gimnáziumban. Most látta, mit ér a biztos nyelvtudás. Elsősorban tökéletes latin és német tudásának vette hasznát. Játszi könnyedséggel tette le vizsgáit. A nyurga, kedves arcú, tisztán öltözködő, mindenkihez készséges, nyájas, de sosem bizalmaskodó ifjút nagyon megszerették a tanárok s diáktársai is. Farkas nem volt nagyképű, nem volt tudákos. Víg kedélyével hamar kedvence lett pajtásainak.

Kis kocsmákban együtt énekelt társaival, kirándult velük a regényes Kahlenbergbe, s ott megmutatta nekik, hogyan kell szalonnát sütni az erdőben.

Egyszer aztán jött egy kis kék levélke Rózsikától. Apró küldönc hozta a Schönbrunnhoz közel eső Arany Hattyú fogadóból: „Itt vagyunk a mamával, délelőtt zongorázom, délután háromkor jöjjön az Arany Hattyúba!”

Már akkor ősz volt, hideg november, de a bécsi fogadóban olyan igazi meleg volt, ami nem jő csak a kályhából, hanem az emberi szívekből. A fogadós és a felesége családi kört varázsolt vendégei köré, s Barczáné meg a leánya valóban úgy érezték magukat, mintha vendégségben volnának valamely kedves rokonuknál. Farkas is jóízűen fogyasztotta a habos kávét s a csokoládés kuglófot, amely kuglóf akkor kezdett híresülni az udvari cukrász nevezetes újdonságaként az egész városban.

Rózsika már mindent elmondott anyjának, s Barczáné örömmel látta asztaluknál a kellemes modorú ifjút. Rózsika ajka megnyílt, s egymás után közölte a pozsonyi híreket Farkassal, hogy mi történt a városban, mit mesél a csöpp Tóni, amikor reggel kopog, s hozza a zsemlyét, hogy látta Farkas édesanyját, s hogy az énekkar most egy karácsonyi kórusra készül. Farkas úszott a boldogságban, leste, várta a szavak s mondatok sajátos hangsúlyát. Rózsika szemébe nézett, amelynek színe hasonlatos volt a barna bársony színéhez - simogatta az embert.

Így élt Bécs városában a fiatal jogász.

Karácsonykor hazament, s megvallotta, hogy Bécsben jó, de a legjobb otthon. János is otthon volt az ünnepeken. Ragyogó kapitányi ruhájában, csengő-bongó sarkantyúval járt-kelt a városban. Irigyelték is Kempeleneket a pozsonyiak. Ilyen két fess fiú! Most már észrevették, hogy Kempelen Farkas udvarol Barcza Rózsikának.

Aztán megint visszament Farkas Bécsbe, tanult, vizsgázott. Elmúlt a tél és a tavasz. Bécs utcáin megjelentek a fagylaltosok.

Május végén olyasmi történt Farkassal, ami döntő fordulatot jelentett az életében.

Délfelé járt az idő, ő hazafelé tartott. A népes utcán egyszerre csak csődületet látott. Egy poros szekér állott ott, a bécsi városi hajdú fogta a lovakat, s szórta a szót szaporán a gyeplőt tartó, pipázó parasztra. Az a paraszt pedig magyar paraszt volt, Farkas tüstént látta.

- Rövid prédikáció, hosszú kolbász! - kiáltotta egy-egy hosszú német vers után a paraszt.

A hajdú nekiruccant, s haragosan megint hosszan nógatta a parasztot: kotródjék innen a koszos lovaival, errefelé csak úri hintónak van joga a közlekedésre. De a paraszt egykedvűen válaszolt megint:

- Rövid prédikáció, hosszú kolbász!

Erre aztán Kempelen Farkas megszólalt:

- Dejszen kend a rövidet sem értené!

Megörült a magyar szónak a lovak gazdája:

- Ezen a hamar nyelven nem, de magyarul igen, fiatalúr. Rövid legyen a szó, mert megéheztem s a lovak is.

- Merre jár erre?

- Keresem a magyar királyt, panaszom van, itt az írás, ni.

- Azt akarja átadni a királynak?

- Mégpedig sürgősen, mert vissza is kell menni, uram, gyorsan.

- Mutassa a levelet.

- Már jó embernek megmutathatom éppen, tessék, itt van.

A hajdú látta, hogy Farkas ért ehhez az emberhez, hagyta, tárgyaljon vele. A bécsiek is azonnal helyet szorítottak neki a szekérnél.

Farkas átvette a levelet, kinyitotta s olvasta:

> *Felséges Király asszony!*
>
> *Az Isten Felségedet sokáig éltesse és szerencséltesse, szívből kívánjuk.*
>
> *Mink, Resznek és Jakabfa lakosai nagy sanyargatásunkban szólunk Felségedhez, Királyasszony! A rettentő porciózás, a téli katonai kvártélyozás, a vármegyének való kemény teher summa annyira megrontott minket, hogy nem bírjuk már az életet. S ehhez még a földesurunk sanyargatása, akinek megadunk minden forintokat és szolgálatot, de a méltóságos gróf úr őnagysága nem tekinti semmibe. Hanem még ezenfelül is kívánja terheinket súlyosbítani. Helységeinkben majort csináltat velünk, s ahhoz szántóinkat és réteinket elszedi tőlünk. Mi azokat a földeket megszántani, bevetni, aratni, a réteket megkaszálni, felgyűjteni, behordani, egyszóval mindennemű dolgot ott végbevinni már nem bírjuk, hisz saját földünk úgy marad, családunk éhen halhat, a gyerek mind rongyban jár. A nagy árvizek minden évben úgy megrántják földeinket, hogy semmi hasznát nem vesszük azoknak, s hiába dolgozunk inunk szakadtáig. Ide-oda inkább elbujdosunk, ha Felséged nem könyörül rajtunk, s a mi nyomorult helyzetünket meg nem változtatja. Az Isten kedvéért kérjük Felségedet, mint pártfogó tútorunkat, védje meg a romlásnak indult szegény magyar népet, együgyű jobbágyait.*

Farkas keze reszketett, holott meleg dél volt.

Ez az egy paraszt átvágta magát az erdőkön s hegyeken, s eljött Bécsbe a két falu panaszos levelével.

- Ki írta?

- A parasztok mondták, a kántor írta.

„S én jogász vagyok, aki az igazságszolgáltatást tanulom, s a törvények erejét tudom, amelyek védelmet nyújtanak az állam minden lakosának, ahogy professzoraim tanítják” - mormolta magában Farkas, s aztán hangosan odaszólt a hajdúnak:

- Én jurista vagyok, s magammal viszem ezt a parasztot!

A tömeg utat nyitott az erélyes szóra, s a szekér elrobogott az éhes lovacskákkal.

Farkas úgy érezte, hogy szárnyakat kapott. Kipirult a dühtől és a szégyentől. Hát nincs törvény, nincs igazság e földön, ha az ember történetesen jobbágynak született? A viskók nevében, mondta magában, amint az izzadságszagú paraszt mellett ült. S íme egyszerre csak szólni tudott mindenkivel. Befordultak a Burg felé.

Aki fel akarta tartóztatni a koldusfogatot, annak varázsszót mondott, s menten tovább-engedték. A strázsáknak is tudott olyan igazoló mondatot a fülébe szúrni, hogy utat nyitottak nekik. A Burg külső udvarán leszálltak a szekérről, a paraszt szénát vetett a lovaknak, s rábízta életüket valami ott lebzselő udvari őrizőre, aki már intett, menjenek csak, majd megtalálják itt a lovakat.

- Jöjjön csak utánam szorosan, majd bejutunk valahogy a királynőhöz, ma van éppen fogadónapja mindenki számára.

- Megyek én, fiatalúr, nem félek én!

- Félelemről szó sincs! - mondotta Farkas. - Csak ügyesen kell lépni itten, ez a fontos.

- Lépni is tudok! - mondta a paraszt, s ment, ahogy Farkas mondta.

Kempelen Farkas pedig bizalmasan üdvözölte az ajtónállókat, mint aki régóta bejáratos a helyen. Kérte, mutassák, melyik most a legrövidebb út a királynőhöz, fontos futárt hoz messzi országrészből. Végül bejutott a nagy várakozási terembe. Szeretett volna szétnézni, de hát arra lesz még alkalom. Rohant előre, mint valami bennfentes titkár vagy komornyik, aki életmentő titkos orvosságot visz. Egyszerre csak egy ébenfa bot koppant a cipője orrán. Ünnepies, előkelő, kövér úr vizsgálta haragos szemmel.

- Hogy merészelt ide?

Farkas éppen felelni akart, amikor kinyílt egy nagy fehér szárnyas ajtó, s megjelent a veres hajú, fehér arcú Mária Terézia. Farkas meghajolt. Akkor látja, hogy ott áll a maga emberével az első sorban.

- Magyarországról jő? - kérdezte Mária Terézia.

- Onnan, felség! Resznek és Jakabfa lakosait nem hagyja élni a földesuruk. A szegény-parasztok levelét hoztam el, azaz hoztuk el ketten. Én segítettem ide ezt a szegény embert, aki a levelet hozta hegyeken-völgyeken át megállás nélkül, nappal és éjjel, hogy a felséges királynőnek átadja, s a magyar nép panaszát elmondhassa!

- Gondunk lesz rá, hogy a kérést megvizsgáljuk, s törvényeink szerint eljárjunk! - szólt a királynő.

- Felség, a nép nem ismeri a törvényeket, a nép védtelen! - mondta Kempelen. Mindenki ránézett, mert a királynak nem lehet többet mondani, csak amennyit kérdez. Ki ez a vakmerő fiatalember? Szúró pillantások meredeztek Farkasra.

De ő most németről latinra fordította a szót, s ezt mondta:

- A törvényt a földesúr magyarázza a jobbágynak Magyarországon.

- A törvényt a király magyarázza! - csattant fel a királynő latinul. - Ki ön, s honnan jött?

Az udvarmester homlokát elborította a veríték. Minő szégyen!

Farkas pedig meghajtotta magát, nyugodt szemmel a királynőre nézett, s folyékonyan mondta tovább:

- Felséged szolgálatjára Kempelen Farkas, a pozsonyi főharmincados fia, jurista diák Bécsben.

- Ah, még egy Kempelen? (Mert háromról már tudott a királynő.)

- A negyedik s az utolsó, felség!

- Tetszik nekem a fellépése.

Farkas már tudta, hogyan kell itt visszavonulni anélkül, hogy hátat fordítana a királynőnek. Még látta, hogy a királynő szól valamit az udvarmesternek, s már inalt is kifelé társával együtt a nagy forróságból. Ha ezt az apja látná! S ha itt volna Rózsika! Már kereste az ajtónyílást, amelyben a leggyorsabban eltűnhetne. De egy felemelt ujj megállította.

- Nagy szerencse érte önt, fiatalember, jöjjön utánam! - mondta az ujj tulajdonosa, egy kis hopmesterféle alak.

Farkas pár perc múlva nyolcszögletű kis szobában találta magát, nem is tudva, hogyan léptek be abba, mert ajtó sehol sem volt a falon.

- Foglaljon helyet - mutatott a férfi egy sárga vonatú kis székre, s eltűnt.

Mire visszatért, kezében egy papírköteget tartott.

- Ez itt a királynő őfelsége törvénye a jobbágyok munkakötelezettségéről. Az urbárium. Bizonyára hallotta a hírét. Latinul van írva, fordítsa le németre, s ha elkészül vele, jelentkezzék nálam itt a Burgban, keresse Dobrin tanácsost.

- Köszönöm a bizalmat!

Dobrin udvari tanácsos azt hitte, hónapokra szóló munkát adott a pozsonyi ifjúnak. Bezzeg leesett az álla, mikor tíz nap múlva a fehér ruhás, kék kalapos strázsa nagy szertartásos koppanásokkal odavezette eléje Kempelen Farkast.

- Csak nem a fordítást hozza már?

- Eltalálta uraságod, én bizony azt!

S azzal letette az asztalra a hatalmas köteget.

- Írja ide alája a nevét és a címét.

Farkas odaírta.

Dobrin tanácsos azt hitte, amikor vendégét kikísérte, hogy hebehurgya ember, aki gyorsan összecsapta a fordítást. De tévedett. A fordítást világosan olvasható, művészien szép betűkkel írta az ismeretlen ifjú. Ez nem lehet gondatlan munka. A fordítást aztán átadták az udvari könyvtár igazgatójának, Kollár uramnak, nézze meg, használható-e. Kollár híres volt szigorúságáról és pontosságáról, no meg szűkszavúságáról. Véleményét egy tenyérnyi kemény papírlapon közölte Dobrinnal. „A fordítás minden tekintetben elsőrangú, jobban senki sem tudná elvégezni.”

Néhány nap múlva udvari tisztviselő kereste fel Farkast, s húsz vadonatúj aranyat adott át neki munkájáért.

A bécsi jogakadémia hallgatói aznap este nem osztrák sört, hanem magyar bort ittak Kempelen Farkas egészségére, s persze ettek is hozzá. Farkas vendégei voltak valamennyien.

Mikor a második év végén Kempelen Farkas átvette a diplomáját, s az akadémia professzorai egyenként megszorították a főiskola legjobb hallgatójának kezét, a római jog tanára, a kar legidősebb tagja, ezt mondta Kempelennek: „Ön nagy dolgokra van hivatva!”

Farkas hazament, kinyitotta szobája ablakát, elővett egy árkus papirost, s lassan, gondolkodva ezt a levelet írta szüleinek:

Kedves Szüleim!

Elvégeztem az iskolai pályát. Megtanultam mindazt, ami megtanulható volt Pozsonyban, Győrben és Bécsben, s azt is, amit iskoláimon kívül, kedvem szerint, a könyvekből megismerhettem. Bár azt írhatnám, hogy ezzel együtt elvégeztem a tévedéseket és csalódásokat, amik az ifjút kísérik, csalogatják, sőt üldözik. Azt hiszem, ezt a stúdiumot még nem fejeztem be, mint a mai napon jogi tanulmányaimat. Megelégedetten írhatom, hogy mint első eminens jöttem ki az akadémiáról. Vajon az életben milyen osztályzatot fogok kapni? Megállom-e a helyemet ott, ahová a sors rendel? Ezek az én kérdéseim. Most azonban nem óhajtok tovább töprengeni, hanem megköszönöm kedves Szüleimnek mindazt a jóságot és áldozatot, amit annyi éven át igénybe vettem. Ígérem, hogy erőmet és tehetségemet kedves Szüleim örömére, édes hazám megelégedésére fogom fordítani. Erőmet említem itt elsőnek, mivel tehetségben sohasem volt hiány Magyarországon, annál inkább szilárd elhatározó akaratban. Én akaratomnak ura szeretnék lenni, s minden erőmmel azon akarok dolgozni, hogy hazám újra elérje azt a virágzást, melyet Hunyadi Mátyás alatt megélt. Remélni óhajtom, hogy nem marad el mellőlem azoknak támogatása, akik nálam idősebbek, s kezükben tartják a hatalom jelképeit. Némi reményem már van ahhoz, hogy nem fognak lenyomni, akik rosszakaróim. Néhány nap múlva elhagyom Bécset, s hazajövök. Csak azt kívánom magamnak, mindig legyen annyi jóakaróm és megértőm, mint eddig volt. Otthon megbeszéljük, mi lesz ezután velem. Édesapám bölcs tanácsát várva, Édesanyám ölelő karjai közé vágyódva, Erzsit szeretettel üdvözölve maradok mindhalálig szerető s tisztelő fiuk

Kempelen Farkas

S a nevet kétszer aláhúzta a lúdtollal, s a két vonás végére még három függőleges vonást rajzolt, a kor szokása szerint. Aztán hamut szórt a papírra, s ujjaival lekoppintotta. Majd egy kis, arany szélű fehér kartonlapot vett elő, s írt Rózsikának is, lelkendezve, szerelmes áradással.

Még néhány napot Bécsben töltött. Egy belvárosi órásnál reggeltől estig vizsgálta az órák szerkezetét, s rajzokat készített magának. Koncerteket hallgatott meg. Fölmászott a Szent István-dóm tornyába, s onnan nézte a várost, mert érdekelte Bécs építészeti alaprajza.

Akkor hazautazott.

Dagadó mellel, dobogó szívvel lépett be a szülői otthonba. Kempelen Engelbert szótalanul elolvasta fia oklevelét, bólintott egyet, s azt mondta:

- No, még van egy kis felesleges pénzem, hát hová szeretnél elutazni, fiam, csak úgy világot látni, Párizsba-e vagy Rómába?

Kempelen Farkas azonnal válaszolt apjának:

- Rómába, édesapám, Itáliába szeretnék menni, a festészet hazájába.

Az anya nem szólt bele férje terveibe. Abban valami rendkívüli tervszerűség volt, ahogy az öreg férfi éveken át irányította kisfiának nevelését és oktatását. Hadd menjen egy kis szabad passzió után. Nem féltette, mert tudta, hogy vigyázni fog magára, s tudta, mennyire fegyelmezett fiú. Farkasnak ujjongott a szíve az örömtől, csak Rózsikára gondolva borult el. Úgy érezte azonban, ez az utolsó tanulmányútja, többé a lányt el nem hagyja. Lesz állása Pozsonyban, s akkor feleségül veheti Rózsikát.

- Fiam - mondta Kempelen Engelbert -, most vagy a legszabadabb ember a világon. Nem tartozol már az iskolához, s nincs még hivatalfőnököd, erezd jól magad Itáliában. Rómába írtam. Szegény András bátyádnak vannak ott barátai, azok támogatni fognak. Ha elfogy a pénzed, fordulj hozzájuk, itt a címük.

- Köszönöm, édesapám! - mondotta Farkas, s megölelte apját. - Van még nekem is egy kis pénzem a királynő aranyaiból, azt is magammal viszem.

13.

Mikor az öreg Pálffy gróf megtudta, hogy Kempelen fia Rómába utazik, ezt mondta epésen:

- Még kancellár lesz a vámszedő fiából, vagy excellenciás úr, nagykövet, akinek térdet hajtanak az udvarban, ha-ha-ha!

A pozsonyi Kamara főtisztviselői jelentősen pislantottak egymásra, mikor Farkas olasz útjának híre elterjedt a nagy épületben.

- Miből telik az ilyen utakra a híres „puritán" papának? - kérdezték a szájasok.

A Ventur utcában kinyíltak az ablakok.

- Megint utazik a Kempelen fiú! - mondták a polgárok.

- Isten veled, Kempelen Farkas! - sóhajtották egykori iskolatársai, akik szerették. Aki megpillanthatta, ragyogó arccal fordult feléje, mint napraforgó a fény felé.

- Isten veled, Farkas! - sóhajtotta Rózsika ezen a reggelen, s leült a zongorájához. Scarlattinak[5] egy kis darabját kezdte játszani, amelyben a nápolyi napsugarak zenéje szól tiszta ezüsthangon, vidáman, szabadon s könnyedén. Amikor tegnap elbúcsúzott tőle a fiú, azt mondta: „Hamar visszatérek, hamar kapok állást, hamar megkérem a kezed!" Halványkék pongyolában ült a zongoránál Rózsika. Mosolyogni próbált. Farkas is mosolygós ember. S milyen határozott. Barcza György, a pohos gabonakereskedő azt mondta leányának, hogy ilyen határozottságra csak idős korban tesz szert az ember; honnan van ennek a fiúnak ilyen nagy nyugalma? Rózsika valami távoli zörgésre figyelt fel. Most robog a gyorsposta Bécs felé. Odament a nyitott ablakhoz, amelyen csak úgy ömlött a napfény. A nyár utolsó fénye megcirógatta a szemét, s az menten lezáródott. Ott fut a kocsi már Hainburg felé, sárga porfelhőkben, fecskék hintáznak körülötte, vihar dagadozik a felhőkben. „Isten veled, Farkas! Várni fogok rád, s imádkozom érted, hogy szerencsésen térj vissza, édes. Mikor jössz már vissza?"

S abban a pillanatban sírva fakadt.

[5] Alessandro Scarlatti (1659-1725) olasz zeneszerző. Különösen zongoraműveivel vált híressé

14.

Három levelet küldött haza Kempelen Farkas Itáliából.

Az első levelet szüleinek írta Firenzéből:

Édes Szüleim!

Nem is tudom, mit írjak. Azt-e talán, mily csodálatos volt ez az út az Alpokon át a Pó völgyébe s onnan ide, a reneszánsz fészkébe? Vagy arról írjak, hány embert ismertem meg az úton? Velencében majdnem kifosztottak a tolvajok, akik mindenkiben gazdag németet gyanítanak. Nem is közönséges tolvajok voltak, hanem útonállók, akik a postakocsit megállították, hogy kifosszák az utasokat. Azt mondták nekem később, hogy ez a lakosság nagy szegénysége miatt van itt napirenden. Én azonban olaszul rájuk szóltam, nem szégyenlik-e magukat, bántani akarnak egy szegény diákot, s el akarják venni a cókmókját, amiért napokon át utazik, rázatja magát, hogy megismerje a dicső Itáliát és művelt népét. Képzeljétek, a sötét képű, fekete hajú rablók zöröge-morogva faképnél hagytak minket. Mikor megérkeztünk Firenzébe, útitársaim, akik korántsem voltak szegény diákok, egy papírra mind felírták a nevüket s címüket, emlékül, hogy megmentettem a vagyonukat s a bőrüket. Azt mondták, az olasz útonállók nem sokat teketóriáznak, ha az utas nem rakja ki gyorsan a zsebeit. Hálálkodtak nagyon. Volt köztük egy kvietált[6] diplomata, akinek meg kellett ígérnem, hogy majd Rómában vendége leszek, hisz megmentettem a lánya hozományát, amely a kofferében volt. Egy másik utastól drágaköves gyűrűt kellett elfogadnom emlékül. No, de erről elég már.

Itt ülök Firenzében, Dante és Michelangelo városában, kézzel megtapogattam a Dávid-szobrot. Milyen szép, erős ember, aki legyőzte Góliátot! Most jöttem haza szállásomra, a signorián keresztül, mily sötétbarna tónusok ezek a masszív kőpaloták. Istenem, itt garmadával van olyan kép és szobor, amilyet nálunk egyet ha mutogatnak a főurak - egymásnak. Itt vagyok, de gondolataim állandóan odahaza járnak. Hogy vagytok, édesapám s édesanyám? Mi hír van János bátyámról? Erzsi énekel-e délutánonként? Itt nyári meleg van, sok az érett gyümölcs, akármerre fordul az ember. A Mihály-torony eltörpül a firenzei tornyok mellett, de én mégis a Mihály-toronyra gondolok, s félek a firenzei tornyoktól, nem kellenek. Hallani-e a zongoraszót esténként ott, ahol együtt hallgattuk, anyám? Csókol mindkettőtöket a ti világjáró fiatok

Farkas

A második levél Rómából érkezett Pozsonyba, ugyancsak Kempelenékhez:

[6] Kvietált: nyugalmazott

Kedves Szüleim!

Rómába érkezve felkerestem azt a monsignorét, aki szegény András bátyám barátja volt. Kiderült, hogy itt csak a papokkal kell jóban lenni, akkor megy minden, mint a karikacsapás. Szép tágas szobám van, kertre nyíló ablakkal. A kertben madarak énekelnek, s hallani, hogyan csorog a szökőkút vize szüntelen; olyan ez, mint a muzsika. A kertben egyébként magas, sötétzöld píniák merednek az égre, mint a bécsi Burgban a gránátosok. Folyton úgy tűnik előttem, hogy vasárnap van, s ezek itt engem ünnepelnek, aki még semmit sem csináltam a világon. Nagy titkot kell elárulnom, kedves Szüleim, festő akarok lenni! Mindig szívesen rajzolgattam, már Győrben is, egyszer lerajzoltam Tarnóczi urat pipával a szájában, azt mondták, hogy eltaláltam.

Felkerestem diplomata útitársamat, aki nagyon előkelőén lakik, kertes háza van, sok régiséggel, kertésszel, lakájjal. Máris lehetővé tette, hogy egy festőnél tanulhassak (nekem tehát nem kerül semmibe a dolog!). A festő jeles rézmetsző is, naponként kijelenti, hogy nagyon meg van elégedve velem. Ungherese, mondja, na persze ungherese, tehetséges nép! S azonnal idézi Dantét, aki boldognak nevezi Magyarországot a Divina Commediában. O beata Ungheria! - kiabálja, amint megrántom a csengőt. Ha tudná, hogy Magyarország nem boldog! De hiszem, hogy az lesz! Az olasz mester olyan gyorsan s ropogva ejti a szót, hogy jól oda kell fülelnem, ha meg akarom érteni.

Az olaszok mind hangosak és nagyzolók, s ha kedélyesen beszélgetnek, az ember azt hiszi, nyúzzák egymást. Múltkor is odafutok az ablakhoz, mi a perpatvar van a kertben? Hát látom, a kertészék tereferélnek. A maestro mindennap egy rakás érett naranccsal vár, s azt a héjával együtt esszük meg, csak úgy csorog a narancslé a szánkról, így kell azt enni! - mondja szemeit forgatva maestro Vincenzo. Ez a levél is biztos narancsszagú, mert szobámban is van egy kosár narancs. Levelet még nem kaptam ide Tőletek, pedig nagyon várom, mi újság Pozsonyban. Egészségtek hogy szolgál, hisz már ősz van, s jönnek a hűlések. Leveleteket nagyon várja, s mindkettőtöket ölel és csókol

Farkas

A harmadik levél Nápolyból indult útra, s Rózsikának szólt, ez volt benne:

Édes angyalom!

Itt ülök egy fehér falú régi-régi házban. Előttem a tenger, amely állandóan zeng, mint egy hárfa. Ez itt a sorrentói félsziget, amelynek lábánál az Odisszea szirénjei csalták vesztükbe a hajósokat (most engem próbálnak itt a kávéházban, persze finoman és udvariasan, ahogy ma szokás, de mondom nekik, ne fárasszák magukat, felesleges dolog ez). Ha jobbra nézek, Capri szigetét látom a tengerben. A halászok hálókat foltozgatnak a parton, s olyan szépen fütyülnek, mint egy udvari zenekar a palatínus-házban Pozsonyban, Esterházyéknál. Virágokkal koszorúzva lányok lépkednek az úton, mögöttük lehajtott fejjel s lógó fülekkel felnyergelt szamarak baktatnak. A nyeregre kosarat erősítettek, a kosár tele van vérpiros naranccsal. Az egész levegő itt narancsízű. Az úton rekettyebokrok és mirtuszok virágoznak. Maestro Vincenzónál Rómában négy hét alatt megtanultam a rézmetszés néhány fortélyát, s most ezt a képet itt Nápolyban, ahogy a szemem

előtt van, lerajzolom, s bevésem a rézlemezbe. Magammal hozom Neked, Rózsikám, emlékül. Mert míg néztem a csodálatos kék tengert, s hallgattam a füttykoncertet, Rád gondoltam, a víz tükrén a Te arcvonásaid jelentek meg. Elhatároztam, hogy Nápolyba utazunk majd nászútra, jó? Szép ez a világ, Édes, a legszebb minden világok közt. Mosolyogva hozzák ide a narancsot. Buon giorno, hajtogatják dallamosan. Süt a nap szakadatlan, nincs egy felhőfoszlány az égen. Nyitott ingben ülök az asztalnál, olyan barna vagyok, mint egy rézbőrű. Idezárom most a mirtusz csöpp ágacskáját, s megcsókolom, hogy visszaadja Neked az én üzenetemet. Nemsokára otthon leszek, s akkor még százegy dolgot mesélek el Neked. Csókol a Te boldog embered

Farkas, a festőművész
(már olyan kalapom is van,
mint az olasz piktoroknak)

Nápoly, 1754. november 21.

15.

Visszautaztában Rómában két levél várt rá. Az egyiket apja írta. S abban két újság is volt: hogy az apa kérvényét Bécsben elfogadták, s nyugdíjazták, de megmaradhatnak a Ventur utcai házban, a másik hír Jánosról szólt, aki őrnagy lett, s egy lovasezred parancsnoka. A másik levelet Rózsika írta, abban nem volt semmi hír, csak merő áradozás. Farkas még néhány napig járt-kelt Rómában, szakszerűen elmagyaráztatta magának a latin régiségeket. Hazamenet két napot töltött Firenzében s egyet Velencében is. Onnan már megállás nélkül folytatta útját Bécsig. Az Alpokban hóviharba kerültek. Bécsben már a karácsonyi vásár zsivajába jutott, vett is még egyet-mást ahhoz, amit Itáliából hozott magával, mosolyogva számolta, megvan-e mindenkinek az ajándék.

A bécsi országúton, ahogy Pozsony felé közeledett a postakocsi, délidőben úgy beborult, mintha hirtelen alkonyodna. A kocsiban ülők alig látták egymás arcát. Az olasz táj után rideg őszi vidék fogadta Farkast. Károgó varjak követték a négylovas postakocsit, ott keringtek, hintáztak mindig fölöttük, fittyet hányva a cudar szélnek, amely hátba kapta a vedlett, sárga járművet. Havas esőben érkeztek a pozsonyi Fő térre.

Jaj, milyen kicsi, ósdi, árva, szegényes, földbe süllyedt a kedves, öreg Pozsony. Ez volt az első benyomása szülővárosáról, amikor a hosszadalmas út után minden utas kiszállt, elfáradva és zsémbelve, ahogy az utasok szokták. Farkas sietett haza. Apja, anyja otthon volt. Ó, hogy megöregedtek a szülei e néhány hét alatt! Két öregember várta, mint Baucis és Philemon Ovidius meséiben.

- Nem hűltél meg, kisfiam? - kérdezte az apa. S ezen Farkas megütközött, mert apja soha nem vette körül ilyen érzelmesen, simogatva, mintha féltené valamitől. Ezt édesanyja tette mindig, apja keményebb ember volt bárkinél. Anyja sírt az örömtől. S a háttérben Erzsi állott csillogó szemmel, de szótlanul. Az ablakokon nyersen, dühösen dobolt a havas eső.

Forró levest hoztak, húslevest. Farkasnak feltűnt valami idegesség a két drága arcon. Mi ez? Megette már a máskor oly várva várt diós patkót is, amely akkoriban kezdett divatossá válni Pozsonyban. Gondolata már ott járt, ahol látnivalóan a szüleié is: Rózsikánál. De még mielőtt a kérdést feltehette volna, a szűkszavú apa megfogta Farkas kezét.

- Édes fiam, légy erős, mert férfi vagy s az én fiam!

- Mi van Rózsikával? Beszéljetek, az istenért!

Az anya nem bírta tovább, sírva fakadt.

Kempelen Engelbert nem engedte el az asztalról fia kezét.

- Meghalt! - mondta.

Farkas némán körülnézett. Zúgni kezdett a feje. Mi ez? Mi történt? Ez lehetetlen! Az asztalra meredt, amelyen ott hevertek még az ebéd maradványai. A kés és a villa valami különös tárgyilagossággal feküdt előtte. III. Károly képe a falon sötéten és pöffeszkedve nézett vele farkasszemet. Apja és anyja hirtelen törpének tűnt, akinek nincs szava. Csak néznek rá, néznek végtelen szomorúsággal. Milyen egyedül van fájdalmában az ember, milyen árva. S milyen hideg van. Kihúzta kezét apja keze alól, s állig begombolkozott, mintha kint járna az utcán, a szakadó havas esőben. S egyszerre csak a Scarlatti-zenét hallotta, a napsugarak lassú indulóját a nápolyi köveken. Ez az ő játéka. Jobb keze végigfut a billentyűkön, ez az édes, fehér, formás

kéz. A szeme feléje fordul, s a szája lassan megnyílik. Hol vagy, Rózsika? Visszajöttem hozzád, s te elmentél innen? Hoztam neked ajándékot karácsonyra, hogy adjam oda? Kinyújtom a kezem, s te nem vagy sehol! Elmentél, Rózsika!

Mikor a fájdalomtól kissé magához tért, elmondták a szülei, hogy Rózsika egy hete hirtelen megbetegedett, lázas lett, iszonyúan piros, s megdagadt a torka, szólni se tudott. Hiába hozták betegágyához a legjobb orvosokat, még Bécsből is jött egy doktor, akinek távozása után egy óra múlva szegényke kiszenvedett, megfulladt. Nagy temetése volt, az énekkar énekelt a sírnál.

- Ezt az aranyláncocskát az összeroskadt Barczáné a temetés után egy borítékban ideküldte neked. Rózsika hordta a nyakán. Az amulett hátlapjára egy tűvel a betegágyon rákarcolta a nevedet. Már nemigen tudott beszélni, ezt a láncocskát tartotta a kezében.

Farkas másnap megkereste a temetőben Rózsika sírját, bekopogott Barczáékhoz, leült a zongora elé, amely maga is olyan volt most, mint egy koporsó. Ki meri rátenni a kezét ezekre a billentyűkre?

Kempelen Farkas szívébe bánat költözött.

Csoda-e, hogy megbetegedett? Majd egy hónapig feküdt az ágyban. János, aki újévre hazajött, Bécsből egy fiatal orvost hozatott a betegágyhoz. Azt mondták Pozsonyban, hogy ez a doktor állította talpra Kempelen Farkast. Január második felében már sétált a szobában. Szemlátomást erősödött.

Itt az ideje, hogy állás után nézzen, nem maradhat öreg édesapja vendége! A régi családi terv szerint megpróbálja, hátha elnyeri a fogalmazói állást a Magyar Kamaránál itt, Pozsonyban.

Kempelen Engelbert nagyokat bókolt a fejével fia tervére. - Igaz, igaz, a kamarai állás jó állás. Mert a kamarai fogalmazónak már a legelején kétszer akkora a fizetése, mint az övé volt nyugalmazása előtt, mint főharmincadosé. Ha titkár lesz, már évi ezer forint a fizetése. Ebből pedig meg lehet élni urasan, tiszta kézzel és tiszta lelkiismerettel.

- Nem kell lopni, fiam! Te nem is fogsz lopni soha, mint ahogy én se loptam. De tudnod kell, hogy a kamara nagy tolvajszövetség. Ott mindenki lop. Aki benne van a lopásban, támogatja a barátját, egész láncot alkotnak a cimborák. Ezen a láncon nehéz átlépni, pedig neked ezt kell cselekedned, mert nem fogsz beállni közéjük. Még az elnök is benne van a lopásban, mondják, úgy gazdagodott meg. Róla szól a gúnyvers:

Camerae Praeses úr, Grassalkovich fráter,
Már régen pokolban készen vár a kráter.
Kárt teszel mindennek, kinek csak kárt tehetsz,
Elhúzod, ahol csak legkisebbet vehetsz,
A királyt meglopod, az országot csalod...

S így megy az tovább. Te csak írd meg a kérvényt. Az úgyis a királynőhöz jut el, neki kell végső fokon elintéznie a kérésedet, a pozsonyi és a bécsi kamara csak ajánlja vagy nem ajánlja - a döntés a királyé.

Kempelen Farkas megírta latin nyelven a kérvényt: nevezzék ki fogalmazónak fizetés nélkül a pozsonyi Magyar Kamarához. 1755. január 30-án írta a kérvényt, amelyben felsorolja nyelvtudását, jogi végzettségét, s hivatkozik apja érdemeire. Másnap délelőtt elvitte a kérvényt a kamara elnökéhez, a nagy tekintélyű, országos hírű Grassalkovichhoz. A kamara palotájában már tudták, hogy jön, tehát ennek megfelelően fogadták.

Az ajtónálló hajdú közölte vele, hogy az elnök úr őméltósága vadászni ment, nem fogadhatja.

Erre az alelnök ajtaján kopogott, aki ugyancsak nem fogadhatta. Udvariasan kiüzent, fontos iratokat kell tanulmányoznia, jöjjön máskor. Végül a főtitoknokhoz fordult. Az egy minden hájjal megkent, édes, kedves, finomkodó modorú piperkőc volt, aki nyájasan fogadta Farkast, érdeklődött egészségi állapota felől, célzást tett a római lányokra, akik napestig tükör előtt ülnek, és szépítik magukat, aztán eldarált néhány pozsonyi pletykát, majd Farkas apjára terelte a szót, érdeklődött egészségi állapota felől, dicsérte, milyen kiváló tisztviselő volt, majd megkínálta Farkast egy kis szíverősítővel. Farkas már látta, mennyire igaza volt apjának, ezek az emberek nem kedvelik őket, a Kempeleneket. Megállította a szenvedélyes beszélőt:

- Azért jöttem, hogy átadjam ezt a kérvényt. Iskolai tanulmányaimat befejezve a Kamara szolgálatába szeretnék állni.

A titoknok úr nagyot nyelt.

- Ó, minő megtiszteltetés ez nekünk!

- Itt a kérvény, tessék átvenni s átadni az elnök úrnak, tiszteletemet jelentve, hogy továbbítsa ajánló soraival Bécsbe.

A titoknok izgett-mozgott, de a kérvényt nem akarta átvenni. Nem hivatott rá, arra csak az elnök úr vagy az alelnök úr illetékes. Farkas azonban feltalálta magát:

- Az elnök úr őméltósága s az alelnök úr őméltósága láthatatlanok számomra, főtitoknok uram pedig itt van s látható. Mondja meg holnap őméltóságaiknak, hogy ezt a levelet itt találta, nem tudja, mi van benne, olvassák el, akiket illet. Ajánlom magamat!

S ezzel faképnél hagyta a megrökönyödött uracsot, aki bosszúságában ajkát harapdálta. Kempelen fia túljárt az eszén. Mert őméltóságaik közölték vele, hogy a fiatal Kempelen kérvényét semmi szín alatt se fogadja el, húzza-halassza a dolgot, fárasszák ki a fiút.

Persze tüstént átadta Farkas kérvényét Grassalkovichnak. Az dúlt-fúlt mérgében.

- No, hívja össze, amice, az elnökséget, majd ráteszem a szitára ezt a Kempelen urat!

A kamarai elnökség - Grassalkovichnak nem kellett erőltetnie a dolgot - egyhangúan elutasító álláspontra helyezkedett. Bene, bene, hajtogatta az elnök úr, megíratta a záradékot, s küldte tovább a kérvényt Bécsbe, a nagy kamarába, ahol báró Prandau volt a praeses, egy komor, gőgös osztrák főúr: Mária Terézia birodalmának pénzügyi irányítója.

Prandau báró úr iktatta a kérvényt, elolvastatta magának, s csodálatosan azonos véleménye volt a kérvényezőről Grassalkovichéval. Annak rendje és módja szerint Bécsben is összehívták a kamarai vezetőket, azokat is megszavaztatta az elnök, s azok is egyöntetűen az elutasítás mellett döntöttek, Így hát második záradéknak is az került Farkas kérvényébe: Nincs rá szükség, nem felel meg a fogalmazói karnak! Hat tanácsos és hat kamarai titkár mondta ki az elutasító nemet Farkas kérvénye felett. Hát ezt szépen elintézték. A titkár, aki rávezette a záradékot, sóhajtott egyet: „Na, ennek se lesz helye Pozsonyban, pedig tehetséges fiú.”

Történetesen ugyanez a titkár bontotta fel az udvarból visszaérkező iratokat, s majd hanyatt esett, amikor szeme végigfutott a császárnő erélyes, vastag betűin. Mária Terézia ezt a végzést írta a kérvényre: „Ismerem Kempelent, örülhet a Magyar Kamara, hogy ilyen kiváló fogalmazója lesz. Azonnal vegyék fel!”

Pozsonyban az egész kamarai prezódium leforrázva érezte magát, amikor a végzést elolvasták. Ez még nem fordult elő. Grassalkovich véleményezését semmibe vették. Ki ez a fiatalember, aki még meg sem jelent a színen, máris földrengést csinál?

- Jó lesz vigyázni, uraim, farkas futott be az akolba! - nézett az asztal körül ülőkre ferde pislogással a behemót mágnás.

A főtitoknok szépen megírta Farkas kérvényére a választ, invitálván a nagy reményű kérvényezőt a praeses úrhoz bemutatkozó látogatásra. A bennfentes hajdú csöndesen kérdezte a szagos uracsot:

- Aztán ki légyen ez az úr?

- Olyan ember, Miska bácsi, aki kiugrott az elnök úr szitájáról, mint a bolha!

16.

A „veszedelmes ember” a Ventur utcai házban úgy megörült a válasznak, mint egy gyermek. Egész nap az ablaknál állt, s ha nem látták, hagyta a könnyeit végigfolyni az arcán. Hol vagy, Rózsika? - ismételte reggel és este. Nem ment ki az utcára, odabújt édesanyjához, s hallgatta Erzsi régi, szép meséit. Szülei féltették is, s örültek vele együtt, hogy a fogalmazói állást megkapta. Egy-két hónapig fizetés nélkül dolgozik, aztán pedig jön a szép summa havonként. Majd a munka, a búfelejtő orvosság, meggyógyítja a szívét.

- Ördöge van ennek a Kempelen fiúnak, hogy sikerült bejutnia a Kamarához! - mondogatták a pozsonyiak.

Farkas egy márciusi napon bevonult a pozsonyi Magyar Kamara palotájába. Kapott egy fehér szobát, ahol már ketten ültek az asztalok mögött, ugyancsak fogalmazók, nemesi származású ifjak. A hajdú behozta az iratokat, letette az asztal jobb sarkára. Amint egyet elintézett a fogalmazó úr, átrakta az asztal bal sarkára. Az egyik aktacsomó fogyott, a másik gyarapodott. Kényelmesen, urasan folyt a munka. A fogalmazók nem tudták, mi fán terem az idegesség.

A praeses úr azonban rendkívül figyelmes volt Farkas irányában. Nagy gonddal összegyűjtögette számára a legnehezebb iratokat: bonyolult adóügyeket, reménytelen örökösödési aktákat, elképesztően zavaros adásvételi szerződéseket, a harmincadhivatalok elszámolásait s hasonlókat. Titokban azt hitte, beletörik a gyámoltalan fickó foga. Mit ért ez a könyvmoly ilyen ügyekhez? Farkas meg csak nevetett halkan, mikor látta a szolga buzgólkodását maga körül. Ment a munka, mint a karikacsapás. Elolvasta az iratot, látta, miről van szó, gyorsan és pontosan ítélte meg a helyzetet, s máris tudta, mit írjon az akta végére. Asztalának bal sarkán órák alatt felhalmozódott az elintézett ügyiratok zörgő papírja. Kollégái s a hajdú még nem láttak ilyet. Mikor Farkas hazament, az elnökség tagjai besompolyogtak a szobájába, s megnézték a bal sarokban tornyosodó iratokat. Elképedtek. Ilyen pontos s biztos ítéletű végzéseket még nem láttak. Volt, akinek Farkas szép, arányos betűin akadt meg a szeme.

Csodálatos ember!

Pedig mindezt csak mellékesen végezte Kempelen Farkas. Amint visszanyerte lelki egyensúlyát, otthon az egyik szobát tetszése szerint berendezte magának. A falakon körbefutó bibliotéka kapott helyet, benne elsősorban természettudományi művek, fizikai, csillagászati, építészeti, matematikai könyvek sorakoztak. Mindig csak a legfontosabb könyvet szerezte meg, a közvetlen forrást, szeretett első kézből tájékozódni. A pozsonyi könyvkereskedők felajánlották neki, nézze meg, mi érkezett külföldről, válogasson az újdonságokból. A könyvespolcok fele még üresen állott, majd megtelik az évek során mindegyik. Térképek, metszetek lógtak, ahol hely akadt a falon. E szobában széles asztalt állíttatott fel fiának Kempelen Engelbert, a fiú kívánsága szerint, hogy azon elvégezhesse nemcsak az írásbeli munkát, hanem a mechanikait is. A szobában volt is csavar, vasrúd, henger, kalapács, harapófogó, reszelő töméntelen. Hazajövet a tisztviselő tudóssá vedlett, rajzolt és számítgatott, kísérleteket végzett, egyeztette a könyvbeli adatokat a kísérletek eredményével.

Minthogy keveset beszélt s egyenesen járt, mint az apja, hamarosan elnevezték gőgösnek. Azt mondták, hogy gúnyolja azokat, akik nem tudnak vele ész dolgában versenyezni.

„No, majd letörjük ezt a gőgöt!” - gondolta a kamarai elnök.

- Nézze, Kempelen, meg kell ismernie a vidéket. Induljon Érsekújvárra, ott valami nagy ökörelhajtás folyik, itt a jelentés róla, vizsgálja ki az ügyet, fogja el a tisztelt társaságot, s adja a kezemre. Jó tapasztalatra tehet szert.

Az öreg Kempelen Engelbert, mikor fia a megbízás hírével hazatért, becsukta az ajtót, maga elé ültette Farkast, s pillanatok alatt egész haditervet szőtt. Nagy mester volt ebben, tudta, hogy a fiát tőrbe csalják, ha nem vigyáz magára.

Egy írnokot meg egy kocsit a kamarai határral egyetemben Farkas rendelkezésére bocsátott a praeses úr, így szokás az, ha vidékre kell utaznia valakinek. Farkas azt mondta az írnoknak, hajtson csak előre, neki még fontos elintéznivalója van, majd a galántai csárdánál utoléri őket, ott feltétlenül várják meg, akármi a helyzet.

Úgy is történt. A kamarai kocsi elindult az írnokkal.

Ugyanakkor lóra kapott két szelíd képű fiú, aki ott ődöngött a kamara épülete előtt. Amint a batár kigördült, utánairamodtak, hamar elérték, s lassan kocogtak a kocsi után. A galántai csárdában jó hangulat volt, ott találkoztak az Érsekújvár s Nyitra felől jövő postakocsik, szekeresek, úri hintók, ott mindegyik jármű megállt, pihentek s abrakoltak.

A mi emberünk is szépen lekászálódott a kocsiról, beült a vendégfogadóba, a két ártatlan arcú legény barátságosan melléje telepedett, szót szóra mondtak, rendelt a két fiú vörös bort, megkínálták az írnok urat is, igyék szegény, legyen a vendégük, ráfér a császár szolgájára a csepp ital. Az írnok kétszer se hagyta kínálni magát, ivott, mint a gödény. Egyszer csak elbóbiskolt, félrekonyult a feje, elaludt, mint akit elvarázsoltak. Álompor volt a borban.

A két lovas az újvári marhaszöktetők embere volt, ott kémkedtek a kamara körül, nekik is volt megbízásuk: tőrbe kell csalni azt, akit a kamara a nagy marhaszöktetés elhárítására Érsekújvárra küld. Hát, ahogy az írnok elaludt, a két legény felmarkolta, berakta a batárba, ott összekötözte, csúf szót írt egy cédulára, a cédulát az írnok mellére tűzte, s a kocsisnak megparancsolták, hogy vágtasson ízibe vissza Pozsonyba, de meg ne álljon, mert két oldalról lyukasztják át a fejét. Tréfából utána is lőttek.

Mikor a batár eltűnt, visszatértek az asztalukhoz. A többi vendég csodálatos módon nem ütközött meg azon, hogy az alvót berakták a kocsiba, hangos volt a kocsma, cincogott a cigányok hegedűje, jól voltak ott azok. A két lovas ember asztala mellett egy fiatal pap ült, kis fekete könyvet húzott elő, s abból olvasott valamit félhangosan, nyilván latinul. A szelíd képűek, mint akik jól végezték a dolgukat, elővették a bicskát, szalonnát, kenyeret hozzá, s falatozni kezdtek. Bort rendeltek, ittak.

Hát egyszerre csak a papocska fölbátorodott, odaült a legényekhez. Kiderült, hogy az andódi káplánról van szó; no, akkor földiek vagyunk, mondták a lovas betyárok, mert mi újváriak volnánk, megyünk is tovább még ma éjszaka. Mondja a káplán, szekeres gazdával utazik ő is, indul nemsokára, mehetnek együtt.

S együtt kocogtak Érsekújvár felé. Szép, holdfényes tavaszi éjszaka volt, a Kisalföld szántóiról a zsendülő vetés szagát hozta a szellő, temérdek mocsarak sűrű nádasa zizegett-rezgett a közelben, majd megint távolodott, s újra az út szélére kanyarodott. A kocsi zörgésétől felrebbent egy-egy rigó, s tovaszállt, eltűnt a párás kékségben.

Érsekújvár nagy piacán, a Pázmány Péter építtette emeletes sárga érseki háznál megállította a szekerét a pap, s elbúcsúzott kísérőitől. Fényes reggel volt már. A fiatal pap ekkor bement a templomba, felment a toronyba, s ott időzött egy kicsit, szétnézett a határban. Jól látta, hogy Újvár közvetlen környékén, a Nyitra partján húzódó rekettyés mentén hatalmas ökörcsordák legelésznek. Lesietett a toronyból, s eltűnt, mintha a föld nyelte volna el.

Nemsokára aztán lovas hajdúk robogtak ki a bíró házának udvarából, s nem telt bele három óra, már hajtották az ökörcsordát az érsekújvári piacra. Az ökrökkel együtt hozták a marhaszöktető hajcsárokat, a kupeceket s a két szelíd képű betyárt is összekötözve. Ezeket a bíró előtt éjszakai útitársuk fogadta, aki nem volt más, mint Kempelen Farkas. Már levetette az álruhát, gyorsan intézkedett, s az egész karaván a csordával egyetemben megindult Pozsony felé.

A Kamara kitűnő praesese nem tehetett mást, jutalomdíjat adott Farkasnak, s jelentette a kitűnő eredményt Bécsbe. Elöljárt a dicsérettel, nehogy az uralkodó megelőzze.

A packázás korszaka lejárt. Kempelen Farkast egyszeriben mindenki megbecsülte. Hízelegtek neki, amíg be nem látták, hogy nincs hiábavalóbb dolog, mert az ifjú utálja a macskatermészetet. Akkor megpróbálták a cimborahangot, de Farkas egyszerűen tudomásukra hozta, hogy ez is hamis hang, legyenek őszinték. A fiatalemberhez kellett igazodnia végül az egész társaságnak - akarva, nem akarva.

Még a nyár elején kinevezték Farkast fizetéses fogalmazónak. Mintaszerűen végezte hivatali teendőit, könnyedén s mosolyogva. Híre hamar eljutott Bécsbe, s egy nap Prandau báró hívatta, jöjjön át vagy egy hétre, dolgozzék az adófizetés reformjával foglalkozó bizottságban. Kempelen tíz nap alatt egyedül kidolgozta az új adófizetés tervét. A szakértők átnézték a tervet, s azt mondták, hogy nagyszerű. Ez volt a király véleménye is.

Mária Terézia gúnyos mosollyal figyelte Prandau őméltósága beszámolóját, mikor Kempelen Farkas nevét említette. S Prandau báró úr szégyellte magát. Mária Terézia pedig meghívta Kempelen Farkast egy udvari fogadásra.

Farkas elment a Burg estjére, de nem tett a fejére parókát, nem húzott papagájszín ruhát, nem illatosította magát, mint a többiek. Egyszerű, fekete magyar ruhában jelent meg, sima csatos cipőben, hullámzó haját hátrafésülte. Arca erőt, akaratot és lenyűgöző értelmet sugárzott. Egyszerűsége élesen elütött az egész társaság fényes, színes, parókás, rizsporos, illatos külsejétől. Mária Terézia fogadta, s ezzel a puritán külső udvarképes lett. Akiknek nem tetszett, fölhúzhatták az orrukat. Farkasnak ez szemmel láthatóan jólesett.

17.

Másnap este Grassné, Mária Terézia okos, szellemes magyarbarát udvarhölgye, egy kis társaságot hívott össze a Burg mögött, a Graben egyik mellékutcájában levő lakására. Azt akarta, hogy Kempelen Farkas ismerkedjék meg a magyar testőr-írókkal. Cseresznyepiros testőrdolmányok sorakoztak fel Farkas fekete ruhája mellett, csak az arckifejezése volt ott azonos mindenkinek.

Valami nagy lelkesedés tüze lángolt azokon az ifjú arcokon.

Egy térdharisnyás inas jeges mandulatejet hordozott körül, ami rendkívül ízlett a férfiaknak. Az asszonyok mézzel édesített citromlevet szürcsöltek, s mohó szemmel vizsgálgatták egymáson a legújabb párizsi divatot: az antik ruha utánzatát. Grassné szőke, kék szemű leánya a zongorához ült, s a föléje boruló pálmalevél árnyékában részleteket játszott egy divatos bécsi operából.

Mikor a játék véget ért, Bessenyei György nagy, barna szemét Kempelenre emelte.

- Azzal tehát egyetértünk, hogy irodalommal és tudománnyal kell a nemzetet magasabb művelődéshez juttatni.

- Azzal igen! - válaszolta csendesen Farkas. - Magyarország boldogulásának legfőbb eszköze a tudomány, s mentői általánosabbá válik a nép körében, az ország is annál boldogabb lesz.

- Hogyan kezdjünk hozzá? - kérdezte Bessenyei.

- Azt hiszem - mondotta lassan Kempelen -, elsősorban az ország egyetlen univerzitását, a nagyszombatit kellene megreformálni. Mi értelme annak, hogy az egyetem egy országszéli kis városban tengődik, holott a fővárosban van az ilyen institúció helye, miként minden külföldi példa is mutatja? Nagyszombatba a török miatt került, vissza kell vinni oda, ahová szánták: Pest-Budára. Úgy vélem, nem késlekedhetik soká Magyarország fővárosának visszaállítása. Én szeretem Pozsonyt, szülővárosom is, de Magyarország fővárosa csak Mátyás király s régi királyaink fővárosa lehet ismét.

- Szívemből beszélsz - dörögte hirtelen Báróczi Sándor mély, búgó hangján.

- Bessenyei, mit szól ön ehhez? - fordult Grassné a délceg testőr felé.

- Erre nem is gondoltam - felelte tűnődve Bessenyei -, úgy érzem, hagy ez a gondolat nagyszerű, szárnyakat ad az én gondolatomnak. Én egy tudós társaság megalakulását szeretném javasolni, amely társaság a tudományok központi ápolását, irányítását végezné, s a magyar nyelv országos őre és táplálója lenne.

- Szóval tudományos és irodalmi társaságra gondolsz? - kérdi egy somogyi testőr. - Akkor a dunántúli magyar nyelv ápolását ajánlom mindnyájunk figyelmébe, az a legszebb magyar dialektus.

- Várj - dobbant fel ismét Báróczi -, az irodalom, a szépirodalom természetesen magyar lesz ezentúl, de a tudomány számára tartsuk meg a latint, azt érti az egész világ, mire megyünk egy tudományos munkával, ha nem latinul vagy németül jelentetjük meg?

Bessenyei mindkét kezét széttárta, mint egy karmester, mikor csendet int.

- Márpedig én annyit mondok, hogy a tudomány nyelve is magyar legyen, akár a verseké és a prózai műveké. Hogyan szóljunk az ifjúsághoz, a magyar haza fiatalságához, ha nem magyarul? Hogyan akarjuk elérni azt, hogy magyar neve legyen minden tudományos fogalomnak, ami ma latin és görög, ha mi magunk megmaradunk a halott latin mellett? Ez a kettősség: irodalomban magyar, tudományban latin, tarthatatlan. A tudomány is irodalom, s irodalom és tudomány együtt adja a nemzeti műveltséget, márpedig az csak nemzeti nyelvű lehet.

Báróczi erre hirtelen nem tudott válaszolni, de kipirult arcán látszott, hogy mondani szeretne valamit.

- Azt hiszem - szólt közbe Kempelen -, Bessenyei barátunk fején találta a szeget, én legalábbis tökéletesen igazat adok neki, fejtegetése logikus és meggyőző. Ez a jövő útja. De egy tudományos és irodalmi társaság nem jöhet létre az ország egyetemének, az univerzitásnak megkerülésével vagy kihagyásával. A kettő összefügg, a kettőnek együtt kell működnie. Az egyetemet is nemzetivé kell tennünk, s a nemzeti nyelv legfőbb őrhelyévé!...

- Vivát, vivát! - kiáltottak fel egyszerre mindnyájan.

- A magyar nyelv kipallérozását az egyetem és a leendő társaság együtt fogja elvégezni. Nyelvünk olyan tökéletes lesz, hogy a tudományok minden fajtája számára alkalmas és hajlékony. Meglássátok, ezt még mind megélhetjük. Kiadhatunk könyveket latin vagy német nyelven, hogy egész Európa megértse, de írnunk kell tudományos és mesterségbeli könyveket magyarul is. Igazad van, Bessenyei! Hogyan is szólhassunk iskoláink ifjúságához, az új nemzedékhez, ha nem az anyanyelvén? Magyarul mindent meg lehet mondani s meg lehet írni. Ennek ti vagytok a legékesebb bizonyítéka épp itt, Becsben, német, francia, olasz nyelvi forgatagban. Szemetek, fületek van rá, hogy tudjátok, mi van a világban, a nemzetek lelkében, s mi kell Dévényen túl, a hazának, mely ott nyúlik el, mint egy óriási parlag a hátunk mögött.

- Univerzitást és tudós társaságot Magyarországnak! - kiáltotta felhevülve Báróczi Sándor. - Igazatok van. Édes Kempelen, légy szószólónk és bátorítónk, itt a kezem, mi a tieid leszünk, s nem hagyjuk el egymást, igaz-e, fiúk?

S mind felálltak, akár egy piros kör, amely egy fekete pontot, egy erődöt övez. S megfogták Farkas kezét. Kemény kézfogás volt.

- Vér védi a vasat, s együtt fog győzni! - mutatott Bessenyei a piros dolmányokra s Farkas fekete ruhájára.

Mindnyájan érezték, hogy életük célkitűzéséhez jutottak.

Mielőtt szétoszlott volna a társaság, Grassné megkérte Farkast, vigye magával a fiát Pozsonyba, s tanítsa meg a magyar nyelvre.

- Most erre van szükség, a jövő itt a magyaroké! - mondta titokzatosan a szép báróné.

Kempelen Farkas finoman mosolygott. Mire nem képes a női előrelátás - gondolta magában -, s elvállalta a fiút. Megvolt már éjfél, mire a lakására ért.

Néhány nap múlva Mária Terézia kinevezte Farkast kamarai titkárnak, ezer forint évi fizetéssel.

18.

A kamara „nehéz ügyeit” Kempelen Farkas vette kezébe. Híre kerekedett annak Pozsonyban s Bécsben egyaránt, hogy mindent nyélbe tud ütni. Nincs olyan bonyolult ügy, hogy azt gyorsan és tökéletesen el ne intézné. Hívták is egyre-másra Bécsbe. Hívta az Udvari Kamara, a nagy kamara, hívta maga a királynő.

Mária Terézia szerette volna, ha Farkasnak menyasszonyt szerez az udvari dámák közül, valamelyik jó emberének lányát, de Farkas minden ilyen szándéknak s kísérletnek ellentmondott. Rózsika emléke élt, hiú kísérlet volt azzal bárkinek szembeszállnia, Grassné leánya s akik körülrajzották, ha valahol nagy ritkán megjelent, nem mertek vívni a halottal.

1758 májusában Mária Terézia sürgősen hívatta Farkast.

- Megbízásunk van az ön számára, fogadja el, kérem. Magyarország sóbányáinak jövedelme az utóbbi időben hihetetlenül megcsappant. Itt vannak a kamarai jelentések. Nem valószínű, hogy kevesebb sót fejtsenek, mint azelőtt. Az a gyanúm, a só egy része eltűnik valahol, s a Kamara megkerülésével titokban kerül piacra, mint csempészáru. Ezt kéne kiderítenie, s felfednie az egész sógazdálkodást hazájában. Nem könnyű feladat, ész kell hozzá, körültekintés, nyugodt mérlegelése a helyzetnek s roppant erély és ügyesség. Ezek az ön tulajdonságai. Megbízom önt, vállalja el. Nagy szolgálatot tesz vele hazájának s nekünk is. Évi százezer arany volt a magyar sójövedék, most alig hetvenezer aranyat hoz. Elfogadja a megbízást? Hány emberre van szüksége?

Kempelen Farkas meghajtotta magát.

- Elfogadom a megbízást, felség, s nincs szükségem egy emberre sem, sőt arra kérem felségedet, tartsa titokban megbízásomat. Csupán néhány soros legfelsőbb kéziratra van szükségem a hatóságok miatt, s a költségeimet fedező összegre. Előbb körülnézek a terepen, s a helyzethez képest hozzálátok a kezeléshez.

- Akárcsak egy doktor! - mosolygott Mária Terézia.

- Igen, így kell csinálni, dobbal nem lehet verebet fogni, mondja a magyar közmondás, óvatosságra van szükségem.

Egy óra múlva Kempelen Farkas megkapta a kért királyi iratot. Nagyot nézett: nemcsak a vizsgálat elvégzésére kapott meghatalmazást, hanem Magyarország összes sóbányáinak igazgatói kinevezését. Nagy cím volt ez. Akkortájt a só volt a lakosság egyik legfontosabb háztartási cikke, sok mindenre kellett, nemcsak úgy, mint manapság. Só került az ételbe, de a hús tartósítására is sót használtak, só volt a szegény nép egyetlen fűszere. Csak nagy urak s gazdag polgárok hozattak külföldről drága borsot, sáfrányt, szegfűszeget.

Az öreg Kempelen ismét jó tanácsokkal látta el fiát, noha Farkasnak már megvolt a saját terve, mire visszatért Pozsonyba. A kamarában fájós arccal, hátgerincét tapogatva sántikált, időnként nagyokat sóhajtott.

- Pöstyénbe kell utaznom, azt mondják, már a török basák is meggyógyultak a Vág partján bugyogó forró, sáros vízben. Hátha használni fog nekem is.

- No, a podagra elűzésére a legjobb orvosság, öcsémuram, nem Pöstyénben van, hanem Tokajban! - magyarázta bölcsen a kamarai elnök úr, s csettintett egyet a nyelvével, mert mód nélkül szerette a bort.

- Hát én mégiscsak Pöstyénben próbálkozom - hajtogatta Farkas, s szokása szerint mosolyogni próbált, ami most nemigen sikerült a nagy fájdalomtól.

Első útja az Eperjes mellett fekvő Sóvárra vezetett.

Cseklészen, Gerencséren, Rippényen át Nagytapolcsányba utazott a menetrendszerű delizsáncjárattal. Nem akart extrapostával utazni, nehogy feltűnést keltsen. A delizsánc elé négy lovat fogtak, s a sárga, már nem új, öblös batár, tetején a ponyvával lefödött bőröndökkel, végigfutott a Felvidék köves országútjain. Nagytapolcsányban más kocsiba szálltak a Pöstyénbe igyekvők, Kempelen nem tartott velük, akkor már a háta furcsamód ismét kiegyenesedett a kocsiban, s tüzetesen vizsgálta a határt, hallgatta az utasok beszédét. Bajmócon és Rudnón át Rózsahegyre ért a delizsánc. Ott lovakat váltottak, az éjszakát a posta melletti vendéglőben töltötték, s amint derengett, útra keltek megint.

A Magas-Tátrán északi szél sepert végig, a csúcsokon szikrázott a hó. A síkon haladtak, amelyben a Vág kígyózott lomhán, aztán a Poprád csillant meg. Haragoszöld mezők s barna, majd hirtelen sárguló homokköves dombok közt tekergeti az országút. Okolicsnó ferences klastrománál jobbra kanyarodott az út, felfutott a Krivány alatti Hibbéig, onnan le Lucsivnára, estére pedig Lőcsén szálltak ki, a Jakab-templom tornya alatt. Zúgott az ódon harang a Szepesség fővárosában, lágy szél simogatta a sárga falakat.

A Branyiszkón át lassan leereszkedtek Eperjesre. Ez már szelíd, kertes vidék volt, kis barna dombokkal, amelyeken almafák virágoztak. Eperjes zord, tágas, frissen kövezett piacáról kétmérföldnyire terült el Magyarország egyik legnagyobb sóbányája, Sóvár. Száznyolcvan öl mélységű sóbánya, az ország egyik legízesebb sójával.

Farkas bemutatkozott a sóvári bányakapitánynak. Igazolta magát, mérnök, akinek utasítása van, hogy ellenőrizze a bánya berendezéseit. Asztalt kapott, kiteregette térképeit, jegyzőkönyvét, aztán a táskájából tojást, kenyeret és aszalt gyümölcsöt szedett elő, amin módfelett csodálkoztak a sóváriak. De Farkas észlelte, hogy nem csupán az ételét kísérik fürkésző tekintettel.

A bányakapitány összehúzta a szemét, felcsücsörítette az ajkát, s gondolta magában: ez a bécsi lányokhoz szokott, vékonydongájú mérnököcske hamar készen lesz az ellenőrzéssel, ha bepislant a bányába. Nem fog lemászni, annyi szent.

A mérnök úr azonban elszánt fickó volt. Megkért egy bányászt, menjen előtte, követni fogja. Kötélen ereszkedtek le egy kiszögellésig, mint a cirkuszi atléták, onnan létrákon folytatták az utat lefelé. A létrák meg-megreszkettek a két ember súlya alatt. Föntt, a nyílásnál a bányakapitány csodálkozó arca egyre kisebbedett s elsötétedett. Vastag sófalak közt, egyre fullasztóbb levegőben ereszkedtek alá. Mikor földet értek, a bányamécses himbáló fényénél látni lehetett a nehéz, kimerítő fejtőmunkát. Darócruhájú bányászok fejtették négyszögű darabokban a sót. Előbb fejszével körülvágták, aztán nekimentek a csákánnyal, s kivájták a falból.

- Egy kis sódarab két láb hosszú, egy láb széles - magyarázta a kísérő bányász.

Kempelen hümmögött, s megérintette a szürke, piszkos sódarabot, amely olyan volt, mintha izzadna a melegben.

- Malomkövek őrlik meg szépen, nagy fáradsággal. Itt lent minden sóból van, tessék megnézni. Azt mondják, valaha tenger volt ezen a helyen, annak maradványa a sóvári só. A víz olyan sós nálunk, ha kifőzik, ott marad az alján a só, mint egy kupac fekete homok, azt kapják a barmok, úgy bizony.

Egyik tárnából a másikba mentek, mindenütt derengett a mécsfény, mindenütt hajlongtak a bányászok, tompán koppantak a csákányok, a bányászok süvege, háta, térde, csizmája tele volt sóval.

- Adj a szép sóból! - mondta tótul Farkas kísérője az egyik bányásznak.

Az megfordult, s pár perc múlva egy szép darab kék kristálysót hozott.

- Ez a legjobb és legtisztább só! - mondta a kísérő, s odaadta Farkasnak. Aki olyan bátor legény, hogy lejött a bányába, megérdemli, hogy ajándékba vigyen egy darab igazi sóvári sót.

Közben a bányászok abbahagyták a munkát, s félkörben Farkas körül csoportosultak, csákányaikra rakták hatalmas, szőrös ujjaikat, s az ujjak fáradtan megpihentek a vason. A kísérő tudott magyarul, Farkas nem akarta elárulni, hogy ért az anyanyelvükön, tolmácsoltatta magának a bányászok véleményét. Mennyi a bérük, családjuk van-e, hányan zuhantak már le a rozoga létrákon, mibe kerül a só Eperjesen és környékén, jól működik-e a szellőztetés? Ezt még nem kérdezték tőlük, különösen nem a bánya mélyén; őszintén válaszoltak.

Mikor végeztek, a kísérő odafordult a csoporthoz:

- Dnyesz bugyetye szpaty! (Ma aludni fogtok.)

Farkas a fehér, sárga, kék és szürke sódarabokat nézte, amint ott hevertek, akár télen a pozsonyi Duna-parton a felvágott jég, amikor szekérre rakják a jéghordók. Jól értette, amit a kísérő mondott. Miért hangsúlyozta, hogy ma aludni fognak? Ez azt jelenti, hogy máskor itt éjszaka is folyik a munka. Ez lesz hát a só, amelyet kilopnak a bányából! Ezt viszik aztán, ki tudja, merre, hogyan, csempészutakon kifelé. Ezt kéne kideríteni.

- Mehetünk vissza!

Ahogy leereszkedtek, most úgy kapaszkodtak felfelé, aztán húzatták magukat. A bányakapitány harsogó szókkal, tettetett kedvességgel fogadta Farkast:

- No, megjárta a pokol fenekét, inzsellér uram?

- Meg én!

- A bánya a legjobbak közé tartozik az országban!

- A sója. De a berendezése a legelhanyagoltabb!

- Ó! Nincs pénzünk, sajnos.

Másnap délután Eperjesen kószált Farkas, leült egy városszéli kocsmában, s végighallhatta a szekeresek beszélgetését. Azok nemigen titkolóztak, szilvóriummal öblögették a torkukat, egyikük sem hitte, hogy az úrféle idegen amott érti az ő nyelvüket. Itt megtudta Farkas, hogy éjfélkor indul egy szekérkaraván vámolatlan sóval Lőcse felé. Akkoriban nem voltak olyan országutak, mint ma. Nehéz fuvart csak ökrös szekérrel szállítottak. A sót nyolc-tíz ökrös szekéren húzták girbegurba utakon.

Holdvilág volt, szép májusi éjszaka, almafák virága pergett a csepp szélben édesen, puhán.

Farkas a sóvári út hajlatánál calabriai köpenyébe bújva állt egy terebélyes bükkfa mögé, s leste, mi fog történni. Pisztolyát s tőrét magával vitte. Nem félt ugyan, lelkiismerete bátorította. De az életét sem akarta kockára tenni.

Éjfél után feltűnt a szekérsor, ahogy Farkas előre gondolta. Nagy csöndben ballagtak az ökrök az éjszakában, a kocsisok nem pipáztak. Az első szekéren a kocsis mellett ott ült Farkas bányabeli kísérője, a bányakapitány jobb keze. Úgy látszik, ő kalauzolja a karavánt, amíg

feltűnés nélkül el nem érik kerülővel az országutat. Erdőnek tartottak, sziklákon csikorgott a nehéz kocsisor, egy kaptatónál lassúbbodott a menet, majd megállt. Valóban, a bányász megmutatta az utat, s visszafelé indult. Farkas hagyta. Lassan követte. Nagy árnyak feküdtek a mezei úton, a két ember egymás után eltűnt a sötétben.

Reggel Farkas a bánya kocsiján behajtatott Eperjesre. Megkereste a megyeházán a sárosi főispánt.

Még dél sem volt, amikor csapat hajdú jelent meg Sóváron. A bányakapitány fehér lett, mint a sófal. Embereivel együtt vitték Eperjesre, ott Kempelen Farkas kihallgatta őket. Az egész társaság látta, hogy hiábavaló minden csűrés-csavarás, ez az ember mindent tud. Kiderült, hogy évek óta lopták a sót. Zsolnán van egy kupectársaság, az veszi át az olcsó sót, s szállítja külföldre. Lovas hajdúk estére elérték a karaván Görgőnél, hozták vissza a szekerekkel együtt. Nagy látványosság volt a hajdúcsapat kíséretében érkező szekérkaraván az eperjesi utcákon.

Másnap Farkas rendet teremtett a bányában. Új bányakapitányt nevezett ki: az egyik tisztviselőt, akit pár nap alatt megismert, s látta, hogy hozzáértő és becsületes ember. Intézkedett, hogy a zsolnai kereskedőket, az orgazdatársaság tagjait fogják le, s vigyék Pozsonyba. Értesítést küldött gyorsfutárral a pozsonyi és bécsi kamarának. Aztán a bányába új, erős létrákat rakatott, kötél helyett kosarakat vezetett be, s felemelte a bányászok bérét.

Két hét múlva újra kocsiba ült, s fölment Máramarosba. Onnan tíz nap múlva Erdélybe utazott rettenetes esős időben. Sorra látogatta a legnagyobb magyarországi sóbányákat. Tordát, ahol a legszebb, legtisztább sót fejtették akkor, s a Maroson tutajokon szállították Szegedre. Aztán Dés, Rónaszék került eléje. Mindenütt a sóvárihoz hasonló helyzetet talált.

Tordán már megelőzte a híre. Erre a csempészek a lopott sót (amikor körülzárta őket) behajigálták a kutakba. Kempelen és hajdúi nem találtak náluk egyebet kancsókban sorakozó borvíznél. A sót elnyelte a föld. Nem volt bizonyíték. A csempésző gazdák szemrebbenés nélkül letagadták, hogy valaha is vámolatlan só került volna a körmük alá. Nyári délidő volt. Farkas leült egy szederfa alá az egyik gazda udvarán, s nézte az embereket. Hová tűnt a só? Egy mozdulat sem árulta el a nyomot. Már azt hitte, tévedett, ezeknél nem volt lopott só. A véletlen vezette nyomra. Feltűnt, hogy a nagy melegben senki sem megy a kúthoz, az emberek nem nyúlnak a vödör után. Ellenben a gyerekek a konyhába somfordálnak, s ott isznak vizet. Két hajdúval bement a konyhába, s látta, hogy minden edény tele van vízzel. Szóval a kútba hányták a sót! Kisietett az udvarra, a hajdúk őrizte csempészekhez.

- Hát nem szomjazott meg senki kendtek közül? Nocsak, húzzanak fel egy veder friss vizet a kútból.

Felhúzták, s Farkas sorra kínálta az önérzetesen tagadó csempészeket. Egy se nyúlt a víz után, pedig már cserepes volt az ajka mindegyiknek.

- A kútba hányták a sót!

A fejek menten lekonyultak, senki sem tagadott.

Június utolsó napjaiban átment a sószállítókkal a Maroson a Tiszára, onnan fel egészen Poroszlóig, ahol akkor az ország legnagyobb sóraktára állott. Poroszlón egy héten át figyelte, mennyi só érkezik oda vízen és szárazon. A sóraktár irodájában, a nyitott ablakban ülve, kihajtott jegyzőkönyvvel nézte, hány szekér jön Tordáról, hány tutaj köt ki vízaknai sóval megrakva. Intézkedett, egyszerűsítette a só átvételét, tanácsokat adott őrlésére és tárolására. A csempészek sóját mind ideszállíttatta, a megvesztegethető hivatalnokokat elbocsátotta, újakat vett fel, az alföldi csempészközpontot Pesten leleplezte, a kupeceket mind lefogatta. A

három éve folytatott sólopásnak vége volt. Megtérült a kincstár kára is, mert a lefogott kupeceket kártérítésre ítélték.

Poroszlóról gyorsfogattal Pesten termett. Rendezte feljegyzéseit, ellátogatott a Rudas-fürdőbe, levelet írt szüleinek, s nagyot aludt a Duna partján, az Aranyökör nevezetű fogadóban.

Július hetedikén nyolc órakor reggel a menetrendszerű delizsánccal visszaindult Budáról. Pozsonyban csak egy pillanatra állt meg, megölelte szüleit, s máris vitte a kocsi Bécsbe. Kedden délben a delizsánc megállt vele a Burg külső kapuja előtt.

A szárnyas ajtók úgy nyíltak ki előtte, mintha varázsütésre nyílnának.

Mária Terézia egy percig sem váratta.

- A hír már megelőzte, kedves Kempelen, ön elmondhatja: veni, vidi, vici,[7] akár egykor Caesar.

- Felség, elvégeztem a feladatot, itt a beszámoló jelentésem - s átnyújtott a királynőnek egy könyvnyi iratot.

- Remélem, hozott egy kis sót a királyi konyhának! - hangzott az évődő szó.

- Valóban hoztam, felség - s kirakta az asztalra -, tessék, csupa kristálysó, ez a kék Sóvárról való, a hófehér tordai, a sárgát Vízaknán kaptam, a zöld Aknaszlatináról származik, a piros Désről, ez a szénfekete Rónaszék sója. Mind egyforma, s kiskéssel úgy vágható, akár az alma.

- Kempelen, ön minden magyar bányából hozott egy kocka sót.

- Azt, felség, s minden kocka sóhoz egy javaslatot.

- Minő javaslatot?

- Benne van a jelentésemben, de elmondhatom röviden is.

Farkast most nagy keggyel leültette a királynő - ahogyan udvari tanácsosokat hallgatnak meg a Burgban.

- A sótolvajokat és csempészeket lelepleztem, hűvösre tettem, a megtévedt bányászoknak, akik jól dolgoznak, megbocsátottam, s újra munkába állítottam őket. Kérem felségedet, hogy ezt hagyja jóvá.

- Jóváhagyom.

- Sok a bűnös ember a sótolvajok közt, de kérem, ne engedje, hogy bélyeget süttessenek rájuk, ez embertelenség, s nem vezet célra. Én veszélyben voltam, de egy hajam szála sem görbült meg.

- Elrendelem, hogy a megbélyegzés elmaradjon.

- A bányákban megvalósítottam a legszükségesebb beruházásokat. Ezentúl a legtöbb helyen négykerekű csillén szállítják fel a sót. A bányautakat fenyőfával kibéleltettem, gondoskodtam a bányák rendes szellőztetéséről, nehogy a rossz gőzök megöljék a szegény bányászokat. Több fenyőgyertyával világíttattam ki a bányák mélyét. Mindez emelte a só mennyiségét. A pontos leltározás és ellenőrzés lehetetlenné teszi a csalást és a csempészetet. Felemeltem a munkások és tisztviselők fizetését, nehogy anyagi szükségükben ráfanyalodjanak a kupecek csábítására, s megint lopjanak. Kérem, hagyja ezt is jóvá.

- Jóváhagyom, Kempelen!

---

[7] Jöttem, láttam, győztem - Július Caesar római államférfi és hadvezér híres mondása

- Kérem felségedet, tegyen most egy okos lépést a néphez.

- Mi légyen az?

- Szállítsa le a só árát Magyarországon, ahol a szegény nép só nélkül kénytelen főzni, mert saját szülőföldje sóját nem képes megfizetni, olyan drága. Olyan nagy a nyomorúság a nép körében.

Felállott, várta a királynő végső beleegyezését is.

- Megrendítő, amit mond, Kempelen. Kérését teljesíteni fogom.

Mikor Farkas eltűnt, Mária Terézia megrázta a csengőt, s hívatta Kaunitz kancellárt:

- Ez a Kempelen egy varázsló, akárcsak Hadik András!

- És éles a nyelve, mint a Hadik-huszárok kardhegye. A folyosón találkoztam vele, felség, s kérdem, miért esik az eső, olyan hideg van. Erre azt mondja, hogy Szegeden tudják, miért esik az eső.

- S miért? - kíváncsiskodott Mária Terézia.

- Azt mondja, azért esik, mert nem járhat lajtorján.

Erre már a királynő elkacagta magát.

- Nemcsak a nyelve, az esze is helyén van. A magyar sóbányákat ő fogja igazgatni, lehet helyettese, de csak olyan, akit Kempelen akar. Nem tévedtem benne!

- Nem, felség, azt én is mondhatom.

19.

Farkas sietett vissza Pozsonyba. Szabadságot kapott, összeborult öreg szüleivel, s boldogan ült le dolgozószobájába könyvei és fizikai szerszámai mellé.

Egyszer csak megint üzenet jött Bécsből.

Udvari fogadásra hívták.

A fák lombjain felizzott szeptember pazar tűzpompája. Megnyílt az ég, s csodálatos kékkel köszöntötte a gyorspostával röpülő ifjút.

Szalasztó Miklós uram, a legtekintélyesebb pozsonyi cukrászmester és hét vármegyében híres mézeskalácskészítő, látva, hogy a fiatal Kempelen megint siet a bécsi kocsi állomásához, megjegyezte a felesége előtt:

- Meglátod, ez a híres fiatalember bécsi lányt fog feleségül venni. Addig jár a Burgba, amíg a királynő oda nem varrja valamelyik szép hölgyéhez. Jól figyelj a szavamra.

S hogy nagyobb súlyt adjon szavainak, gyorsan felhörpintett egy pohár modori bort.

Szalasztó uram jóslata csakugyan bevált.

Az udvari fogadáson Kempelen Farkas megismerkedett Piani Franciskával, egy udvari tanácsos leányával. Ez a leány - fehér, karcsú, finom kezű, udvarias mosolya teremtés - úgy hasonlított Barcza Rózsikára, mint az idei őszirózsa a tavalyira. Farkas meglepetésében egy pillanatra megállt a teremben. Piani Franciska éppen a francia négyest táncolta, amikor Farkas szeme meglepődve s csodálkozva rámeredt. De egy pillanat múlva már mosolygott ez a nyugodt égésű szem. Mosolygott, s közeledett Franciskához. Leültek egy asztal mellé.

- Nekem úgy tűnik fel, mintha már régen, nagyon régen ismernénk egymást.

- Nem, hiszen csak most találkoztunk.

- De mégis, ha a szemét nézem, az a benyomásom, hogy már láttam, s amint beszél, az ajkai olyan ismerősek nekem.

A leány lehunyta s újból kinyitotta a szemét, s lassan, halkan mondta:

- Igaza van, mi már találkoztunk.

- Akkor nincs semmi értelme, hogy másról beszéljünk. Szeret-e valakit?

- Én?

- Ha tehát nem szeret még mást, be kell vallanom, hogy abban a pillanatban, amint megláttam magát, úgy megszerettem, hogy a csontom is belésajdult. Nem francia szó, de én magyar vagyok, s mi ezt így mondjuk őszintén. Képes volna egy ilyen „öreg” legényt szeretni? Egy „öreg” legényt, aki fúr-farag, napestig bújja a könyveket, hivatala van, de hivatalán kívül hetedhét országba szalasztják varázsfűért, hisz tudja, mit beszélnek rólam az udvarban. Nos: tudná-e viszonozni érzelmeimet? Ez elég franciás fordulat, s már pislognak is reánk. Nézze, a királynő már tudja, hogy beszélek magával. Kérem, válaszoljon!

Piani Franciska válaszolt. S hat hét múlva, 1757. november 4-én, a Burg kápolnájában az udvari pap összeeskette Franciskát és Farkast. Franciska Mária Terézia lányának, Mária Karolina Ludovikának volt az udvarhölgye. Az esküvőn megjelent a királynő is. „Micsoda

kitüntetés” - hajtogatták az udvari emberek. Egy hónappal azelőtt Hadik óbestert ünnepelték itt, aki magyar huszárjaival Frigyes porosz király háta mögé került, bevette Berlint, megsarcolta, majd visszatért katonáival a királynő elé. Most meg ez a Kempelen ragyog itt a királyi kegy fényében. A bécsi udvar magyargyűlölő népe elsárgult az irigységtől. Farkas, hogy tetszésükben járjon, megtréfálta őket. Nászútra Olaszországba ment fiatal feleségével, magával vitte Bél Mátyás magyar nyelvtanát, s az olasz ég alatt magyarra tanította feleségét. Mikor visszatértek Bécsbe, a fiatalasszony szabályos magyar kiejtéssel köszöntötte a legelső udvari embert, akivel találkozott:

- Adjon isten jó napot!

A jó férfiú percekig kapkodott a levegő után. Aztán futótűzként elterjedt a hír, hogy Kempelen elvarázsolta a jó Franciskát, s egy vadmagyarral tért vissza a Burgba. Ezen még Mária Terézia is nagyot kacagott.

Karácsonyra már Pozsonyban volt a fiatal pár, a szülői házban.

- Visszatért hozzánk a napsugár - mondotta gyönge hangon Kempelen Engelbertné, s átölelte menyét. - Téged várt a fiam! - súgta a fülébe az iruló-piruló asszonykának. - Üljetek le nálunk, tiétek itt minden, édeseim! De boldog vagyok!

- Boldog vagyok, apám! - súgta szemérmesen Farkas az apjának.

„Boldog vagyok!” - írta haza szüleinek Franciska.

...Aztán alig két hétre rá, 1758. január 11-én, Kempelen Farkas felesége himlőben meghalt.

Farkas fölött beborult az ég.

Könnytelen szemmel nézett farkasszemet a nyitott sírral, amely Rózsika után Franciskát is elragadta tőle.

20.

Munkában keresett és talált vigasztalást.

Hivatalában három ember helyett dolgozott. A sóügyek ki-kiszólították Pozsonyból, örömmel ment, s járta az országot, mintha személyesen meg akarna ismerkedni minden magyar várossal és faluval. Pozsonyba visszatérve szüleihez húzódott, felolvasott nekik, mutatta rajzait, új metszeteit: ez Kolozsvár, ez Buda, ez Torda, Komárom. János leveleit is felolvasta szüleinek. János a porosz háborúban kitüntette magát, már ezredes, a legfiatalabb ezredes a királynő hadseregében. Mindenről szó esett az asztalnál, csak egyről nem mert a két galambősz ember szólni a fiának: a házasságról. Rózsika és Franciska neve fekete zászlóként borult a Kempelen-lakásra. Kempelenné azt is tudta, amit Farkas nem is sejtett, hogy tudniillik Franciska temetése után a dóm-plébános kiprédikálta Farkast. Erzsi hozta meg a hírt, hogy a főtisztelendő úr Isten ujját látja a halálban, amiért gőgös és büszke a férj, s azt hiszi, esze fölér az ég hatalmával, nem keresi a templom vigasztalását, szembeszáll az Úrral. Riadt szemmel hessegette el az ilyen híreket a szegény asszony, s dehogy mondta el a fiának. Farkas meg alig járt férfitársaságba. Szülei este korán lefeküdtek, akkor bevonult a szobájába, meggyújtotta saját találmányát: a tizenöt gyertya fényét adó mécset, s annak világánál írt és olvasott, de senkinek sem szólt róla. Éjfél felé eloltotta a fényt, lefeküdt, álmaiban tovább számolt, épített, rendezett, igazgatott szabadon.

Így múlott el majdnem négy csöndes esztendő.

Akkor már János Pozsonyban tartózkodott az ezredével együtt.

A legkisebb fiú egyre inkább visszavonult a világtól: Erzsivel együtt ápolta, dédelgette öreg szüleit, örült a békének és csendnek, amely otthonukban tanyázott. Ha János is megjelent szüleinél, ünnepi hangulat szállott a kis lakásba. Ilyenkor Erzsi a legszebb damaszttal terítette meg az asztalt, Anna asszony reszkető kézzel igazított egyet a tányérokon, Kempelen Engelbert pedig mosolyra futó ráncokkal szívta régi, hollandi pipáját. A két testvér, János és Farkas szerette egymást, Jánost is érdekelték a műszaki és fizikai újdonságok, leült Farkas mellé, belelapozott könyveibe, vitatkoztak, megértették egymást.

A két öregember lassan, csendesen kihunyt, mint a gyertyaláng.

1761 nyarán meghalt Kempelen Farkas apja, s utána nemsokára édesanyja is. Egymás mellé temették őket az új temetőbe, a Duna utca végén. Nyikorgott a gyászszekér kereke, a pap mormolta a latin imát, felhangzott a dómbeli kórus gyászdala.

- Árvák lettünk, János! - mondta Farkas a bátyjának. - Nézd, milyen üres ez a lakás. S milyen rideg. Nem szeretnék itt maradni.

Erzsi állott előttük.

- Erzsi - mondta János -, neked megköszönjük, hogy hűségesen ápoltad szüleinket, jól vigyáztál rájuk, hogy ilyen szép kort értek meg. Amilyen jó voltál hozzánk, olyan voltál szüleinkhez is. Fogadd el tőlem ezt a gyűrűt ajándékba.

- S tőlem ezt a pár aranyat! - mondta Farkas.

A Ventur utcai lakást Farkas a kamara rendelkezésére bocsátotta, abba az új főharmincados költözött be, aki a földszinti hivatalban már évek óta Kempelen Engelbert helyén ült. A bútorok java részét eladták. Farkas átköltözködött anyai nagyanyja kétszobás lakásába, a

Duna utcába. Erzsi egy ideig még nála maradt, aztán ő is elment, hazaköltözködött, s férjhez ment szülőfalujában. Sírva búcsúzott Farkastól.

Farkas egy nap Szalasztó uram boltjában hallja, hogyan dicsekszik a cukrász egy mákőrlő masinával:

- Finomra őrli meg a mákot, bizony, olyan finoman, s olyan egyszerű az egész, tessék megtekinteni, az én segédem, a Tóni találmánya.

Hát kiderült, hogy a Tóni senki más, mint Schmidt Antal, a kis pékinas, aki egykor Farkas kedvéért tíz percre átadta az inasságot Farkasnak, hogy láthassa Rózsikát. Zömök, barna, nyugodt mosolyú férfiú volt már Tóni. Farkas érdeklődött, szeret-e gépeket csinálni. Egyebet se, vallotta Tóni.

- No hát akkor, ha végeztél, Tóni, gyere hozzám, a Spindler házba, a Duna utcába, nézd meg az én gépeimet s szerszámaimat.

Délután, pontosan a megbeszélt órában, megjelent Farkasnál Schmidt Tóni, s megnézte Farkas úr gépeit, rajzait, óráját, mérlegét, ollóit, finom rézlemezeit, vasrúdjait, ládáját, könyveit. Nem bírta otthagyni ezt a mesés berendezésű műhelyt. Két rokon lélek találkozott. Ettől fogva Tóni egyre gyakrabban átjárt Farkashoz. Egyszer aztán Farkas felvetette a kérdést:

- Te Tóni, itt maradhatnál nálam, nekem úgyis szükségem van egy segédre és titoknokra. Becsületes fiú vagy, hozzáértő, ezermester-tehetséged van, maradj itt, majd süti a tortákat és kifliket más. S annyi fizetést én is tudok neked adni, amennyit Szalasztó uram.

- Szíves örömest maradok, tekintetes uram.

- Akkor parolát rá.

Kezet fogtak. Sejtették-e, hogy ez a kézfogás egy életre szól?

Attól a naptól kezdve a pohos, borvirágos orrú Szalasztó Miklós cukrászmester Kempelen Farkas legnagyobb ellensége lett. Ott tüzelt Farkas ellen, ahol lehetett.

- Famulusa van az ördögnek! - mondogatta ismerőseinek. Mert fájt neki, hogy Tóni faképnél hagyta. Ráadásul egykor azt hitte, hogy Farkas szeme megakad az ő Amália nevű leányán; hovatovább le kellett mondania e hiú reményről. Most aztán híres boltjának legfőbb erősségét is elorozta ez a gőgös, istentelen ember, aki minden bizonnyal nem jár egyenes úton.

21.

1762 márciusában, egy csípős, szeles, barna borulatú napon, amikor már érezni lehetett a tavasz nyers ízeit, Kempelen Farkas fenn járt Bécsben.

A véletlen hozta, vagy Mária Terézia szándéka volt, hogy a Burg folyosóján egy magas, sugárzó, ifjú udvarhölggyel találkozott, aki a királynő levelét adta át neki. A szőke, szívajkú Gobelius Anna Mária meghódította Farkast. S Farkas nem bánta.

Harmadnap este a megbeszélt helyen, az üvegházban találkoztak, délszaki növények, virágok közt. Épp Angelusra harangoztak, ez volt a találka órája. Zöld, ropogó selyemkendővel a vállán jelent meg Anna Mária. Egy pálma alatt állottak. Egyszerre csak érzi Farkas, hogy valaki fogja a kezét, s Anna Máriáét is. S azon nyomban ez a valaki szívből felkacag. Hátranéz a két szerelmes, s hát Gobelius papa nevet rájuk derűsen, mint a teátrumban szokás.

- No, csókoljátok meg egymást!

Az apai parancsnak nem illik ellentmondani.

így aztán, rövid mátkaság után, Gobelius Anna Mária Kempelen Farkasné lett. Kempelen János ezredes úr nagyon megörült öccse házasságának, ő volt az egyik tanú. Az esküvőt csöndesen, legszűkebb baráti körben, Pozsonyban tartották meg május 2-án. Nem utaztak Itáliába, Farkas lakását alakították át s rendezték be a legújabb bécsi ízlés szerint. Kiderült, hogy Tóni az asztalossághoz is ért, remekül bánik a fával, tud alakítani, a szobák méreteihez és színéhez alkalmazza a bútort és szőnyeget. Farkasnak volt kis öröksége, felesége hatezer forint hozományt kapott, erre elhatározta, hogy házat épít Pozsonyban, saját ízlése szerint, hisz Győr óta foglalkozott építészettel. A házasság szárnyakat adott neki.

- Fészket rakunk, asszonykám! - magyarázta Farkas a rajzokat és számításokat ifjú feleségének. - Nem mehetünk a régi Pozsonyba házat építeni, a kapukon és várfalakon belül, itt kint maradunk, az új Pozsonyban, itt ni, a Duna utcában. Látod, ezt Duna-Újlaknak is hívják. Itt folyt hajdan a Duna egyik ága. Akik itt kint házat építettek, új polgárok voltak, a nemesek, a főurak meg a patríciusok a falakon belül maradtak, nekik nem ízlett ide kijönni. Ez itt az olcsó telkek sora, ezeket nem védik alabárdos éjjeliőrök, hanem házőrző kutyák, akárcsak a csallóközi falvak házait. Ide a pozsonyi gazdag háztulajdonosok zöldségért járnak. Itt vannak, nézz csak körül, ma is a kertek. Káposzta, paradicsom, hagyma, bab, alma s körte terem itt bőven. A város olcsón adja ezeket a kerti telkeket. S én itt a magam gusztusa szerint építek egy kétemeletes házat, itt a sarkon, a jobb oldalon. Szemben velünk, a bal oldalon, a külső védőfalakhoz közel van a Sínylődők háza, az árva öregasszonyok és férfiak menhelye, amelyet hiába nagyobbítanak, mindig szűknek bizonyul. Tekints ide, a papírjaimba! Sarokház lesz a mi házunk. Egyszerű, minden hivalkodás nélküli, kovácsoltvasból készült kapu a bejárata. A földszinten raktár, ól és istálló lesz. Ne mosolyogj, nekünk saját lovaink lesznek, saját kocsink is.

- De édes Farkas, nem vagy te kissé fellegjáró? Hát miből akarod te mindezt előteremteni? Hisz az én hozományom és a te megtakarított pénzed, a szülői örökséged, amelyhez János önként odaadta a magáét, nem elegendő ahhoz, hogy ilyen házat felépítsünk, bebútorozzunk és felszereljünk. Tónit is fizetned kell, kell még egy cseléd a házhoz és...

- És, és, mindent végiggondoltam, Anna Mária. Látod, ott a duna-újtelki kapu előtt füstölög a városi téglaégető kemence kéménye. Pénzt üzlettel lehet szerezni. Megkértem barátomat, Windisch Károlyt, intézze el nekem a városházán, hogy a téglaégetőt bérbe vehessem. Ma kapom a választ. Ha valóban hat évre az enyém lesz a téglaégető, akkor én azt kibővítem, s égetek olyan kitűnő téglát, amilyet még nem láttak Pozsonyban. Megfigyeltem én, hogyan csinálják a finom téglát az olaszok, várj csak. Olcsón fogom adni, hadd vigyék az emberek, építkezzenek. Ez a kis Pozsony úgyis szűk. A régi várfalakat maholnap lebontjuk, új utcák nőnek itt jobbra s balra egyaránt, meglásd, új város lesz ez a régi fészek, s milyen szép város, itt, ahol a hegyek találkoznak a síksággal.

Anna Mária csak nézte az urát, milyen lelkesen magyaráz. Még nem látta soha ilyen tűzben.

S Kempelen Farkasnak igaza volt. Windisch Károly megszerezte neki a téglaégető kemence bérletét. Utasításai szerint újfajta téglát kezdtek ott gyártani, pompás, jól kiégetett téglát, mely pengett, ha megütötte a kalapács. A kis téglaégető körül állandóan álldogáltak pozsonyi és csallóközi szekerek, vitték az új téglát, mely olcsóbb volt s jobb is, mint a régi. Kempelen Farkas jól számított, ha olcsóbban is adta, mert többet adott el belőle, mint a város, amikor maga égette.

Híre futott nemsokára annak, hogy Kempelen meggazdagodik a téglaégetéssel, s röhög a városbírón meg a magisztrátus tagjain, akik elég ostobák voltak ahhoz, hogy olcsó bérlettel Kempelen kezére juttatták az égetőt. Az irigység rossz tanácsadó. A városi urak összedugták a fejüket, s kisütötték, megvan annak a módja, hogy a téglaégetést azonnal saját kezükbe visszavegyék.

- Csak érteni kell az ilyesmihez! - büszkélkedett a hórihorgas, pipaszagú, bottal járó Hauser Mátyás szenátor úr, akit általában a „város esze” néven emlegettek azokban az esztendőkben. Gerhauser úr, a másik városatya, élénken helyeselte a dolgot.

- Értesíteni fogjuk szép levélben, hogy a városnak sürgősen szüksége van az egyik téglaégetőre, a másik kemencét pedig megtarthatja, de csak egy évig. Csak annyit kell odaírni: „egyhangúan úgy döntöttünk, megvizsgálva a kontraktust, amely a mai naptól fogva érvénytelennek tekintendő”. Ez a jó szöveg. Ki mer itt szembeszegülni a várossal, a szenátussal, ki? - S Hauser úr nem túl nagy mellére csapott, amitől tüstént köhögni kezdett.

- Nagyszerű! Igaza van! Ez az! Mi is égethetünk téglát, s ugyanúgy eladhatjuk, mint Kempelen uram, aki idecsődítette az egész csallóközi parasztságot, a cimboráit. Azt mondják, nagyon szeret velük beszélgetni. - Mindezt Gerhauser szenátor úr mondta kellő lelkesültséggel. S látva, hogy a szenátus tagjai még húzódoznak a dologtól, hozzátette: - Szalasztó uram, a cukrászmester, már hetek óta figyeli, mi történik a duna-újtelki téglaégető kemencéknél. Valóságos ribillió, a parasztok az olcsó téglából sorra házakat építenek, Somorján már öt ilyen ház épült fel, s a falvakban a jó ég tudja, hány. Azt mondja Szalasztó komám, hogy ezt Kempelen uram ellenünk csinálja, a város ellen, a nemes magisztrátus ellen. Titkos célja van vele. Ez egy gyanús ember. Az apja nagy császárpárti volt, a fiú pedig nagy magyar, kuruckodik.

- Ez az - tódította egy hallgatag szenátor -, otthon csak magyarul beszél, nem hord német ruhát! Kuruc az, de okos, Bécsben a királynőnek hajbókol, itt meg a büdös parasztoknak.

- Tudja, hogy mit csinál, agyafúrt ember! - kacsintott laposan a városbíró Hauserre.

- És Pozsony szabad királyi városa mi neki? Kivel tart ez? - hangzott egy recsegő szájból.

Hauser Mátyás megrészegült e szavaktól.

- Kikkel tart? Velünk nem tart. Mindenkivel és senkivel. Meg akar tollasodni, s mi vagyunk a bolondok, akik ezt lehetővé tesszük.

- Tettük! De nem tesszük tovább! - mondta ki az ítéletet a városbíró, s csöngetett, hogy hozzák a sört. A jeles gyülekezet ilyenkor ivott, mert elfáradt a nagy munkában. Kiabáltak, egymás vállát veregették, s dicsérték Hauser Mátyást, hogy ilyen jól kimódolta a dolgot.

Kempelen Farkas somorjai kőművesekkel dolgozott a házán, szép formás kövekből csinálták a pincét, öröm volt odanézni, milyen alapos, jó munkát végeztek már. Ma a városi hajdú kereste egy levéllel. Abban volt a felmondás, ahogy Hauser szenátor úr javasolta. Kempelen nyomban felbontotta és elolvasta. Dühbe gurult a szemtelen s alávaló közléstől.

- Várjon, azonnal viheti a választ is a városbíró úrnak! - mondta a hajdúhoz fordulva. - Jöjjön a lakásomra, néhány lépés mindössze.

Leült a szobájában, s ezt a levelet írta:

> *Pozsony város nagytekintélyű magisztrátusának!*
>
> *A hétszentségit maguknak, zabhegyező urak! Hát nem voltam én becsületes szerződő fél? Hát nem üzentem meg Windisch barátommal, ha annyira kell a tégla a városnak, lemondok az egyik kemencéről, égessen a város magának annyi téglát, amennyi jólesik. S válasz és köszönet helyett most a tanács urai el akarják venni tőlem azt, amit én szabályszerű s törvényes szerződéssel bérbe vettem. De nem oda Buda! Nem fognak az urak rajtam lovagolni. Majd megmutatom én mindnyájuknak, hogy ki vagyok. S jaj annak, aki az én téglámhoz mer hozzá-nyúlni. Kiadtam a parancsot a kemencék mesterének és segédeinek, ha bárkit a város megbízásából ott találnak settenkedni az én jogos bérletemben levő kemencéknél, fogjanak rá botot, s addig verjék, amíg rá nem talál a legrövidebb útra, mely a Mihály-toronyhoz vezet!*

S odakanyarította a nevét.

- Siessen, mert a városbíró úr már várja a választ! - mondta a kajla bajszú hajdúnak.

Mit mondtak aztán a söröző cimborák Hauser és Gerhauser uraknak, azt nem tudjuk pontosan, de elképzelhető, hogy nagyon megijedtek. Ez az ember még beváltja a fenyegetőzést! Ez még elvarázsolja a gyermekeinket! Nem jó kikezdeni egy boszorkánymesterrel, mert még olyan téglát éget nekünk, amelyik szétporlad, s a ház összeesik! - így óbégattak nyilván, mert másnap a hajdú új levelet hozott.

Pozsony város tiszteletre méltó tanácsa tökéletesen megváltoztatta felfogását a téglaégetés ügyében. Csikorogva megfordult, mint a szélkakas a városháza tetejének négy sarkán. Azt írták az új levélben, hogy jobban elolvasva a kontraktust, látják, hogy az teljesen rendben van, érvényes. A város arra kötelezi tehát magát, hogy Kempelen úr jogait respektálnia kell mindenkinek. S mivel kitűnő és olcsó téglát hoz forgalomba, a város azzal gondolja ezt meghálálni, hogy ezennel elrendeli, a városi erdőkből, a ligetekből s a Duna szigetein levő erdőkből is Kempelen Farkas úr tetszés szerinti mennyiségű fát szállíthat a téglaégetéshez ingyen, hat éven át.

Azt mondják, hogy ezt a levelet is Gerhauser és Hauser urak szövegezték meg, s a tanács azonnal elfogadta. Óvatos polgárok vezették Pozsony városát. Csak Szalasztó uram járt azontúl hosszú orral, s többé nem figyelte, hogyan készül a jó zsíros malomligeti agyagból a zengő vörös tégla.

Kempelen Farkas tökéletes győzelmet aratott.

Tóni azt mondta erre, hogy ütni kell a vasat, amíg forró, kérni kell még valamit a város szűkmarkú uraitól.

- Egy belső hang azt mondja nekem, hogy ezt is megadják.

Kempelen Farkas mosolygott, jól van, kérni fog még valamit. S írta is azonnal a levelet. De nem magának kérte, amit kért, hanem mindenkinek. Megírta, hogy a város világítása esténként tűrhetetlen. Lámpákkal világítsák ki az utcákat, hisz nem vagyunk Afrikában. Minden utcában harminc-harminc lépésre legyen egy-egy lámpa. S csodák csodájára ez is megtörtént. Épp akadt egy kis felesleg a városi kasszában. Kempelen megrajzolta, mifélék legyenek a lámpák, s olyanokat szereltek fel. A pozsonyi kanonokok erre azt mondták, mégis félelmetes varázsló ez a Kempelen, kicsalja a pénzt onnan is, ahonnan még a káptalan sem tud egy árva fityinget előszólítani.

- Tóninak igaza volt! - mosolygott Kempelen Farkas.

- A belső hangnak! - szerénykedett mókás arckifejezéssel Tóni.

Mire új tavasz jött, ott állott a Duna utca sarkán Kempelen Farkas háza. Az volt akkor a nézni-való Pozsonyban. Egyszerű ház volt, négyszögű minden ablaka, kapuja is, semmi barokkos dísz sehol, s a belseje nagyszerűen tagolt, egy formáló akarat érvényesülése. Kempelen Farkas háza nem tört a magasba, hanem szélesen, látható erővel terpeszkedett az új Pozsony talaján. Az első emeleten lakószobákat rendezett be, a másodikon könyvtárszobát, műhelyt s Tóni számára egy lakószobát. A pozsonyiak még száz év múlva is titokzatos háznak tartották a Kempelen házat.

Híre volt annak, hogy csöngetésre az ajtó önmagától kinyílott s bezáródott. A második emeleten olyan üveg volt az ablakokban, amelytől az utcai járókelő nem láthatott semmit, csak árnyképet. Kempelennek olyan lámpái voltak, amelyek egyenletes, erős fényt árasztottak, úgyhogy éjszaka is zavartalanul dolgozhatott hatalmas műhelyében, ebben a gazdag fizikai laboratóriumban, amelyből jobbra a könyvtárszoba nyílott, balra pedig a rajzoló művész dolgozószobája, rézmetsző asztallal, metszetgyűjteménnyel a fal mentén álló polcokon. Ebben a kisebb szobában készültek Kempelen mérnöki rajzai, térképei, itt szokott leheveredni egy díványra, amely az ablaknál állt.

Ebből a szobából ajtó nyílott Tóni szobájába, amelyből közvetlen kijárat nyílt a lépcsőházba is. A könyvtárban hatalmas, sima, egyszerű, barna színű íróasztal állott. Azt maga Kempelen Farkas tervezte, s Tóni készítette el. Ha az íróasztal ajtaját kinyitotta, négy fiókot talált ott, mindegyikben kéziratok, feljegyzések, szalaggal átkötött iratok sorakoztak, pontos dátummal és felirattal ellátva. A könyvtárban nagy óra ketyegett a falon, amelynek az volt a sajátossága, hogy évente egyszer kellett felhúzni. A háziúr találmánya volt természetesen. Mesélték, hogy a falban titkos páncélszekrény volt, amely gombnyomásra nyílott. Abban a szekrényben tartotta Kempelen Farkas titkolni való naplóját, amely elveszett, holott később a császár szerette volna kezébe keríteni.

Az ablakból látni lehetett a Csallóközből érkező szekereket s hintókat, és a visszamenőket is, mert a Duna utca nyílegyenesen a csallóközi országútba torkollott.

A jámborabb pozsonyiak hosszú évtizedek múltával sem igen mentek el Kempelen Farkas háza előtt. Ha útjuk arra vezetett, inkább átsurrantak a túlsó oldalra, s lopva pislantottak a varázsló házára, mert a jámborok így hívták Kempelen Farkast, öregemberek, horpadt kalapú, megrovó tekintetű nyugdíjasok, régi kamarai tisztviselők, a szőlősgazdák belső szobáiban, télen, amikor a Mihály-torony behavazott Mikulásra emlékeztetett, azt mesélték, hogy a Kempelen ház padlásán, a limlom alatt van elrejtve a sakkozó török. De arra a padlásra felmenni senkinek sem volt bátorsága.

Nemsokára az után, hogy Kempelen Farkas ifjú nejével együtt beköltözött az új házba, gyermekük született. Leányka, akit Julianna névre kereszteltek.

22.

Ekkor a fiatal apa - egyébként már kamarai tanácsos - a téglagyártáson kívül új vállalkozásba kezdett. Vászongyárat rendezett be ott, ahol a téglaégető állott, tehát egyenes vonalban a házától, a Malomligeti úton. Úgy okoskodott, akár a téglagyártásnál: „Jó és olcsó vászon kell az embereknek, a népnek, megpróbálom, hátha sikerül.” Pompásan sikerült ez is. Kempelen vászna rövid idő alatt híressé vált Magyarország nyugati vidékén. S a téglából és vászonból kifizette saját házát, s visszaadta feleségének a házépítéskor igénybe vett hozományát is.

Legnagyobb öröme abból volt, hogy ezer meg ezer embernek segített a téglaégetéssel. Erzsinek és férjének ingyen adott téglát, hogy egy kis házikót építhessenek maguknak, s ne vályogból róják össze, mint a többi szegényparaszt.

Közben a királynő minduntalan Bécsbe hívatta, jöjjön, mondja el a véleményét intézkedéseiről, adjon tanácsot. S Farkas ilyenkor azonnal indult, mert tudta, ha meghallgatják, azzal csak honfitársain segít, könnyít a nép nehéz helyzetén.

Munkája közben fájdalom és keserűség hullt rá, mint a jégeső. Meghalt a leánya. Utána fia született, András, de nemsokára a lányka után ment. 1766-ban harmadik gyermeke jött a világra, Mária, s néhány hónap múlva az is meghalt. A halál árnyékában állt, s Anna Mária, a nyugodt, csendes asszony, zokogva sóhajtotta:

- Farkas, Farkas, miért nem lettél te orvos!

Kempelen Farkas ráhajolt a szomorú asszonyra, megsimogatta az arcát mindkét tenyerével, megcsókolta kék szemét, s azt súgta halkan:

- Ne félj, Anna Mária, bízzál, a halál elkerüli majd a mi portánkat, te anya leszel, akinek öröme telik gyermekeiben.

1765 júniusának végén, egy ragyogó szép nyári napon gyorsan hívatják Farkast Bécsbe.

- Türelmetlenül várom - pattogott a királynő szava -, mondják, sürgősen rendet kell teremteni a földesúr és jobbágy dolgában. Ez az új úrbéri rendezés. De nem akarok Magyarország szokásai ellen cselekedni, hálás akarok lenni irántuk, akik megmentették trónomat. A nemességre gondolok. De a katonákat a nép adta, s én a nép anyja szeretnék lenni. Ezért a parasztságot nem hagyhatom a mai helyzetben. Ezt ön tudja a legjobban. Olvassa el törvényeim új szövegét. Holnap korán jelentkezzék, szeretném hallani véleményét.

Másnap a korán kelő Mária Terézia elsőnek Kempelen Farkast fogadta.

- Nos, Kempelen?

- Felség, a törvény föltétlenül hasznos lesz. Mert ha a magyar jobbágy ezentúl szabadon költözködhetik, s gyermekeit bárminő pályára küldheti, feltéve, ha módja van rá, továbbá ha telkétől önkényesen nem foszthető meg, s Szent Mihály napjától Szent György napjáig szabadon mérheti ki a borát: ez nagy haladás a mai helyzethez képest. Magyarországon tűrhetetlen a földesurak önkényeskedése, nem titok, hogy éppen felséged kedvenc főurai a legnagyobb népnyúzók.

- Hallottam, tudom! - vörösödött ki hirtelen a királynő arca.

- Felséged jól tenné, ha végigutazna az országon, s egyet-mást saját szemével látna. Felséged erre a népre támaszkodott a háborúk idején, hisz Magyarország népe adta a hadsereg színe-javát, az élelmiszert, a temérdek takarmányt. Azt mondhatom, hogy felséged gyámolító kezét, mindenre odafigyelő szemét várja a nép. Ez a törvény jelentős lépés előre, csak vigyázni kell rá.

- Mire kell vigyázni?

- Arra, hogy be is tartsák - a földesurak! - mondta Kempelen Farkas, s meghajtotta magát.

Mária Terézia eltűnődve nézett utána.

23.

1768-ban, ismét éppen júniusban, udvari futár érkezett Kempelen Farkasért. Csak épp átöltözködött, s vágtattak Bécsbe.

Mikor a hintó eltűnt a Duna utca végén, Tóni Kempelennéhez fordult:

- Egy belső hang azt mondja nekem, hogy ezúttal igen nagy dologról van szó!

Bizony, arról volt szó.

Alig rázta le az út porát, máris a királynő előtt állott. Ott volt József, a trónörökös is ragyogó fehérben, aranyrojtokkal ékesen. Mindketten roppant komoly arccal várták.

- Kempelen, tudja-e, merre van a Bánság Magyarországunkban?

- Tudom, felség. Legelhagyatottabb része az országnak.

- A visszavonuló törökök felgyújtották a falvakat, elvitték a magyar lakosságot, azóta ott folyik a telepítés - folytatta Mária Terézia. - A Bánság földje igen gazdag, könnyen megél ott, aki dolgozni szeret. Svábokat, szerbeket, románokat telepítünk oda, ahogy jön, s ahogy lehet. De a telepítés nem megy. Az új telepesek közt sok a haramia, a munkakerülő tolvaj. Betyárok és csempészek ütöttek ott tanyát. A katonai közigazgatás pedig tehetetlen. A temesvári katonai parancsnok azt jelenti, hogy nem ura a helyzetnek. Az utakon csak erős katonai fedezettel lehet postát és utast szállítani. Az adót a telepesek nem akarják megfizetni. Rác és oláh martalócok törnek be délről, a török biztatja őket, s ellátja fegyverrel is. Felgyújtják a falvakat, elhajtják az állatot, az embereket ellopják, s váltságot zsarolnak értük. Erélyes kormányzó kézre van ott szükség. Az eddigi kormányzót eltávolítottuk, s az új kormányzó ön lesz, ha elfogadja az ajánlatot.

József fürkészve nézte Kempelen arcvonásait. Azon az arcon könnyed mosoly játszott, mintha csak semmiségről beszélnének:

- Felség, a bánsági dolgokról csak a helyszínen tudok nyilatkozni. Lehet, hogy sikerül a vállalkozásom. De két kérésem van, amely egyúttal előfeltétele annak, hogy a megbízást elfogadjam. Az egyik az, hogy szabad kezet kérek. Legjobb belátásom szerint akarok cselekedni a korona és hazám javára. Tetteimről beszámolok, értük felelni kívánok. A másik kérésem, hogy küldetésem maradjon titokban.

- Mindkét kérését teljesítjük. Tehát elvállalja a küldetést?

- Elvállalom!

Egy óra múlva az Udvari Kamarában Kempelen átvette a megbízási okmányokat.

Még aznap este visszatért Pozsonyba. Feleségét, aki várandós állapotban volt, anyósára bízta. Tónit magával vitte. Úgy pakoltak, mintha az északi pólusra indulnának. Anna Mária borzongott, mikor hallotta, micsoda vidékre megy az ura. A messzitlen messzi martalóc országrészre gondolt, ahol farkasok üvöltenek az éjszakában, a parasztok holtra isszák magukat, s török betyárok törnek a házakba. Farkas térképeket csomagolt. Útiránya: Temesvár. Budáig biztos az út, négylovas kocsin megy oda, Budától katonai kísérettel utazik tovább. A gyorspostával már elment a futár a budai katonai parancsnokhoz a bizalmas utasítással.

Korán reggel kigördült a kocsi a Kempelen ház udvaráról. Nehezen búcsúzott egymástól a fiatal házaspár.

Kempelen azt hitte, feltűnés nélkül indul útjára, holott minden lépését tudták a bánsági haramiavilág ügynökei. Háza körül ott settenkedett két bajszos, fekete szerb fiú, feltűnés nélkül figyelték, mikor, hogyan indul útjára a császár embere. Mikor a kocsi végigdübörgött a reggeli Duna utcán, a két spion is elhagyta figyelőhelyét. A házsor mögött, egy akácfához kötözve álltak a lovaik. Nyeregbe pattantak, s szótlanul kocogni kezdtek. Amint túljutottak a vámon, a nyeregkápából füstölt húst s kenyeret vettek elő, falatoztak, húztak egyet a kulacsukból. Akkor aztán megsarkantyúzták a lovaikat, s a vékony, izmos lóhátak szabályosan dobálták lovasaikat, amíg el nem nyelte őket az alkonyat.

Budán a két bánsági kém - meg egy szakasz huszár várakozott Kempelen Farkasra.

Kecskemétnél szétnyílt előttük az Alföld. A nyári porban mezítlábas parasztgyerekek nézik a különös karaván t.

- Nagy uraság utazik! - kiáltja egy asszony a másiknak. A gyerekek a huszárok után iramodnak.

- Akár itt maradhatnánk, dolgunk akadna bőven itt is - mondta Kempelen egy csárdafélénél, ahol megpihentek. Körülnéztek. Az épületet még a törökök emelték. Négy csupasz fal, tetővel borítva, de csak úgy, mintha egy óriás dühében odavágta volna. Egy karavánszeráj az Alföld közepén.

Az utasok kikászálódnak, tüzet raknak, harapnak egyet a magukkal hozott elemózsiából. Mert kocsma, ebéd, bor s nóta akkor még nem volt itt. Csak egy kút meredezett a közelben elvénhedt gémjével. Ott oltotta szomját ember és állat. Nyári eső csapott a falakra, ahogy a hosszú, tikkasztó szárazság után hirtelen megeredt. A hodály közepén fellobbant a szalmatűz, füstje csípte a szemeket. Kempelen Farkas egy huszárnyeregben ülve jobbjával a szíjakat babrálta, bal kezével evett. Körülötte a huszárok s a többi utas, morc emberek szűkszavú társasága. Lovak nyerítettek, rázták a zablát, olykor egy borsos huszárszó hallatszott, de az is a lovaknak szólt.

- Azt mondják, a Bánságban még több a baj. Lehet ennél több is? Már órák óta a legtermékenyebb földeken utazunk, itt falvak virágoztak egykor, most sivatag az egész. - Ezt Kempelen sóhajtotta. Tóni némán válaszolt, a szemével intett, hogy bizony úgy van. A huszárok strázsamestere nekibátorodott:

- Hát, ahová megyünk, ott még kút sincs jóformán. Én szögedi ember vagyok, Temesvárt szolgáltam, ismerem a Bánságot. Lápmező ott a vidék. Olyan világ az, hogy a föld nem látja meg a napot a víztől egész éven át. Csak a gátakon lehet szállítani embert és állatot. A farkasok lesompolyognak a hegyekből, s megtámadják a nyájakat. Nem könnyű világ. Szoktatni kéne a népet a jóra, elvadul az, mint a csikaszok.

S szalonnaszelő kését visszadugta a csizma szárába.

Továbbsiettek.

Víz csillogott jobbról, porfelhő szállt fel balról, ötven éve immár, hogy a török kitakarodott innen, de a magyar földnek nincs gazdája. Elhanyagolt, parlagon heverő földek terültek el mindenfelé. A huszárok mesélték, hogy belső Törökországban még ma is magyar rabszolgákat vásárolnak. A török innen vitte el a falvak népét. S ma is betörnek ide, s szöktetik, akit kiszemeltek a spionjaik. Határ nincsen. Akik őrzik, az osztrák tisztek, maguk is összejátszanak a

belgrádi basával. Ihol jön egy szekér, heten ülnek rajta, s a szekeret egyetlen ló húzza iszonyú erőfeszítéssel. Kempelen Farkas fájdalommal nézte a lovat.

Másnap átvonultak Szegeden.

A Tiszán bögös[8] hajók sorakoztak gabonával megrakottan. Hajóslegények kiabálnak torkukszakadtából a szegedi vár bástyái alatt. A huszár strázsamester kötekedve odaszól az egyik ordibálónak:

- No, Pesta, erdőn nyől, parton születik, vízbe él, tűzbe hal meg, mi az?

A legény bambán bámul az őrmesterre.

- A hajód, hékás! - kiáltja a huszár, s egyszerre nevetve fölemeli a fejét a huszárcsapat, s mosolyog a két utas is a kocsi ablakában.

A várpalánknál megpihennek.

Az őrmester egyedül áll Kempelen Farkassal, aki a vidéket nézi. Már úgy tekint egymásra a két ember, mint két rokon.

- Kend hová való? Valóban szegedi?

- Az volnék, tekintetes uram!

- Csöndes hely, nem járt erre háború!

- Szögedébe' ne lett volna háború, tekintetes uram?! Hát a kurucok szögedi dolga, tekintetes uram? Nagy eset volt a Rákóczi-háborúban. Úgy volt, hogy Szalay Ferenc palotás hadnagy itt ölte meg a palánkért való viadalban a főlabancot, az Arany Basa nevű rác haramiavezért, aki Magyarország déli vidékeit tartotta egyetlen rettegésben. Az találta ki, hogyan kell fosztogatni török módra tovább is az országot, s kiszállítani a rablott holmit, embert Rácországba, Belgrádba. Most egy új Arany Basa garázdálkodik a Temesközben, azt is a török dirigálja, az is olyan komisz, mint az első volt. Úgy hívják csak, hogy goszpodár, más nevét ki nem ejtik az emberek, de mindenki tudja, ő az Arany Basa. Jóban vannak vele a tiszt urak Temesvárban.

- Arany Basa? Sose hallottam ezt a nevet! - tűnődött el Kempelen.

- Ravasz, okos s láthatatlan ember. Mindenütt ott van, de még senki sem beszélt vele. Miatta van baj ezen a földön. Mink is azért kísérjük uraságodat, miatta.

- S miért hívják Arany Basának?

- Azt mondják, aranyszövetből készült ruhában jár, mint Musztafa, az utolsó temesvári basa, aki Savoyai Jenő hercegnek aláírta a kapitulációt. Mindenki fél tőle, az Arany Basától. Itt a parasztok a gabonát nem csűrökbe rakják, hanem vermekbe dugják. De Arany Basa emberei megtalálják még ott is. Vizet öntenek a kertbe, s ott ásnak le, ahol gyorsan szivárog el a víz. Ott a rejtett gabona. Százával hajtják ki a szarvasmarhát, át a Dunán, török területre. Arany Basáé ez az ország, nem Mária Teréziáé, tekintetes uram. Termény és pénz mind az övé, beseperheti, mint a morzsát az asztalról. S az asszony, lánynép is szabad préda neki. Egyszer rajtaütöttek az emberei egy falun. Este hallottuk, mire Temesvárról odalovagoltunk, hajnalodott. Hát az asszonyok és a gyerekek akkor másztak le a fákról, ott virrasztottak egész éjszaka.

- Ez a közbiztonság?

---

[8] Bögös hajó: bögös, bogos vagy csomós - a hajó orrán faragott díszről

- Ez bizony. Itt nincs pandúr, nincs vármegye, ez a senki országa. Itt csak az osztrák katonaság vigyáz. De Arany Basa nem bántja a katonákat, azokhoz különös módon nem nyúl, megtréfálja, kifullasztja őket, elkerüli a csetepatékat. Ügyesebb az száz osztrák tisztnél. No meg az is biztos, hogy jól tudja kenni a kereket a főhivatalnokoknál s a tiszt uraknál egyaránt.

- Ejha! - füttyentett Kempelen Farkas.

- Bizony! - mordult egy mélyet az őrmester, s megforgatta a szemét.

Nyergeltek, megzörrent a kocsi, újra megindultak.

Ahogy távolodtak Szegedtől, itt is, ott is tüzek tűntek fel. A síkon a lovak ügetni kezdtek. Nemsokára elérték a Maros partját, s egy darabig párhuzamosan haladtak a folyóval, amely a Tiszába ömlik. Kempelen látta az erdélyi sóval megrakott hajókat, a lúdláb kormány mellett mozdulatlanul pipázó kormányossal. Később szekerekkel találkoztak, görög és örmény kereskedők túzokot szállítottak Temesvárról. Egy-két görbe kis lovas poroszkált a szekerek mellett, afféle kupecek, színes rongyokban, kémlelő pislogással, koszosan.

Kempelen mélázva ült a kocsiban. Tóni, aki Pozsony óta folyton álmos volt, szunyókált félrebillent fejjel. Nem is sejtették, hogy Arany Basa már várja őket. A két spion éjjel-nappal lovagolva már elérte a goszpodárt, s jelentette, hogy új császári biztos közeledik Temesvár felé. Elmondták, miféle ember Kempelen, s mit várhatnak tőle. Arany Basa elhatározta, hogy még Temesvár előtt elteszi láb alól a császár megbízottját.

Lippa után megállapodtak az utolsó pihenőhelyen.

- Hé, csárdagazda! - kiáltott a huszár strázsamester egy fehérre meszelt, ablakos nagy ház tornáca felé. Ez már másfajta csárda volt, mint a Kecskemét alatti.

A kiáltásra dupla orrú, lomha szemhéjú, ötvenévesnek látszó férfi dugta ki a fejét az ajtón, s azonnal úgy tett, mint aki meg van tisztelve, hogy katonákat fogadhat.

Kempelen benyitott az ivóba. Két törökösen öltözött férfi üldögélt abban, s kockát játszott. A kocsmáros szaporán hajlongott, mint aki tudja már, kit tiszteljen a vendégben, íziben lesöpörte az egyik asztalt, elősorolta, miféle borai vannak, de közben úgy nézelődött, mint aki vizsgálja, milyen erősek ezek az emberek. Kempelen azonnal megköszönte szívességét, s mindössze vizet kért. A dupla orrú elsompolygott, s egy korsó vízzel tért vissza.

- Kell a víz, de nem így, dézsában, kézmosásra! - mondta nyugodtan Kempelen.

A kockajáték megállott, aztán zavartan folytatták. A kocsmáros hozta a dézsát.

Akkor aztán Kempelen leült kint a padkára, s Tónival együtt meguzsonnázott; Budán vásárolt elemózsiájukat ették. A huszárok megveregették a lovakat. A kocsis is megitatta a Lippán váltott friss, fekete méneket. Lassan alkonyodott, békák brekegtek, tücskök ciripeltek, a távolban megint füstfelhők gomolyogtak az égre.

Kempelen Farkas megigazította a ruháját, s éppen a kocsiba akart lépni, amikor lövés dördült el a csárda előtti fűzfák mögül. Valaki hirtelen lóra kapott, s vágtatni kezdett. A huszárok megzavarodtak, az őrmester nagyot kiáltott, lóra pattantak, s elvágtattak a merénylő után, árkon-bokron át. Legelöl az őrmester, utána nagy káromkodva a többiek. Kempelen ott maradt egyedül a kocsissal és Tónival.

Mindez olyan gyorsan játszódott le, hogy szólni se tudott a huszároknak, ne rohanjanak el mind, maradjon itt is néhány a kocsinál. Az az érzése támadt, hogy kelepcébe került. De bízott az őrmesterben, az tapasztalt fiú, érti a dolgát. A csárda úgy nézett rá, mint a vak ember szeme. Üresen állott az ajtó, senki sem volt kíváncsi, mi történik a ház előtt. De abban a

pillanatban, amint Farkas ismét a hintó felé fordult, új lövés dördült. Most már közvetlen közelről. Farkas kalapját elvitte a golyó.

Gyorsan a kocsiba ugrott, feltépte kézitáskáját, kihúzott két töltött pisztolyt, s a kocsi ablakából a fűzfák közé lőtt. Dühös ordítás jelezte, hogy a golyó talált.

- Józsi, gyorsan a lovakra! - kiáltott Kempelen a kocsisnak, aki holtfehéren ült a bakra. A kocsi kigördült az útnak. Ekkor egymás után három lövés dördült el. A kocsis hangtalanul lefordult a bakról.

- Tóni, tölts! - kiáltott Kempelen, s kilőtte a másik pisztolyt is. De jó volt, gondolta, hogy a pozsonyi várkertben János annak idején megtanította célba lőni. Tóni máris megtöltötte a pisztolyt, s Kempelen egymás után kétszer lőtt, amerre a szürkületben alakokat látott. Tóni valahogy kezébe kerítette a gyeplőt, a megriadt lovak felágaskodtak, majd pedig vágtatni kezdtek a Temesvár felé vezető úton. Az út mindkét oldaláról tüzeltek Kempelenékre, de csak a lovakat sebesítették meg. Kempelen Farkas viszonozta a tüzelést. Oda lőtt, ahonnan fellobbant a puskatűz. Egy fájdalmas ordítás újból azt bizonyította, hogy pompásan célzott.

Aztán vége szakadt a puskatűznek. Tóninak sikerült a lovakat megállítania. Egyik lónak a fülét, másiknak a hátát lőtték meg, csurgott róluk a vér.

Farkas tudta már, hogy tőrbe akarták csalni.

Félóra múlva erősödő lódobogás jelezte, hogy a huszárok visszatérőben vannak. Hozták a sebesült kocsist is. Kempelen első dolga volt, megnézte a sebet, egy ingét felhasítva bekötözte, s a sebesültet a kocsiba fektette Tónihoz, vigyázzon rá.

A strázsamester vörös volt a dühtől s a szégyentől, mint a főtt rák. Persze nem fogták el a merénylőt.

- Ilyesmi még nem fordult elő velem, pardon grácia, nagyuram, ezek a betyárok elcsaltak, s közben majd megölték nagyuramat.

- Elsősorban szólítson csak változatlanul tekintetesnek, kedves barátom. Másodsorban akármennyire is tüzelnek, nem kell a fejet elveszteni. Embereink felét itt kellett volna hagynia a csárdánál, ez a stratégia, ne felejtse el ezentúl! A merénylők terve nem sikerült, de most egérutat kaptak.

- Elérjük őket, akárhol is bújnak meg a gazok. Három huszáromat lóhalálában Temesvárra küldtem a generális úrhoz, lesz itt nemulass a betyárnépségnek!

- Az Arany Basa volt ez?

- Az ő emberei, tekintetes uram.

- S ezek Temesváron is megfordulnak?

- De meg ám, ártatlan képpel járnak-kelnek, senki nem hinné róluk, hogy nem jámbor pópák vagy együgyű lókupecek.

- Ismeri ezt a népséget?

- Ismerem, s a helyeket is, ahol tartózkodni szoktak.

- Jól van.

Sötét éjszaka volt, mikor a fiatal eperfák szegélyezte úton megérkeztek Temesvár alá. A főkapun, a csikorgó érckakas alatt hajtottak be. Földre fektetett deszkákon dübörögtek végig, mert a sár miatt egész Temesvár, a piac és a főutca mind ilyen deszkával volt kirakva.

Mire a kormányzósági épülethez értek, már sorakozott is a helyőrség. A generális riadót fúvatott, fáklyafénynél gyülekezett a lovasság.

- Sose fárassza magát, generális uram, se derék katonáit! - mondotta Kempelen a tábornoknak a bemutatkozás után.

- Nyugodtan engedje vissza a kaszárnyába az egész zászlóaljat. Hiába mennének ki a sötétbe, de még nappal is hiábavaló volna hadakozni a láthatatlan ellenséggel.

- Láthatatlan az, szent igaz! - kiáltott a rekedt hangú generális, aki különben is úgy érezte magát, mint az ivó, akinek kiveszik a poharat a kezéből: sakkozott a plébánossal, s abba kellett hagynia a partit. Készségesen lefúvatta a riadót. A katonák elzörögtek.

- Van itt egy jó sebész? - folytatta Kempelen, még mindig a kapuban állva.

- Van.

- Akkor kérem, azonnal jöjjön ide, kocsisom megsebesült, vegye ápolásba, hozza rendbe. A banditavilágot majd közösen szüntetjük meg, ahhoz egy kis idő kell, generális uram! - s nyújtotta a kezét.

- Feltétlenül idő kell hozzá! - mormogta a tábornok.

Kempelen Farkas szerette volna megérkezését titokban tartani, de a csárda előtti kaland híre futótűzként terjedt el Temesváron. A huszárok voltak a buzgó hírverők, azt mondták, hogy ennek az embernek helyén van a szíve s a feje, ez még nekimegy Arany Basának is.

- A huszárokat megbüntetem, elsősorban az őrmestert - mondta másnap a tábornok Kempelennek.

- Á, sose tegye, vitézlő generálisom - válaszolt Farkas mosolyogva -, azok a fiúk bátran viselkedtek, csak a stratégiájuk volt rossz, s arról, ugyebár, nem a huszár tehet.

A tábornok felelet helyett krákogni kezdett.

- Sőt - folytatta könnyedén Farkas - engedje meg, hogy ezt az őrmestert s a huszárokat megtarthassam a kezem alatt, szükségem lesz rájuk.

- Vannak ennél sokkal jobb katonáim...

- Köszönöm, nekem éppen ez a szakasz Kálnoky-huszár kell.

- Ahogy parancsolja! - harapta el a szót az öreg hadfi, s távozott, élesen pengetve sarkantyúit.

A jelenetet Tóni fejezte be:

- Egy belső hang azt mondja nekem, hogy jó lesz, ha még a holnapi postával levelet küldünk Pozsonyba. Rossz hír szárnyon jár, s a tekintetes asszonyra most vigyázni kell.

- Igazad van, jó Tóni, igazad van!

S a harmincnégy éves császári biztos és bánsági kormányzó elcsigázva, fáradt kézzel ízibe megnyugtató levelet írt haza, a távoli Pozsonyba, a szőke asszonykának: ne féljen, szerencsésen megérkezett Temesvárba.

24.

A temesvári kormányzósági palota, a város legnagyobb épülete, roppant erővel állott szomszédai közt. A főtemplomot akkor építették újjá, a mecseteket lebontották, itt is, ott is kőmívesek dolgoztak a városban, amelyen erősen meglátszott, hogy másfél száz éven át a töröké volt. Török ruhában jártak még az emberek. Kancsót, kosarat, még a rőzsét is török módra a fejükön vitték az asszonyok, kiegyenesedve, szinte büszke tartással. Tányér, ibrik, korsó mind török áru volt, színes, virágos mintával teli. A nép ilyet használt, csak az urak hozattak drága porcelánt Bécsből.

A kormányzósági épület előtt Kempelen huszárjai álltak strázsában. Juhász István, az őrmester keményen megmustrált mindenkit, aki a palotába akart bemenni. Már az első napon három gyanús frátert fogott el, akik bőrmellényük alatt egész fegyvertárat hordtak magukkal. Majd bevallják, mire kellett. Biztos, hogy Arany Basa emberei. Itt más módszert kell kitalálni. Ez a Kempelen kemény dió még az agyafúrt mohamedán rácnak is.

A szobában, ahol Kempelen dolgozott, Tóni állott ura mellett, s nem hagyta el egy percig sem. Az ételre vigyázott, meg ne mérgezzék. Este a kertfákat nézte gyanakvó szemmel, azokon is felmászhat egy merénylő, s belőhet a nyitott ablakon. Mert suttogták, hogy Arany Basa megfogadta, elpusztítja a császár új emberét, élve nem megy ki Temesvárról.

Majd meglátjuk, ki fog itt győzni.

Kempelen Farkas halogatta a közvetlen párbajt a haramiavezérrel. Előbb a talajt akarta elvenni a lába alól, s rendet akart teremteni a Bánságban. Elbocsátotta a kerületi tiszttartókat, akikről megbizonyosodott, hogy megvesztegethetők. Egy tollvonással menesztette a kormányzósági tisztviselők közül azokat, akikről ugyancsak bizonyítékot szerzett, hogy pénzt fogadnak el, s hivatalos adatokat szolgáltatnak ki. Ezeknek a tiszttartókkal együtt azonnal el kellett hagyniuk a várost. Temesváron óráról órára nőtt a csodálkozás az ifjú császári biztos intézkedései fölött. Mindenki érezte, hogy a városban éles, tiszta levegő kezd terjengeni. Mintha hegyeket emeltek volna Temesvár köré. A mocsár lecsapolása megindult...

Szeptemberben váratlanul olyan hidegre fordult az idő, hogy be kellett fűteni. Kempelen Farkas dolgozószobájában Tóni ült a kandallónál, s rakta a kemény, görcsös fahasábokat a tűzre. Egyszerre csak kezébe vesz egy hasábot, amelyen gyanús karcokat pillant meg. Mi az? Késheggyel megpiszkálja, kiemeli, a négyszög kijött, mint egy dugó. A lyukban kócba korított puskaport s hegyesre vágott ólomdarabokat talált. Ha ez a fa tűzbe kerül, jaj annak, aki a közelben tartózkodik. Kempelen erre elbocsátotta a palota összes alkalmazottait, akik takarítottak, fűtöttek, a kocsisokat is. Újabb huszárokat kért a tábornoktól.

- Csak huszár lehet? - vetette fel vörös képét a generális.

- Csak az! - mosolygott vissza Kempelen.

Attól fogva a takarítást, favágást, fűtést is huszárok végezték a kormányzósági épületben, s egyikőjük sem panaszkodott, hogy kard helyett seprűt kell kezében tartania.

Tűzbe mentek volna ezért a fiatalemberért, aki olyan egyszerűen élt a híres palotában, mint bárki közülük, s napestig csak dolgozott.

Mária Terézia jóváhagyta Kempelen minden intézkedését. Megbízható új tisztviselőket küldött Temesvárra, akikkel Kempelen is meg volt elégedve. Azt mondta Tóninak, hogy a vár kezd rendbe jönni; minden ember, akivel dolgozni lehet, egy-egy bástya. És ilyen várra van szüksége maga körül. Igaz, hogy egyre több magyar szó is hallatszott Temesvár legfőbb épületében. A generális egyszer epésen megjegyezte:

- Savoyai Eugenio herceg, midőn Mercy tábornoknak átadta Temesvár várát, írásban elrendelte, hogy ide csak németeket és római katolikusokat engedjen be, mivel teljes bizalomra csak ők méltók. S most?

- Most hát baj van, generális uram, de nem csupán azért, mivel magyar katonák és magyar tisztviselők is vannak a várban, de a legfőbb baj itt van - s lassan mellére emelte a kezét -, mert a császári biztos is magyar. Tehát itt kéne elkezdeni a rend helyreállítását!

A generális erre szokása szerint nagyokat krákogott, úgyhogy vörös arca lilába ment át.

- Pardon, pardon, az más! - krákogta.

- Nem, generális uram, ezzel az intézkedéssel a királynő érvénytelenítette a herceg egykori intézkedését. Ismeri a latin mondást: változnak az idők, változnak az emberek. Higgye el, kérem, hogy a magyar Magyarországon éppoly megbízható tisztviselő, mint az osztrák vagy másféle nació fia.

- De excellenciád feledi, hogy a Bánság nem Magyarország egy része, hanem külön császári kerület.

- Tábornok úr, ezt a várost a Hunyadiak építették, s törökül is, németül is úgy hívják, hogy Temes-vár. Magyar város volt a török alatt is, ezt ön is tudja. Ámde, mondja, mi értelme van annak, hogy van itt egy rác város, egy német város meg egy oláh város, s a lakosság bizonytalanságban él, nem lehet városi életet élni, nincs közműveltség, mert Temesvár jogi bizonytalanságában a csalás, lopás, rablás és gyilkosság legszörnyűbb vidéke Európában. Itt akkor lesz végleges rend és nyugalom s emberi méltóságú élet, ha ez a fura katonai közigazgatás megszűnik, s a Bánság visszatér oda, ahonnan kihasították.

- Excellenciád semmibe veszi a katonai érdekeket.

- Ellenkezőleg, azokat megbecsülöm. A katonai érdek akkor a legerősebb s a legbiztosabb, amikor azonos a nemzet polgárainak érdekével. Egy zsiványterület a legbizonytalanabb katonai kerület. Generális uram nem értesült róla, mit mondott a belgrádi basa egy hónappal ezelőtt a mohamedán ünnepeken? Azt mondta, hogy fog ő még kávét inni a temesvári palotában. Hát ilyet csak a mostani Temesvárra üzenhetett cinkosainak őkegyelme.

- A közállapotok rosszak, de már javulnak. Katonáimmal minden hónap harmadik csütörtökjén hadjáratot viselek a haramiák ellen. Úgy megtisztítjuk a Bánságot, hogy ilyenkor egyetlenegy haramia sem akad! - s a tábornok a kardjára ütött.

- Meghiszem azt, hogy nem akad, mert elbújnak erre a napra, vitéz tábornok uram! - mondta Kempelen, alig tudván türtőztetni nevetését.

A tábornokra itt megint rájött a köhögés. Mikor némiképp csillapodott, folytatta:

- Mégis, ez a terület fontos katonai erőd! A Bánságot a legutóbbi porosz háborúk alatt elzálogosították a Wiener Stadtbancónak, s azóta ez a pénzintézet s ennek felügyeleti hatósága, a Ministerial Banco Hof-Deputation, rendelkezik végső fokon a Bánsággal. Nálunk is vannak megbízottai.

- Minderről tudomásom van még Bécsből. S mindez nem változtat azon a tényen, hogy ez a terület nem maradhat katonai közigazgatás alatt.

- Rendkívül érdekes, amit mond excellenciád, de egyelőre ez a helyzet.

- Bárki rendelkezzék formailag a Bánsággal, mi ezt a területet megbízásunknak megfelelően rendbe hozzuk. Tábornok úr, azt hiszem, ön a segítségemre lesz!

- Feltétlenül! - morogta az öreg, s Kempelen már tudta, hogy ez a morgó agglegény furcsa, de becsületes ember, akiben megbízhat.

E beszélgetést követő napon Kempelen öt emberével, köztük Tónival, feltűnés nélkül (katonát nem vittek magukkal) meglátogatták Temesvár környékén az egyik telepes falut. Körülnézett a házakban, elbeszélgetett az emberekkel, megkérdezte, hol szorít a csizma, mit kívánnak leginkább, hogy jól érezzék magukat s rendbe jöjjenek. A tapasztaltak alapján sürgős levelet írt a királynőnek, s kérte, azonnal állítsák le a telepítések toborzását. A tervszerűtlenül folytatott telepítés helyett a tervszerűt ajánlja, s azért csak földmíveseket, kerékgyártókat, kovácsokat, asztalosokat kér. A rablókat s a feslett erkölcsű nőket, akiknek odatelepítését éveken át folytatták, végleg abba kell hagyni: a Bánság nem büntetőtelep.

A királynő gyorsan válaszolt, s Kempelen minden javaslatát elfogadta. Hogy tehermentesítse Kempelent, Clary grófot küldte ugyancsak császári biztosi megbízással Temesvárra, vegye át Kempelen munkájának egy részét. Kempelen Farkas megkérte kollégáját, fogadja az ügyes-bajos embereket, intézze a pénzügyi dolgokat, s végezze a reprezentálást. Így is történt.

Ilyen helyzetben határozta el Kempelen Farkas, hogy leszámol Arany Basával.

Október első napjaiban történt, hogy a temesvári Trombitás vendéglő tulajdonosának, Sztojannak elrabolták a leányát, Temesvár egyik szépségét. Csak a nyakán csüngő lánc (körmöci arany és török aranypénz) egy vagyont ért. Sztojan rác ember, de Temesváron azt suttogták, hogy a lányra maga a félelmetes goszpodár vetett szemet. A szerencsétlen apa összeroskadva, kezét tördelve ült Kempelen dolgozószobájában.

Kempelen Farkas hazaküldte. Nem ígért semmit, de keményen megszorította a férfi kezét.

Este Tónival s hat emberével elment a Trombitás vendéglőbe. Ez a népszerű nagy kocsma a kereskedők találkozóhelye volt. Gabona, méz, viasz, szappan, hús és faggyú vásárlódott itt össze. Szekeres gazdák és szállítók itt állapodtak meg a szállítás idejében és feltételeiben. Nagy zsivaj, pálinka- és kávészag, füst uralkodott ebben a kocsmában, amelynek ajtaja fölött egy trombita lógott cégér gyanánt. Az egyik asztalnál éppen sakkjátszma fejeződött be, félkörben állták körül a kíváncsiak.

- Ez az Arany Basa egyik leghíresebb kémje, ez a kis termetű, olajképű, ragyogó szemű férfi, azt mondják, remek sakkjátékos, ez a szenvedélye - súgta Kempelennek egyik embere.

Hórihorgas, piros sapkás férfi emelkedett fel éppen a pöttöm asztalka mellől.

- No, veszítettem, ki mer veled megmérkőzni?

- Üljön ide már valaki, hadd verjem meg, jókedvem van ma!

Tóniban elhűlt a vér, s a többi kísérőben is, mikor látják, hogy gazdájuk szótlanul leül a sakktáblához.

Abban a szempillantásban egy zilált hajú, tömzsi atlétaalak farkasszemmel rávicsorgott a híres sakkozóra, s szerbül így szólt:

- Csak nem fogsz sakkozni ezzel, tudod ki ez, a császár embere!

A szó, „a császár embere”, úgy hatott, mint egy robbanás. Mindenki felugrott, s odatódult Kempelenhez. Az pedig a legnagyobb lelki nyugalommal rendezni kezdte a sakktáblán a figurákat, s csak ennyit szólt, ugyancsak szerbül:

- Jó emberek nyugodtan sakkozhatnak!

Erre még nagyobb kavarodás támadt, néhányan megéljenezték Farkast, talán a szerb szóért, talán bátorságáért. De a vicsorgó fekete ember két mozdulattal félrelökte a nagydarab férfiakat az asztaltól, szabad teret készített magának, s ott szétterpesztett lábbal újra rákiáltott a sakkjáték szenvedélyes szerelmesére:

- Áruló vagy, ezért felelni fogsz a goszpodárnak!

Mire a megfeddett olajképű férfi villámgyorsan odaszólt:

- Piszok, hallgass! - s a harcias fekete arcába köpött.

- Pusztulj, kutya! - sivított a leköpött haramia, kihúzott egy kést, s két ujjával, mestere volt a késdobásnak, a híres sakkozóba vágta. Kempelen azonban odaugrott, s felfogta a kést, amely az ő mellének röpült, s onnan cikkanva lehullott a padlóra. (Páncélinget talált.) Kempelen lehajolt, felemelte, s mosolyogva megintette a haramiát:

- A késsel is bánni kell tudni, barátom! Fogjátok el! - fordult embereihez.

Soká tartott, míg hatan leteperték s megkötözték a merénylőt.

A kocsmabeliek most már torkukszakadtából éljenezték Kempelen Farkast. A sakkozó, Arany Basa hírhedt embere, odafordult Kempelenhez, s ezt mondta:

- Nagyuram, nekem se apám, se anyám, nem tudtam, ki vagyok, ronda, utolsó életet éltem, spionkodtam egy haramiavezérnek. Te megmentetted az életemet, ez az élet ezentúl a tiéd.

Félóra múlva Kempelen egy huszárcsapattal vágtatott ki Temesvárról. Az olajképű fiú, akit Gyémánt Janicsárnak hívtak, vagy röviden Gyémántkának, elmondta, hogy Arany Basa, igazi nevén Rusztics Jovan, a Temesvár előtti fehér csárdában mulatozik. Mire odaértek, hűlt helyét találták.

- Úgy látszik, voltak még emberei a kocsmában, akiket én sem ismertem. S ezek gyorsabbak voltak a huszároknál - mondta Gyémántka. - Nagy vad ez, nehéz elfogni, de egyszer elfogjuk!

Gyémántkát Kempelen magához vette, s a fiú attól a naptól fogva hűségesen követte, mint az árnyék. Kiderült, hogy nemcsak a sakkjátékban verhetetlen, hanem előrelátás s okosság dolgában is nagyszerű fiú. Rögtön németül kezdett tanulni, s csak úgy ragadt rá az idegen szó. Ha ezentúl valaki Kempelen titkárát kereste, megkérdezték, melyiket kívánja, a Tóni nevűt-e vagy a Gyémántkát, aki kicsi, sötét bőrű, tömpe orrú, de arca, szeme úgy ragyog, mint a gyémánt, s fürge, mint a gyík.

Még ősz elején Kempelen terve szerint, hogy a selyemipart előmozdítsa, a selyemhernyó-tenyésztés céljaira húszezer eperfát ültettek el Temesvár vidékén. Most hozták a hírt, hogy a facsemeték felét a Temesvár körüli rác falvakban egy szálig kivágták. Ez Arany Basa bosszúja volt.

Kempelen Farkas ekkor két hűséges emberével kidolgozta a nagy vad elejtésének pontos tervét.

Elhatározták, hogy egérfogóba csalják Arany Basát. Kempelen és Clary, a két kormányzó, megtartják az úgyis esedékes fogadást a kormányzósági palotában. Holtbiztos, hogy Arany Basa ezt az alkalmat felhasználja egy újabb vakmerő merényletre Kempelen Farkas ellen. Ő

maga közvetlenül nem vesz részt a vállalkozásban, de valószínű, hogy a fehér csárdában fog várakozni, onnan irányítja a dolgokat, ott van a székhelye valami rejtekhelyen. Van egy holló lova, azt mondják, nincs több ilyen gyors paripa az országban. Gyémántka egyszer nyomon kísérte a paripát - a pataknál minden nyom eltűnt. Nézte a patak túlsó oldalát, ott se volt folytatása.

Elveszett a patakban, a sötét, ódon, gótikus ív alatt, amely mindkét oldalon bokrokkal van tele. Ott kell meglesni a vadat.

- Ha mindent így feltételezünk - magyarázta Kempelen -, három helyen kell egyszerre támadnunk. A kormányzósági palota ellen feltételezhetően egész csapatot küld a haramiavezér. Nekünk titokban meg kell őt lepnünk a fészkében, ugyanakkor, amikor embereinek hírét várja Temesvárból. S mi is a kormányzósági palota körül nagyobb csapattal állunk készenlétben, de úgy, hogy a támadók ne sejthessék, hogy várják őket.

Szétküldték a meghívókat, nagy hírt csaptak az estélynek. Másnap érdekes eset történt: ismeretlen tettesek kifosztottak egy katonai raktárt, főleg ruhát, csizmát vittek el. Ez szeget ütött Kempelen fejébe: Arany Basa Mária Terézia katonáinak ruhájában fogja megtámadni. Kitelik tőle. Elhatározta, hogy ezt a támadást a huszárokkal Tóni fogja feltartóztatni, ő maga Gyémántkával a fehér csárdát keresi fel. Úgy is történt.

A nagy kormányzósági palotát kivilágították. Pásztortűz ég így az éjszakában. Minden ablak lángolt. Egy mázsa színes bécsi gyertyát gyújtottak meg a termekben és a folyosókon. Az épület előtt s a folyosókon a magyar királynő osztrák katonái álltak őrt: háromszögletű kalap, hosszú derekú fehér kabát, fehér szíj s a vállon nehéz puska. Az épület falán, a zászlón osztrák sast lengetett a novemberi szél. Kempelen és Clary mosolyogva fogadták a meghívottakat. Katonai szakácsok a bécsi konyha újdonságaival s magyar borokkal várták a vendégeket.

Kilenc órakor futár kereste Kempelent, erre bocsánatot kért, el kell vonulnia, majd Clary gróf úr helyettesíti, pompás házigazda.

Tóni ötven huszárral, gyalogosan a palota sötét udvarán állott. Tíz-tíz huszár a palota szomszédságában levő házakban bújt meg. Várták a jelet, melyet Tóninak kell adni.

Kempelen Gyémántkával, Juhász strázsamester ötven huszárral Temesvár északi kapuján, teljes sötétségben, apránként kilopóztak, megkerülték a várost, majd két járőrt előreküldve, a Lippa felé kanyarodó országútra tértek. A huszárok halkan mentek, meg se mukkant senki, csak egy-egy ló rázkódott meg, vagy patkó ütődött kőbe az agyagos sárban, amely fagyni kezdett. Hűvös szellő fújt dél felől. A lovascsapat mint egy gőzölgő árnyéksor nyargalt tova az úton.

Jó idő múlva visszatért a két járőr, s elmondta, hogy a csárdában vígan vannak, csupán egy őr áll a csárda előtt, az út egyébként szabad. Egyesével, libasorban haladtak óvatosan a csárda közelébe, Arany Basa hátába. Mikor egy puskalövésnyire voltak az épülettől, Gyémántka leszállt a lováról, odakúszott az őrálló haramiához, s ártalmatlanná tette. Egy füttyre ott voltak a huszárok, átvették a felpeckelt szájú foglyot. Akkor Gyémántka két jól lövő huszárral eltűnt a patak hídjánál. Leültek a bokrok közé, a készen tartott fegyvert szorítva.

Kempelen Farkas pedig Juhász strázsamesterrel és a többi huszárral körülvette a csárdát. Megcsörrentek a kardok, amint a huszárok a strázsamester intésére a hüvelyből kihúzták. Minden arc sápadtabb lett. Kempelen keményen a csárda ajtajához lépett, s felszakította.

Erős fény és füst tódult a belépők felé. Az asztal mellett hatalmas veresbarna szőnyegen egy fürkésző szemű, törökösen öltözött, sápadt képű, vékony ajkú, sasorrú, tömzsi férfi ült. Előtte bor, inni- és ennivalók, egy citerás lány s egy kávéfőző másik lány s nagy csomó állig felfegyverzett férfi.

- A király nevében! Rusztics Jovan, add meg magad! - kiáltja harsányan Kempelen.

Arany Basa, mint akit kígyó csíp meg, felugrik, pisztolyt ránt, s Kempelen szívére lő.

Kempelen lehajol, felemeli a földről a golyót, s a dermedt cimborák szájtátva nézik, hogyan vágja oda a vezérükre.

Ez egy varázsló, aki sebezhetetlen. Valaki Allahot kiált.

De Arany Basa már nincs a helyén. Eltűnt, mintha a föld nyelte volna el.

A lélegzetet meg lehetett hallani.

A haramiákkal gyorsan végeztek. A citerás lány, aki Sztojan kocsmáros lánya volt, mindkét kezével magasra emelte a citerát, s úgy odavágta a pincébe vezető lépcsőkhöz, ahol rabtartója eltűnt, hogy darabokra tört. A citera húrjai, mielőtt elpattantak volna, még zúgtak egyet süvöltve, félelmesen.

- A sátán fia vagy! - ropogta egy ősz, sebhelyes arcú, vén haramia, s hagyta, hogy a huszárok összekötözzék.

Kempelen máris sietett kifelé. Jól sejtette, most Gyémántkának kell elfognia a gazembert, aki a menyét ügyességével menekül. Alig ért a füzeshez, lövés dördült el, s utána gyorsan még egy.

A patak hídjánál ott állott a két huszár. A gyér holdfénynél Kempelen látta, hogy Gyémántka a patakból kifelé kapaszkodik. Odafutott, hogy segítségére legyen, mert a part kissé meredek volt. Gyémántka egy fekete paripát húzott a gyeplőjénél fogva maga után. A híres holló paripa volt. Arany Basa pedig ott feküdt a nyeregben, előredőlve a ló nyakára, szájából csorgott a vér, végigfolyott a ruháján s a ló hasán.

Gyémántka tüstént, bár nem minden izgatottság nélkül magyarázta:

- A kocsmából alagúton szökött ki, ott volt a holló lova felnyergelve, az alagút a híd alatt, a sűrű bokrok közt ér véget. Hallottuk, amint a ló a vízben közeledik felénk.

Hát így tüntette el a nyomokat a betyár, így járt ide, tekintetes uram, a vízen át, ott nem marad nyoma a patkónak. Bízott benne, hogy az alagútról senki sem tud, s a ló úgy elviszi, hogy nincs, aki utolérje. Tudtam, hogy nem adja meg magát, mégis rákiáltottam, lövéssel válaszolt, erre én is lőttem. Vége van! S vége van a haramiauralomnak Dél-Magyarországon!

Arany Basa halott volt.

Behozták, mint egy lőtt oroszlánt, s rátették egy lócára.

Megkötözött társai végignézték, s egy húr sem rezdült meg a szívükben. Nem sajnálták azt, aki uruk s parancsolójuk volt, mert zsarnokoskodott felettük, kiszívta vérüket, hajszolta mindjüket, s a koncból sose adott eleget. Most mintha lidércnyomástól szabadultak volna, némán, tágra nyílt szemmel nézték a füstös fáklyafényben vezérük kísérteties, vérbe fagyott tetemét. A kocsmáros önként jelentkezett a vallomással, elvezette Kempelent és embereit a pincébe. Egy nagy hordón át beléptek a halott rablóvezér kincseskamrájába. Kosárral volt ott arany s drágakő, ruhák, puskák, kardok, puskapor kicsiny hordókban s füstölt hús, drága borok. Mindezt szekérre rakták, s vitték még az éjjel Temesvárra a foglyokkal együtt.

Mikor a temesvári piacra értek, Tóni lovagolt feléjük két huszárral. Arany Basa valóban osztrák uniformisba bújtatta válogatott embereit, egyik alvezére állott az élükre. Azt agyalták ki, hogy felvonulnak a kormányzósági épület elé, s leváltják a kint s bent álló igazi őrséget, benyomulnak a terembe, s könnyűszerrel foglyul ejtik Kempelent is, Claryt is. Elképzelhető a csodálkozásuk, amikor a palota előtt huszárok vették körül őket, gyalogosan, de vont karddal, s terelték a palota udvarára. Ott aztán hamar értésükre adták, hogy foglyok, s aki megmoccan, azt menten kettéhasítják, ötvenhat haramiát tettek ártalmatlanná.

Clary, amikor megtudta, miről volt szó, percekig kapkodott a levegő után.

Kempelen megölelte Tónit. Jó tanítványt nevelt magának.

Másnap reggel lement az udvarra Arany Basa hadához. Az álgyalogosokról már lehúzták a kopott mundért, s most rongyokban dideregtek a hideg kövön. Forró levest hozatott nekik. Akkor előállt a legöregebb betyár:

- Nagyuram, te győztél, tiéd az igazság! Mi lesz velünk, szegény emberekkel, nincs egy krajcárunk, kódusok leszünk, családunk van, akasztófa vár, vagy kegyelem tőled, aki oly erős vagy?

Kempelen nyugodtan válaszolt, lassan nyomta a szót:

- Aki becsületesen dolgozni akar közületek, s esküvel ígéri, hogy ezentúl nem lop s nem rabol, hanem dolgozni fog, annak megbocsátok, s módot adok arra, hogy családjával együtt élhessen, ahogy illik. Előbb azonban megmondjátok, hol rejtitek a Belgrádba, piacra vitt embereket, foglyaitokat. Megmondjátok, kik voltak a segítőitek a rablásban, s hol rejtitek a rablott gabonát s marhákat.

- Megmondjuk alázattal - hajtogatta az öreg s kórusban az egész csapat. - Az úton, a Tiszánál, ahol a Dunába ömlik, van egy szárazmalom. Annak a gazdája Félszemű Márkó, ott vannak a foglyok, onnan szöktetjük át őket éjszaka a túlsó partra, a vásárba.

- Jól van, a katonákkal odamégy, s valamennyit hozzátok haza! Ha hazudtál, ott akasztanak fel Titelnél, a szárazmalomban.

Tóni ment a foglyokért, Juhász strázsamester a huszárokkal és egy szekérkaravánnal vele. A megtért bűnösök igazat mondtak, Kempelen emberei mindent megtaláltak, s mindenkit magukkal hoztak Temesvárra.

Futótűzként terjedt el a hír a Bánságban, hogy Arany Basának vége, s új élet kezdődik. Oly rendkívüli hír volt, hogy megrázta az emberek szívét. Mindenki fellélegzett, az emberek nem tudtak hova lenni az örömtől. Az asszonyok sírtak és kacagtak. Most végre nyitott szájjal mert beszélni rác és oláh, német telepes és magyar kisnemes a rettentő zsiványról.

Addig egy pillanatuk nem volt biztos.

Kempelen Farkas diktálni kezdte jelentését Mária Teréziának.

25.

Két hét múlva Kempelen magához hívatta a Bánság minden pópáját és papját. December eleje volt, amikor a papok szekértábora feldübörgött a temesvári utcákon. Tóni és Gyémántka listával várták őket, tudták név szerint, ki honnan érkezik. Felvezették őket a nagyterembe, ahol reggeli várta a lelkek pásztorait. Utána Gyémántka megmagyarázta nekik, hogy a császár és király teljhatalmú biztosa akar szólni velük.

Kempelen Farkas ezt mondta a papoknak:

- Idehívattalak benneteket, akikre rábízták a lelkek őrzését. Meg akarom magyarázni nektek, hogy munkátokra figyel a királynő, s mindent tud. Van a bibliában egy példázat a magvető emberről. Rajtatok múlik, minő magot fogtok elvetni a nép lelkében, a gyermekek közt. Ti hazát kaptatok itt, menekülvén a török igából délről vagy a hegyek sanyarú pásztoréletéből vagy a németországi szegénységből. A mi régi szokásaink és törvényeink rendet, kötelességérzetet, munkát, tisztességet követelnek. Ha így fognak itt élni az emberek - mondjátok meg híveiteknek -, akkor jól érzik majd magukat mindnyájan, s szabad emberként fognak élni. Mert Magyarország földje termékeny, és megjutalmazza azt, aki ápolja. De ha valaki úgy gondolja, hogy csempészésből, lopásból, rablásból, a belgrádi török basának aranyért végzett kémkedésből itt jobban tud boldogulni, annak magyarázzátok meg, hogy Arany Basa sorsára fog jutni. Mi mától fogva új életet hirdetünk itt. Lesz, ami kell: só, posztó, bőr és liszt, hús és gyümölcs, ha ti is segíteni fogtok. Ha nem, a Bánságban állni fognak az akasztófák!

A papok lehajtották a fejüket. Az öreg, fehér hajú Popovics metropolita kért szót:

- Megértettük szavadat, nagyuram, látjuk jó szándékodat, s látja azt a nép is. Mi úgy fogunk működni, hogy jó mag hulljon a jó földbe. Magyarország a mi hazánk, s annak szokásait és törvényeit fogjuk követni. A mi népünk dolgos s jó nép, nem haramianép az! Csak azt kérjük, hogy helyeinken maradhassunk egyedül, önmagunkban, nem keveredve másokkal.

Kempelen Farkas megígérte, hogy úgy lesz.

Harmadnap a sváb s bajor telepeseket hívatta magához, minden új s régi faluból három-három gazdát. A svábok egy ősz ferences páterrel az élen vonultak fel. A pap ifjúkorában jött velük Württembergből. Kempelen azt hallotta, hogy a svábok úgy akarnak élni a Bánságban, mint egy-egy szigeten. Odalépett a legelső paraszthoz:

- Te honnan jöttél?

- Szentmiklósról.

- Hát te?

- Kisfaludról.

- És te?

- Szakálházáról.

- Te meg?

- Szentpéterről.

- És te?

- Csanádról.

S végigkérdezte az első két sort. Mikor ezzel így elkészült, ezt mondta nekik:

- Megmondtátok, honnan jöttetek. Hát úgy becsüljétek meg magatokat ezekben a régi, szép nevű falvakban, ahogy emberhez illik. Ezt a földet s ezeket a falvakat nem rablók és lótolvajok hozták létre, hanem hősök és dolgozó emberek. A törökáradatot ezek a kis faluk tartották fel. Még átömlött rajtuk a török, de nem boldogult feljebb, ezek a magyar falvak megfeküdték a gyomrát. Kiirtotta egyiket-másikat, lakóit elhurcolta, s ti most a kihűlt tűzhelyeket élesztitek. Dolgozzatok úgy, hogy ismét virágzó föld legyen ez a vidék, amilyen volt annak előtte. Megértettétek, emberek?

Egy szó sem hallatszott a tömött sorokból. Csak mikor másodszor is elmondta a kérdő igét, moccant meg egy öreg bajor hajóács, s az adómentesség meghosszabbítását és írásba foglalását kérte a királynő biztosától. Majd megszólalt egy rékási telepes, s lovakat kért és iparosokat. Egy csanádi paraszt kőmíveseket sürgetett a faluba. Az Újbecsről jött három telepes pedig egyszerre kérdezte:

- S mi lesz a kóborló suhancokkal?

- ígérem, hogy rövid idő múlva nem lesz kóborló gyerek a Bánságban. A haramiaéletnek vége, véget vetünk a haramia-utánpótlásnak is!

Ez tetszett a gyülekezetnek. Mind ígérték, hogy megbecsülik magukat.

Kempelen egy hónap alatt összefogdostatta a kóborló fiúkat, akik elszöktek szüleiktől, vagy nem is tudtak már róluk, s ott csatangoltak faluról falura, mint kész veszedelem, loptak, csibészkedtek, beálltak Arany Basa bandájába. Az én aranymezőm - mondotta róluk egykor a zsiványkirály. Kempelen nemrég posztógyárat létesített Apatinban a bánsági lakosság ellátására. A kóborfiú-hadat a gyár udvarán terelte össze. Megmosdatta, felöltöztette őket. A reggeli levegőben még érezni lehetett a halomban elégetett tetves rongyok bűzét. A császár képviselője odaállott a havas udvaron a betyárfiókák elé:

- Ki vállalkozik közületek arra, hogy Zimonyból ideszállít négyszáz zsák gyapotot?

Jelentkezett egy morc arcú fekete kölyök, s foghegyről mondta, hogy elvállalja a dolgot.

- Máris mehetsz, kapsz egy öszvérkaravánt, s annyi embert, amennyi kell. Hogy is hívnak? A zsákokból nem hiányozhatik egy sem. Hinni szeretnék a becsületedben, fiam.

- No, te holdvilágképű, jó szemű, tudod-e, melyik a legnagyobb tál a világon? - fordult aztán Kempelen egy másik kis gézengúz felé.

A kövér fiúnak fülig húzódott a szája:

- A legnagyobb tál a világon a Torontál.

- Emberül megfeleltél, no hát el tudnád-e hozni Torontálból az összegyűjtött gyapjút ide?

- El én!

- No, akkor indulj máris, kapsz öszvért s embert, amennyire szükség lesz!

S egyszerre csak mozogni, forogni, dolgozni kezdett mindenki, úgy, ahogy Kempelen Farkas kívánta. Orosz lenmagot hozatott Galíciából, s a kitűnő lenmag a bánsági talajban nagyszerűen bevált. Felküldte Bécsbe, egy selyemmanufaktúrába az apatini gyári munkáslányokat, nézzék meg, hogyan kell selymet szőni. S a lányok visszatértek, és jó selymet szőttek a kamara apatini gyárában is. Ezer meg ezer eperfát ültetett el újból, elkezdődött a selyemhernyó tenyésztése. Temesvár körül lecsapolta a mocsarakat. Rendbe hozta az országutakat. Iskolákat állított fel, s kötelezővé tette az iskolalátogatást.

Négy hónap múlva azt mondták az emberek, hogy a Bánság újjászületett. Az öreg generális kijelentette Clary grófnak, hogy amit Kempelen művel, az csoda.

Akkor hívatta Mária Terézia, siessen, személyesen szeretne vele beszélni.

Kempelen örömmel ment, hisz találkozhatik feleségével s újszülött lányával, akinek Mária Terézia lett a neve. Erős, egészséges a kicsi - írta az asszonyka, s Kempelen Farkas ellágyulva gondolt gyermekére, akit még nem látott. Katonai kíséret nélkül utazott, de Tónit és Gyémántkát is magával vitte. Ez a két ember gondoskodott a biztonságáról. Pesten két napig pihentek, felkeresték a Rudas-fürdőt. A gyógyító forró vízben elterülve Kempelen Farkas arra gondolt, hogy lehet hajsza nélkül is élni, csöndesen és előkelő mozdulatokkal. De nem ez az olyan magyar ember sorsa, aki világosan látja az életet. Azt valami belülről hajtja, kergeti, nem bír a csönddel maradni. Futottak tovább Pozsonyba, a fészekbe, ahol boldogan s büszkén ölelte át az asszony. S a gyerek visítása úgy rémlett, mintha az élet hangja volna.

Látszatra nyugodtan, de bensejében izgatottan várta a kihallgatást. Mária Terézia tudta, hogy megbízottja 32 bánsági falu telepítését végezte el, s a hírek megelőzték Kempelen rövid beszámolóját. A részleteset írásban fogja elküldeni, mihelyst munkáját befejezi. Mária Terézia pontról pontra megbeszélte vele a bánsági dolgokat, s jóváhagyta összes intézkedését. A haramiavilág letörését s elsöprését a királynő is a legjelentősebb munkának vette. Kempelen elhárította magától a kitüntető s hízelgő szavakat.

- Két megjegyzésem van, felség - mondotta.

- Halljuk a varázslót, mit óhajt!

- Az első az, hogy azonnal állítsa le felséged a Banknál a külföldiek telepítését a Bánságba, s akárhol másutt is Magyarországon. Ez felséged érdeke, s ez az ország érdeke.

- De miért, kedves Kempelen? - fortyant fel hevesen a királynő, s arca hirtelen rózsaszínűvé vált.

- Azért, felség, mert a Bánság esztelen módon megtelik nem magyar lakossággal, amely a kivételes helyzetben, adót nem fizetvén, s mindenfajta támogatásban részesülvén, jobb módba kerül, mint akár a magyar köznemesség, nem is beszélve az ország jobbágyságáról. Ez a bánsági telepesréteg soha nem fog egyenlővé válni az ország többi lakosával, ha majd elmúlik a mostani provizórium. Az ilyen különös módon élő nép nem érzi, hogy az ország törvényei érvényesek ott is, ahol ő lakik. Szabadosok, több helyen a svábok török módra többnejűségben akarnak élni, amit a rácok és oláhok is mívelnek. Nem tudnak leszokni a könnyű pénzkeresésről, s azért csempészkednek, lopkodnak ma is. Én úgy véltem jónak, hogy megbocsátok a rablóknak, hátha visszatérnek a tisztesség útjára, s építőmunkát végeznek. Ez a próbaidő még tart, még nem tudom, mi lesz a kísérlet eredménye. De az már nyilvánvaló, hogy a Bánság lakosságát helyhez kell kötni, megnevelni, hozzászoktatni az országhoz, ha már a telepítés ezt a szerencsétlen népi tarkaságot rászabadította arra a területre.

- Honnan vettünk volna magyarokat oda? - szólt komoran József trónörökös, aki ugyancsak jelen volt Kempelen kihallgatásán. - Az országban is kevés a magyar, hát még a határok mentén!

- Akad még, fenség - válaszolt Kempelen -, s a törököt kényszeríteni kellett volna, hogy adja ki az elhurcolt magyarokat.

- Ez tényleg nem jutott senkinek az eszébe! - mondotta Mária Terézia. - S mi a másik megjegyzése?

- Összefügg az iméntivel. A Bánság, véleményem szerint, nem maradhat soká abban a közjogi elszigeteltségben, különvágott mivoltában, ahogyan most van. A katonai közigazgatás és a biztosi vezetés felesleges, költséges és körülményes. S folyton azt a színezetet adja az egész Bánságnak, hogy az valami különálló terület, állam az államban. Felséged intézkedésére van szükség.

Mária Terézia s fia egyetlen szót sem szólt erre a javaslatra. Felálltak, a kihallgatás véget ért. Később közölték Kempelennel, hogy ne térjen még vissza Temesvárra, pihenje ki magát Pozsonyban. A királynő megajándékozta Kempelen leányát, aki a keresztségben az ő nevét kapta. Kempelen javaslatairól azonban nem esett szó.

Két hét telt el a bécsi kihallgatás után. Kempelen családja körében pihent, pozsonyi barátainak beszélt a Bánságról. Megint tavasz volt, csendesen pipáltak a pozsonyi kémények, virágzott az almafa, szóltak a harangok, s Szalasztó uram pókhasa már alig fért ki a szűk boltajtón. Kora délután futár csengette fel Kempelent. Mária Terézia levelét hozta a futár: sürgősen térjen vissza Temesvárra, s folytassa személyesen a munkát, a rablók megint garázdálkodnak, legyen szigorú velük szemben, s minden erővel állítsa vissza a rendet. A levél végén egy sor: „Javaslatait mérlegelés tárgyává tettem, köszönöm, hogy elmondta az igazat."

Kempelen megforgatta a levelet. Nagy baj lehet, ha még Bécsbe sem kell felmennie. Biztos, Clary elvesztette a fejét, s a zsiványok, hogy Kempelen eltűnt, felütötték a fejüket. Hát ezt a zsiványfejet leütjük, nincs többé pardon!

Éjjel-nappal, megállás nélkül vágtattak át az országon. Zuhogott az eső. Egyszerű delizsánc vitte mindhármukat s két kocsis, akik felváltva hajtottak. Evezőforma lapátot is vittek magukkal. Ha a kocsi mély sárba süppedt, s a kerekek beragadtak a sártól, ezzel kaparta le a kocsis a küllőkről a sarat, s mentek megint tovább. Háromszor is kereket kellett váltani, összetört a nagy rohanásban. Lovat minden állomáson váltottak, s mindenkit megelőztek.

Váratlanul és hihetetlenül gyorsan érkezett meg Kempelen Farkas Temesvárra. Az utcákon katonai járőrök tartották a rendet. Valami hallatlan izgalom érződött mindenkin. Clary gróf és a generális megkönnyebbülve felsóhajtott, mikor a parancs értelmében álmukból felverték őket, hogy itt van Kempelen.

Kiderült, hogy Arany Basa fiai kevéssel azután, hogy elhagyta Temesvárt, kiraboltak egy falut. Nagyon valószínű, hogy a törökök újabb martalóccsapatot dobtak át a határon, azok piszkálták fel Arany Basa egykori embereit. Egyetlen rettegésben él az egész lakosság, A martalócok a katonákat is megtámadták. Kempelen hívatta a katonákat, akik harcoltak a martalócokkal. Beszélt azokkal a falusiakkal, akik látták a betyárokat. Akkor aztán két emberével pontos haditervet dolgozott ki. Egy hét alatt elfogott negyvenöt zsiványt és török martalócot. Azokat mind a falvakból Temesvárra vezető utakon, a fákra akasztatta fel, köztük két pópát, aki a zsiványhad élére állt. A felakasztott zsiványok mellére táblát tétetett ezzel a szöveggel: Így jár az, aki rabol!

A belgrádi török basát ugyancsak hányta a düh, hogy bérencei így csúful megjárták, s egy görög törpével magyar levelet küldött Kempelennek. A levélben csak ennyi állott: „Majd megtanítjuk kesztyűbe dudálni." Mire Kempelen visszaüzent, hogy hozza a dudát, mert kesztyű van elegendő Temesváron.

Egy év alatt rendbe hozta Kempelen Farkas a Bánságot. S hogy a töröknek ne jusson eszébe újabb martalócokat átdobni magyar területre, katonai határőrséget állított a határokra, végig a Duna mentén, egész ezredeket, amelyekben a lakosság fiai is helyet kaptak. Őrizzétek hazátokat! - üzente nekik Kempelen. S míg Erdélyben kitört a lázadás az osztrák tábornokok

ellen, s forrongott az ország az erőszakos sorozások miatt, Kempelen területén szent volt a béke. A nagy varázsló megbékítette a Bánság lakosait önnönmagukkal.

1769 végén Kempelen Farkas visszatért Pozsonyba, fáradtan, betegen. Megírta könyvnyi jelentését bánsági működéséről, s átadta Mária Teréziának, aki ezer aranyat adott Kempelennek magánpénztárából, s elrendelte, hogy ezer forintot kapjon ezentúl minden évben élete végéig jutalomként, Temesváron végzett munkájáért. S hozzá féléves szabadságot is.

26.

- Most pihenni s szórakozni fogunk! - mondotta Kempelen Farkas, mikor végre széket kerített maga alá saját lakásában. Tóni s Gyémántka kipakolták a poggyászt, amit Temesvárról hoztak. Piros török papucs volt abban a fiatal anyának, török kancsók és tálak, román bocskorok, egy rác receptum háromféle nyárson sült húsról, aztán kendők, szőnyegek, fehér papucsok, posztó s datolya, arab kávé és rizs s damaszkuszi kard, vékony, villogó pengéjű, amelyik úgy hajlik, mint a fűzfaág. Gyémántkáról kiderült, hogy elsőrangú pesztonka. A csöpp Teréz menten abbahagyta a sírást, amint a ragyogó fekete fiú ránézett, s zümmögni, dúdolni kezdett neki valami édesbús nótát. Tóni pedig elővette szerszámait, s olyan kényelmes, szépen ringó, erős bölcsőt készített a gyereknek, aminőt Pozsonyban semmi asztalos nem csinált volna. Gyémántka pedig befestette a bölcsőt, világos alapon halványkék és sárga meg rózsaszín vonalakkal s körökkel, amilyeneket a török kancsókon lehetett látni. Kempelenné nem győzött csodálkozni, micsoda szekretáriusai vannak az ő csendes urának. Pozsonyban pedig suttogni kezdtek arról, hogy Kempelen nagy kincset hozott magával. Tehette - mondták babonás félelemmel.

Kempelen Farkas pedig, mint egy gyermek, leült a gépeihez, megnézte új könyveit, főleg egy francia építészeti könyvet lapozott sokáig, majd megtervezte s megrajzolta egy állandó Duna-híd képét. Ez a híd különösen izgatta.

- Nézd - mondta Tóninak -, ennek a hídnak a modelljét megcsinálhatnád fából, hogy mindig itt lássam magam előtt, ez a legfontosabb teendő Magyarországon, csak pénzt tudnánk szerezni hozzá!

Kávészín török házikabátban dolgozott otthon Kempelen, míg el nem fáradt. Görcsök kínozták Temesvár óta. Ilyenkor lefektették, puha párnákat raktak a feje alá, s Tóni sajátos illatú teával gyógyítgatta. A beteg egy jajszót se hallatott, sőt megtiltotta, hogy betegségéről bárkinek is szóljanak, jobb, ha a városi urak s a káptalan tagjai azt hiszik, hogy egészséges. Aki az ördöggel cimborál, nem lehet beteg, ha annyira fáj is a veséje. Fekve, párnákra dőlve elsakkozott Gyémántkával, s noha kitűnően értett a sakkhoz, fürge kis titoknoka győzött mindig. Nincs jobb sakkjátékos ennél a fiúnál - hajtogatta Kempelen. S a hűséges fiúnak semmi sem esett jobban ennél a dicséretnél.

Így múlt el a tél. Egy márciusi napon levelet kapott a várból, Albert főhercegtől. A pozsonyi vár ura s Magyarország helytartója arra kéri, látogassa meg délután öt órakor. Az udvari hintónál csipkés nyakkendős, selyemharisnyás, díszkardos francia lakáj várta. Leeresztette az ízelt hintógarádicsot, s Kempelen Farkassal felhajtatott a várba.

A pozsonyi vár ekkor élte új virágkorát. Mária Terézia legkedvesebb lányát, Mária Krisztinát egy elszegényedett szász herceghez, Alberthez adta feleségül. Szerelmi házasság volt ez, ami ritka az uralkodóknál. Albertek számára átépítették a roppant várat, s pazarul berendezték. Albert és felesége rajongott a képzőművészetért. Az anyós ugyan tábornaggyá és helytartóvá tette vejét, de a művelt, csöndes és haladó gondolkodású férfit sokkal jobban érdekelte a festészet, az irodalom, mint bármi a világon. Nem volt elfogult, s nem szerette a papokat. Egyik kamarása és bizalmasa, Miltitz, lutheránus volt. S titoknokként vette Kempelen János ezredest, aki a helytartói irodának a vezetője lett, együtt bújták a tilalmas francia könyveket, amelyeket a jámbor Mária Terézia nem engedélyezett alattvalói számára.

A Lipót-kapun hajtott be az udvari fogat. A vár első udvarában szépséges kerten át vezetett az út a főbejárathoz. Ahogy Kempelen kilépett a hintóból, tekintete a vár széles lépcsőiről a Dunára esett, s a folyam kék szalagja után odafutott a szemhatárra, Csallóköz barnazöld mezőire és erdőire bal felől, s a haragoszöld osztrák hegyekre jobb felől. A Duna, mint egy nagy országút, kanyarodott tova. Pozsony háztetőin aranylott a nap. A dóm tornyában, amely olyan közel esett most e magasságban, éppen ötöt ütött az óra.

Hatalmas, márványsújtású lépcsőkön át ment felfelé, mozdulatlan testőrök mellett. Amerre nézett, csupa remekbe készült holmi. Akkora aranyos gyertyatartók lógtak a mennyezetről, mint egy felnőtt ember. Aranyozott stukkódíszítésű, faburkolatú termek, velencei tükrök, melyek helyenként a padlóig értek. Kempelen teljes nagyságban látta magát, s nevetnie kellett az emberi hiúság játékain. Az anticamerában[9], ahol várakozott, megszólaltak az órák, dallamosan, különböző hangokon elmondták, hogy öt óra van.

- Ez a legnagyobb ház most Magyarországon! - mondta Farkas Albertnak, aki minden ceremónia nélkül kezet fogott vendégével.

- Mit gondol e házról? - kérdezte a házigazda.

- Őszintén azt, hogy Budán kéne állnia, az ország fővárosában.

- Budát már láttam én is, rokonszenvet és szeretetet érzek Magyarország iránt, szeretnék megtanulni feleségemmel együtt magyarul; nem vállalná el a nyelvmester szerepét, kedves Kempelen? - mosolygott a főherceg. - A királynő azt írta, hogy ön mindenben gyorsan és jól intézkedik, talán még a nyelvtanításban is.

- Felséged kérését szívesen kielégítem tehetségem szerint. Akár mindjárt meg is kezdhetjük a magyarórákat.

Belépett Mária Krisztina, Kempelen meghajtotta magát. Közvetlen, halk szavú, merengő szemű fiatalasszony volt, semmi gőg, semmi nagyképűség. Kempelen a maga módszere szerint elkezdte a tanítást. Franciául társalogtak.

- Örvendek, hogy van szerencsém az úrral megismerkedni - mondta Kempelen lassan. Aztán megismételte a magyar mondatot, majd hozzátette franciául: Je suis ravi de vous connaître. Most pedig: örvendek, annyi mint: je suis ravi...

Mikor távozott, Albert mosolyogva mondta magyarul:

- Örvendek a találkozáson!

- Találkozásnak, fenség!

- Ah, igen, örvendek a találkozásnak, köszönöm szépen!

Lemenet János bátyja jött elébe, bevezette saját lakosztályába, megmutatta a meisseni porcelán készlet mellett heverő, fehér zománccal díszített arany dohányszelencét, amelyet Alberték esküvője alkalmából kapott ajándékba a királynőtől, s amelyről a családban annyi szó esett.

- A királynő levelet írt vejének, hogy tőled tanuljanak magyarul. Fontos, hogy fogadásokon magyarul tudjanak szólni a vendégekhez.

Kempelen Farkas elővette könyvtárából Bél Mátyás magyar nyelvtanát, és saját módszerével, beszélgetések formájában tanította magyarra Albertet és feleségét.

---

[9] Anticamera: várószoba, előszoba

Tulajdonképpen most ismerkedett meg a várral. János elmondta öccsének, hogy a várnak nincs ivóvize. Régi kútjai kiapadtak, s az egész várnép azon sopánkodik, hogy nincs ivóvíz, egyáltalán kevés a víz. Öszvéreken hozatják fel, tömlőkben és hordókban. Olyan is. Rossz arra gondolni, mi történik itt, ha tűz üt ki! Albert és felesége is emiatt retteg állandóan. Elő is hozakodtak vele. Kempelen mosolyogva hallgatta.

- Úgy látszik, hogy ön máris tud segíteni rajtunk - mondta Mária Krisztina. - Attól mosolyog, ugye? Varázsoljon vizet a várba!

- Lesz itt víz kellő mennyiségben, addig is igyanak bort fenségtek, a pincékben négyezer akó bor áll.

- Ilyen pontosan tudja?

- Egy varázslónak, kérem, nincsenek nehézségei.

Erre mindhárman összekacagtak.

Nem telt bele két hét, s Kempelen tervrajzai szerint megindult a munka. Elsőnek is a vár konyhája mellett hatalmas víztartályt építettek. Kempelen rendkívül leleményesen oldotta meg a feladatot. Végigpróbálta a várhegy oldalait, hol buggyan ki jó forrásvíz. Végül is a, hegy lábánál, pontosan a vár alatti, déli irányban, a Dévénybe vivő országút mellett olyan dús forrásra bukkant, hogy ott kutat ásatott. Kitűnő vizet talált, tüstént vitt egy kancsóval ízelítőt Albertékhez. Azok is kitűnőnek találták. A kútból vörösréz csöveken, egy lépcsőkkel ellátott alagútban vezette fel a vizet a lovak hajtotta szivattyú a hetven öl magasságban álló várba. A kocsis lent pattogott az ostorral, a lovak körbejártak, a várkonyhában pedig Kempelen maga állott a csaphoz egy ibrikkel, s megkóstolta a vizet.

Micsoda öröm volt a várban! Mária Krisztina egész háznépével vendégül látta Kempelen Farkast és feleségét, s megajándékozta az asszonyt. Mikor Kempelenék hazamentek, a vár udvarán a katonák megéljenezték Farkast, felemelték, úgy vitték a hintóba.

Egy hónappal később Albert, Krisztina és Kempelen a vár ablakánál ülve gyönyörködött a kilátásban. Albert és Krisztina színes rajzot készített a pompás Duna-tájról, mindketten szerettek festegetni. Kempelen éppen azt magyarázta nekik, hogy a magyar „enyém asztal” helyett azt mondja: „az én asztalom”. Aznap éjjel óta, bár egyébként derűs volt az ég, hatalmas szél söpört végig a Dunán. Egyszerre csak kővé meredve látták, hogy a szél a Duna két partját összekötő repülőhidat szétszakítja. Egy szekér kocsisával együtt elmerült a sárgászöld habokban. A többi átkelő hanyatt-homlok menekült vissza a partra, lovak ágaskodtak, utasok ugráltak ki egy kocsiból. Borzalmas látvány volt. Vége a hídnak. A főherceg megrázta a csengőt, hívatta Kempelen Jánost.

- Jelentést kérek a szerencsétlenségről, hányan pusztultak el, mi okozta a híd szétszakadását. Csupán a nagy szél? Szegény Pozsony. Megint egy nagy feladat, s még nagyobb pénzkiadás, mikor az országnak nincsen pénze. Ezt a hidat rendbe kellene hozni. Mit szól hozzá, kedves nyelvmesterünk?

- Fenség - magyarázta Kempelen Farkas -, régi tervem, hogy Pozsonynak és Pest-Budának végleges, állóhidat kellene építeni a Dunán. Otthon már kész is a modellje, egy háromarasznyi kis fahíd. Nagy örömömre szolgálna, ha ezt a tervemet megnézné fenséged, s még nagyobb volna az örömöm, ha szülővárosomnak terveim szerint felépíthetném az állandó hidat.

- Ez valóban egy maradandó Kempelen-alkotás volna - lelkesedett Mária Krisztina.

- Hozza el, ha jólesik, akár azonnal is.

Kempelen hazahajtatott, megtörölte a kis hidat, s hóna alá téve vitte a várba, de a tervrajzokat és számításokat is vele.

- Egy ilyen híd valóságos áldás az országnak - magyarázta a feltaláló ezermester -, hiszen minden téli jégzajlás, minden tavaszi zöldár azzal fenyegeti Pozsonyt, hogy elpusztítja a hidat. A végleges híd megsokszorozná a forgalmat, s büszkesége lenne az egész országnak.

Albert figyelmesen megnézte a kis hidat, átböngészte a tervrajzokat, mutatóujjával végigment Kempelen költségvetésén, végül nagyot sóhajtott:

- Zseniális a terv, csak pénz kellene hozzá, de honnan vegyünk? A háborúk kimerítették az államkasszát. Én mégis felterjesztem...

Felterjesztette Mária Teréziának. Kempelen Farkas előre megmondta, mi lesz a válasz, még a szavakat is sejtette, mert úgy ismerte a pénzügyi helyzetet, mint kevés ember az országban. Mária Terézia sajnálkozva visszaküldte a javaslatot. Végül is nem maradt más hátra, mint egy új hajóhíd megépítése, amelynek költségeit felerészben a Magyar Kamara, felerészben pedig Pozsony városa vállalta. Kempelen tervei szerint s az ő személyes vezetésével két hónap alatt megépítették a hidat. Mestermunka volt, 1825-ig ezen a hídon bonyolódott le a forgalom Pozsony és a Dunántúl közt.

Fél századon át semmi vihar nem szakította szét Kempelen hajóhídját.

Nagy becsületet hozott a híd Kempelen Farkasnak Pozsonyban, akárcsak a zengő tégla. Mikor kipróbálták, egy gabonás szekérsort eresztettek rá, a szenátus tagjai hivatalos merevséggel nézték, mi lesz. Kempelen egy csónakba ült, s a híd mellett haladva figyelte a megterhelés hatását. Aztán tutajszálfákat engedett neki a hídnak.

Nem történt baj.

- A híd használható! - zengték a városi szenátorok.

- Ördöggel cimborál, azért sikerül neki minden. S az a kettő ott mellette, a sima, fehér arcú s a barna, olajképű legényke, a famulusai. Állj félre, mert szemével megver a varázsló! - Ezt Gerhauser szenátor úr morogta a fiának, aki tágra nyílt szemmel bámulta a hídavatást, s tetszett neki Kempelen Farkas, olyan csodálatos, amit mível s amit beszélnek róla a városban. Apja mindenféle rosszat tud róla. Meséli, hogy Kempelen nem is alszik, mint más rendes ember, nincs szüksége rá, az ördög folyton-folyvást ébren tartja.

Aznap a Káptalan utcában Lang kanonok úrnál kvaterkázott[10] két barátja, ugyancsak kanonokok. Arról beszéltek, hogyan kéne Kempelen emelkedő népszerűségének gátat vetni a pozsonyi külső városrészek és falvak lakosai közt. A vasárnapi magyar misére menő emberek másról se beszélnek, mint a hídépítő és vizet varázsló kis nyápic emberről, erről a frájmaurerről.

- Nem lehet szembeszállni vele a szószékről. Nem lehet gúnyverseket írni róla s a kocsmákban terjeszteni, mert a kocsmai nép éppúgy mellette van, mint a templomjárók.

Csüggedten megálltak, Lang kanonok úr nevető kis gombszemeit társaira szögezte, s vállát vonogatva töltött aranyló tokajit a zöld, talpas poharakba. Csámcsogva, ínyüket öblögetve szürcsölték a finom italt, ahogy öregemberek szokták. A prépost-kanonok törte meg a beálló csendet:

- Nem lehet ellene semmit sem tenni, épp ez mutatja, hogy nem közönséges földi ereje van.

- A borra mondod? - kérdezték társai.

- Dehogy, Kempelenre.

---

[10] Kvaterkázik: borozgat

27.

A kanonokok jól tudták, hogy Kempelen Farkas frájmaurer, azaz szabadkőműves. Az „eleven ördögök” akkortájt éppen a szabadkőműves-páholyokban tanyáztak, ez volt a divatos forradalmi társaság. Mária Terézia protestáns és francia szabadgondolkodókat látott bennük, irtózott tőlük, Voltaire és a gyűlölt porosz király, Frigyes cimborái voltak az ő szemében, akik szét akarták robbantani az egyházat, sőt a királyi rendet. A szabadkőművesek tehát titokban szervezkedtek, s Mária Terézia előtt leplezték magukat, mert a királynő közvetlen környezetének tagjai is hódoltak a divatnak, s páholytestvérek voltak. A királynő veje, Albert s Kempelen János egyszerre léptek a páholy tagjai közé, Bécs volt a magyarországi páholyok szülőhelye. A nagy forgalmú városban könnyebben elbújhattak a hatóságok szeme elől, mint Pozsonyban, Budán vagy Kolozsvárt, ahol ráérő emberek megfigyelték, mikor s hol tűnnek el esténként a hintón s gyalog érkező férfiak. Mikor megerősödtek, önálló magyar páholyokat létesítettek az említett magyar városokban s még egyebütt is. A polgári öntudatnak s a hűbéri renddel szemben álló magatartásnak a szabadkőműves-páholyok voltak a bölcsőhelyei.

A pozsonyi szabadkőművesek vezére Kempelen Farkas egyik legjobb barátja volt: Windisch Károly, városi szenátor, a tehetséges történetíró. Vagy húszan utaztak Pozsonyból Bécsbe Farkas felvételére. Díszes udvari hintóban ruccant át Albert és Kempelen János is.

A Favoriták egyik palotájában tartották a páholy ülését. A kerten át gyülekeztek estefelé, mikor már sötétség hullott a bécsi utcákra. A puha, bársony simogatású bécsi alkonyban sorra lépkedtek főurak és köznemesek, polgárok és katonatisztek, magyar testőrök és civilbe öltözött papok. Fürkészve figyelték, nem kíséri-e őket valamely gyanús alak, a királynő spionjainak egyike. Amikor a kerti lugasba léptek, hármat koppintottak az ajtóra. S az ajtó tüstént kinyílott.

Farkas félhomályban találta magát. Valahonnan sürgés-forgás, társalgás szűrődött be. Windisch egy kis szobában leültette a barátját. Itt maradt egyedül, s úgy tűnt fel, nagyon sokáig. Végre égő gyertyával a kezében belépett egy magas, előkelő mozdulatú, fekete selyemköpenybe burkolt férfi, aki megkérdezte, hogy óhajtja-e a világosságot. Kempelen tudta, hogy erre a kérdésre igennel illik válaszolnia. Akkor a fekete ember megkérdezte, miféle nevet jelentsen be.

- Laelius! - válaszolta Kempelen.

A fekete előkelőség Farkasba karolt, miután fekete selyemkendővel bekötötte a szemét. Hármas koppintásra kinyílt az ajtó, s akkor jobbról is belekarolt valaki Farkasba, s vezették a gyertyaszagú melegben előre. Előbb jobbról, utána balról hármat koppintottak, majd messze elöl is hármat, de ott nagyon erősen.

A balján lépkedő férfi hangosan jelentette a nagymester testvérnek, hogy Laelius kereső Magyarországról jön, s világosságot kér. A válaszokból s a kérdésekből kiderült, hogy Farkasnak bizonyságot kell adnia az élet három fokának tapasztalatáról. Körbevezették, s elmondták, hogy az első séta a gyermekkor, a második az ifjúság, a harmadik a férfikor jelképes vándorlását jelenti. Megint koppantak a kalapácsok, újabb kérdések és feleletek hangzottak el, s akkor levették Farkas szeméről a világi fénytelenséget jelentő fekete kendőt, s ott állt a pőre fényben hunyorogva, egy asztal előtt, két testvér között. Jobbra és balra is testvérek állottak, kivont kardot tartva. Elöl egy emelvényen, mely fölött kék mennyezetet,

arany csillagokat pillantott meg Farkas, a nagymester állott, aki hol egy díszes kardra, hol az előtte levő asztalra ütött szépmíves ezüstkalapáccsal.

Farkas a nagymester felszólítására rátette kezét egy ezüstkörzőre meg egy ezüst háromszögre, s mondta az eskü előírt szövegét. Megint koppantak a kalapácsok, valahonnan felzúgott egy orgona, s fölhangzott Mozart akkor híresülni kezdő éneke az új testvérről.

Aztán egymás után elfújták a gyertyákat, csak a nagymester előtt lobogott egy vasból vert hármas gyertyatartó. A testvérek felálltak, megfogták egymás kezét, elhangzott a láncbeszéd s a nagymester hallgatásra és titoktartásra intő szava.

Másnap Kempelen Farkas fekete, ezüstcsatos bokacipőben, fekete selyemharisnyában, egyszerű szabású, fekete bársony ruhában, mosolyogva, biztos léptekkel jelentkezett a királynőnél. Kivágta a háromszoros udvari bókot, s várta, mit óhajt ez a különös asszony. Mária Terézia már nem volt az az elragadó, szőke szépség, mint fiatalabb korában, amikor a külföldi követek elakadtak előtte mondókájuk közepén. Férje halála óta állandóan lebegő fekete fátylak közt járt-kelt, de szeme éberen és vidoran, bölcsen és józanul nézte a világot.

- Magyarország helytartója - mondotta a királynő - s leányom is beszámolt kitűnő munkájáról. Büszke vagyok önre, mint saját felfedezettemre. Készséggel támogat, teljesíti kívánságaimat. Számíthat rám, hogy javaslatait elfogadom, s hazája javára mindent megteszek, ami megvalósítható. Nem tartom azonban helyesnek, hogy annyira elutasítja magától munkájának természetes gyümölcsét: a hírt és a kitüntetést. A Bánság visszatérése Magyarország keretébe az ön műve volt, s ön hagyta, hogy Niczkyé legyen az érdem a világ előtt. Miért? Nincs semmi kérése saját maga számára soha? Tudom, hogy nem szórakozik. Tudom, hogy nem szeret más nőt, csak a feleségét. Nem érdekli a kártya. Úgy viselkedik, mint aki rangrejtve akar bevonulni a történelembe, ön az egyetlen magyar köznemes az udvarban, kedves Kempelen. Elhatároztam, hogy báróvá teszem családjával együtt, remélem, ez ellen nem lesz kifogása.

Kempelen mélyen meghajtotta magát, s így szólt:

- Köszönöm az őszinte bizalmat, felség. Igyekszem továbbra is jó szolgálataimmal azt kiérdemelni. Őszinte szóra őszinte válasz. Kérem, ne tegyen báróvá, nem akarok főúr lenni. Ha felséged eddig megtűrt környezetében egy köznemest, hagyja meg ezentúl is.

Mária Terézia elpirult, mint mindig, ha ellenkezésre talált.

- Ez francia gondolkodásra vall, a tudósok így boldogabbak? - csattant fel a hangja.

- Felség, merészség volna azt állítani, hogy a tudósok boldogabbak a báróknál, talán boldogtalanabbak, de nem a bárói korona hiánya miatt, hanem csak azért, mert nem jut idejük arra, hogy megvalósítsák álmaikat.

- Képes lenne ön egy forradalomban részt venni?

- Felség, mindenki forradalomban vesz részt, aki változtat, és alapvetően mást hoz létre embertársai számára, mint ami eddigelé volt. Tudom, mire céloz felséged, ám engedje meg, hogy kijelentsem, felséged is felvilágosult, mert nem lehet más az, aki műveltséget, tehát világosságot kíván a népnek, s emberibb életet, érezhetőbb igazságot.

- Ó, varázsló-magyarázó! - nevetett Mária Terézia, mint régen. - Mindent visszautasít, de ma különös meghívásban lesz része, kollégáit láthatja, a francia varázslókat. No, nem Voltaire urat, azt nem prezentálhatom önnek, csak két párizsi fizikust.

- Felséged elbájoló, s kíváncsivá tesz.

Mária Terézia csengetett, udvari emberek siettek elő, felnyitották a nagy fehér szárnyas ajtókat. A királynő és Kempelen egy terembe vonult. Utánuk tódult az udvari népség nagy suhogással, ropogással s kacarászva. A kék tapétájú teremben gyertyák égtek. Mária Terézia egy arannyal hímzett karosszékbe ült, Kempelen oldalt állva maradt mellette. Az emelvényen elhelyezett fekete asztalnál két komoly, magas, sovány, parókás férfiú állott, a francia vendégek: Pelletier-Ozonam s Guyot urak, az Akadémia tagjai. Meghajtották magukat, s rövid bevezetés után produkciókat mutattak be a mágnesség köréből. Ez akkoriban nagy újdonságszámba ment. Az asztallapon elhelyezett késhez nyúltak a mágnessel, s a kés odaragadt. Az egyik francia felemelte, s mutatta, nézzék meg. Majd a mágnessel megköszörülte a kés hegyét, hogy az is delejes lett, csak úgy ragadt hozzá a vaspor. Nagy sikere volt.

- Most jön csak a java! - állott fel Pelletier-Ozonam úr. Kinyitott egy ládát, amely felfelé fordítva állott az asztal mellett. Abból egy elegáns női bábut vett elő, ráültette az asztalra, s a körülállóknak kifordított tenyérrel mutogatta: íme, a hölgy! Aztán udvarolni kezdett a bábunak, amely a szép szavakra megforgatta a fejét, bókolt, majdhogy meg nem szólalt. Roppant tetszett az udvari közönségnek.

- Mit szól a franciákhoz? - kérdezte Mária Terézia Kempelentől.

Kempelen Farkas udvariasan mosolygott, fejével intett, s csak annyit szólt, hogy „ó”.

- Mi is tudnánk talán ilyesfélét?

- Különbet, felség, sokkal különbet is, ha óhajtja!

- Szavánál fogom, Kempelen!

- Kérem felségedet, bizonyos időre van szükségem, s szavamnak állok.

- Egy év elegendő?

- Fél év is elég lesz! Egy magyar csodának ennyi elegendő.

- Fél év múlva itt fogom várni a magyar csodákat! Addig szabadságon van, a Kamara egy aktával sem háborgathatja.

Kempelen jelentősen mosolygott s meghajolt.

Másnap Tónival bevásárolt a belvárosban. De nem csipkés francia ingeket, új szabású ruhákat vett, hanem finom acéllemezeket. Olyan jókedvében volt, mint régen. Az úton Tóni friss udvari pletykákkal traktálta.

- Tetszik tudni, miért nem volt jelen a franciák produkcióin a fiatal Aspremont gróf? A királynő szobaáristommal büntette egy elszólásért, amit valami felvidéki spion súgott be. A fiatal gróf ugyanis fent volt Makovicán, nagyanyja, Rákóczi Julianka birtokán, onnan Zboróra ment, hogy megnézze, mi az övé, úgysem jártak ott soha az Aspremontok. Hintója beleragadt a sárba. A falusiak, Rákóczi Ferenc jobbágyai, egykedvűen nézték a bécsi kocsi vergődését. De az ifjú megunta a dolgot, s rájuk kiáltott: „Hát ti így hagyjátok a sárban Rákóczi unokáját?” Ez a név úgy hatott, mint a franciák delejes vasa. Tüstént kihúzták a gróf urat a sárból, s levett süveggel körülállták, majdhogy meg nem éljenezték. Hű, csak úgy zengett a kínai szalon, amikor a királynő ezt megtudta. Aspremont most bűnhődik érte.

Kempelen szeme felparázslott, aztán mindketten nevettek egyet.

- No, hát én is hallottam véletlenül egy beszélgetést a Burgban. Ott van a két öreg bútor, Barkenstein emberei, Schrattenthal és Palmieri kamarás urak, ismered azt a két öreg papagájt, csatosan, friss parókával, kicsípve, amint a hasukat tolva járnak-kelnek a Burgban. Engem nem nagyon szeretnek. Egy oszlop mögül hallgattam végig a beszélgetésüket tegnap. „Szegény-

szagú ez a Kempelen, nem használ parfümöket” - mondta Palmieri. „Elutasítja az udvari jó szokásokat” - mondta rá a másik. „Csodálatos, hogy őfelsége bírja ezt a különcöt. Látta, milyen cipőt hord, édesem? Sima feketét.” Erre Palmieri szenvedő hangon: „S a ruhája olyan, mint egy lutheránus papé.” „Veszedelmes ember, annyi szent igaz.” Erre Palmieri súgva: „S maga borotválkozik, mint a szolgák!” Majd Schrattenthal selypítve rá: „Nem hord parókát, borzas fejjel szaladgál, minő szemtelenség!” Palmieri dühösen: „Természetellenes tüntetés. Lóg a haja, mint egy Rákóczié! Erről az emberről még sok minden kiderül, meglátja, kedves barátom.” Erre lassan előléptem, s egykedvűen mondtam: „Legmélyebb hódolatom az uraknak!” Ha láttad volna a két vén papagájt: „Legmélyebb hódolatunk, tanácsos uram!” Ilyen népszerű vagyok én a Burgban, de sebaj, kibírjuk ezt is, igaz-e, Tónikám?

Amire Tóni szaporán intett, hogy kibírjuk bizony, fel se kell venni. S nevettek jó nagyot.

Mikor otthon levetette útiköpenyét, azt mondta feleségének:

- Most megmutatom a királynőnek, milyen igazi varázsló vagyok én! Ha szemfényvesztés kell, tessék!

- Csak sikerüljön - mondta Anna Mária.

Kempelen Farkas s két segédje ettől fogva fél esztendőre elbújtak a pozsonyiak szeme elől. A szőlőművesek egyletének borszagú, pogácsaillatú, füstös szobájában hiába várták városi barátai, Windisch és a tudós ifjak Kempelent. Nem ment el sehová. Hiába várták a szabadkőműves testvérek, nem jelent meg a páholyban, amelynek már akkor saját otthona volt Pozsonyban. Csak a várban tűnt fel, a magyarórákon, ez volt a legkisebb időveszteség, hintó vitte-hozta. A Duna utcai ház második emeletének ablakai mindennap késő éjszakáig világítottak. Aki arra ment, hallhatta, hogy odabent fúrnak-faragnak, kovácsolnak. Valami készül a varázslónál. Elmúlt az ősz, eljött a tél, kevés hóval, sok széllel s esővel. Pozsony égett a kíváncsiságtól, mi lehet a titokzatos munka, amin a három ember dolgozik. Kempelen kamarai kartársai fogadkoztak, biztos készül valami, amitől majd eláll a szemük-szájuk. De mi lehet az? Ó, ez az ördöngös Kempelen, felizgatja az embert puszta létezésével!

28.

1770. április 16-án jelentette Kempelen a királynőnek, hogy ígérete szerint elkészült a gépével, szeretné bemutatni, amikor lehetséges. Mária Terézia izente, jöjjön azonnal. Izgatottan várta, mit hoz Bécsbe az ő ezermestere.

- Sikerült, sikerült! - ujjongott Kempelenné, mikor korán reggel Windisch Károly csengetett a Duna utcában, s barátja kérésének eleget téve, mint városi szenátor intézkedett, hogy egy erős, nagy társzekér álljon Kempelen tanácsos rendelkezésére. Nagy csődület nézte, hogyan rakják a deszkákkal körülrakott s leszögezett hatalmas bútort vagy mifélét a városi szekérre, s az óvatosan megindul vele a bécsi országút felé. Kempelen famulusaival egy hintóban követte a szekeret. Albert és felesége is Bécsbe mentek a bemutatóra Kempelen Jánossal. Köpcsénynél Gyémántka megunta az ülést, kiugrott a hintóból, s odaült a szekérre, kezébe vette a gyeplőt, s ki nem engedte, míg a Burg ásító, kongó, nagy külső udvarán meg nem állapodtak.

A kék terembe vitték Kempelen masináját.

Másnap, április 21-én este Mária Terézia nagy társaságot hívott meg a Burgba, nézzék, miféle csodát képes mívelni Kempelen Farkas, aki lefőzi a francia fizikusokat.

Khevenhüller főudvarmester nagy buzgósággal rendelkezett. Ott volt a magyar mágnásvilág színe-java, osztrák és cseh arisztokraták. A külföldi követek üdvözölték egymást. Bársony és selyem hullámzott - minden színben. Szőke, barna és vörös parókák lengedeztek, s mesés női hajak tornyai. Nehéz illat ülte meg egykettőre a terem levegőjét. Suttogtak és csevegtek, párokra szakadozva, hárman-öten összehajolva beszélgettek. Egyszerre csak a szomszéd terem fehér ajtajában megjelent Kempelen fekete ruhás alakja. Két lakáj sarkig kitárta az ajtót, s akkor lassan, óvatosan, Tóni vezetésével egy asztalt toltak befelé, amely kicsi kerekeken mozgott.

- Nini, egy török basa! - kiáltotta valaki.

Valóban, az asztal előtt drága, aranyszín kaftánban hosszú csibukot tartó török férfi ült, fején turbán, arcán a török férfiak hosszú, vékony bajsza.

Két lakáj vastag, fehér selyemzsinórt húzott az asztal elé, s ott maradt állva, azon túl senki ne lépjen az asztalhoz. Nagy zsivaj támadt, amely csak akkor halkult el, amikor Khevenhüller gombos botja hármat ütött a padlóra. Bevonult az uralkodó, mögötte két fia, József, a társuralkodó trónörökös és Lipót főherceg. Helyet foglaltak. Ekkor feléjük fordult Kempelen, s ezt mondta jó hangosan:

- Felséges asszonyom, fenségek, főrangú hölgyek és urak, uraim! Fél évvel ezelőtt, ezen a helyen tudós francia professzor mutogatta, minő csodákra képes a mágnes. Én akkor ígéretet tettem felséges asszonyomnak, hogy mi magyarok is tudunk ilyesfélét produkálni, ha van az embernek egy kis ideje efféle játékokra. Pozsonyi házamban összeállítottam egy gépembert, aki az én bánsági emlékeimből jött elő úgy, ahogy itt látják. Még az aranyszín kaftánja is olyan, mint a hírhedt Arany Basáé volt, aki ott rémítgette a népet. Ez nem rémít, igen jámbor lény, mindössze pipázik. Most megkérem, tegye félre a pipát, s ha éppen kedve tartja, játsszék valakivel egy parti sakkot. Ez mind nagyon egyszerű dolog, ne tessék elképedni, mert a jó gép mindenre képes, még erre is. Tehát!

Kempelen mosolyogva intett Tóninak, aki a törökhöz lépett, s udvarias mozdulattal kivette kezéből az irdatlan hosszú csibukot.

- Szálem alejkum! - köszönt a zöld turbános basának Kempelen.

A gépbasa feje megmozdult, lekonyult és visszaegyenesedett.

- Jaj de kedves, mozgatja a fejét - szólt egy szőke hercegnő.

Kempelen nem zavartatta magát, s folytatta:

- Az én Arany Basám gépember, s ezt azonnal bemutatom. Ez az asztal, rajta a sakktábla, látják, ugyebár? A török úr jobb karját kinyújtva tartja, arra támaszkodik, baljával eddig pipázott. Engedje meg felséged, hogy megmutassam az asztalt belülről is. Tessék betekinteni, nehogy az a gyanú támadjon, hogy talán valaki elbújt az asztal belsejében, s az játszik. A gépember fog játszani.

Kempelen a mellényzsebéből egy kis kulcsot vett elő, s kinyitotta az asztal formájú szekrény oldalát. Aki belenézett - Tóni égő gyertyát tartott oda -, láthatta, hogy sárgaréz kerekek vannak ott, vasfogantyúk, rugók, csigák, egy egész óraműgépezet, amely az asztallap aljából nőtt ki. Fölötte volt a sakktábla. Mikor a bal oldali ajtót bezárta, elővett a mellényzsebéből egy másik kulcsot, s kinyitotta a láda jobb oldali ajtaját is. Ott már sűrűbb gépezetét lehetett látni, mint az előbbi részben, egy henger is ült ott a fogazatok, kerekek s vasgerendák közt. Lám, ez is mechanika mind. No, még a két asztalfiók van hátra. Azt is kihúzta egymás után, ott se lapult élőlény s még annak szelleme sem. S valahogy hanyagul nem is zárta be egészen, mikor ezzel is végzett, kissé nyitva felejtette a két fiókot.

A teremben olyan izgalom támadt, hogy odasereglettek a legkíváncsibbak Kempelenhez. Az udvarmester morc arccal kopogott a bottal.

- Ó, ez így nem is lehet, a játékhoz nyugalom kell! - magyarázta Kempelen. - Mindenki foglalja el ülőhelyét.

- Hátha a basában ül valaki? - csattant fel egy stájer gróf, híres sakkjátékos.

Kempelen mosolyogva intett a lakájoknak s Tóninak, hogy fordítsák meg a törököt. Mikor ez is megtörtént, felhajtotta a török kaftánját, s mutatta a gépember testét: az is csak olyan volt, mint a nagy láda belseje: finom kerekek, vékony acélrudak, csigák, a legvastagabb a hátgerinc helyén húzódott végig.

- Íme, az én gépemberem, láthatták. Most visszafordítjuk, hogy arccal nézzen ránk. Kérem, ki vállalkozik hát a barátságos mérkőzésre?

Egy nyúlánk, okos fejű, parókarázó fiatalember lépett elő, narancsszín ruhában, Cobenzl gróf. Mária Terézia felé hajolt:

- Ha felséged megengedi, én játszanék a basa ellen.

A királynő mosolyogva intett.

Egy lakáj bársonyvonatú kis széket tolt a mélán várakozó gépbasa elé. A gróf leült. Kempelen ekkor az asztal oldalán levő kallantyúhoz nyúlt, és felhúzta, mintha órát húzna fel. Aztán Tónival együtt oldalra húzódott. A műember egyedül maradt az élő emberrel, mint két párbajozó a mezőn.

Kempelen előtt egy kis asztalka állott, azon egy tok meg egy tálca.

- Bocsánat - szólalt meg Kempelen -, a basa őkegyelmének az a kérése, hogy ő kezdi a játékot.

A gépember lassan felemelte a karját, s mintha vaksi szeme kiválasztotta volna a húzásra kiszemelt figurát, bal keze ujjaival megmarkolta, s gémberedett mozdulattal rátette az előtte fekvő kis párnára, megbiccentette a fejét. Ugyanekkor kopogás hallatszott. Kempelen magyarázta:

- A basa jelzi, hogy sakkozó társán a sor! Tessék húzni!

Cobenzl gróf, Bécs legjobb sakkozója fölényesen, ajkát biggyesztve körülnézett ismerősein, felemelte egyik bástyáját, s mellékes mozdulattal egy sötét kockára tolta. E pillanatban berregni kezdett a gép. A török intett a fejével, hogy jól van, most jövök én. A bástyacsere nem sikerült, a török merészen visszavágott. Cobenzl gróf észbe kapott, s a megtörtént lépést szerette volna visszavonni. Cselhez folyamodott. A gépember azonban megérezte, s akkorát mordult, hogy a gróf megszeppent.

- A megtörtént lépést nem szabad visszavonni! - szólt hangosan s nevetve Kempelen. - A gép azért zörög. - S az előtte levő tokba nézett.

József trónörökös összeráncolt homlokkal figyelte, mit vizsgál ott a feltaláló. S miért néz össze a famulusával? Ez szeget ütött a fejébe. Kempelen meglátta ezt az arckifejezést, s megbocsátó mosollyal viszonozta, aztán újból felhúzta az asztalon a fogantyút.

Az izgalom tetőfokára hágott.

- A gépember kitűnően játszik! Ez érthetetlen. Mi ez? Minő csodával állunk szemben? Hogyan tudta ezt Kempelen létrehozni? Hát ma már minden lehetséges? - Ilyen s ehhez hasonló kérdések csattantak fel egyszerre jobbra és balra. Már alig vették figyelembe, hogy jelen van a császárnő s a trón utódja, fészkelődtek, izegtek-mozogtak. Az idegesen kopogó udvarmester is elveszítette híres nyugalmát.

- Matt! - kiáltotta el valaki magát. S látták, hogy Cobenzl gróf sápadtan feláll, s kényszeredetten mosolyog, mindkét tenyerét kinyitva s bezárva.

Matt, matt, matt - a gépember legyőzte az élőt!

Kempelen kipirulva, gyöngyöző homlokkal nézte a megbolydult méhkast.

Mária Terézia arcát legyezve intett, nyissák ki az ablakot (sose volt elég levegője), aztán elragadtatva intett Kempelennek.

- Varázsló és boszorkánymester! Hogyan tudta ezt összeállítani?

- Felség, szegény mechanikus vagyok csupán, csekélyke furfang az egész, nem szeretném, ha többet látna benne, mint jómagam. Azt hiszem, hogy sikerült játékszerről van szó. De még nincs vége. Az én törököm még egyebet is tud. Az Euler-mutatványt például. Tessék ide figyelni. Jelöljenek ki tetszés szerint egy kockát. Úgy! Na most, kérem, a huszár gyorsan bejárja a hatvannégy mezőt anélkül, hogy kétszer ugrana ugyanarra a helyre.

Ahogy mondta Kempelen, úgy játszódott le. A lóugrós mutatvány is pompásan sikerült.

Erre Kempelen egy ábécés táblát húzott elő, ragyogó rézbetűk voltak rajta. A táblát a basa keze ügyébe állította, Tóni pedig egy hosszú, egyenes botot dugott a basa kezébe.

- Felség, hölgyek és urak! A gépember válaszol szóbeli kérdésekre is.

Leírhatatlan idegesség támadt e kijelentésre. Nem elég, hogy a gép gondolkodik, még felelni is tud. Mária Terézia felállott. Erre mindenki felkelt székéről. A legyőzött Cobenzl gróf egészen a fehér zsinórhoz lépett, szinte áthajolt rajta, úgy szótagolta a kérdését. Akkoriban egy híres olasz táncospár szerepelt Bécsben, Salvatore mester s a felesége, a csábos szépségű, könnyű

erkölcsű Mária. Salvatoréról tudták, hogy pénzért mindenre kapható. Milyen hát az asszony? Cobenzl kajánul tette fel a kérdést:

- Szálem alejkum, milyen erkölcsű nő a Mária?

Mindenki feszülten figyelt.

A török lassan berregve megmoccant. Felemelte a botot, gépiesen odakoppintott a rézbetűkre. A társaság hangosan silabizálta. A német mondat így hangzott:

- Akárcsak a férje!

Tapsolni kezdtek, tudták, miért. Kacagás, nevetés hallatszott. „A török nagyon járatos Bécsben - mondogatták csipkedve -, pedig csak tegnap jött meg Pozsonyból."

De ezt már a királynő rossz néven vette.

Kempelen, mintha csak olvasná a gondolatait, bejelentette:

- A játéknak vége! - s meghajtotta magát a királynő előtt.

Tóni és két lakáj a gépet szépen visszagurította a szomszéd kis terembe.

- Köszönöm - mondta Kempelen a lakájoknak -, mehetnek! Tóni, vedd elő a szerszámokat, meg kell kenni a kerekeket.

Tóni egy faládát nyitott fel, Kempelen pedig bezárta a lakájok után az ajtót, ráfordította a kulcsot is. Akkor odalépett a gépemberhez, kinyitotta az asztal mindkét ajtaját.

Abban a pillanatban Gyémántka ugrott ki elgémberedett tagokkal, de mosolyogva a gépből.

- Tyű, a kutyafáját, már nem bírtam tovább. A ládafiókot máskor jobban nyitva kell hagyni, kevés volt a levegőm. Kemény az ülőhely is. Egy kis párnácska nem árt meg, azt viszem legközelebb magammal. A játék alatt erősen figyelni kell a mágnestűket, hogy tudjam, hol állnak a táblán a sakkfigurák, és el ne tévesszem a kínálkozó húzásokat, s ne tétovázzak soká.

A három férfi egymásra nézett, és csöndesen kacagni kezdett. Kempelen megölelte Tónit és Gyémántkát, elővette zsebkendőjét, s megtörölte a sakkjátékos homlokát. Gyémántka felemelte arcát, s rajongva nézett Kempelen szemébe, összeborultak, mint három testvér. Aztán Kempelen a falhoz vezette Gyémántkát, ráborított egy olyan gallért, amilyet a Burg-beliek, a személyzet tagjai hordanak. A falhoz nyúlt, s egy nyomással ajtót nyitott ki.

- Ezen a csigalépcsőn lejutsz az udvari konyhához - magyarázta a gazda -, ott felhüppensz egy hússzállító szekérre, van ott mindig olyan, s azon kimégy az utcára. A Fehér Galamb vendéglőben megvárod Tónit. S kész. Légy óvatos!

29.

Bécsben futótűzként elterjedt a híre Kempelen gépemberének. Az egész város csak erről beszélt. A főurak s a kocsisok, a generálisok és a strázsán álló katonák, a vásárló polgárok, a vízért menő cselédek, a kocsmák népe s a színházak publikuma egyaránt Kempelen találmányát firtatta. Hogyan lehetséges ez? Egy gép, amelyik gondolkodik, válaszol, számolni tud, akár az ember. Egyszerre érdektelen és unalmas lett ehhez képest minden más szórakozás. Kártyázás közben megálltak a hölgyek és urak, mert a gépemberre terelődött a szó. Az újságok erről írtak, latinul s németül, hiszen magyar újság még nem volt. Tudósok disputáltak egymás közt, diákok hallgatták s folytatták a vitát: lehetséges-e élettelen anyaggal ekkora szellemi produkciót előidézni?

Kempelen Farkas neve napok alatt újból végighullámzott Ausztrián és Magyarországon. Csodálatos, félelmetes híre támadt e névnek.

Esterházy grófék meghívták Kempelent, mutassa be a sakkozó törököt náluk is, bécsi palotájukban. Kempelen gondolt egyet, s megtette. Esterházyak baráti köre s a meghívott vendégsereg hüledezett a látványtól.

Másnap, alighogy felkelt szállóbeli lakásán, arany szegélyű levélben jött a meghívás Pállfyékhoz. A hízelgő szöveg alatt a név s alatta, talán emlékeztetőül, a pozsonyi feltalálónak az ismert cím: Pozsony örökös grófja.

- Hát Pozsony főispánját még meglátogatjuk, de több vizit nincs! - mondta Kempelen Farkas a barátainak.

A meghívók áradni kezdtek. Gyorsan összecsomagoltak, s vitték a falemezek közé zárt törököt Pozsonyba. „Elromlott a gép! - magyarázta Kempelen azonos szövegű levelekben, válaszként a meghívásokra. - Vissza kell vinnem, ki kell javítani, s ezt csak pozsonyi műhelyemben tudom elvégezni.”

Otthon pedig ezt mondta:

- Játszom a fenének, nem vagyok én komédiás, hagyjanak békén, komoly dolgokat akarok én csinálni, ez a szemfényvesztő játékszer gyerekek számára való. Tóni, Gyémántka, vigyétek a basát a padlásra!

Valami idegenségérzet támadt Kempelenben saját mulattató találmánya iránt. Restellni kezdte ezt a mókát, amely egyszer úgyis kitudódik. Gyémántka és Tóni vigasztalták, s magyarázgatták neki, hogy akkor sincs miért szégyenkeznie, mert szemfényvesztésnek is nagyszerű a gép, egész mivoltában, ötletében s berendezésében is. Csodálnia kell annak is, aki egyszer rájön, hogy embert bújtat mégis a török kaftánja. De Kempelent hiába vigasztalták, ízetlenné vált neki a sakkozó török. Bosszankodott, ha hírbe hozták vele.

Az a hír pedig szárnyakat kapott, s bejárta Európát. Az egyik gróf megírta a másiknak, követek jelentették uralkodójuknak, a bécsi Burg élősdijei elhencegtek vele a párizsi és római élősdieknek. Büszkélkedtek a varázslattal.

Pozsonyban a gépember híre olaj volt a tűzre Kempelen ellenségeinek. Tóni maga végighallgatta a dómban Lang kanonok úr furcsa imáját. Keményen, érdesen szólt, mintha követ törne, s ónfényű gombszemét ellenségesen legeltette végig a hallgatóságon. „A Teremtő gondolatát kisajátító dölyfös embert porba sújtja az Úr és minden szentjei - mondotta. -

Rontsd el, Uram, ami a te műved ellen jött létre. Háborítsd meg az elvetemült ördögfi elméjét...”

Gyémántka, a pozsonyi kocsmák ismerője viszont azt a hírt hozta, hogy ott mindenki gazdájának híve, s tűzbe mennének Kempelenért. „Legyünk büszkék a masinára, amelyben az ember értelme és ereje él!” - mondta az Aranyhorgonyhoz címzett vendéglőben a hangadó hajósgazda.

Kempelent azonban nem érdekelte túlságosan az emberek cserfelése a gépemberről, csak azt hallgatta figyelmesen, miként vélekedik róla a nép maga. De nem mint a sakkozó gépember feltalálójáról.

Ezen a nyáron nagy öröm érte: felesége fiút szült - 1771. július 15-én -, akit Károly névre kereszteltek.

- Az én fiam! - nézte Kempelen a csecsemőt. - Hadd álmodozzam rólad, fiú! Ugye, fel fogsz nőni, nem hagysz el, mint testvéreid? Erős leszel. És megtanítlak szárnyalni, ne félj! Utat mutatok neked, s te a nyomomba fogsz lépni.

A gyermeknek tulajdonképpen azt kéne folytatnia, amit az apja megkezdett. Válogathatsz a pályákon, én, bármerre is mégy, elkísérlek, az is az én utam volt, azt is ismerem, ez a két kéz mindent megérintett. Nem vagyok bizonytalan, hanem biztos és erős, te is légy ilyen, fiam, te kisfiam! S ujját odarakta a csecsemő kezéhez. A csöpp kéz megfogta, s ujjai, mint fehér virágok, körülfonták az apa mutatóujját. Anna Mária boldog mosollyal nézett rájuk.

30.

- Kalmár professzor úr! - jelenti Tóni.

- Engedd be!

Kalmár György, a kiváló nyelvtudós, Kempelen barátja, a magyar nyelv s az indogermán nyelvek jeles ismerője, víg kedélyű férfiú.

- Vivát Veszprém! - köszönti Kempelen.

- Vivát Pozsony! - válaszol a veszprémi a pozsonyinak.

- Nem magamnak, hanem másoknak.

- Nem másoknak, hanem magunknak! - szavalja Kalmár.

- Igazad van, pajtás, ez a magyarok jelszava, ez az esedékes politika.

Tóni vörös bort hozott, koccintottak, tréfálkoztak. A kis termetű, kerek arcú, okos szemű Kalmár pipára gyújtott, s kényelmesen elterült egy puha karosszékben.

- Okom lévén mostan, kérdezni jöttem, s ha valóban kívánod, ki is jelentem: mit csinál a beszélőgéped, pajtás?

- Te György, most már hagyjuk abba a mókát, ez komoly dolog.

- Hát akkor komolyan szóljunk róla! - s félretolta a csibukot.

- Dolgozom rajta, de nehezen haladok előre. Pedig az én elgondolásom helyes. Azt te is jónak tartod.

- Hogy a nyelv az ember szerzett képessége? Persze hogy igazad van!

- Tehát feltétlenül össze lehet állítani olyan gépet, amely ütésre vagy nyomásra ugyanolyan hangot ad, mint az emberi torok. Ezt a gépet szeretném elkészíteni. Ez az én igazi problémám. Röstellem, hogy a sakkozó törökkel bíbelődtem egy fél éven át, inkább a beszélőgéppel foglalkoztam volna, az komoly tudomány!

- Nézd, Farkas, az ember néha nem tud kitérni valami elől. Te a sakkozó masinát megígérted a királynőnek, s szokásod szerint helytálltál. A gép mechanikai csoda, ez nem kétséges, nem kell annyira restelkedned érte.

Kempelen elővette kartonjait, amelyeken anatómiai pontossággal ott volt a tüdő, a torok, a gége, a szájpadlás keresztmetszete s hosszmetszete.

- Nézd, György, ahogy a testünk, a legtökéletesebb gép, létrehozza a hangot, megcsinálhatjuk mi is olyan szerszámmal, amely ehhez hasonló.

A falhoz lépett, kinyitott egy szekrényt, kivett egy réztrombitát, megfújta.

- Gondoltam, hátha a trombitához hasonló hangszer közelítené meg azt a mechanikai szerkezetet, de mégsem az. Látod, itt a vadászkürt. Figyeld csak, most belefúvok ebbe is.

Mély, búgó kürtszó töltötte meg a szobát.

- Ez sem az! - folytatta Kempelen. - Ebből soha nem jön ki egy tiszta magánhangzó.

Megint a szekrénybe nyúlt, az aljába, s előhúzott egy dobot.

- Megpróbáltam dobbal is, ez a legősibb hangszer, nézd, ráütök egyszer, kétszer, háromszor, pereg a kifeszített hólyag, de ez sem tiszta hangzó. S ládd, így pórul jártam én egymás után a hangszerekkel. Akkor arra gondoltam, hátha a fafúvókkal boldogulok. Nézd, itt a klarinét, a fagott, az oboa. Ezeknél már hasonlított olykor a hang az emberi hangrezgéshez. De roppant tökéletlen volt. Az emberi torok nem ad fülsiketítő hangot. Nézd, számhoz emelem az oboát. Látod, így próbálkoztam. Aztán a tükörben gyertyafénynél megfigyeltem a saját torkomat magánhangzók kiejtése közben. Elolvastam az összes számba jövő orvosi könyvet, itt vannak a könyvtáramban mind. Rendkívül izgatott a kérdés: miféle hangszer, milyen hangadó eszköz közelíti meg leginkább a legtökéletesebb hangszert, az emberi torkot?

- S találtál-e ilyet?

- Rájöttem. Mégpedig most nyáron, három hete. Kint jártam a Csallóközben vendégeimmel, bécsiekkel Gombán, az én János bátyám kedves nyári otthonában. Ott lelem meg én a lelkem békéjét, mert nagyon szeretem a csallóközi népet. S ott találtam meg a hangszert is, amit keresek. Csütörtök községben, ebben az ősi faluban, ahol ódon Árpád-kori templom áll a falu közepén, mint egy komor strázsa, éppen búcsú volt. Javában táncoltak mindenfelé. Egyszerre csak különös hang üti meg a fülemet a zsivajban. Olyan volt, mintha ember szólna, de már tudtam, hogy zeneszerszám hangja. Az is volt. Belépek a kocsmába, ott a hangszer. A falusiak félreálltak, mert ismernek engem. Folytassátok emberek, mondom, miattam ne álljon meg a vigalom, úgyis kevés jut belőle a magyarnak. Vigadjatok, tiétek az élet! S akkor megint feljajong a hang. Egy duda hangja, barátom, egy dudáé! Ez az, ezt keresem én. Világéletemben ilyen édes zeneszót nem hallottam. Egy duda - fanyalogtak a bécsiek, s összenevettek a hátam mögött. Egy duda, ez a jajgató, szomorkás paraszti zeneszerszám, ezt kerestem én. Mutasd, mondom a parasztmuzsikusnak. Hónom alá vettem a tömlőt, így kell-e? Úgy, mondja s mutatja. Odadugja az ujját, ahonnan a mély hangok jönnek. Belefúttam a dudába, nyikorgott, hogy a barátaim kacagni kezdtek most már a szemembe. Én meg észrevettem, hogy ez a nyikorgó hang olyan, mint a gyerek sírása. Szabályos hangzók törtek ki a dudából: á, é, í. Sőt mássalhangzók is. Uramisten, megvan, ez az!

- Mire vélted?

- Arra, hogy megvan a beszélőgép alapja. Dagadó szívvel fordultam a paraszthoz: „Megveszem a dudádat, barátom. Mit kívánsz érte?” „Nem eladó, uram! - mondja ő. - Ez az én dudám, ezzel keresem a kenyeret a családomnak.” „Csinálsz magadnak majd egy másikat - mondom neki, újat, szebbet.” „Nem lehet. Az soká tart. Csinálok én újat, szebbet tekintetes uramnak.” Soká ostromoltam, de hiába. Az ember oly makacsul ragaszkodott hangszeréhez, semmi áron nem akart megválni tőle. Hosszú alku után végül is egy nádsípot adott nekem. Olyat, amit a duda nyílásába dug bele. De én már akkor tudtam, mihez kell látnom otthon.

- Magad csináltál egy dudát?

- Nem, azt nem, de műhelyembe bevittem a konyhából a parázsfújtatót, s annak a vascsövébe bedugtam a sípot, összenyomtam a fújtatót, hát a síp megszólalt. Most a vascsövet a síppal együtt egy harántsípba csavartam bele, három lyukát befogtam, belefújtam a fúvóval, ezután egymás után felemeltem az ujjaimat a lyukakról. Jött a hang, de váratlan hang volt. Hol mélyebb, hol magasabb, s mindig ugyanaz a magánhangzó jött ki. Volt a szekrényben egy öreg oboám. Levágtam a két végét. Ez lesz a száj, ráillesztem a fúvócsőre. Úgy is tettem. Bal kezemmel befogtam a fatölcsért, a jobbal nyomtam a fújtatót... Haá, haaá - sípolt vékonyan a fura jószág. Bal kezem ujjai közt rést csináltam, s újra megnyomtam a fújtatót. Ugyanúgy visított újból. Aztán váltogattam ujjaimat a réseken kisebbre-nagyobbra. A hang mélysége változott, de maga a hang mindig ugyanaz maradt: haá... Csüggedten letettem a szerszámot.

Rettenetes érzés: sejteni valamit oly élesen és tisztán, mint ahogy én sejtem ezt, s látnom kell, hogy képtelen vagyok a megvalósításra.

- Igazad van, Farkas, ez a legnagyobb fájdalom - mondotta Kalmár György -, de hidd el, ha az ember kitart a maga útján, egy kis pihenő után váratlanul felmerül az egyetlen helyes módszer. Majd meglátod, hogy így van.

A két férfi az ablakhoz lépett.

A Grössling-dűlő kertjeiből ideszállt a nyári kertek illata, az édes baracké, az almáé, a bódító akácé s az álmos bodzáé. Esteledett. Szekerek zörögtek a Duna utca végéről, koppantak a botok, gyerekek visítottak, vénasszonyok feleseltek egymással. Aztán minden hang egybeömlött, fül nem fogta fel, német szó-e, magyar-e, semmi értelme nem volt a szavaknak, csak ömlöttek, mint a víz kedves csobbanással, muzsika lett a szavakból, az alkony zenéje. Füst szállt a magasba, megkondultak a harangok, az emberek vacsoráztak, s megtörölték izzadó homlokukat.

- Hogy simogat az esthajnal, György! Így állok itt mindig, s hallgatom az esti harangokat. De jó volna, ha minden ember boldogan és nyugodtan élhetne. Igyunk még egy pohárral!

S újból töltött a borból.

Tóni nyitott a műhelybe, s meggyújtotta a gyertyákat. Hallani lehetett Gyémántka hangját. Játszott a kis Terézzel, s a gyerek boldogan kacagott. Egy cselédlány nagy kancsót cipelt a lépcsőkön felfelé, végigment az előszobán, dúdoló hangja hallatszott.

Kalmár György búcsúzkodott a küszöbön:

- Aztán ne feledd, Farkas, nem magamnak, hanem másoknak!

- Nem másoknak, hanem magunknak! - folytatta Kempelen. - Tudom, György, tudom, isten veled!

Családi körben vacsoráztak, Tóni és Gyémántka az asztal vendége volt mindig. A szép Anna Mária asszony kedves szóval kínálta az urát s a két férfit. Terézkének felaprította az ételt a kis tányéron, s meg-megringatta az ékes bölcsőben fekvő Karcsit. Vacsora után beszélgettek, tréfálkoztak.

Kempelen aztán újból felment a műhelyébe. Egy árkus papirosra felvázolta eddig elvégzett munkáját a beszélőgép körül. Felírta magának fő elvként: „Az emberi beszéd nem lehet más, mint a zene, tehát a levegő rezgése.” Utána ezt jegyezte fel ugyancsak nagybetűkkel: „A tagolt hang nem más, mint különféle nyílásokon kijövő hang.” A beszélőgéphez tehát épp annyi kell, mint az emberi hanghoz: tüdő, hangrés és száj.

Akkor elgondolkozott a rajzain. A tüdő: a fújtató. A hangrés: a nádsíp. Csak a száj helyettesítője, az oboatölcsér nem az igazi. „Jobb szájat!” - írta a papír végére. Ez a nagy kérdés. Rajzolt, s áthúzta a kész rajzot. Újabb papírt vett elő, új rajzot csinált, aztán ránézett, s darabokra szakította. Már egy halom rajz hevert előtte az asztalon, amikor hátul, a homályból kinyílt az ajtó, s Tóni lépett a hatalmas dolgozószobába, odament Kempelenhez, s megérintette a vállát.

- Tekintetes uram, feküdjék le, nemsokára hajnalodik, nem fogja bírni a munkát! Tönkreteszi magát, nem szabad ennyit dolgoznia!

Némán nézett Kempelen Farkas hűséges, vele virrasztó segédjére, aztán lekuporodott a díványra - Tóni betakarta, ott aludt reggelig.

Másnap délben egy orgonakészítő mestert keresett fel. „Orgonafújtató kell nekem” - gondolta. S az orgonakészítőnél nem várt meglepetés fogadta.

- Mi ez, Weber úr, min dolgozik? - kérdezte a halk, őszes mestert, aki a Zöldszoba utca egy nagy átjáró házának földszintjén kopácsolt segédjeivel.

- Ez egy újfajta orgona - magyarázta Weber úr -, amely emberi hangon fog szólni.

- Az ördögbe, talán önt is ez izgatja?

- Ez, tanácsos uram, de még nem készültem el. Tessék ide figyelni.

S kezét a simára gyalult lécek közé dugta, aztán az egyik végén nyomorgatni kezdte a fújtatót.

- A billentyűk még hiányoznak, de tessék csak ide figyelni. Tologatni fogom a csappantyúkat, a hang jelentkezik.

S valóban, abban a szempillanatban hangok törtek elő a szerkezetből. A középhangok eléggé sikerültek, a magas hangok ellenben visítottak, mint a trombita.

- Hallja, Weber úr, adja el nekem ezt az orgonát!

Megkapta. Tóni és Gyémántka azonnal hazaszállították. A szekér mögött, amely az orgonát hozta, izgatottan lépdelt Kempelen.

A járókelők megálltak az utcán, s azon törték a fejüket, hogy Kempelen úr vajon miféle csodát akar megint elővarázsolni.

- Nekem egy belső hang azt mondja, tekintetes uram, hogy most jó úton vagyunk! - szólalt meg otthon Tóni.

- Nekem is azt mondja! - lelkesedett Kempelen.

Mikor Kempelenné megpillantotta a csodálatos orgonát, a tizenhárom fasípot s az elefántcsont nyelveket, felkiáltott:

- Mit akarsz ezzel, édes uram?

- Megszelídítem a hangjukat, kisimítom, meglásd. A többi még titok.

Mikor pedig a két segéd felállította az orgonát, Kempelen mindkettőnek sürgős megbízást adott, s elküldte őket a városba. Bezárkózott, dolgozni kezdett. Kempelenné hiába rakta oda az ajtóhoz férjének az ennivalót, ott maradt az étel, kihűlt, Farkas úr nem nyúlt hozzá.

A beszélőgép teljesen lekötötte Kempelen minden figyelmét.

Azt hitte, hogy a tizenhárom hang között talál öt magánhangzót. De minden síp csak az aah hangot adta, bárhogyan is nyomorgatta. Aa, aah! - visított végig a csöndes szobán, akár egy csúfolódó hang valahonnan a sarokból. Kempelen levette ujjait az elefántcsont nyelvekről, s csüggedten maga elé bámult. Milyen kaján hangja van a sikertelenségnek. Hogy égeti az embert ez a hang! Nézte a sípot, aztán egy kitűnő velencei tükröt tett az asztalra, kinyitotta a száját, ahogy csak bírta, s kiabálni kezdett: ha! ha! - rezgett a hangja. Nézte, mit csinál ilyenkor a torok. Olyan volt az a „há”, mint egy segélykiáltás. A két segéd kint hallgatta az ajtónál, nem mertek kopogni, Kempelen, amit eddig soha nem tett meg, bezárta magát, egyedül maradt az elfátyolozott titokkal. Így kéne szólnia a gépnek is. Újra odaült az orgonához, kártyalapokat tett a sípok elé, előbb egész közel, később távolabb. Lázasan figyelte, milyen lesz a hang. De századszor is csak a konok „aaá” tört elő. - „Jó - mormolta -, majd meglátjuk, ki nevet utoljára.”

Most elhatározta, hogy átszereli az egész orgonát. Gyorsan felvázolta az átalakítást egy papírlapra, s lefeküdt, mert már világoszöld csíkok látszottak a keleti ég alján, foszladozott a rövid nyári éj.

Reggel behívta Tónit és Gyémántkát, jó hangulatban megreggeliztek, s aztán nekiláttak. A különböző magasságra szerelt sípokat billentyűkkel kötötték össze. A sípokat lezáró kis lemezeket tolólemezekké változtatta, a sípok belsejébe gömbölyű fadarabokat helyezett el. Ez volt a „szájpadlás". Tóni hosszúkás, gömbölyű fadobozokat esztergályozott, ezeket hosszában átmetszette.

- Itt a két állkapocs! - mondta Kempelen, és boldogan felnevetett. - Várjatok csak, fiúk, meglesz itt az emberi beszéd is nemsokára.

Az alsó „állkapocs" hátsó részét a felső darab hátsó végéhez kötötték egy szarvasbőr darabbal, úgy hogy az elülső vég szabadon mozoghatott. Az alsó állkapocs fenekére húrt erősített, s keresztülhúzta a felső állkapcson egy szűk lyukon.

- No most! - kiáltott fel Kempelen, s mutatóujjával megnyomta az első billentyűt.

„Aá!" - rezgett a hang tisztán, világosan.

Roppant izgalom fogta el a három embert. Kempelen megnyomta a másik billentyűt is.

„Oó" - hangzott érthetően.

Akkor a harmadikra került sor.

„Uú" - mondta a beszélőgép.

Mikor a negyedik magánhangzót is megszólaltatta, az e hang már nem elég világosan szólott. Nyomogatta tovább, de az í és az ű sehogy sem akart megszületni, akármennyire is összezárta a fából faragott szájat. De mindegy, van már eredmény: négy magánhangzót produkált a gép.

Ha megvannak a magánhangzók, létre kell hozni a mássalhangzókat is. Ennek nem lehet semmi akadálya. S ha ez megy, akkor szótagokat is mondhat a gép. Ha jön a szótag, jön a szó is, tehát a gép beszélni fog. A logikus gondolkodás helyesnek bizonyult a gyakorlatban is. A p, m és l volt az első három mássalhangzó, mely a gépből kiszűrődött. Kempelen fogta magát, s szavakat kezdett produkálni a géppel. Három ép és tiszta magánhangzója volt s ugyanannyi jó mássalhangzója, így jöttek létre az első gép ejtette szavak: apa, mama, akár a gyermeki száj első szavai. Minden betűnek saját billentyűje volt. Sorban, gyors nyomásokkal jött létre a szó, de tökéletlenül, mert nem folyt eggyé, mint az emberi beszédben. A műhangok közé szünet ékelődött, a gépi hangképződés szünete. Az „apa" például így hangzott: a-p-a. A műszó nem hangzott emberi módon.

Kempelen erre minden találékonyságát arra fordította, hogy ezt a szünetet a hangok sorából kiküszöbölje. Ujjai valósággal zongoráztak a billentyűkön, de bármit művelt is: a kiszűrődő szó nem volt emberi. A gép dadogott, a hangok összefolytak, semmi értelme nem volt a műszónak. Sőt a hangokhoz mellékhang szegődött, az á például úgy hangzott, hogy ka, a p után ph hallatszott. Az apa helyett a gép azt mondta: kapha.

A csöpp Terike - ahogy Tóni hívta Terézkét - egyszerre csak édesapjának azt mondta: kapha, kapha!

- Te gézengúz leányzó - kiáltott rá az apa -, csúfolni mered a gépemet?!

De ha egyedül maradt a hangok titkát kutató tudós, keserű érzés fogta el szívét s agyát.

„Mi vagyok én tulajdonképpen? Játékszerek fabrikálója? Hisz ez megint nem lesz más az emberek szemében, mint a sakkozó török masinája!”

Kopogtak az ajtón. Anna Mária jött fel, kezében egy vadonatúj kis könyv.

- Nézd, Farkas, Windisch Karcsi bácsi írta, rólad szól, a sakkautomatáról, szépen elmondja, milyen a gép, s mit tud a török, örülni fogsz biztos annak, amit a végén ír, hogy te most a beszélőgépen dolgozol, s hamarosan elkészülsz vele.

- Bár ne írta volna a jó Karcsi bácsi egy szóval se! Nézd, hiába vesződöm vele, nem megy. Rikácsoló papagájhangok jönnek ki a gépből. A lányom már gúnyolódik rajtam, ez a csöppség, aki nem is sejti, mennyire eltalálta a dolog lényegét. Most már rajtam a szégyen, felsültem. Ne szóljatok senkinek, hogy Kempelen Farkas kudarcot vallott.

Tóni és Gyémántka lerakták a gyalut, a kést, a lúdtollat, amivel a gépet tisztogatták. Maguk is érezték mesterük keserűségét.

- De Farkas - borult az asszony a férje vállára -, miért beszélsz kudarcról? A gép beszél, ha tökéletlenül is. Szókat mond, hangokat ad, hát ki tudott ilyesmit eddigelé produkálni Európában? Kinek sikerült ez a világon? Ne légy szerény, mert megcsal a világ, s mások fognak aratni ott, ahol te vetettél!

A férj megsimogatta asszonya kezét, megcsókolta a szemét.

- Azt hiszem, a tekintetes asszonynak igaza van, az ember, amikor itt vesződik a gép részeivel, nem is látja, hogy tulajdonképpen már az is nagy eredmény, ami készen van! - mondotta felbátorodva az asszonyi szavaktól Tóni. S Gyémántka szaporán bólogatott.

Kempelen megfogta a két ember kezét, s megrázta.

- Köszönöm nektek a biztató szót, de ez még csak félmunka, s én nem szeretem a félmunkát. Ebből most már elég volt.

S attól fogva nem foglalkozott a beszélőgéppel. Elmúlt ez a láz.

31.

- Most aztán nem engedem meg, hogy bármivel is foglalkozzál, szabadságodból már csak pár heted van hátra, rád fér a pihenés, pihenj hát, és táplálkozz rendesen. Gyere velünk társaságba, s engedd meg, hogy néhány barátunkat családostul idehívjam, nem csinálunk nagy parádét, de legalább kedélyesen fogod magad érezni te is. Nem vagy te könyvmoly, hanem élő, jó ember, aki szereti a tréfát, tudsz te szívből kacagni, mint egy gyerek. No hát sokat kell kacagnod, ez lesz a műsor. Tóni és Gyémántka is segíteni fognak.

- Haha, de jó dolgom lesz! - kiáltotta Kempelen. - Akárcsak mikor nápolyi lakos voltam, ott is csupa dal, éle, fütty s nevetés hangzott szüntelenül. No jó, hát akkor nevessünk, mert nevetnivaló, hogy én semmittevő leszek.

- Kapha, csinálj nekem földgömböt, hisz ígérted, hogy csinálsz! - rimánkodott Terike, s hogy a kérés tökéletes és elutasíthatatlan legyen, megkérte apját, guggoljon le. Akkor hátulról rácsimpaszkodott, átölelte a nyakát, s úgy kérte duruzsolva: - Kapha, édhes kapha!

- Megcsináljuk a földgömböt, amely a tiéd lesz, Terike!

Rézdrótból tengelyt készített, fehér kartonból szabályos glóbuszt vágott ki, összeragasztotta, s a papírra ráfestette az óceánokat égszínkékkel s a szárazföldeket indiai sárgával. Afrikára egy gyapjas négerfejet rajzolt, Amerikára indiánust vérvörös arccal, Ázsiára mandulaszemű kínait, Európára parókás fehér arcot. Jaj de jó volt, mindenki kacagott, Terike visított, s Karcsi a bölcsőben bömbölni kezdett, nehogy kimaradjon a családi együttesből. Mulatságos volt, ahogy Terike ujjával megforgatta a kis földgömböt, s mondta a verset, amit apja összeállított neki:

Afrikára süt a nap,
Nem kell négernek kalap.

Kint zuhogott az eső. A hosszú, vékony, fából vájt csöpögtetőkről sugárban ömlött a víz a kövekre. Gyémántka citerát pengetett, s régi rác nótákat dúdolt, de nem hangosan, csak úgy magának, noha mindenki hallgatta, mert nagyon jó hallása volt, s a nóták búsan, szomorúan szóltak. Korán lefeküdtek, s későn keltek fel az esőmosta, szép, új pozsonyi világban.

Egyszerre csak lovas állt meg a ház előtt, a lóról csak úgy szakadt a veríték, lába csupa sár. Futár jött Bécsből. Kempelen Farkas szomorú mosollyal nézett szét.

Hamar véget ért zavartalan pihenője. Felbontotta a levelet. A királynő kéri, azonnal induljon Temesvárra, ahol megint baj van, teremtsen rendet, ahogy lehet.

Nagyot sóhajtott, s a leányka kezébe nyomta a kis glóbuszt.

- Forgasd, Terike most magad, apádnak el kell mennie a messzi Temesvárra.

- A csúnya rablók közé?

- Bizony oda, fiam!

- Elmondhatom a verseket Tónikának?

- Hát bizony nem, mert Tóni velem utazik.

- Elmondhatom-e Gyémántkának?

- Bizony annak sem, mert az is velem jön.

- Elmondom édesanyámnak és Karcsinak!

- Nincs más megoldás, Terike!

- Jaj, de édesanyám nem szereti a verset hallgatni, csak ha te is hallgatod. S Karcsi mindjárt bőg, ha nem játszom vele. Maradj itt, apu! Üzenj Bécsbe, hogy beteg vagy, maradj nálunk, mi úgyse engedünk el, ugye, édesanyám?

S már mutatta is, mennyire nem engedik el, mert átfonta két kezével apja bal lábát, ahogy csak bírta.

- Istenem, Farkas, hát el kell menned? - szólalt meg Kempelenné. - Hát mindig csak te vagy jó mindenre? Nincs más ember az egész birodalomban, aki Temesvárra mehetne? Ha csak Bécsbe mennél, nem szólok egy szót sem. De Temesvár! Száz gyilkos leselkedik rád, az úton megtámadnak. Lám, a kislányodnak van igaza, írd meg, hogy súlyos beteg vagy, feküdj le, ha ideküldenek érted, hadd lássák, hogy igaz, amit írtál. Ne hagyj el, én ezt újból el nem viselem. Temesvárból már elég volt. Így, egyetlen igaz támasz nélkül!

Kempelen Farkas most látta, mint villámfénynél, olyan élesen, hogy hivataláért elhanyagolja a családját. Mitévő legyen? Ágyba nem bújhat. Tegnap délután ott járt Albert főhercegnél a várban, látták, hogy semmi baja. Nem adhatja a beteget! Eszébe jutott a megoldás. Elmegy, de gondoskodik arról, hogy felesége mellett megbízható ember álljon. Azonnal befogatott egy könnyű homokfutó kis kordéba, s Gyémántkával kifutott Pozsonyból. Zöld réteken, homokos utakon rohantak Gombára. Ott Kempelen felkereste egykori mindenes cselédjüket, Erzsit. Embert úgy nem szeretett családján kívül, mint ezt a talpig becsületes, biztos ösztönű, okos parasztasszonyt. Elkérte a férjtől az asszonyt, aki örömmel jött, hogy meghálálhatja a Farkas úr építette házikóját. Magával vitte Pozsonyba tizenkét éves lányát is, akit ugyancsak Erzsinek hívtak.

- Itt legyetek a házamnál, s tanítsátok szép magyar szóra a gyermekeimet - mondotta Kempelen, amikor estére a Duna utcában lekászálódtak a homokfutóról. - Tudod, Erzsi, nótával és mesével. Emlékszel a Ventur utcai lakásra? Arany szíved volt, Erzsi, mutasd meg, hogy most is az vagy, aki szüleimnél voltál, hadd érezze feleségem és két gyermekem, hogy helyemben állsz mellettük.

Erzsi megterebélyesedett az évek alatt, háta meggörbedt, halántékán ősz hajszálak csillogtak már, de piros arca, szép, barna szeme most is erőről s egészségről beszélt.

Egy perc alatt jóban lett Kempelennével, egy szóval, egy mozdulattal értésére adta, kicsoda. A kis Erzsit kiküldte a konyhára, maga a két gyerekhez ült.

- Terike, Karcsika, ide figyeljetek, ne sírjatok, mondok egy szép mesét. Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy szép ország, nem járt benne táborozó zsoldossereg, hanem csak békés falvak voltak ott meg kertek gyümölcsfával. A gyümölcsfákon aranyalma termett. Csallóköz volt ez, a tündérek Aranykertje, örök tavasz virult ott, s tündérek laktak a kertekben. A legtöbb tündér Jóka szigetén lakott a Kis-Duna közepén. Ott csupa rózsa virított, s a rózsasziget királynéja Tündér Ilona volt. A tündérek Jóka szigetéről a Macskaréven át a mogyorósi rétekre jártak, ahol egy százados fűzfa alatt terítették meg asztalukat. Lakomájukon bárki részt vehetett. Mikor a tündérek visszatérőben voltak Jóka szigetére, ragyogó szőke hajukból aranyport hullattak, s ki mennyit tudott, annyit szedhetett magának. Nem volt akkor az Aranykertben se szegény, se koldus. Történt azonban, hogy egyszer egy gonosz ember a tündérek asztalánál jóllakván, vendégszeretetüket alávalósággal viszonozta. A megbántott tündérek erre elhatározták, hogy eltávoznak. S elmentek. Soha többé nem látták őket azon a vidéken. A macskarévi

révész hazaszállította őket. Mikor visszatért az innenső partra, hát látja, hogy egy aranypatkó van a komp fenekén...

A két gyerek tágra nyílt szemmel hallgatta a meseszót. Észre sem vették, hogy apjuk lábujjhegyen Erzsi mögé lopódzott, s befejezte a mesét:

- Ezzel az aranypatkóval fizettek neki a tündérek. Ha majd megnőttök, mind kimegyünk Erzsihez, s megnézzük az Aranykertet.

Két boldog gyermek aludt el Kempelen Farkas házában.

Reggel útra kelt a gazda két hintón két segédjével s még két bécsi komisszáriussal, akik kiváló lövészek voltak, s töltött fegyverrel ültek a hintó ablakánál. Száraz, szép idő volt, amely kedvezett az utazásnak. Baj nélkül érkeztek meg Temesvárra. Kempelen megjelenése fordulatot jelentett ismét a Bánság életében. Hat hónap alatt újból rendbe hozta a zilált gazdasági, társadalmi és politikai helyzetet. Vaskézzel kiirtotta a rablókat, lecsendesítette a telepeseket, rendet, biztonságot, nyugalmat teremtett.

Visszautaztában megállapodott Pesten.

Elment az Invalidusok Házába. Az volt akkor az egyetlen nagy építkezés az ország fővárosában. Egy bécsi építőmester, Martinelli úr vezetésével építették fel, a Szerviták szép toronysisakú templomával szemben. Arról a templomról a pestiek azt tartották, odarekedt a legtöbb szent, mert annyi oltára volt, hogy még a nagy kóborlónak, Szent Peregrinusnak is jutott egy mellékoltár.

Az Invalidusok Házában Kempelen névsor szerint elővezettette magának Mária Terézia hadjáratokban megrokkant katonáit, végigmustrálta őket, kiválasztotta a legerősebbeket. Egy háromlábú széken ülve kérdezgette őket, szeretnének-e önálló életet folytatni a Bánságban, kiki saját házában, saját földjén is, ha jólesik. Mert kell oda ember, megbízható, becsületes, rendtartó, aki jó nevelője lehet a körülötte élőknek. Azt kérdezi erre egy recsegő hang:

- Hát aki csizmát tud készíteni, annak is parasztnak kell lennie?

- Dehogy kell, az maradhat holta napjáig csizmadia!

- Akkor én megyek! - s odaállt a jelentkezők közé egy féllábú hadfi, akinek porosz golyó szétlőtte a bal lábát.

Előállt egy pecsenyés arcú, pipáját kezében szorongató, bozontos szemöldökű öreg huszár.

- Azt mondják, hogy Temesvárott mindenkit összeházasítanak, aki ott letelepedik. Vihetek-e magammal asszonyt Pestről, mert hát vóna, kérem.

- Persze hogy vihetsz, senkire sem kényszerítenek asszonyt Temesvárott. Csak azt akarjuk, hogy nősüljetek meg, alapítsatok családot, éljetek boldogan és háborítás nélkül.

Három napig válogatta a kiszolgált hadfiakat, összeválogatott közülük félezret, s útnak indította őket Temesvárra. Mindegyik még Pesten megkapta az írást, hol lesz a háza, kinél jelentkezzék. Ezek a derék obsitosok évek múlva is felkeresték Kempelent leveleikkel, hálálkodtak, ügyes-bajos dolgaik elintézését kérték. S Kempelen Farkasnak száz dolga közt akadt ideje arra is, hogy eljárjon az ügyükben Bécsben vagy Pozsonyban s Budán.

Mikor a sorozással elkészült, felkereste a Budai Rudasfürdőt, s a törökmedence sugaras, forró vizében pihent egyet. Aztán felsétált a Gellérhegyre Tónival és Gyémántkával. Onnan a várba bandukoltak, s szomorú szívvel látták, milyen csonka a királyi palota, falai omladoznak, bedől a tetőzete, nem épít ott senki.

Aznap este vendégként megjelent a pesti szabadkőművesek páholyában, Péterffy János királyi ítélőtáblai elnök szép új házában, nem messze a Duna partjától. Ott volt Pest társadalmának színe-java. Kempelent a főmester megkérte, mondjon láncbeszédet a mai munka befejezése után. Mint előkelő vendéget a főmester mellé ültették. Kempelen hosszan elmerengett, mit is mondjon „testvéreinek". A szertartást németül végezték, s egy hosszú latin előadás hangzott el Pestről és Budáról, Bél Mátyás nyomán. Kint zúgott a decemberi szél, s apró hópiheket rakott az ablakokra. Tóni és Gyémántka most csomagolnak, holnap indulnak tovább Pozsonyba a családhoz. Kempelen Farkas elmosolyodott. Felesége, gyermekei jutottak eszébe, s a közeledő karácsony. Újból erősnek, Herkulesnek érezte magát, aki szakadatlanul nehéz munkát végez, s nem fárad el. Távoli dörgések jutottak eszébe, mint mikor nyári csöndben a pusztán messziről hallani a mennydörgést. Itt annyi építőmunka vár, ki fogja elkezdeni? Tudják-e ezek a férfiak, akik egymás közt magyarul beszélnek, s a polgári forrongást németül és latinul szolgálják, hogy itt mi is a teendő?

Roppantak a kalapácsok, megszólalt a főmester mély hangja:

- Alkossunk láncot, testvérek! A fény, mely eddig világított nekünk, csak látszólag alszik el, tovább fog lobogni bennünk!

Egymás után elfújták a nagy gyertyákat, csupán a főmester előtt álló gyertyák égtek. Magas árnyékok futottak fel a falakra s az ablakok fölé is. Már mindnyájan állottak, egymás kezét szorongatva. S akkor a főmester felszólítására, a fény felé fordulva, két kezét két ismeretlen kézben tartva, megszólalt Kempelen. Előbb latinul mondott néhány szót arról, hogy alkotó munkával mozgásba kell hozni a világot.

- Nem vagyunk egyedül, Bécsben és Pozsonyban, Prágában és Kolozsvárott, Kassán és Grácban ugyanilyen testvérláncok kapcsolódnak össze. A kettős állam minden polgára érzi - mondotta -, hogy újjá kell teremteni a mai életformát.

E szavaknál megállt. A fejek felrezzentek. S ekkor magyarul folytatta, meg-megrántva két szomszédját kemény markával. Ezt mondotta:

- Újjá kell alkotni a mi hazánkat is. Fel kell elsősorban építeni s hozzá méltóvá alakítani a kettős várost, Pestet és Budát. Tegnap a Gellérthegy tetejéről néztem végig ezen a városon. Én láttam Itália szép városait, ismerem Bécset, de Budához hasonló festői fekvésű város nincs még egy Európában. Nemrég jelent meg Bécsben egy könyv ezzel a címmel: „Buda sacra", azaz a szent Buda. Igen, nekünk szent, mert legfőbb ügyünk Magyarország fővárosának talpra állítása. Hisz ha közelről nézzük, megrökönyödünk a látványtól. Itt alig történt valami a török kiűzése óta. Száz évet veszített el Pest-Buda, ezt a száz évet kell sürgősen pótolni. Ez a szép ház, amelyben munkánkat tartjuk, kivétel. Nézzük meg a többit. Elszorul az ember szíve.

Mi lett a városból, mely egykor, Mátyás király uralkodása idején, Európa legfényesebb városai közé tartozott? Építeni, javítani, szépíteni kell Pestet és Budát! Fővárossá emelni újra, amelynek fényében egy ország ereje érződik. Miért ül össze nemsokára újból az országgyűlés Pozsonyban, nem itt van-e a helye? Miért van az ország univerzitása még mindig Nagyszombaton, egy kis megyei városban, holott itt van a helye Budán vagy Pesten! Nem elég feloszlatni a jezsuitákat, a sötétséget kell feloszlatni, amely megüli az agyakat, s gyáva szorongóvá teszi az embert. Pesten kell találni helyet, nyomdát, kiadót a magyar íróknak. Magyarul kell szólni a néphez s mindenkihez, hogy megértsék a szót. Bécsben tavaly azt hallottam, Pesten elhiszik, hogy valamely részvénytársaság vízből pálinkát és homokból cukrot készít, s ehhez hajlandók a szélhámosoknak pénzt adni, bízván a busás haszonban. Ha itt lesznek az írók, s újságot csinálnak, hamar eltűnik a pesti hiszékenység, s helyébe tudomány kerül. Azt is magyarul kell mívelni.

Egy nemzet nem állhat fenn egy holt nyelvvel, aminő a latin, s egy idegen nyelvvel, aminő a német. A nemzeti nyelv természetes szüksége a nemzetnek. Fejleszteni kell ezt a nyelvet s terjeszteni. Egy nyelv sem jöhet létre fejlődés nélkül! Ha az angolok nem kezdenek írni nemzeti nyelvükön, azon okból, hogy az gyönge és erőtlen nyelv, sose jön létre Shakespeare s Milton költészete. A pallérozottság és szépség legfelsőbb grádusait is eléri a mi nyelvünk, bizton remélem. S hiszem, hogy Pest és Buda nagy és erős fővárossá válik nemsokára. Már látom az új paloták szép sorát a Duna-parton, hajókat a Dunán, melyeket gép fog hajtani s nem lóvontatás, kerteket és középületeket, disputáló írókat s élénk kereskedelmet. Ez a mi munkánk, testvérek, ne feledkezzünk meg róla. Úgy legyen!

Megrázta a két kezet, s megrázkódtak mind a kezek és szívek e hatalmas mondatoktól. Mikor az ajtókat felnyitották, s kitódultak a szomszédos szobákba, ahol forró tea, hideg sült és sütemény várt rájuk, mindenki lázasan kereste a magyarul szóló testvért. De Kempelen nem volt sehol. Péterffy kikísérte vendégét a ház elé rendelt hintóhoz, amely kisvártatva elrobogott a puha, bársonyos, havas sötétben.

A híres láncbeszéd megmozgatta a pesti szabadkőműveseket, foszlányai néhány napon belül eljutottak az asszonyok fülébe, mivel a „testvérek”, megtartván a titkot, mindössze feleségeiknek szóltak róla. S ezen a karácsonyon mindenütt arról beszéltek, hogy Pest és Buda a jövő városa.

Kempelen csak Győrig jutott el kocsival. Győrben hatalmas bundákba csavarták a három utast, és szánra ültették. Úgy siklottak tova a havas úton, hópalástos erdőkön-mezőkön keresztül. A szél behordta az utakat, a lovak néhol csülökig gázoltak a puha hóban. Mikor a pozsonyi Duna utcában megállt a nagy szán, három hóembert ráztak fel Kempelenné kezei.

De hamar magukhoz tértek mindhárman. Bontották az ajándékokat. A gyerekek csilingelő hangja olyan volt a boldog apának, mintha harangszót hallana, ezüstharangok szavát. Erzsi forró káposztalevest főzött, annak illata bejárta a karácsonyi szobákat.

- No, gyerekek, Oroszvárnál eltévedtünk, rámentünk a bécsi útra, ember nem volt a határban, végül is egy vadásztársaság igazított vissza. Azt hittem, ott maradunk az oroszvári erdőben hóembernek. No de mégis itt vagyunk, s kutya bajunk, igaz-e, barátaim?

- Hála a jó pálinkának! - mondta Gyémántka.

S ezen aztán jót kacagtak, csak úgy rengett a ház.

32.

Tavaszig nem akadt nagyobb megbízása Kempelennek, dolgozhatott a hivatalában, olvasott, terveket készített, játszott a gyerekeivel, vendégeket fogadott, eljárt pozsonyi barátaihoz, olyan volt, mint a többi ember: meg is hűlt, három hétig nyomta az ágyat.

Húsvétkor hívatta Mária Terézia. Udvari hintó vitte el Schönbrunnba.

Lesétált a schönbrunni parkba, amelyet francia kertészek valóban gyönyörű kertté varázsoltak. Ahol nemrég még bozótos csalit fogadta a bécsi kirándulókat, most fák és virágok minden színei fogadták. Szűzi szeméremben csillogtak a most hajtott levelek, virított az orgona, ragyogott az első fű. Szemben domb zöldellt, mint egy hatalmas, ékes nyereg, annak a lábától a palotáig pompás térségen járt a szem. Gereblyék surrogtak, kertészolló csattogott, szekereken hordtak ide fekete földet. S kétfelől száz meg száz csodafa szétszórva, mint egy nyáj, s most mind kíváncsian fülel, merre hajlítsa derekát, mert a kertészek mondják meg neki, meddig nőjön, merre tárja szét karját, s még azt is, hogy ez a kar milyen hosszú lehet. Kegyetlenül csattognak a kertészollók, s mind a bokor és a fa geometriai rendbe kényszerül.

- Szép! - mondja Kempelen.

- Örülök, hogy tetszik - válaszolta Mária Terézia. Szépen glédában állnak a fák, akár a francia király kertjében. De azt akarom, hogy Schönbrunn még szebb legyen, mint Versailles. Szeretném rátenni e kertre a koronát. Találja ki, mi legyen ez, tudós magyar úr, ördög szövetségese!

- Egy szökőkút, felség! - mosolygott Kempelen.

- Eltalálta, ördöngős Kempelenje! Olyan szökőkutat szeretnék itt látni, itt középen, amilyen a franciáknak sincsen.

Kempelen hallgatagon nézte a teret, amelyre a királynő kövér, fehér ujja mutatott. Lassan végigjárta fürkésző pillantása a nyírt, nyesett és bodorított fákat és bokrokat, aztán végigmérte a mögöttük felfutó dombot, végigsiklott a lugasokon és grottákon.

- Elvállalja, ugye? - nevetett a királynő, s felhúzta szemöldökét.

- Elvállalom, felség!

- Intézkedem, hogy időben, pénzben s munkaerőben ne legyen hiánya, mert a dolog sürgős, szeretném, ha a nyár végére elkészülne vele. Amint megvan a tervrajzokkal és a költségvetéssel, kérem, azonnal jöjjön.

Október végére elkészült a schönbrunni kert ma is csodálatos szökőkútja, Kempelen Farkas egyik legszebb alkotása. Napsugaras nap volt, 1772 október utolsó napja, amikor felavatták a szökőkutat. A királynő, József trónörökös, a hercegek, az egész udvar roppant büszkeséggel nézte, hogyan szökik fel a víz toronymagasságba a kalap nélküli Kempelen egy intésére. Előbb csak egy sugár ugrott elő, aztán jobbról is egy, meg balról is hozzá, s a három sugár fehér vízporos ívébe kör alakú, félakkora vízsugarak kapcsolódtak. Csak úgy pattogott a víz a kőmedence halovány fehérségén, a vízívek szüntelen kergették egymást, keringtek, játszottak a gyönge napfényben. A görög mitológia vízistene, a nyújtózó vak szobor s a najádok alakjai a medencében mintha csodálkoznának, honnan a csodálatos vízsugár, mely megpermetezi fejüket.

A társaságban ott volt Kempelenné is mindkét gyermekével. Micsoda megtiszteltetés: egy köznemes felesége az udvari előkelőségek közt. Kempelen irigyei sárgultak-pirultak, hogy Mária Terézia magához kérette ezermestere feleségét, s megdicsérte, amiért gondját viseli az urának, s okosan neveli gyermekeit. De a királynő tüstént Kempelenhez fordult ezután, száz kérdése volt, hogyan sikerült ez a műve, meséljen, nyilatkozzék a titokról, hogyan számította ki ilyen pontosan és ötletesen a vízsugarak magasságát s formáját. Kempelen kedvesen, mosolyogva válaszolt:

- A harminchektárnyi kerthez megfelelő nagyságú szökőkutat kellett terveznem. Mikor felséged húsvétkor felszólított, hogy vállaljam el a szökőkút elkészítését, azonnal rájöttem az alapötletre, amelyből az egész szökőkút ered. A szemben levő dombról fogom levezetni a vizet. Ez a domb tele van vízzel, ezt már előbb is tudtam, s természetes is. A lejtés adta erővel, egy vízszintesen körülfutó cilinderrel, a kaszkádról[11] leesett vízzel egyenlő vízmennyiséget kell felemelni. A víz hetven csövön érkezik a domb aljából a kúthoz, ott pedig negyven szivattyú mozdul meg, s löki fel a vizet a magasba. Mindez pontos számítás és fizikai törvényszerűség eredménye. Nézze felséged, hogy ropog ez a víz, mint a dobpergés. A vizet színezni is lehet, ami különösen esti megvilágításnál kitűnően hat, szivárványszínekben ömlik a víz a fehér szoborcsoportozat körül. Mennyi víz ez? 2570 akó víz szökik fel itt óránként a magasba.

Mária Teréziával ezen a napon madarat lehetett fogatni.

Kempelen kipróbálta.

Schrattenthal és Palmieri urak ugyanis nem állhatták, hogy Kempelenné és a gyerekek megjelenését az ünnepségen valami ürüggyel meg ne akadályozzák. Beállítottak az udvarmesterhez, és sajnálkozva jelentették, hogy a Kempelen gyerekek ruhája nem felel meg az udvari szokásoknak, jó volna őket távol tartani, valahol a személyzeti főnök szobájában talán - kotyogták aggályoskodva, hümmögve, ahogy királyi udvarokban az ilyen öreg pojácák hümmögni szoktak, ismervén a hümmögés roppant fontosságát a királyok körül. Az udvarmesternek nem kellett kétszer szólni, azonnal intézkedett.

Kempelen természetesen nem hagyta magát megbántani. A főudvarmesterhez fordult, aki a két gyermeket előkelően anyjukkal együtt beengedte. Palmieri és Schrattenthal erre jellemüknek megfelelően odasündörögtek Kempelennéhez, s kifordult szemmel megdicsérték Terézke és Karcsi ruháját.

Kempelen Farkas gyorsan bosszút állt a két papagájon.

A császári palota első emeletén Mária Terézia a szökőkút felavatása előtt, híres szenvedélyének hódolva, kártyázott. A császárnő bizalmasai: főurak, tábornagyok, köztük Lacy tábornagy, a híres lovas, szép summákat s jelentős birtokokat veszítettek, mert Mária Terézia félelmetesen jó kártyás volt. A kártyázóknak két főlakáj hűtött ananászszeleteket hordott körül. Mikor a császárnő abbahagyta a játékot, s kivonult a szobából, Kempelen álomport hintett az ananásztálba. Számított vele, hogy az ott lebzselő Palmieri és elválhatatlan pajtása nekiesik a finom gyümölcsnek. Úgy is történt. A két torkos persze menten elbóbiskolt, letelepedtek egy-egy támlátlan, puha székre, s térdre eresztett kézzel hortyogtak. A többit már Kempelen utasítása szerint Tóni intézte el, otthagyván egy negyedórára a szivattyútelepet.

Mikor Mária Terézia visszatért vendégeivel a kártyapartihoz, vörösre nevette magát. Schrattenthal és Palmieri zárt ajtónál ülve fogadták őfelségét. Mindkét úr jobb kezében egy-egy fakanalat szorongatott, a kanalakon egy cédula díszlett ezzel a szöveggel: *Minden lében*

[11] Kaszkád: vízesés

kanál. Kempelen a szivattyúknál állott akkor, s Józsefnek, a társuralkodó trónörökösnek magyarázta a szökőkút gépeit. Józsefet ez módfelett érdekelte.

- Ne higgye fenséged, hogy ez a fizikai ötlet csak egy park szépségét emelheti. Elárulom, hogy a felemelt víz hasznosabb dolgokat is mívelhet - mondotta Kempelen.

- Vajon mit?

- Gépeket hajthat, s kiviheti a vizet a mezőkre például. Így használható fel mezők s rétek öntözésére. Aszály idején, amikor száron elpörkölődik a gabona, s kihull a magja, ilyen öntözés valóságos világmentés. De ilyen módon mocsarakat lehet lecsapolni, a víz fűrészeket hajthat s malmokat, zúzókat...

- Kempelen, ez szédületes.

- Mind egyszerű számítás és pontos konstrukció eredménye, akár ez a szökőkút.

Nézték a roppant méltósággal lövellő vizet.

- A géppel megváltozik a világ, Kempelen, ez forradalom!

- Az, fenség, építő forradalom, a világ megszervezése.

Amint a lépcsőkön fölfelé lépkedtek, hallani lehetett a kacagást. Palmierit és barátját akkor rázták fel kanalastul.

33.

November végén hazajött Kempelen Bécsből, s le se véve felöltőjét, odament a falon függő Magyarország-térképhez, piros tusba mártott egy vékony ecsetet, s a Magas-Tátra gerincénél új országhatárt húzott a mappán. Felesége, leánya kérdő szemmel nézik.

- Csak kiigazítom a valóságnak megfelelően. A királynő tegnap aláírta a tizenhárom szepesi város visszaváltásáról szóló rendeletét. Zsigmond óta ezek a városok Lengyelországhoz tartoztak, most szegény Lengyelországnak vége, a hatalmas szomszédok osztozkodnak rajta. Így kapjuk vissza zálogba adott városainkat. De a lényeges a visszaiktatás, nehogy új Bánság jöjjön létre ott is; gyorsan ment, simán.

- Persze a te közbelépésedre.

- Hát szólni kellett érte néhány szót, de egyébként nincs részem benne, hacsak nem az örömömmel.

- Tudom, képzelem - mondta az asszony, s felcsillanó szemmel nézett az urára.

- Itthon mi újság?

- Jaj, nem tudom, mitévő legyek Erzsivel és lányával. Hirtelen el akarnak menni. Tegnap itt járt egy gombai férfi, elmondta, hogy a férj már nem bírja tovább egyedül, ivásnak adta a fejét, s azt üzeni, ha nem jön vissza az ő hites felesége s daloló kislánya, bizony nekimegy a Dunának.

Kempelen Farkas szépen levetette kabátját, s lassan felakasztotta a ruhafogasra.

- A férjnek igaza van, Erzsinek vissza kell mennie hozzá lányostul.

- No, akkor meg a mi gyerekeink fognak sírni.

- Egyszer úgyis el kell tőle válniuk, én Erzsit csak addig akartam itt tartani, míg Temesvárt vagyok. Megajándékozzuk, s majd egyszer meglátogatjuk őket. Tóni és Gyémántka kísérje haza őket a kocsin.

- De Tónival is baj van, képzeld, meghalt az apja.

- Szegény Tóni!

Abban a pillanatban jött be Tóni s Gyémántka szomorúan, lehorgasztott fejjel. Kempelen odament Tónihoz, s átölelte.

- Ez mindnyájunk sorsa, akik földi lakók vagyunk, Tóni! De látom, hogy ezenfelül is nyomja valami a lelkedet. Ki vele, tudom, nem szeretsz panaszkodni, de mondd meg, mi a baj, hátha segíthetünk rajta.

- Tekintetes uram, a temetés sok pénzbe kerül, s szegény apám után alig maradt valami, anyám s mi ketten felkerestük Ahrsteint, az uzsorást, az adott is pénzt, de ötvenszázalékos kamatra. Kétségbeejtő a helyzet, de nem lehet másképpen pénzt szerezni manapság a szegény embernek. Jó ég tudja, mikor fogjuk ezt visszatéríteni.

- Várj, Tóni, megnézem, mennyi pénzem van.

Elsietett. Kisvártatva ropogtak léptei, jött vissza, kezében egy kis bőrerszénnyel.

- Nem sok, de ez is valami, fogd és vidd, ez a tied. Ne törődj vele, fizesd vissza az uzsorás summáját. Nekem majd visszafizeted, ahogy tudod, s amikor teheted. Sajnos nem tudok a pénzzel bánni. Állandóan kellene egy összeg, amely állandóan nincs meg. Mitévők legyünk? Hm, van egy ötletem, csináljuk meg. Elszállítjuk Bécsbe a sakkozó törököt, de nem a Burgba, szó sincs róla, valamelyik szállodába, ahol vendéglő is van, jó magyar borokat mérnek, ahol az ilyen produkcióért pénzt lehet kérni a tisztelt publikumtól. Fizessenek, ha gondolkodó gépet akarnak látni. A befutó jövedelmet három egyenlő részre osztjuk, ez a helyes szempont, ne is tiltakozzatok ellene.

Diktum-faktum, kiment a gépember Pozsonyból, s a Szent István-dóm árnyékában megmutatta, mire képes.

Kempelent megszólták az arisztokraták, amiért pénzt fogad el a találmány mutogatásáért, de Kempelen mit sem törődött vele. Szívét rágta a keserűség, hogyan segítsen barátain s önnön magán. Bécsben megfigyelte, hogy a megszorult emberek kézizáloggal a zálogházba sietnek, s ott kamatmentes pénzt vesznek fel. Nem gyökeres megoldás, de mégis segítség. Bizományi házat kellene felállítani Pozsonyban is.

Felkereste a Zálogház vezetőit. Tudta, hogy maga a királynő is igénybe veszi őket, amikor pénz dolgában megszorul, odajárnak kölcsönre a főurak is. A Zálogház alaptőkéje akkor már 200 000 forint volt. A Zálogházból egyenesen a Burgba hajtatott, előadta a pozsonyi bizományi ház tervét. Mária Terézia bólintott:

- Csinálja meg!

Hazajövet elővette a grófokat, mert az ilyesmihez főúri védelem kell. Csáky György, a finom, karcsú, elegáns úr, világoskék selyemruhájában, illatosan, mint egy kisasszony, elfogadta a tervet. Épp akkor színházat épített Pozsonyban, a német színtársulat számára természetesen, óriási összeget áldozott rá. Csákynak tetszett Kempelen ötlete. Tegyünk a népért is valamit! - kiáltott fel németül, s kötélnek állt. Fekete György, Klobusiczky Antal ugyanúgy cselekedtek, hisz már Csáky megadta a jelszót. A társaság elnöke Csáky lett, mindenki kapott valamilyen tisztséget s címet, Kempelen a háttérben maradt, neki elég volt a választmányi tagság is. Mikor a névlistával készen volt, elment Mária Teréziához, s az 12 000 forintot utalt ki kezdőtőkének a pozsonyi bizományi házra.

- Ennyi is elég! - mondta Kempelen. S 1774-ben, egy júliusi napon, a belvároshoz közel eső Magyar utcában, a Schuster-féle házban, megnyílt a bizományi ház Pozsonyban. A becslő mesterek lapos kalapot, magyar dolmányt és csizmát kaptak. A ruhát Kempelen tervezte.

- Mit nevetsz? - fordult Tónihoz. - Talán német gúnyába öltöztessem őket? Hadd lássa mindenki, hogy ezek az emberek segíteni akarnak azon, aki bajba jut. Az uzsorások mehetnek zabot hegyezni, nincs több uzsorakamat Pozsonyban.

- Nincs pénztárszekrényünk! - futott be Engelhardt Jakab, az igazgató. - Nem tudjuk megnyitni a házat.

- Vigyétek az enyémet!

Tóni és Gyémántka kiraktak minden cédulát, kéziratot, régi könyvet a műhelyben álló kis páncélszekrényből, s a szekrény elvándorolt új rendeltetési helyére.

- Tóni, siess Landererhez, hagyjon abba minden munkát, s még ma nyomassa ki a zálogház céduláit, én hitelezem az összeget. Itt a minta.

- Majd sakkozunk megint a Matschaker-Hofban, a jó bécsieknek! - szólt rendületlen nyugalmával Gyémántka, s fehér fogsora felvillant a félhomályban.

Kempelen felkereste Albert főherceget a várban, aki harsogó magyar szóval fogadta egykori tanítóját.

- Egy katonát engedjen át fenséged, aki őrt áll. Új intézményt létesítettünk Pozsonyban, egy zálogházat. Katonának kell őriznie a nép számára alapított, kölcsönt adó intézetet, nehogy valaki azt higgye, hogy ott meglopják a hiszékeny embert.

- Igaza van, Kempelen, a katona inától fogva ott lesz, s őrt fog állni.

S attól a naptól fogva strázsa őrizte a Schuster-féle házat. Reggeltől késő délutánig volt nyitva a bizományi ház. Kempelen napi ezer forint forgalomra számított, de egy hónappal a megnyitás után már kétezer forint volt a forgalom, s nőttön-nőtt. Szeptemberben már 25 ezer forintot adott kölcsön a pozsonyiaknak. Aranyra, ezüstre, használati fémtárgyakra az érték kéthar-madát fizették, árucikkre, könyvre és képre az érték felét adták kölcsön. S kis kamatot szedtek. Így is segített Kempelen Farkas Pozsony lakosainak, s az emberek nem feledték el.

Pedig Kempelen Farkas nem örült annak, hogy számon tartották mint jótevőjüket. Egyszer felkereste egy rózsás hangulatba gurult kompánia, afféle szombat esti társaság. Odaállott ablaka alá, vivátot kiáltott, s egyikük beszédet intézett az ablak felé. Kempelen csöndesen lement hozzájuk, megfogta a szónok legnagyobb gombját, s megkérdezte:

- Miért nem hagynak engem békén, jóemberek?

- Köszönetet mondunk a nagy férfiúnak, aki létrehozta számunkra és utódaink számára a bizományi házat. A mi megsegítőnk Kempelen Farkas tanácsos úr, aki sokáig éljen! Vivát!

- Hopp! - kiáltott közbe Kempelen. - Itt valami tévedés van! A kölcsönöket adó intézményt nem én alapítottam, hanem Csáky gróf úr, neki hálálkodjanak, uraim, ne nekem. Én igazán csak néztem, akár önök, mit mívelnek a városért mások.

- No, tisztesség ne essék szólván, de ez nem igaz! Mindenki tudja, mit köszönhet Pozsony Kempelen Farkasnak.

- Jó éjszakát, kedves uraim, önök gyógyíthatatlan hálálkodók, s eltévesztettek egy házszámot!

34.

1774 januárjában, farkasordító hidegben viszi az udvari szán Kempelen Farkast Bécsbe. Bő medvebundába pólyálva, prémes süvegben, lábzsákban érkezik Bécsbe. Fagy hasogatta az erdőt, pukkadoztak a fák a könyörtelen hidegtől. Kék árnyékok fölött vörösen hunyorgott a nap. Valamelyik állomáson beszélték, hogy a pozsonyi zsidók ez idén nem adhatták át Mária Teréziának híres újévi libájukat hódolatuk s alattvalói hűségük jeleként, ahogyan évről évre szokták, mert a királynő beteg, senkit sem fogad, beszüntették az udvari fogadásokat, nagy a riadalom Bécsben.

„Miért hívnak engem egy beteghez, nem vagyok én orvos!" - tűnődött magában a pozsonyi utas.

A Burgban forró teával várták, s fülébe súgták, ne ijedjen meg a császárnőtől, mert tele van kiütéssel, szeme-szája megdagadt, alig tud beszélni, arca lázban ég, papírra írja rendelkezéseit. „Kempelent sürgősen ide!" - írta tegnap este.

- Azért küldtük önért a leggyorsabb lovakat s a legjobb szánt.

Kempelen egyre furcsábban érezte magát. Mi lesz ebből? Még megkapja a betegséget! Hiába varázsló! Erre elnevette magát.

Az előszobában miniszterek, tábornokok, magas rangú hivatalnokok várakoztak, egy sarokban gróf Niczky Kristóf beszélgetett az udvarmesterrel. Kaunitzról volt szó, a mindenható kancellárról, aki retteg minden betegségtől. Mikor megpillantotta a harmadik szobából a beteg uralkodónőt, meghajolt, s villámgyorsan hazahajtatott, ágynak dőlt, s kijelentette, hogy ő maga is súlyos beteg, nem járulhat a császárnő elé.

„Kormányozni akkor is kell, ha a fejedelem beteg - írta Mária Terézia egy papírlapra -, tegyék lehetővé, hogy elvégezhessem napi munkámat a betegágyban is."

Az udvari orvos mutatóujjával intett Kernpelennek.

- Tanácsos úr, ez himlő, amely a Habsburgokat is megtépázza olykor. Ne ijedjen meg, én sem retirálok, fogadja meg tanácsomat, ha kimegy majd a mellékajtón, mosakodjék meg. Itt ne egyék semmit. Tudom, hogy nem pipázik, utálja a burnótot, hát ettől nem is kell óva intenem. Sajnos királynőjük komolyan beteg, de reméljük, hogy erős természete legyűri a kórt. Azért kérette önt ide, hogy egy ágyat készítsen neki, melyben betegsége alatt feküdni tud, továbbá kényelmesen ülni, írni s olvasni is, s amely ágyat könnyűszerrel lehet egyik szobából a másikba tolni.

- Ahá! - mondta Kempelen. - Most már értem a dolgot.

Meghajolt Mária Terézia előtt.

Az pedig írta már a papirosra: „Csinálja meg az ágyat! Nem tudok így uralkodni!"

S hörögve hozzátette:

- Varázsoljon, Kempelen!

- Felség, mindent megteszek, amire csak képes az ember! Itt maradok, s még ma hívatom segédemet Pozsonyból.

- Itt dolgozzék a közelemben, látni akarom a tervrajzokat s a munka előremenetelét. Ne féljen, a himlő nem árt meg önnek; ördög cimborája, ahogyan Esterházy Imre, a jó prímás nevezte önt - s mosolyra torzult a megdagadt arc.

- Tulajdonképpen mi vagyok én? Kamarai tisztviselő? Vagy a császári s királyi família mindenese, akinek tüstént elő kell varázsolnia a legfurcsább dolgot, ha éppen az kell! - dörmögte magában Kempelen, s megindult a folyosón, hogy megkeresse a számára berendezett szobát.

Egy hét múlva Kempelen Farkas levelet írt feleségének:

Angyalom!

Úgy alakultak a dolgok, hogy itt kell maradnom egy ideig, míg el nem készítem a királynőnek a székágyat, amelyben éjjel-nappal tartózkodhat, s dolgozhat tetszése szerint. Hamar rájöttem arra, mit kell készítenem, úgyhogy már nyugodt vagyok. Két metszetben megrajzoltam a tervet, s a királynőnek nagyon megtetszett. Most Tóni ügyességén múlik, hogy mindent a méretek szerint kezem alá készítsen: fát, vasrudat, szöget. A jó fiú úgy dolgozik, mint a parancsolat. A királynő mindennap kétszer is megkérdezi, halad-e a munkánk. Este írtam pár verset, az egyiket, amely a tiéd, itt küldöm a születésnapodra ezzel a kis csokor hóvirággal egyetemben, amit a császári kertből hozattam., ahol először csókoltuk meg egymást. Azt hiszem, nem tart már soká ez a kegyetlen tél. Nekem most itt kell maradnom, jobb is, mert ha most hazamennék, még magammal vinném a szörnyű betegséget. Hogy s mint vannak gyermekeink? Írj róluk s magadról, mert minden érdekel. Gyémántkát üdvözlöm, viselje gondját a műhelynek, próbáljon csinálni új fújtatót a beszélőgépbe; most megint kísért ez a dolog, hátha sikerülne. Hogyan telelnek a pozsonyiak? János bátyámnak fáj-e a lába? Majd elmehet Pöstyénbe, ha kisüt a nap, ott kúrálják magukat a kvietált tábornokok is, s csodákat beszélnek a forró vízről. Csókol a Te

Farkasod

Kempelenné nemsokára közölte férjével, hogy a beszélőgép új fújtatója elkészült. A gép már tisztán ejti a szavakat. Terike, a nagyleány, aki zongorázik és énekelni tanul, trillázva dalolja a gép szavait: papa, mama, Róma, Párizs, Anna. Karcsi egy kis virgonc ördög, akivel nagyon sok baj van, mert szófogadatlan és makacs. A pozsonyiak mind morózusak, fáznak, s ezért haragusznak a világra; annyi forralt bort még soha nem ittak Pozsonyban, mint most. Azonkívül jött néhány új könyv is Párizsból.

A férj, amint elkészült a királynő csodaágyával, tüstént részletesen beszámolt róla feleségének. Ez a levél így szólt:

Édeseim,

elkészítettem a betegágyat. Olyan ágy ez, melyet karosszékké lehet átalakítani, s újból, ha kell, visszaváltoztatni rendes ággyá. A karosszék olyan, hogy abban ülni, írni, olvasni lehet nagyon kényelmesen s minden megerőltetés nélkül. Egy kis rézkerék megforgatásával az ágyat székké s a széket ággyá alakíthatom. Jobbról-balról sima asztallapja van, melyek, mint két összerakott kéz, találkoznak, s egyetlen asztallapot alkotnak. Akkora, hogy a legnagyobb könyveket is kinyithatom rajta. Az ágy lábain kis kerék van, ezeken fut az egész alkotmány tetszés szerinti irányba, akár egy gyerek is eltolhatja a sima parkettán, ha nekifeszül.

Mikor ma délben a királynőt elhelyezték benne (nagyon meghízott az utóbbi években, nehéz művelet volt), ujjongott, s azonnal kipróbálta, lehet-e kártyázni az asztalon. „Ki fog velem ma este fáraót játszani?” - kérdezte nagy örömmel. De mindenki fél a himlőtől, s hacsak lehet, elinal a királynő közeléből. Kaunitz teljesen láthatatlan. Azt mondják, kesztyűben veszi át a császári fogalmazványokat, s utána nyílt lángon elégeti a kesztyűt. Azt hiszem, ez nem is bolondság, pedig itt mindenki azt hajtogatja, hogy Kaunitz sült bolond.

A császárnő, mikor a próba véget ért, szokása szerint kiküldte az embereket, csak az orvosa maradt ott meg én. Tudtam, mi következik most, a kérdés: mit adjak ezért, Kempelen? Készültem ezúttal a feleletre, megbeszéltem a dolgot Grassnéval. Tudod, angyalom, hogy nekem se rang, se medália nem kell. Én belülről szeretnék elégedett lenni önmagámmal. Van egy nagy tervem. Vissza kell állítani Pest-Budára a magyar fővárost, a király és a főhatóságok székhelyét. Pozsony kis vidéki hely az ország szélén, nem való erre a szerepre. A török rég elment, hírmondója sincs itt, száz éve már Budán lengethetné a szél a királyi lobogót. Persze nehéz dolog. Száz ellensége lesz a Burgban, ha kitudódik. Hát én ezzel kirukkoltam a császárnőnek. Óvatosan csak annyit mondtam, hogy Budára kellene áthelyezni az egyetemet, amely ma is a török miatt Nagyszombatban van.

Mi értelme van, hogy befogott szemmel egy kisvárosban tartsuk a diákokat, mikor ott van a budai várhegy s a Duna, országutak s minden lehetőség egy nagyváros számára. Engem ne szidjon senki, hogy cselédje voltam a Habsburgoknak, s nem tettem semmit nemzetem érdekében, holott tehettem volna. Hát megmondtam a magyar királynőnek, tegye az univerzitást Budára. Erre elnevette magát, hogy egy ágyért, még ha az olyan csudálatos is, ekkora árat kérek. Mondtam neki én is nevetve, hogy nemcsak az ágyért, hanem a bánsági kirándulásokért, a sóbányákért, miegymásért.

Másnap mondja Grassné, hogy a királynő hajlandó kérésemet teljesíteni. Ich bin eine deutsche Ungarin! - mondogatja Grassné. Este ott voltunk a házában, köztünk a fényes tehetségű, vasfejű, roppant mozgású Bessenyei, aki karácsonykor kilépett a gárdából, s most írnok, de független ember, olvashat, írhat, ami jólesik neki. Ott volt Kollár is, az udvari bibliotéka vezetője, aki okos ember, de alattomos lélek. Aztán egy csomó testőr, magyarok. Mondom nekik, hogy mit szólnának, ha az egyetem átsétálna Budára. Bessenyeinek elakadt a szava, elpirult az izgalomtól, s nyakamba borult az örömtől. Kollár köhécselni kezdett, s azt hajtogatta, hogy „remek, remek gondolat”, de biztos másutt járt az esze. A testőrök majd szétszedtek. Mondom nekik, hogy Pest is hamar eléri Bécset. Ott olyan kereskedelem fog kifejlődni, amilyen Bécsben sincs. A magyar gabonát, marhát, fát, sót, kendert magunk is eladhatjuk. A mai Molnár utca forgalma Pesten semmi ahhoz képest, ami néhány év múlva lesz, ha magunk fogjuk irányítani gazdasági életünket. S jönnek a gépek, fiúk - mondom -, meglássátok, mi lesz a világból. Nekünk kell előrerúgtatnunk, s behozhatjuk játszva azt, amit elkéstünk a török miatt.

Akkor meséli az egyik testőr, Báróczi nevű, az is jeles koponya, hogy Grassalkovich úr őhercegsége azért költi magáról a koldusdiák eredetét, s mutogatja a csorba cserepet, amiből diákkorában ebédelt, hogy ezzel leplezze kuruc eredetét. Mert kuruc volt az apja a lelkemnek. Báróczi valami Nyitra megyei atyafia, ürményi ember, azt hiszem, biztosan tudja, hogy hercegünk atyja, Rákóczi

parasztgenerálisának, Vak Bottyánnak volt a tisztje és íródeákja. Bottyán megtette postamesternek s a Bottyán-vagyon egyik örökösének az öreg Grassalkovichot. Jó história, mi? Ha ezt Mária Terézia megtudja, menten megüti a guta. Másnap fogad a királynő, s kérdi:

- Mi van a magyar királlyal?

- Várja ős Buda vára, a székhelye.

- S mit csináljak ott a bástyák és ásítozó katonák közt? Itthagyjam ezt a fényes Bécset?

- Felség, Bécs olyan fényes nem volt, aminő Buda lehetne, s volt is. Csak tenni kéne érte valamit.

Most már láttam, hogy Kollár uram elmondta terveimet, nyilván a reggelinél. Sebaj, tudtam, hogy nem egyenes jellem. Mondja a királynő:

- S mi az, amit tüstént tenni kéne?

- Sürgősen Budára helyezni az egyetemet!

- S nem lesz abból baj? (Mit mondhatott az a berzenkedő Kollár!)

- Felség, az iskolai reform, a nagy mű, melyet már megvalósított, Magyarországon az egyetemnek a fővárosba helyezésével éri el igazi értelmét. A közoktatásügy királyi felségjog, éljen vele a király.

- De az állam kasszája kimerült, hogy ne mondjam, üres. Honnan vegyek pénzt az egyetem méltó elhelyezéséhez Budán? Mit javasol erre a magyar patrióták arkangyala?

- Van a magyar apátságoknak elegendő aranyuk. Mire való az ott? Jézus megmondta: gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, ne a földön. Szabadítsa meg felséged az aranyától csak egyetlen apátságát, s nem kerül semmibe az univerzitás átköltöztetése és felépítése. A jezsuiták rendjének eltörlése még nem elég, a rendi vagyonnal élni kell tudni. Az egyetemet Pázmány Péter 1635-ben azért helyezte el Nagyszombatban, mert a török miatt nem alapíthatta meg a fővárosban, de maga is Budára gondolt. Nagyszombat csak ideiglenes székhely.

- Biztos ez?

- Kiderül az alapító levélből is, tessék áthozatni s elolvasni! Ha az egyetem Budára kerül, felséged az egész nemzetet megnyeri, s olyan történeti fordulatot idéz elő, aminő rég volt. Másként alakul itt sok minden, ha az ország természetes jogait, a szabadságjogokat visszaállítjuk.

- Kempelen, ez rebellis beszéd!

- Csak őszinte tanács, felség! - feleltem csendesen s nyugodtan. - Egy művelt s erős Magyarország mindig megvédi királyát, egy gyönge s széthúzó ország képtelen arra.

Erre a királynő megkínált teával, s megbízott, számítsam ki, mibe kerülne az áthelyezés. Menjek Budára, nézzem meg, hogyan lehetne elhelyezni az egyetemet, s Nagyszombatba is menjek, nézzem meg, mit érdemes átköltöztetni. Niczky Kristófot és Szabó András esztergomi kanonokot megbízta, legyenek segítségemre, így hát hárman alkotjuk a költöztető bizottságot.

Hosszúra nyúlt a levelem! Pedig már szeretném látni rakoncátlan fiamat, kisasszonyka-lányomat s Téged, jóság asszonya. Ott is leszek nemsokára köztetek - hisz Nagyszombatba kell mennem. Csókol mindnyájatokat

Farkas apa

A levelek összehajtogatta, megcímezte a borítékot, s Tóni elrohant vele a Nagy Vásártérre, a pozsonyi gyorsposta állomására.

Este volt, fekete-szürke felhők borították Bécs egét, havas eső hullott sűrűn és gyorsan. A házak eresze alatt függönyszerű nagy nedvességfoltok sötétlettek, hideg és komor vonások, mint egy álmatlan szem karikái. Tóni szedte a lábait, nem szívelte ezt a várost, Pozsony barátságos volt ehhez képest. Lerázta dupla fekete gallérjáról a vizet, s belépett Kempelen szobájába.

- No, mit mond a belső hang? Siessünk-e Nagyszombatba, vagy ráérünk még egy-két napig? - kérdezte Kempelen.

Tóni, aki griff-fülekkel járt-kelt a császári kastélyban, ravaszdi mosollyal felemelte a fejét, összehúzta a szemét, s nagyot sóhajtva kivágta:

- A belső hang azt mondja, hogy kár itt vesztegelni akár egy napig is, bármily érdekesek a francia könyvek.

- Magam is úgy érzem!

Másnap délben indultak vissza Pozsonyba.

35.

S Pozsonyból hárman - Niczky és Szabó András is ott volt már - Nagyszombatba robogtak.

A soktornyú Nagyszombatban senki nem várta a királyi bizottságot. Egy diák elvezette őket az egyetemi kancellárhoz. Fekete György, a kancellár, fürge, mókusarcú, bőbeszédű pap egy tányérarcú, pohos stájer tanárral trécselt a tágas, vakító fehérségű, bolthajtásos szobában. A bejárattal szemben a falon feszület: fekete fán ezüst Krisztus. Az asztalon rendbe rakott bőrkötésű könyvek. Négy támlás, sötétbarna szék az asztal körül. A két férfi talpas poharakból vörös bort ivott. A stájer azzal hálálta meg az italt, hogy végefogyhatatlanul dudorászta Fekete Györgynek a régi bécsi nótát:

Ó, du Héber Augustin, Augustin...

s kövér karjával csodálatos fürgén verte a taktust a levegőbe. Csendesen vihogtak.

Midőn a három előkelő vendég benyitott a szobába, a két jó pajtás elszégyellte magát.

- Ó, domini - pergette a szót Fekete kancellár úr -, ó, domini, kegyelmes és méltóságos uraim, parancsoljatok.

A stájer polgár kancsal szemmel nézte a nevezetes urakat, s pokolba kívánta mindhármukat, miért zavarják az embert, ha egy kis bort akar inni. Tetejébe még magyarul is beszélnek, micsoda új világ ez!

- Szeretnénk körülnézni az univerzitás épületeiben, szíveskedjék vezetni minket, kancellár uram! - mondotta a bemutatkozás után Kempelen Farkas igen nyájasan.

Végigjárták az egész épületet. A sárga, vakolatpotyogtató falak közt hamar híre ment a bizottságnak. A boltíves folyosókon csakhamar megjelentek a hosszú hajú, topánkás, térd-nadrágos diákok, a fekete csuhás professzorok és teológusok. Az elhasznált levegőben tömjénfüst érződött s egérszag. Seszínű kőlapokon kongtak Kempelenék léptei. Vastag, barna ajtók nyíltak ki, s bezáródtak megint. A diákok latinul, magyarul, németül és szlovákul szóltak egymás közt s egyszerre. Az egykor jezsuita tanárok most birétum nélkül, világi papokként folytatták a tanári munkát. Teológia és filozófia volt a legfontosabb ezen az egyetemen. Az orvostudományi kar nagyon gyöngén állott. Hiányzott a kórház, nem volt anatómiai intézet. Minő orvosokat fog nevelni ez a hely? - rémüldözött magában Kempelen. Betértek a könyvtárba. Kempelen szakértő szemmel végigmérte a könyvtár állományát. Nem volt semmi orvosi, természettudományi mű, kevés matematikai könyv, semmi a fizikából, kevés a történeti mű is, művészetről s irodalomról szóló úgyszólván semmi. Niczky hallgatagon ment Kempelen mögött, s Szabó kanonok azt magyarázta, hogy ezt a könyvtárat a teológusok és filozófusok is alig használják. Eljárt az idő fölötte s a nagyszombati egyetem fölött.

A csillagászatot egy pöttöm távcső képviselte az egyik szobában.

A kancellár nem győzött válaszolni, pergett a nyelve, mint a jégeső, szimatolta a bajt, szeme le nem ment Kempelenről.

- Hát itt nincs több keresnivalónk! - mondotta a szikár, szúrós szemű Niczky, s intett a kocsisnak.

Felkeresték a budai várat. Ott is alaposan megnéztek mindent, meghányták-vetették az egyetem elhelyezését. Kempelen elemében volt, látva, hogy két társa egy véleményen van vele. Feltárta tervét Niczkynek és Szabónak: az egyetem nem kerülhet máshová, csak a budai Várhegyre. Ez a királyi hely méltó az ország első iskolájának befogadására. Kiszámította, ha Nagyszombatban marad az egyetem, a legszükségesebb bővítések és javítások 160 ezer forintra rúgnak, Budán a megnagyobbított egyetem megfelelő elhelyezése 180 ezer forintba kerül. Niczky és Szabó bólintottak. S vágtattak vissza Pozsonyba.

Kempelen megírta a jelentést Mária Teréziának, s vitte fel Bécsbe.

Akkor már mindenütt tudták, hogy megindult az egyetem áthelyeztetése Budára. A sötétség őrtállói, az ország megrontói megtalálták a bécsi magyargyűlölők kezét, s szövetséget kötöttek, hátha sikerül a tervet megakadályozni.

Barkóczy hercegprímás futott elsőnek Bécsbe, s nagy hévvel magyarázta Mária Teréziának, ha már elviteti az egyetemet Nagyszombatból, helyezze el Esztergomban. Azzal érvelt, hogy az egyetemet hercegprímás alapította, az vezesse most is. Szép terv, mondta erre Kempelen a királynőnek, csöbörből vödörbe esünk. Nagyszombat nem egyetemnek való városka, Esztergomhoz képest azonban valóságos nagyváros. Faluban nőjön fel a magyar értelmiség?

Nem vidékiesség kell nekünk, hanem európai, városi egyenrangúság.

Ezt pedig az egyetem csak az ország fővárosában kaphatja meg.

A királynő erre azt mondta: igaza van. Akkor már Fekete György s barátai rendkívüli segélyt vettek fel a nagyszombati egyetemi épületek tatarozására s bővítésére. Soha ilyen villámgyorsan nem intéztek el pénzbeli kérést az udvari kamarában. Nem okoskodtak rosszul: ha az uralkodó látja majd, hogy Nagyszombat egyeteme kicsípve, új ruhába bújtatva büszkélkedik a napon, meggondolja magát, vajon Budára szórja a pénzét, ami nincs is. A magas rangú pénzügyi tisztviselők, akik egy forintnak magyarországi célokra történő kiutalását is százszor meggondolták, most tálcán kínálták a rövid eszű Feketének a pénzt. Csak mázolja ki azt a nagyszombati eldugott épületet, építsen kórházat hozzá, fontos, hogy ne legyen magyar egyetem Budán.

Fekete elszáguldott a bécsi arannyal, s kiszorított még hozzá valamit a nagyszombati városbírótól is.

Kempelen Farkas most látta, hogy csatába került. Jól van, mondta, felvesszük a harcot.

Gyémántkát elküldte Nagyszombatba, mint építkezési ellenőrt, nézze meg, mit mível a fityerges eszű Fekete, építkezik-e, s hogyan. A szemfüles fiú harmadnapra azzal jött vissza, hogy Fekete kancellár bizony komolyan csinálja a dolgát, ahány épkézláb kőmíves s ács van Nagyszombatban, mind ott kopácsol már az egyetem épületén.

Erre gondolt egyet Kempelen, s egyedül, mit sem szólva Niczkynek és Szabónak, elszáguldott Budára, megkereste a városbírót, rövidesen megmagyarázta neki a helyzetet. Egy levéllel távozott, s amilyen hirtelen jött, olyan hamar érkezett Bécsbe. - Felség! - mondotta Mária Teréziának. - Buda városának bírája és tanácsa mélységes hódolattal várja felséged döntését az egyetem új székhelye ügyében. A város az egyetem részére felajánlja a budai várban levő Corvin-házat, Mátyás király egykori híres könyvtárának épületét. Azonkívül a budaiak tízezer forintot adnak készpénzben a költözködési kiadásokra, s ígérik, hogy istápolni fogják az egyetemet, mint a szemük fényét.

- Költöztesse át az egyetemét Budára! - mondotta lassan, gondolkodva Mária Terézia. - Még ebben az órában megíratom a dekrétumot. Egyúttal felmentem önt minden hivatali teendője

alól mindaddig, amíg az egyetemi előadások megkezdődnek Budán. Havonként közvetlenül nekem fogja jelenteni, hogyan halad előre az építkezés Budán s a felköltözködés Nagyszombatból!

- Köszönöm, felséged új korszakot nyit meg hazám szellemi életében. Én most a budai jezsuita kollégiumot átalakítom az egyetem céljaira, ugyanúgy az Angolkisasszonyok klastromát, kertjét és majorját. Az apácákat átköltöztetem Vácra, ahol már kiszemeltem a nekik való alkalmas helyet. Budán egész kis egyetemi városrész jön majd létre, lesz ott közép- és alsófokú iskola is. A szomszédos házakban a diákok majd együtt lakhatnak, kollégiumokat rendezünk be számukra.

- De kellő felügyelet alatt, nehogy elzülljenek. Nagy város nagy kísértés, kedves Kempelen.

- Gondunk lesz rá. Most azonban a legfontosabb a szükséges összeg megszerzése. Azért kérem s kérjük mind felséged jóakaratú belátását. Nem tudom, van-e tudomása felségednek arról, hogy az Udvari Kamara pár nappal ezelőtt tekintélyes összeget utalt ki a nagyszombati egyetem számára.

Mária Terézia kövér arca hirtelen elpirult.

- Ki tette ezt, Kempelen?

- Felséged bármely percben meggyőződhetik róla, hogy

senki azok közül, akik hívei az egyetem Budára költöztetésének.

- Hallatlan elvetemültség! Kidobálják a pénzt az ablakon, holott minden forinttal gondolni kell, hisz nincs pénzünk. Azonnal meneszteni azt az embert, aki az utalványt aláírta.

Kempelen az ablakhoz lépett, s kinyitotta.

A királynő, akinek ilyenkor levegőre volt szüksége, egy fejbólintással megköszönte a figyelmet.

- A kamarai urak majd azt fogják mondani, hogy ők mit sem tudnak felséged szándékáról, a budai egyetem tervéről sem hallottak.

- Kamarai emberek!

- Azok, felség. Keresztül akarták húzni számításaimat. De nem baj, mert a nagyszombati épületekben szükséges intézményeket helyezünk el, nem marad ott üresen egy terem sem. Íme, a budai egyetem tervei, felséged nézze át, s hagyja jóvá. Ez itt az épületek elhelyezésének rajza, ez pedig a költségvetés.

- Értem, értem... a teológia...

- Igen, új papnevelőt építünk Budán, nehogy azt mondják a prímás úrék, hogy Kempelen, az istentelen varázsló, kisemmizte az egyházat.

- S a filozófiai kar helyiségei, igen, ez itt az orvosi kar, ez a jogi fakultás. Kémiai intézet a várban? Azt már nem, a királyi vár mellett ilyesmi nem lehet, ez veszélyes. Kémia, robbantások, hah, Kempelen!

- Felség, a vegyi tanszék nagyon fontos, az a jövő, a vegytan!

- De nem ott, ahol esetleg én megszállok, a várban. Szó sincs róla. Helyezze el a vegyi-intézetet másutt, a Krisztinában vagy a Vízivárosban!

- Kérem, felség, én csak azt szeretném, ha az egyetem együtt volna, valamennyi kar és katedra lehetőleg egymás mellett.

- A fizikai intézet maradhat, de a kémiait másutt helyezze el. A botanikai kert létesítése okos gondolat, a csillagászati szertáré is fontos, mert csillagda Nagyszombatban nem is volt.

- Épp most építik a kapott összegből, hogy korszerűek legyenek.

- Hallatlan, ez összeesküvés, ezt mégis kivizsgálom! Csengetett, hogy értesítsék a Kamara elnökét.

- A csillagdát majd szépen átköltöztetjük Budára.

- Nagyon helyes! Azt hiszem, ha most rendelkezésére bocsátok ötvenezer forintot, akkor megvalósíthatja e rajzokat.

- Azon leszek, felség, ámbár nem hiszem, hogy ez az összeg elegendő lesz. Nagyon takarékosan fogunk bánni vele. (Magában gondolta: majd kapok én még itt többet is, csak kezdjük el a munkát!)

Hozták a dekrétumot, Mária Terézia aláírta: a magyar egyetem elindulhat a magyar, fővárosba. Ó, mily öröm gyullad majd ki az országban erre a hírre! Kempelen sugárzó arccal vitte a sárga papirost Pozsonyba, ahol Niczky és Szabó kanonok már türelmetlenül várták.

Gyorspostával mentek Budára, Tóni és Gyémántka ácsokat, kőműveseket verbuvált, s megkezdődött az egyetem építkezése a Várban. Nagyszombatban dühvel és féltékenységgel hajszolta Fekete kancellár és a tanári kar egy része a kőműveseket; még mindig remélte, hogy megmenti az intézményt a visszatartó szellemnek. Kempelen nyugodtan adta át az építkezés tervrajzait, s szemmel kísért minden munkát.

Három hónap múlva jelentkezett, két írásbeli beszámoló után, ismét személyesen Bécsben. Kapott százezer forintot. Mária Terézia előzetesen meghallgatta Niczkyt és Szabó Andrást, akik egyhangúan magasztalták Kempelen eljárását, és minden tervét jónak és hitelesnek mondották.

Tavasz volt, amikor Kempelen újból megjelent Mária Teréziánál. Akkor már egész irodája volt a budai várban, magához vett egy ügyes kamarai titkárt s három írnokot. Tóni és Gyémántka is ott dolgoztak. A százezer forint azonban, mint előreláthető volt, elfogyott, noha már kevés munka volt hátra. De ott volt még az átköltözés.

- Nincs pénzem nem kaphat egy dénárt sem! - kiáltotta Mária Terézia.

Kempelen nyugodtan meghajtotta magát.

- Felség, ha a felesleges nagyszombati summákat megkaptam volna, már régen elkészültünk volna a budai munkálatokkal.

A királynő elpirult. (Eszébe jutott, hogy a kamarai urakat nem büntette meg. Nem merte megtenni, a gazdasági szakemberek nélkülözhetetlenek. S bizonygatták, mennyire nem tudták a budai tervet. Ahogy Kempelen megjósolta.) Bosszankodva nézett a sovány, fekete emberre, aki most délcegnek s királyi jelenségnek tűnt fel, holott egy szót nem mondott. Ez az igazi Magyarország, ez az igazi nemesség, érezte az öregedő királynő. Ez a Kempelen becsületes ember, igaza van. Mitévő legyen? Talán a magánpénztárából adjon a magyaroknak? Nem, azt mégsem.

Kempelen kisvártatva megszólalt:

- Budán mindössze egy épület van még hátra, már a falak festését végzik, de nincs pénzem a szombati bérek kifizetésére. Át kell szállítani Budára a nagyszombati egyetemi berendezéseket, a szertárakat és bútorokat, az egyetemi könyvtárból mindazt, ami értékes és felhasználható a fővárosi egyetem céljaira, s magunkkal kell vinnünk az egyetemi nyomdát is, amely ezentúl

Budán működik majd a magyar műveltségért. Ez a bizottság egyhangú döntése, ezt kérik a magyarok és az egyetemi diákok is. Az átköltöztetés nem könnyű feladat, de a tervek már a zsebemben vannak.

- Ehhez tehát kell még...

- Harmincezer forint, felség!

- Honnan vegyem elő?

- Magyarországon ma csak az egyháznak van pénze, onnan kell venni. Minek hever ott az a temérdek arany, meddőn és feleslegesen? Pár napja egyik emberem egy budai kötélverőnél járt. Látja, hogy dupla fonású kenderzacskókat készít. Kérdi, miért nem pihen kissé. Nem lehet - válaszol a kötélverő -, mert tíz zacskó kell a pécsváradi apátnak, érte küld nemsokára, sietnie kell, az apát itt van Budán. Minek a sok zacskó az apátnak? - kérdi az én emberem. Hja - mosolyog a kötélverőmester -, ez aranypénzre való zacskó mind. A pécsváradi apátság nagyon gazdag, új zsákokra van szüksége. A pécsváradi apátság megadja a pénzt, ha felséged kéri. Hazafias célokra kell, nem olasz énekesek fizetésére...

- Pokolra kerülök, hogy elveszem az egyház pénzét, én istenem! - sóhajtott fel a terebélyes, újból pirosodni kezdő, sötét ruhás királynő.

- Nem, felség, emiatt senki sem kerülhet pokolra, legkevésbé felséged, aki jót akar tenni egy elmerített néppel, amely nép mindig megsegítette felségedet, valahányszor bajban volt.

Erre a nagy fehér kar a csengő után nyúlt.

Megíratta a felhatalmazást, sercegett a lúdtoll, feleúton el is törött, újat vett elő, s a „Mária" szóhoz még vastagabb vonásokkal odarótta a „Terézia" szót. A pécsváradi apát nem győzött csodálkozni, honnan tudják Bécsben, hogy nekik pénzük van, s olyan, ami tüstént vihető. Nem nagy jámborsággal, de odaadta az aranyakat.

Abból Kempelen tüstént új tudományos műveket rendelt a budai, pozsonyi és bécsi könyv-kereskedőknél az új egyetemi könyvtár számára. A bizottság tagjaival aztán végigjárta az összes épületeket, felmentek a padlásra, s lebukdácsoltak a pincékbe, bekukkantottak minden sarokba. Rendben volt minden ház, tiszta, szépséges és jó szagú; ragyogó ablakok, frissen mázolt ajtók, új kilincsek, amerre nézett az ember. Szabó kanonok aznap este Esztergomban jelentette a prímásnak:

- Kempelen lángeszű ember, annyi bizonyos. Ezt senki más nem tudta volna nyélbe ütni ma, amikor nincs pénz az országban, s minden erő Bécsbe fut. De hátravan még a költözködés, s az kemény dió.

Ezt a kemény diót is széttörte az ördöngös ember.

Otthon, pozsonyi házában, egész haditervet dolgozott ki néhány nap alatt. (Munka közben örült, hogy gyermekei daloltak, ugrándoztak körülötte, oly rég élvezte az apának járó édes hangokat s a felesége ölelő karját.) Tónit elküldte Csallóközbe, Nagylégre.

- Nagylégen vannak az én szekeresgazdáim, összehívod őket a kocsmába, megállapodtok a fizetés dolgában. Ezek mind megbízható, sószállító emberek, kiket személyesen ismerek. Lássák el lovaikat kellő mennyiségű takarmánnyal, s vonuljatok mind Nagyszombatba. Szeredig a szekeresek szállítják az egyetemi holmit. Útközben megálltok Komáromban, ott felkeresed Neszmélyi Pál hajóácsot, aki a Szent András-templom mögött lakik. Megmondod neki, hogy induljon veletek minden emberével egyetemben, én kérem, Szereden a kamarai erdő

fáiból ácsoljanak össze nyolc nagy tutajt. Jó pénzt kapnak érte, csak jól csinálják meg. Utána gyere vissza!

Gyémántkát menesztette Vágszeredre:

- Elmégy a gyorspostával Vágszeredre, ott felkeresed a sóhivatalban Rajcsányi pénztárost, az én jó emberemet. Elmondod neki, hogy valamennyi sószállító hajóját és dereglyéjét igénybe vesszük, készítse elő az embereket is. Magad ott maradsz addig, amíg minden előkészülettel meg nem vagy elégedve, akkor siess Nagyszombatba, várni foglak.

A nagyszombati egyetemen, Kempelen Farkas intézkedésére, 1777. augusztus 24-én befejezték az előadásokat.

A megyei várost azonban Fekete György és hívei felizgatták. A városbíró és a tanácstagok vakarták a fejüket, minek adtak ők a pénzükből az egyetem újjáépítésére, mikor azt most elviszik tőlük.

Ezen a napon az utcákon hemzsegett a nagyszombati nép. Színes szlovák népviselet, pitykés magyar dolmány, széles kalap, amilyet német polgárok hordtak, keveredett a diákok kucsmájával s a papi kalapokkal, még egy-egy cilinder is előtornyosodott a hullámzó tömegből. A büszke egyetemi templom világoskékre festett két tornyában megkondultak a harangok, hívták a diákokat az utolsó diákmisére. De a harangszó nem szűnt meg, zúgott, egyre zúgott az utcák fölött. Siratták a harangok, Esterházy Miklós híres harangjai, a távozó egyetemet.

Akkor már a nagy, öblös csallóközi szekerek ott álltak szinte végeláthatatlan sorban az Egyetem térre torkolló utcákban, lengő zabvályúval a rúd szélén s föl-fölhorkanó lovakkal; jórészt pej és szürke, csontos és apró, telt izmú lovak, ragyogó szőrű állatok voltak. A diákok még egyszer felkeresték a kis kocsmákat, ahol modori, bazini, szentgyörgyi s nagyszombati borokat mértek, a városra könyöklő Kiskárpátok lejtőinek zamatos fehér nedűjét. A fiúk vígan voltak, ott költötték a rigmust, amellyel Nagyszombat városától búcsúztak:

Ergo vale parva Roma,

azaz Isten veled, kicsiny Róma, mondta a szöveg, minket már vár Buda, s te itt maradsz, és falu lészen belőled. Ez nem volt valami hízelgő vallomás, de éppen odaillett a szó az előző sorvéghez, hát valaki rákántálta, s a sereg nagy viváttal elfogadta. Felállva, egymás vállára tett kézzel énekelték a nagy melegben a búcsúzó nótát. Olyan meleg volt, hogy már reggel minden arc ragyogott a verítéktől.

- Hej, viszik az egyetemet, bezárhatom a kocsmát! - kiáltott kupákat s cinpoharakat osztva a kocsmáros.

Erre a küszöbről, ahol nagy tolongás volt, valaki felordított:

- Itt kell hagyni a mi szép egyetemünket, a mi kedves városunkat, most meg fognak minket is rostálni!

- Ki vele! Hallgass, tökfilkó! - kiáltották a kocsmából.

- Mit hallgassak? Abcúg Kempelen, a megrontó! Ez vágta le Nagyszombatot!

Támadt erre nagy felzúdulás, a diákok kirohantak a kocsmából, s nekiestek a kancellár híveinek, agyba-főbe verték, kergették végig az utcán társaival egyetemben. Az érzelem átragadt a tömegre is, amelyik nem tudta pontosan, miről van szó, az is rohant az utcán, s mindenki kiabálta, hogy „abcúg Kempelen, aki levette a város fejéről a koronát”. Egyszerre csak a diákok közül valaki elharsantotta, hogy:

- Vivát Kempelen!

Erre megindult a vivátozás, de az is „éljenné” változott, s örömmel hullámzott az Egyetem téren. Kempelen Farkas az egyetemi aula középső ablakából nézte a nyüzsgést, hallgatta saját abcúgolását és vivátozását. Nem szólt egy szót sem, csak intett, hogy hagyják abba a harangozást, mert senki sem érti a saját szavát.

Akkor már ott tolongott az aulában minden professzor, a diákok nagy csoportja, a hajósok és szekeresgazdák vezetői s Kempelen oldalán Niczky és Szabó. Amikor elült a harangszó s az utcai lárma, Kempelen megszólalt:

- Nézzétek mind most következő feladatainkat. Megbízásunk értelmében Nagyszombatból át kell hurcolnunk mindent, ami érték, Budára. Sőt az egyetem tanácsát s személyzetének egy részét is, s a diákokat, akik velünk akarnak jönni, s akik Budán emberhez méltó, tiszta és egészséges lakást kapnak, új, szép egyetemet s környezetül a magyar fővárost. Aki vízen akar velünk utazni, jöhet, visszük. Akinek derogál a tutaj vagy a dereglye, mehet postakocsin vagy forsponttal Pozsonyba, s onnan delizsánccal Budára. Mindenkinek kiállítom most az utalványt erre az útra. A professzor urak az utazási költségre pénzt kapnak, mégpedig a világi tanár urak fejenként 150 forintot, az egyháziak, minthogy család nélkül mennek, 50 forintot. A diákok a tutajokon és a dereglyéken ingyen utaznak. Arra kell törekednünk, hogy amit becsomagoltunk: a könyvekből, térképekből, metszetekből, kéziratokból, szekrényekből, állványokból, hivatalos iratokból, műszerekből ne hiányozzék majd Budán egy darab se. A becsületességet szeretném majd külön is megjutalmazni, adjatok rá bőséges alkalmat. Jaj annak, aki e vagyonból bármit is eltulajdonít. Ez a vagyon nem egy iskoláé, nem egy városé, hanem az egész nemzeté, s a nemzet tolvaját úgy megbüntetjük, hogy emlékezzék rá az egész ország.

Nagyszombatról a legrövidebb úton elérjük a Vág folyót. Ez épp Vágszereden van. Odáig az én kipróbált, hűséges nagylégi és komáromi szekereseim visznek le mindent; Deres bácsi és Kocsis bácsi, vállalják-e felelősséggel a feladatot?

Két őszbe csavarodott bajszú, de egyenes tartású, zömök öreg magyar, a szekeresgazdák sötétkék ruhájában, amelyet hüvelyknyi ezüstgombok barázdáltak végig, felemelkedett a helyéről.

- Vállaljuk, tekintetes uram!

- Jól van. Az én emberem is ott lesz veletek - s rámutatott Tónira. - Szeredre külön szekéren még ma délben elmegy Neszmélyi Pál uram valamennyi hajóáccsal, miután itt megtekintik a faládákat, amikben a könyvek és iratok vannak. Ehhez képest készítik el Szereden a tutajokat, számításom szerint nyolcat, írásbeli engedélyt kapnak tőlem, hogy a fát a Kamara erdejéből vághassák ki. A tutajokat a szeredi Vág-parton állítsák fel, oda jönnek majd a szekeresek. Az átrakodást a szerediek végzik el napi bérért. Az én másik emberem - s rámutatott Gyémánt-kára - veletek megy. Jó lesz-e így, Neszmélyi uram?

A fürge járású, pöttöm emberke okos vizslaszeme felnézett a pódiumon álló Kempelenre, s mély hangon válaszolta:

- Jó lesz, tekintetes uram, s minden a legnagyobb rendben!

- No, akkor parolát rá, emberek! - mondta Kempelen, s megrázta a kezeket.

- Rajcsányi sópénztárnok úr - folytatta Kempelen - Szereden a tutajokat, Nádszegen pedig, ahol kiérünk a Vág-Dunára, a hajókat fogja ellenőrizni a berakáskor, s velem együtt elkíséri a karaván Budára. A hajósnépet Rajcsányi uram parancsnokolja velem együtt. Vitorlát tegyenek minden hajóra, hátha hasznát vehetjük a szélnek. Csak nappal megyünk a vízen, éjszaka

kikötünk, tüzet rakunk a parton, s őrséget állítunk. Óvatosan kell haladnunk a Dunán, mert a folyó szeszélyes, kiismerhetetlen. Első megállóhelyünk Komárom, második Nagymaros, onnan a szentendrei ágban folytatjuk az utat, s harmadnap délután lehorgonyzunk a budai Vár alatt, a tabáni révnél. Minden hajón szakács, négy hajóslegény s öt munkás lesz. Hajóink egymérföldnyi utat ötnegyed óra alatt tesznek meg a nagy teherrel. Ha elül a szél, s gyöngül a víz sodra, elővesszük az evezőket is. Budán jó vacsorával vár ránk a budai városbíró. Ne feledjék el, hogy Magyarország első iskoláját visszük a fővárosba!

Senki sem mondta a beszéd végén, hogy vivát, de mindenki érezte, hogy itt egy olyan pontos és alapos tervről van szó, amelynek sikerülnie kell, ha mindenki szívvel-lélekkel teljesíti a maga feladatát. Niczky és Szabó is szóltak még néhány szót az összegyűltekhez, majd egy idős jogi professzor megköszönte Nagyszombat városának, hogy másfél századon át vendégelte az egyetemet, s jó házigazdája volt.

Félóra múlva megkezdődött a rakodás. Végül megpattogtatták az ostorokat, s a hosszú szekérkaraván megindult az Egyetem térről, ki a déli kapun, le az Alsó Hosszú utcán át az országútra. Csak úgy sütött a nap, pacsirták emelkedtek fel s buktak alá a mezőkön. A kéttornyú egyetemi templomban újból megkondultak a harangok, búcsúztatták az univerzitást, s énekeltek a diákok hármasával-négyesével ülve a szekéren, az aranyló porfelhőkben, míg végleg el nem tűntek a szekerek Nagyszombat városából.

Kempelen terve nagyszerűen sikerült.

Harmadnap a tabáni révben ringatóztak a parthoz faroló hajók és tutajok. Budán és Pesten ezer meg ezer ember nézte végig a páratlan vízi karaván bevonulását a vár alá. Kempelen katonaságot kért és kapott a hajók őrzésére.

A diákok négyes sorban gyalogoltak fel a várba.

Még Nagymaroson történt, hogy az esti tábortűznél a fiúk új rigmusokat költöttek Buda üdvözlésére, szintén latinul, akár a búcsúverset Nagyszombatban. Kedves, ildomos strófák voltak. Várták, mit szól ehhez Kempelen. De ő fanyar arcot vágott. Végül csak annyit jegyzett meg, hogy Buda várát a magyar egyetem hallgatóinak magyarul illik üdvözölni. Megbátorodtak erre a fiúk, s hamar elkészültek egy magyar verssel, így aztán magyar nótával vonultak a budai dombhajlaton s a lépcsőkön felfele, a nagyszombati szűk kis utcák után a levegős, gyönyörű képet mutató pestbudai környezetben, mely úgy rakódott rájuk, mint egy gyönyörűséges hímzett palást.

Egy, kettő, három, négy,
Édes komám, hová mégy?
Pestre, Budára,
Fel Magyarországra!

- dalolták a büszkén lépkedő ifjak. S lányok, asszonyok, gyerekek az útszélen s az ablakokból kendővel integettek nekik. A férfiak abbahagyták a munkát, s hangosan üdvözölték, ki a küszöbön állva, ki az utcára lépve ingujjban, Buda új lakóit.

- Éljen! - kiáltotta s kacagta mindenki. - Éljen a budai egyetem!

Este száz meg száz gyertya égett az ablakokban. Niczky és Szabó, akik várták Kempelent, ujjongtak az örömtől. Minden sikerült, egy szelet pergamen sem tűnt el a hajókról. Ezen az éjszakán, a csillagszóró roppant kék ég alatt, végre hetek óta először aludt jól Kempelen Farkas. Nagy vacsora volt a Duna-parton a hajósnép számára, a várban a diákokat várták jó

falattal, s külön teremben az egyetemi professzorokat és Kempeleneket. Kempelen Farkas boldogan mosolygott. Kérte, engedjék el, pihenni akar.

Másnap végignézte a költözködést. Minden láda számmal ellátva a neki megfelelő helyre került. Megkezdődött a kirakás, az elhelyezés. Mikor mindezzel végeztek, felkereste Kempelent az egyetem új rektora.

- Tanácsos uram, csodálatos dolgot mívelt. Mi mindnyájan, régi nagyszombati professzorok, azt hittük, hogy valami ideiglenes helyre kerülünk. Most látjuk, hová ékelte ön az egyetemet. Szeretnénk ezért hálánkat egyetemünkhöz méltó módon kifejezni, önnek köszönhetjük új életünket, engedje meg, hogy megtiszteljük egyetemünk doktori grádusával. Remélem, hogy ezt elfogadja, s mi az ünnepies megnyitáson...

Kempelen megfogta a jó ember kezét, s megállította az áradó szót.

- Rektor uram, köszönöm hozzám való jóindulatát s a tanári kar elismerését. De nekem ezért semmiféle tudományos rang nem jár, én egyszerű feladatot oldottam meg, amire a legmagasabb helyről megbízást kaptam. Ezért jár egy kézrázás, de nem doktori cím. Adjanak életet és dicsőséget magyar hazájuknak jó munkájukkal, a fiatalság jó nevelésével, s ne zárkózzanak el a fejlődő s haladó tudományoktól, ahogyan ez Nagyszombatban történt. Mindnyájan büszkék akarunk lenni egyetemünkre.

- Tanácsos uram, nekem azt mondták, hogy kegyelmed semmi kitüntetést nem fogad el. Nem tudunk eléggé csodálkozni a tettekkel ragyogó önzetlenségén s patrióta nagylelkűségén.

- Ne folytassa, rektor uram, nem vagyok barátja a túlzó szavaknak, ítéljen majd rólunk a történelem, ne mi osztályozzuk előre a jelzőket önnönmagunkra.

Mikor az egyetem felavatására sor került, mindenki ott látta a várban, még aláírta az utalványokat, tárgyalt a mesteremberekkel. Mária Terézia beteg volt, a megnyitásra királyi biztosként Pálffy Károly grófot küldötte maga helyett. Az fényes kísérettel, hatlovas díszhintón érkezett Vác felől Budára, utána negyvennyolc ugyancsak díszes kocsi robogott, azt Pest megye bandériuma kísérte s egy vasas lovasezred. A főváros határában csatlakozott hozzájuk Buda és Pest polgárőrsége és a nép ezrei. Szakadatlan ágyúdörgés és harangzúgás közben a Hatvani-kapunál érkezett a menet Pestre, onnan a hajóhídon át Budára ment, s a Vízivároson s a Bécsi-kapun át a Várba. Ott az egyetem rektora és tanácsa fogadta teljes díszben. Papi ornátusok arany és lila színe villant jobbra-balra, zengett a kispapok kórusa, csillogtak a kivont kardok. A rektor az egyetem aulájában állt, körülötte a tanács. Látta Pálffyt, Niczkyt és Szabót, de Kempelen arca nem tűnt fel sehol. Még zengett az ének, amikor egy levélkét nyomtak a rektor kezébe. Kisimította, Kempelen betűi voltak. Engedelmet kér, hogy a mai nagy ünnepségen nem vehet részt, de a királynő hívja, sürgősen Bécsben kell lennie.

36.

Előbb benézett saját otthonába. Leheveredett, s hallgatagon nézte felserdült lányát s ugrándozó fiát. Eszébe jutott, hogy az ő gyermekei tulajdonképpen apa nélkül nőnek fel. Sóhajtott, s azzal a föltett szándékkal ment Bécsbe, hogy utána leül a gyermekei mellé, s hónapszám csak velük törődik. Hallotta, amint lánya énekel az öccsének:

Zöld a mező, sok a lúd,
Megkerültem a falut,
Láttam én az Erzsikét,
Hogy eteti a csirkét.

- No, ezek nem felejtik el a két Erzsi nótáit, hála istennek! - mormolta Kempelen. Megírta a jelentést, s ment fel Bécsbe.

Előbb a királynőt kereste fel, aki kipirultan pihent egy lila bársony karosszékben. Nyitott ablak mindenütt, s jobbról-balról suttogás, hogy nem szabad felizgatni őfelségét, mert minden izgalom árt neki. Kempelent látva Mária Terézia szeme megcsillant, örömmel fogadta a jelentést, kézcsókra nyújtva kezét. Kempelen felkereste a palota túlsó szárnyán József trónörököst. Az előszobában érte utol Mária Terézia főkomornyikja.

- A felséges asszony még egyszer kéreti Kempelen tanácsos urat.

Mária Terézia előszobájában a nagy, fehér szárnyas ajtónál egy falba illesztett kis üvegcsillár alatt hófehér arcú, szőke, szomorú lány ült, mellette fekete ruhás, ünnepies arcú, ékesebb férfiú. A lány nagy szemgolyóit mereven emelte jobbra-balra. A férfi a lány bal kezét fogta, s állandóan súgott valamit a fülébe. Mindenki őket nézte. Kempelen látta, hogy a lány vak, de nem soká nézelődhetett, mert a rózsaszín arcú főkomornyik már motyogta a nevét, s nyitotta az ajtót.

- Még egy kérésem van, kedves Kempelen - kezdte Mária Terézia -, odakünn Paradis tanácsos várakozik vak leányával, akit az én nevemre kereszteltek, s akinek én vagyok a keresztanyja. Kitűnően énekel a lány, a Stabat matert a minap úgy énekelte az udvari kápolnában, mint egy angyal. Művelt, finom lelkű teremtés, de nem tud írni, sem olvasni. Képzelje el, milyen borzasztó akadály ez. Hunyja be a szemét, én is behunytam, a sötétség áthághatatlan, sehol semmi támpont. Kempelen, ön ezermester, mindenhez ért. Nézze meg azt a lányt, szánja meg, gondoljon ki valamit, hogyan tudna írni s olvasni. Próbálja meg!

S az öregasszony ráfüggesztette könnyes szemét Kempelenre.

Az meg csak állt, mint egy torony a hullámokban. „Gép vagyok-e én, amelyik mindent megcsinál, ha rákoppintanak?” - zúgott fel benne immár nem először a keserű kérdés. Mária Terézia, mintha megérezte volna a belső vívódást, visszafojtott lélegzettel figyelte az előtte álló férfiút. Aztán megnyugodott, Kempelen száján könnyű mosoly jelent meg, a híres mosoly, amelyik minden szónál határozottabban azt jelenti, hogy a kérést a kérdezett elfogadta.

S ha elfogadta, meg is valósítja.

Aznap Kempelen Paradisék házában ebédelt. Ebéd után a tizenkilenc éves leány néhány dalt énekelt, egy ifjú rokonuk kísérte zongorán. Kempelen felfigyelt a finom szoprán hangra. Leült Paradis Mária mellé, s egy francia képeskönyvet nyitott fel. Építészeti könyv volt, szebbnél szebb metszetekkel. Kempelen a metszet kemény papírján végigsétáltatta öt ujját. Lehunyta a

szemét. Hirtelen érezte, hogy a metszet vonalai kidomborodnak a papirosból, más a világos felület, más az árnyékolt. Az ujjak tapintása hihetetlen vezető, akár a szem. Az ujjnak kell megadni mindazt az érzékenységet, ami a szemgolyóban van, az észlelés képességét. Az ujjnak kell észlelnie a betűt. S abban a pillanatban villámfényként állott előtte: domború betűket kell készíteni, amiket a vak ember mutatóujja kitapogat. Legott elővett egy tollkést, s kivágott egy A, egy B és egy C betűt. A kemény kartonbetű szélein végigment Paradis Mária ujja. Ez az A betű - mondta Kempelen után.

Másnap Kempelen elhozta neki az egész Ábécét, kartonból kiformálva, domborúan. Paradis Mária egy hét alatt mindent elolvasott, ami domború betűkből előtte állott egy sima fatáblán.

Kempelent most érdekelni kezdte a dolog, nem állt meg a félúton. Gondolkodott, hogyan taníthatná meg írni is a vak leányt. Eszébe jutottak a pozsonyi sütemény bádog- és ezüstformái. Ilyesféle módon kéne megoldani az írást. Valahonnan szerzett egy különleges kéregpapirost, amely könnyen préselhető, aztán bádogból betűket készített, nyomkodta a papírosra. Egyszer csak ott sorakozott fel előtte egy egész mondat, Ovidiusnak egy sora. A betűket egy sorba rakta, egy acél sínpár közé, a tussal megkent párnára nyomta, s aztán a papírra. Az Ovidius-sor világosan, szépen látszott. Most kivette a betűket, mindegyiket a maga rekeszébe dugta, s behunyta a szemét. Az Ovidius-sort behunyt szemmel kiszedte a betűkből, sorba állította, minden szó után egy betűhelyet kihagyott, a kész sort rányomta a párnára, aztán a kisimított papírlapra. Felnyitotta a szemét, ott volt a hibátlan latin szöveg.

Így találta fel Kempelen Farkas a dombornyomású íróprést. Ez volt az első írógép a világon. A magyar Kempelen Farkasnak köszönheti tehát a világ, hogy a vakok ma írni s olvasni tudnak oly játszi könnyedséggel, akár a látók. S a mai írógép ötletét is Kempelen szolgáltatta a világnak.

Paradis Mária Terézia 1779. június 15-én írta első levelét Pozsonyba. A levél néhány nap múlva, Windisch Károly révén, megjelent egy pozsonyi újságban, hogy hirdesse a város fiának új, világraszóló sikerét:

> *Tekintetes Uram!*
>
> *Nagyszerű találmányának első produkcióját tartja most a kezében. Vak tanítványát a legnagyobb boldogsággal tölti el, hogy az ön segítségével írni és olvasni tud. Nem is tudom elmondani, minő érzés ez, hogy kifejezhetem magam. Látom, hogy az ön szemében is megrezdül a könny, mialatt első levelemet olvassa, melyet az ön gépével írtam, s amelynek kezelésére is ön tanított meg. Önnek bizonyára az a legnagyobb jutalma, hogy boldoggá tett. Engedje meg, hogy ezért önt második atyámnak nevezhessem, és tisztelhessem mindhalálig.*
>
> *Az ön legboldogabb és leghálásabb leánya*
>
> *Paradis Mária Terézia*

A leány hónapok alatt elvégezte az iskolákat, megtanult latinul, levelezett, hangjegyeket írt, verseket költött, híres énekesnő lett belőle, aki bejárta egész Európát. Párizsi hangversenye után megkérdezték, hogyan történt, hogy írni s olvasni tud. (Mert az íróprést állandóan magával hordta egy bőrkofferban.) Akkor azt felelte, hogy van egy tudós Pozsony városában, Magyarországon, Kempelen Farkas, az ő második atyja, aki feltalálta a vakok számára az írógépet. Attól kezdve tanítják így a vakokat írni és olvasni. Csak éppen megfeledkeztek az emberek arról, hogy ezt kinek köszönhetik.

37.

Kempelen Farkas vidáman lépett be a Ferenciek terén a pozsonyi szőlőmíves gazdák híres borpincéjébe, a belső szobába, ahol urak szoktak találkozni bizalmas beszélgetésre. Kitűnő töpörtyűs pogácsát s jó pozsonyi bort itt kaphat az ember, sehol másutt. A zöldes ólomüveggel kitöltött ablakon át serényen hullt a téli napfény, idebenn pedig görcsös, nagy hasábfákat raktak a kályhába, az úgy pattog, nincs annál szebb muzsika, téli időben. Borospohárral elhallgatja azt a búsuló ember órákon át is. Elgondolkodik a világ forgásán.

- No, hogy vagytok, Károly? - köszönt Kempelen Windischnek.

Az felemelte ősz fejét, s ugyancsak kedvesen, tréfálkozva mondta:

- Nem olyan jól, mint tekintetességed. Hallottam, hogy megint Budán csináltál valamit.

- No, semmi különöset, ami Pozsonyban meglepetés volna, ti ezt már ismeritek, mert megcsináltam már a várban - válaszolta Kempelen. Két ifjú ember odasietett, hogy lesegítse róla a prémmel bélelt télikabátot. Előbb kezelt velük, ismerte őket, mint minden tehetséges fiatalt a városban. Ez a piros képű, szemüveges, hosszú hajú, kék szemű fiatalember: Korabmszky Mátyás, Windisch tanítványa, aki éppúgy ismeri Magyarország földrajzát és történetét, mint a mestere. A másik, ez a nyurga győri fiú, lutherista prédikátor, megjárta már a német teológiákat. Neve: Ráth Mátyás. A kis emberke, akinek óraszám szavát sem hallani, a legkülönösebb: Patzkó Ferenc, egykori nyomdászfiú, most a leggazdagabb nyomdatulajdonos Pozsonyban. Azt mondják róla, hogy azért hallgat, mert állandóan számol. Míg mások beszélnek, Patzkó uram kiszámítja, mennyit hoz neki az a konyhára.

- Hát mi volt az? - folytatja a faggatást Windisch, miután megtöltötte a szép, metszett poharakat.

- Budán, a várban, az egyetem miatt megnőtt a vízfogyasztás. A rektor kért, hogy segítsek rajtuk, nem jutnak kellő mennyiségű vízhez. Terveztem és építettem egy vízemelőt, mely a Duna partján fúrt kutakból húzza fel a vizet. Két lóhajtásos szivattyúról van szó. Egy fedett pajtában éjjel-nappal bekötött szemű lovak járnak körbe, forgatják a szivattyút, amely magasba löki a vizet. Most van bőségesen víz a budai várban, akárcsak a pozsonyiban. Tartoztam ezzel Budának, ígértem az egyetemnek, hogy segítek rajtuk, ennyi az egész. Hát ti miben töritek a fejeteket? Látom, hogy készülődtök valamire.

Windisch Károly elnevette magát.

- Te mindent látsz, hát találd el.

- Most pihenek, csak mondjátok el magatok.

Erre megszólalt a csengő hangú Ráth Mátyás:

- Arról van szó, hogy magyar lapot akarunk szerkeszteni és kiadni, tekintetes uram. Windisch bátyám most Pozsony városbírája, s a Pressburger Zeitung vezető szerkesztője. Ő maga is érzi, hogy Magyarországon immár nem elegendő magyar szellemű német lapot csinálni, hanem magyar nyelvűre van szükség. A magyar hazában naponként történő változásokról nincs képe az embereknek, a világ viszontagságairól ugyancsak semmi magyar beszámoló nem szól. Mit tud a magyar ember azon találmányokról, azon gépekről - s itt felemelte a szavát, mint egy szónok -, melyek áldást jelentenek mindenkinek, látónak s vaknak egyaránt. Nincs ember, aki tanulságért vagy mulatság kedvéért ne olvasná szívesen az ilyen újságot. Nyelvünk és

irodalmunk igazi fejlődésnek indult, de nincs újság, amely ezt a fejlődést folyton megbizonyítaná. Száz szónak is egy a vége: létesítsünk magyar újságot!

Patzkó uram érdes hangon megszólalt:

- Háromszáz előfizetőt ha biztosítanak az urak, én vállalom a lap kiadását és nyomtatását!

- Bravó, vivát! - zendült meg halkan.

- Szerdán és szombaton jelenjék meg, akkor mi átadhatjuk a Pressburger Zeitung friss anyagát nektek. Azt hiszem, hogy keresve se találhatnánk jobb szerkesztőt a magyar lapnak, mint aminő Ráth Mátyás tiszteletes úr.

Ráth elpirult.

- Köszönöm a bizalmat, én helyt fogok állani. De a legfontosabb még hiányzik: a királyi engedély. Anélkül hiába vállalkozunk szerkesztésre és kiadásra.

A négy férfi kérőn függesztette szemét Kempelenre.

Kempelen mosolyogva bólintott.

- Ne szóljatok a dologról sehol egy szót sem, mert futárral elgáncsolják a gazok. Amíg nincs meg a királynő aláírása, minden csak légvár. Azt az aláírást pedig én megszerzem. Teljesen egyetértek veletek, régen kellett volna már magyar lapot csinálni, pótoljuk ki. Még ma utazom Bécsbe, jó, hogy meghívtatok. Ráth Mátyás, írd meg a kérvényt azonnal, Patzkó uram írja alá, hogy garantálja a lap megjelenését, több nem kell.

- Mi lesz a lap neve? - fordult vissza a küszöbről.

- Magyar Hírmondó.

- Jó cím, siessetek a kérvénnyel.

- S évi előfizetési díja csupán hat forint! - bátorkodott elő a kis Patzkó, válla közé húzva a fejét. A szemén látszott, hogy megint számol. - Mi is felmegyünk Bécsbe, megvárjuk az aláírást.

Másnap Mária Terézia korán reggel fogadta Kempelent, külön kihallgatáson, mialatt fésülőköppenyben a haját bodorították. Egy kamarás iratokat rakott eléje, azokat rendre aláírta.

- Csodálatos varázsló! Olvastam keresztlányom levelét a Pressburger Zeitungban. Mondja, mi az, amit ön nem tud megcsinálni? Ez a Paradis lány úgy ír, mint egy látó ember, én is kaptam tőle levelet.

Elővett egy zsebkendőt, s megtörölte a szemét, mert könnyezett.

- Mivel háláljam meg ezt önnek, Kempelen?

- Egy aláírással, felség. A magyar magyar lapot akar olvasni. Adja meg felséged ehhez legfelsőbb beleegyezését. Itt a kérvény, ismerem a kérvényezőt, s jótállók érte.

Mária Terézia fogta Ráth Mátyás négyoldalas kérvényét, s szótlanul aláírta.

Így indult útjára 1779-ben a magyar hírlapirodalom.

Mikor Kempelen kilépett a Burg külső kapuján, Ráth és Patzkó már vártak rá Tónival együtt.

- Itt az engedély, csináljatok jó lapot! - Ráth Mátyás, amilyen hirtelen fiú volt, átölelte Kempelent.

- Bocsánat, tekintetes uram, elragadott a lelkesedésem. Köszönjük, köszönjük!

- Az őszinte érzésekért sose jár bocsánat, csak ki velük, legyünk szabadok s természetesek. Hol az előfizetési ív?

- Négyszáz előfizető van már, pedig ez csak titokban történt - húzta elő Patzkó a kétrét összehajtott ívet.

Betértek egy vendéglőbe, ittak egy csésze teát, melegedtek.

- Én leszek a négyszázegyedik előfizető - mondta Kempelen, s aláírta az ívet. - Százával jönnek az előfizetők, ha híre megy az engedélynek. Van egy hírem, az imént hallottam. Meghalt Baján Jelky András, a világjáró magyar, írjátok meg a lapba, híres kalandjai voltak, bejárta a kerek világot, hazajött meghalni. Láttam, mikor József megajándékozta, már árnyéka volt önmagának. Ha itthon marad, élhetett volna, s az erejét az ország építésére adhatta volna.

Másnap este a Burgban Mária Terézia házi hangversenyt adott. Mozart játszott a fortepianón, csodálatosan, elbájolón. Utána két énekszám következett: Paradis Máriáé s egy kislányé, akit senki sem látott még az udvarban: Kempelen Teréz volt. Az apa és az anya hátul a teremben, egy oszlopnál hallgatták lányukat. Az előadás után Mária Terézia megcsókolta mind a két leányt. A Burg törzsközönsége, a főúri dámák, grófok s hercegek ugyancsak fanyar képpel nézték. Egy testes, roppant hajkoronával lépdelő, túl szagos hölgy meg is jegyezte.

- A császárnő túlzásba viszi az alsórendűekkel való barátkozást!

A többiek helyeslően megbillentették ünnepies fejüket, nem volt egyéb dolguk ezen a világon.

- Megint egy világcsavargó magyar van itt! - mondotta másnap Kempelennek a motyogós, piros képű főkomornyik bizalmasan, s azzal továbbrángatta magát.

- Benyovszky Móric őfelsége, a madagaszkári szerecsen király! - hahotázott egy kamarás. - Nincs pénze őfelségének, pénzt koldul most Európában, országról országra jár, de sehol se kap kölcsönt. A franciák legszívesebben megfojtanák egy kanálnyi vízben. Az ő gyarmatukat, Madagaszkárt akarja szabad királysággá tenni, szerecsen parlamentet akar felállítani, tiszta őrület, de kedves a kalandor, nézze meg, barátom.

Valóban megtalálták egymást, a század két ellentétes magyar hőse. Leültek a Matschakerhof egyik sarokasztalához, s Benyovszky órákig mesélte Kempelennek egész regényes életét, s kirakta terveit is. Komoly, lángeszű tervei voltak. Mária Teréziának is elmondta a leghíresebbet, ami Kempelen képzeletét ettől fogva állandóan foglalkoztatta: hogyan lehetne tengeri hatalommá tenni Magyarországot Fiume révén. Onnan hajókon, magyar zászló alatt, Madagaszkárra lehetne szállítani a magyar vásznat, bőrt, sót, lisztet - s Madagaszkár küldene cserébe rizst, vaníliát, borsot, gyümölcsöt, még ércet is! Kempelen Farkas átforrósodott szemmel hallgatta a számokat, a neveket. Mindketten rajzoltak, végigjárták az utat Fiumából Madagaszkárig és vissza.

Aztán Kempelen csüggedten mondta:

- Tehetetlenek vagyunk, szegények vagyunk. A gyarmatokon száz évig a franciák és angolok fognak meggazdagodni. Semmire sincs pénzünk, s ami van, azzal sem mi rendelkezünk.

Aztán halkan, nagyon halkan befejezte:

- Mi is gyarmat vagyunk, kedves Móric, nézz körül! Néhány nappal később Kaunitz kancellár azt mondotta Mária Teréziának:

- Mégiscsak bárónná kéne tenni ezt a Kempelent. Annyi jó szolgálatot tett a koronának, hogy már szembetűnő a külföldi követeknek is, miért nem válik ilyen jeles emberből főrend.

- Kempelen minden egyes alkalommal kitért alóla.

- Kinevezzük, felség, s akkor kénytelen lesz elfogadni a rangot, mert bölcsebb annál, hogysem ország-világ előtt visszautasítson ilyesmit.

- Jó lesz ez, Kaunitz? - kérdezte fáradtan az ősz asszony, s nagyot ásított a lila bársonyon ülve.

- Jó lesz, előkészítem az iratot.

A kis asztalon ott volt a forgatható kalendárium, az év, a hónap s a nap számjegyeivel. 1780. november 16. - olvasta szórakozottan Mária Terézia, s intett, hamar hozzanak meleg kendőt, mert fázik.

Két nappal később meghalt.

38.

A temetés másnapján II. József fogadta Kempelent.

- Hagyjuk a formaságokat, Kempelen, én bárkinél jobban tudom, mit köszönhetünk mi önnek. Boldogult édesanyám mindenkinél nagyobbra tartotta önt. Nézze ezt a cédulát. Halála előtt tíz órával írta nekem: „Ragaszkodj Kempelenhez!” Csak ennyit írt fel. Ez nem kihallgatás, ön megértette felfogásomat. Remélem, megért engem ezután is, s támogatni fog. Nagy terveim vannak, szükségem van a hozzáértők támogatására.

- Felség - mondotta Kempelen -, biztosítom felségedet, hogy szolgálni fogom, mint édesanyját szolgáltam, minden szándékában, mely hazámnak nyugalmat, erőbeli gyarapodást és szellemi felvirágzást biztosít.

II. József kissé fölényesen mosolygott.

- Ön mindig pontosan s hiánytalanul fejezi ki magát, nekem ez, bevallom, mindig tetszett. Ám nem biztos, hogy egyetértünk a magyarországi kormányzás dolgaiban. Anyám patriarchális felfogása idegen tőlem, én egységesen s tervszerűen fogom vezetni országaimat.

- Az aligha árthat hazámnak, felség, mert ami jó Bécsnek, jó Budának is. A rendi társadalom elavult, de a nemzeti társadalom nem!

- Föltétlenül, ez különben majd elválik. Anyám és Kaunitz előkészítették az ön bárósságának iratait, most akarom aláírni, ismerem felfogását, de talán tőlem elfogadja ezt a titulust.

Kempelen Farkas úgy érezte magát, mintha forró vízzel fröcskölték volna tele az arcát. Hallgatva nézett farkasszemet a gunyoros fehér arccal, mintha a császár homlokán végigszámolná a pici, rózsaszín szeplőket. Aztán rekedtes hangon csak ennyit mondott:

- Kérem felségedet, ezt az iratot sose írja alá. Köszönöm újból az uralkodói kegy megnyilatkozását. Ha lehet, továbbra is mint magyar köznemes szeretném szolgálni felségedet.

- Bravó, Kempelen, szóval mint öntudatos polgár, mert Magyarországon a köznemes épp annyi, mint Bécsen túl, nyugaton, a polgár.

- Felséged meghatározásához nem fér kétség, biztos, mint a matematika. Csak nagyon kérem, ne feledje, hogy az öntudatos polgároknak öntudatos országuk is van.

II. József önhitten felemelte a jobbját, kezébe vett egy ezüst pecsétnyomót, s mély érdeklődéssel vizsgálni kezdte. Aztán felállt, s katonás léptekkel Kempelenhez lépett.

- Én nem uralkodni, hanem kormányozni akarok, értesse meg a magyarokkal, ez másvalami, mint ami eddig volt az önök királyainak történetében.

A látogatás véget ért.

A császár csengetett, s Kempelen bárósításának fogalmazványát átküldték a levéltárba.

Kint sűrű, fehér, fojtogató köd borult a városra. A Burg kéményeiből lecsapódott a füst, összevegyült a ködd el, a járókelők köhécseltek, szidták az olasz kéményseprő családokat, öthat ropogós-dallamos nevet is összeházasítva különböző német szentekkel.

- Jót akarsz, világosságot gyújtasz, felemeled a népet, rendet kívánsz országaidban, te okos, hideg, kimért, kiismerhetetlen fejedelem. Miért vagy ilyen zárkózott? Tapasztalatod van az országról, melyet bejártál, mint senki elődeid közül. Ismered a valót, de nem tudsz eljutni az

igazsághoz. Magyarország nem Prussia, s te nem vagy egy második porosz király. Nézd ezt az ocsúdó országot! Ennek nemcsak emberséges rend kell, hanem sebeinek meggyógyítása is. Légy orvosa, de ne égesd sebeit tüzes vassal ott is, ahol nincs fekély. Magyarországnak saját nyelve, hagyománya, szép, erős múltja van, s neked ebből kell előhúzni a kormányzás okos fonalát, nem idegen mintákból s rideg előfeltevésekből. Féltsd a magyarokat, s tüstént jó királyuk leszel!

Ilyeneket mondott magában Kempelen Farkas a ködben, a Burg kertjének egyik kőoszlopánál. Az úton a kocsik csak lépésben haladtak, a kocsisok dörmögve káromkodtak a bakon, brummogva, akár a medvék. A várkert szélén egy testes óriásba ütközött, akinek ruháján, haján, szempilláján ott ült a fehér köd, mintha rizsport fújtak volna rá.

- Hó, hohó, Bessenyei!

- Ó, drága konziliáriusom, megfojt ez a köd, purgatóriumban érzem magam. S mi lesz most itt? József nem ért hozzánk, nem érti a magyarokat, egységesen gereblyézi végig az országokat, mint egy parkot. Fú!

- Épp az imént beszéltem vele. Nehéz, hozzáférhetetlen ember. Valamire készül, de nem mondja meg. Valóban, nem ért minket, holott egy gondolaton vagyunk - művelt, új országot kívánunk, de magyar országot. Azt hiszem, József asztala tele van már kész rendelettel, most majd kipróbálja őket. Tanácsra, úgy látszik, nincs szüksége.

- Mária Terézia már hajlott arra, hogy építsen valamit a Habsburgok százados mulasztásai után, vett is, adott is valamit, s meghallgatta az országot. Ismertük észjárását. A magyar nyelv előmenetele majdnem biztosítva volt, de most? Józsefnek van esze, de nincs szíve, drága konziliáriusom. Hazamegyek Erdélybe, mitévő legyek itt?

Tüsszögni kezdtek a ködben, elváltak, hosszan szorongatva egymás kezét. Kempelen másnap Pozsonyba utazott. Otthon munkába temetkezett. Ha megunta gépeit és kartonjait, lement az első emeletre, s eljátszadozott a gyermekeivel. Kikérdezte Teriket, latinul s franciául szólott vele, mint egykor édesapja tette három fiával a Ventur utcai lakásban. A kis Karcsit arra tanította, hogyan kell rajzolni. Aztán hosszasan elbeszélgetett a feleségével. Megint apa és férj lett belőle, semmi más. A házban mindenki örült. Olyan volt ez a pár hónap, mintha állandó ünnep volna: otthon volt a gazda.

Tóni és Gyémántka azonban folyton hozták a híreket, odarakták íróasztalára az újságokat s a leveleket. Ha nem is ment ki az utcára, s nem is találkozott ismerősökkel és barátokkal, Kempelen tudta, mi történik.

Egy nap hallotta, hogy József császár elbocsátotta az udvari alkalmazottak felét, szélnek eresztette a sok léhűtőt s ingyenélőt, aki Mária Terézia hosszú évei alatt menedéket talált Bécsben. Tóni elmondta, hogy nagy takarékosságba kezdett a császár, megvonta a pénzt az udvari lakomák rendezésétől, elmaradnak sorra a fényes fogadások. József még a gyertyákat is megszámolja ezentúl, hányat akarnak meggyújtani a csillárokba. Menesztette a kuktákat s a szakácsok és cukrászok nagy részét. Minek kell az ilyen ember? - kérdezte. Az a hír jött, hogy József roppant egyszerűen táplálkozik, íróasztalán tálaltat magának, s az ebédje elfér egy tálcán.

Erre a hírre Kempelen nevetett egyet, s azt mondta: jól van, igaza van a császárnak, ez ellen nem szólhatunk egy szót se!

Teltek-múltak a napok, s újabb értesüléseket hoztak. A császár levetette fényes ruháját, egyszerű szürke katonaköpenyt hord egész nap. Csupa új s fiatal ember van körülötte, elbocsátotta az olasz énekeseket, muzsikusokat, a francia színészeket, az udvari színházban ezentúl csak németül fognak játszani.

Erre sem mondhatta Kempelen, hogy nincs igaza a császárnak. Bólintott, jól tette, ha így tette.

Alighogy megmelegedett ez a hír, jött az újság a nagy rendelettel: II. József megszánván protestáns híveit, akiket Mária Terézia uralkodása alatt keményen elnyomtak, s alig engedtek lélegzeni, tizenhat pontból álló türelmi rendeletben vallásszabadságot hirdetett minden országában.

Erre azt mondta Kempelen: Hála istennek!

Akkor három hét múlva olvassa Tóni - Kempelen a beszélőgéppel foglalatoskodott éppen -, a császár megtiltotta a cifra női hajviseletet, a rengő bóbitákat, a pozsonyi nyitott vállakat, az arcfestést, a sok s drága szoknyát.

Ezen már nevettek is egy kicsit, s Kempelen azt mondta: No, ez nem éppen az uralkodó dolga, még ha csak kormányozni akar is. A divatot szabok s fodrászok dirigálják, ízlés dolga. De hát ez se baj, élhetünk mind boldogan így is.

Hanem aztán másféle hírek vertek hullámot Kempelen Farkas munkája körül.

A császár kijelentette, hogy nem koronázza meg magát, mert nem akar megesküdni a magyar alkotmányra, kormányozni fog országgyűlés és beleszólás nélkül. Aki akkor Pozsonyban élt, láthatta-hallhatta, hogy a magyar királyi koronát a pozsonyi várból, ahol a mohácsi csata óta tartották, Bécsbe vitette. Április volt, szép napfényes idő, de mikor a koronát vivő hintő kiért a várkapun, nagyot dördült az ég. Ez volt az első mennydörgés ezen a tavaszon, s utána megeredt a fergeteges zápor. Az emberek erre megcsóválták a fejüket, s azt mondták: Nem jó dolog ez, felség!

Még nagyobb rémületet okozott az a rendelet, amely a latin nyelvet eltiltotta minden hivatali helyen és minden írásban, s helyette bevezette a német nyelvet. A rendelet kimondta, hogy három éven belül mindenki köteles megtanulni németül, aki valaminő tisztséget akar viselni Magyarországon, még ha csak falusi kisbíró is.

S az iskolákban tanítsanak ezentúl németül.

Erre azt mondta környezetének Kempelen Farkas, hogy a császár téved.

Azon a tavaszon jött még más rendelet is. A császár Magyarországot kerületekre osztotta fel, megszüntette a vármegyéket, menesztette a főispánokat, s a kerületek megbízható direktorait Bécsbe hívatta s feleskette.

- Hát ebből szép bonyodalom lesz - riadt fel Kempelen, s most már kiment az utcára, felkereste barátait, elment a szabadkőműves-páholyba, tudni akarta, hogyan vélekedik minderről a világ.

Kiábrándulva tért vissza. Aki állást, tisztséget kapott, nem törődött azzal, hogy a császár egyik kézzel ad, a másikkal ugyanannyit elvesz. Adja az állást, elveszi a magyar létet. A szabadkőművesek mind a felvilágosult király szabadelvűségét zengték, megrészegültek a zenétől, s nem látták, hogy bajban van a nemzet. Rettenetes szorultság, hová álljon az ember?

- Nem válhatok ketté, egyetlen test s egyetlen lélek vagyok. Amit a császár mível, csak fél testemnek s fél lelkemnek jó, a másik fele senyved s tönkremegy. A császár téved, egy ország kormányzása nem magánügy, ahogy ő végzi, holott jó elvek alapján akar vezetni. Mégis fontos, mit szólnak ehhez az emberek.

Így beszélt Kempelen egy nap a feleségének, s leejtette két kezét, mintha levágták volna. Nem volt kedve semmihez. Esteledett, a pozsonyi tornyokban megszólaltak a harangok.

- Jó, hogy a harangszót nem kell korlátozni, különben a pozsonyi jámborok lábujjhegyen járnának, nehogy zajt csapjanak. Esküszöm, ha József elrendelné, hogy takarékoskodni kell az emberi szóval, a szófogadó Pozsonyban tüstént áttérnének az emberek a jelbeszédre.

Egyszerre csak nyílott az ajtó, s behüppent a mindig derűs és hangos Gyémántka, ragyogva s széles mozdulatokkal.

- Jó újságot hozok, de nagyon jót, tekintetes uram!

- Látom, hogy csillogsz nevedhez méltóan, no, mit tudsz, halljuk!

- Az Arany Horgonyban jártam, ott most édes görög bor kapható, azt szeretem, hát megkóstolom. Ugyanis az új párizsi könyvekért voltam Gaillard könyvesboltjában, de éppen akkor pakolták ki, mondta Gaillard úr, jöjjek egy jó félóra múlva, nem akartam még visszajönni, bementem a kocsmába. Hát csak odanyomnak a kezembe egy kis nyomtatott papírlapot, amilyen másnak is volt ott már bőven. Vers van rajta, jó vers, tessék elolvasni.

S Kempelen kezébe vette a barna, kéttenyérnyi röplapot, s olvasta:

Iszonyú hatalom - még ez nem volt nálunk,
Hogy korona nélkül lett volna királyunk!
De ez megelégszik, hogy kalap a fején,
Mert háromszázezer zsoldos van kenyerén!
Mért gyermekségedben nem tudtuk felőled,
Hogy kalapos király lészen majd belőled.
Hidd el, hogy véled is másként bántunk volna,
Most kegyetlenséged magyart nem gázolna.

- Kitűnő! - kiáltott fel Tóni.

- Jele annak, hogy a nemzet védekezik, s szembeszáll a németesítéssel. Ettől tartottam, ettől féltettem a császárt, íme, most láthatja: saját reformjának ellenreformját hozta létre. Ez zsákutcába vezet. De mi nem segíthetünk rajta, a császár nem kíváncsi mások véleményére, tökéletesen elegendő neki önmaga. Tehát mi is törődjünk csak a mi munkánkkal.

Leült, s rajzolni kezdte egy tüzes gép keresztmetszetét. Már akkor hetek óta azzal foglalkozott, hogy tűzzel gőzt fejleszt egy kazánban, s gépet hajt vele. Ez a gondolat sem született meg Kempelenben csak úgy véletlenül. Erdélyben látta, mikor a sóbányákat ellenőrizte, hogyan küszködik a magyar bányászat az ércek zúzásával és őrlésével. Ez adta az első gondolatot egy gőzgép számára. Utóbb rájött arra, mi mindenre használható egy ilyen gép, az még talán kocsit is húzhat.

Egy nap a Kempelen ház udvarán - a járókelők az utcáról is láthatták - hatalmas vaslemezeket kalapáltak, tűz égett, nyomták a fújtatót, mint a kovácsműhelyben, izzó vasszögeket vertek ütemes kalapácsütésekkel a vaslemezbe. Készült a kazán. S három hét múlva ott állott a pozsonyi ház udvarán, mint egy őskori, nagy emlős, a vasállat, a gőzgép, az emberi elme szüleménye, melynek fizikai törvények szerint kell működnie s erőt kifejtenie. A pozsonyiaknak földbe gyökerezett a lábuk, mit mível ez a csodálatos ember, ez a nyughatatlan férfi. Ha nem országot igazgat, gépeket készít. Mit akar ez a félelmetes Kempelen Farkas? A gépet négylovas katonai társzekéren elszállították Bécsbe. A Grabenen megnézhették a bécsiek, Kempelen odaállíttatta, nagy csődület vizsgálgatta napestig. Egy délelőtt József császár is

kilovagolt s megnézte, büszke volt mindig az ilyesmire, az alattvalók rendkívüli teljesítményeire.

- Működik is? - kérdezte a császár, mintha csak tegnap beszélgetett volna Kempelennel.

- Még nem, de nemsokára fog! - felelte Kempelen.

Aznap este egy nyurga, vizslaszemű komornyik, fiatal bécsi fiú, hozta a vacsorát a császárnak. Csakugyan egy ezüsttálcán főtt parajt, lágy tojást, zsemlét s pohárka tokajit, semmi mást. II. József szokása szerint vallatta a fiút, mit tud, mi újság a városban.

- Kempelen úr befűtött a gőzgépébe, felség - pergett a szolga nyelve -, s a gőzgép iszonyú durranással felrobbant, szétment. Azt mondják, csoda, hogy Kempelen tanácsos úr, aki a közelben tartózkodott, életben maradt. De hát a bécsiek hozzátették, hogy az ördögök a bajban is segítik a cimboráikat. Megmenekült.

Abban a pillanatban kopogtak, az ajtónálló egy levelet rakott a császár asztalára. II. József tüstént felbontotta.

> *Felség!*
>
> *Ma délután kipróbáltam a gőzgépet, de felrobbant. Minthogy a hírt nem akarom rábízni gúnyolódóimra, s még kevésbé szemforgató sajnálkozóimra, magam jelentem ezt Felségednek. Azonnal összeszedtem a kazán darabjait, tüzetesen megnéztem mindent, s rájöttem, hogy a kazán méretei túlzottak voltak, s valamiben másféle konstrukció kell. Számításaimban nem volt hiba, a következő gőzgépnek működnie kell.*
>
> *Felséged alázatos szolgája*
>
> *Kempelen Farkas*

- No lám, nincs baj, s ne is legyen, mert Kempelenre máris szükségem lesz.

Csöngetett, hívatta az írnokot, s levelet diktált Pozsonyba, Kempelennek. Megírta neki, hogy az orosz trónörökös útban van Bécs felé, s már közölte, hogy nagyon szeretné látni a sakkozó gépembert, hozza le Bécsbe, s mutassa be, biztos nagy sikere lesz, s kiköszörüli a grabeni balsikert.

Kempelen erre dühbe gurult, s azonnal közölte, hogy a gépember elromlott, képtelen a produkcióra, engedelmet kér, de nem jelenhetik meg vele Bécsben. Erre gyorsfutár hozta Kempelennek a császár személyes üzenetét, hozza a gépembert ahogy van, gondolkodás nélkül.

Nem volt mit tenni, Kempelen s két famulusa lerázta a port a basáról, új, ragyogó, aranyzöld kaftánt húztak rá, a gépet megolajozták, kipróbálták, hajnalig dolgoztak. Akkor lefeküdtek, pihentek egyet, s reggel a város társzekerén elzörögtek Bécs felé.

Mondanom sem kell, hogy az orosz trónörökös és felesége s egész kíséretük odavolt a csodálkozástól. Maga József császár is úgy találta, hogy a gépember még ragyogóbban sakkozik, mint a bemutatókor. Büszkélkedett Kempelennel. Mikor a sakkozás után frissítőket hordtak körül, Pál nagyherceg lelkesen kijelentette:

- Nézze, Kempelen, önnek ezzel a gépemberrel be kellene járnia Európát.

A gondolat megtetszett Józsefnek. Helyeselte. Rögtön ezt mondta:

- Kempelen meg is teszi. Nincs dolog a világon, amit a legrövidebb idő alatt meg ne oldana.

Az orosz trónörökös félkörében valamely hercegnő éppen drámákról beszélt. Pál nagyherceg elkapta a szót, s amúgy foghegyről odavetette:

- Írjon egy drámát, kedves Kempelen!

Kempelen Farkast bántotta ez a kötekedő magatartás. Megint úgy érezte, hogy játékszernek használják ezek a parádés nagy kamaszok, mert hisz mulattatásukra meghívta a császár. A kudarcára számítanak? Tévedni fognak. Tehát:

- Drámát, fenség, szívesen.

- Írt már drámát?

- Nem írtam, de írhatok.

- Ha már elunta magát a gépek közt, a drámaírás valóságos felüdülés - szólt csipkelődve Born Ignác, József császár híres kegyence, a bécsi szabadkőművesek vezére, magyar származású, erdélyi ember.

- A drámát azonnal előadatom itt Bécsben, a Várszínházban, legjobb színészeimmel. Nos, mikor kapjuk meg a darabot, Kempelen?

- Két hét múlva, felség!

Mindenki ámulva nézett Kempelenre.

- S klasszikus drámát fog írni? - kérdezte a hercegnő, aki a francia drámákról beszélt az imént.

- Föltétlenül klasszikusat.

- Ott leszünk a bemutatón!

S Kempelen Farkas két hét múlva nevetve átadta a császárnak „Perszeusz és Andromédа" című drámáját. József továbbította a Várszínház igazgatójának. Az egy nap múlva értesítette a császárt, hogy a darab kitűnő. A Várszínház karmestere három nap alatt kísérőzenét komponált hozzá.

S négy héttel azután, hogy félig-meddig kötekedve felszólították Kempelent a dráma megírására, a Várszínház színpadán felgördült a függöny.

A császár és Bécs előkelőinek jelenlétében előadták Kempelen Farkas darabját, egy klasszikus drámát a görög mondavilágból.

A színen görögök beszélnek, de a mondanivaló a lángoló hazaszeretet vallomása. Andromédát a papok sziklához láncolják a tengerparton, hogy vállalja az áldozatos halált. Andromédа vállalja, s hősiesen farkasszemet néz végzetével. De megjön Perszeusz, a hős, akit elbűvöl Andromédа szépsége és lelki nagysága. Perszeusz megöli a szörnyeteget, s megkapja Andromédа kezét, vele pedig koronáját és országát is.

Zúgó taps fogadta a darabot, de Kempelen, bármenynyire is követelték, nem jelent meg a színpadon.

Ez az előadás egy igaz barátság kezdetét jelentette Kempelen életében. Born Ignác ugyanis az előadás után odament Kempelenhez, s átölelte.

- Te győztél! Tudd meg, hogy régóta nagyra becsüllek és szeretlek! - s megszorította a kezét.

- Én is téged, távolból néztem építő, jó munkádat. Adjon isten erőt s egészséget, hogy ne végezzünk félmunkát!

- Legyetek mind ma este a vendégeim, családod s munkatársaid is, ezek az érdekes emberek!

A meghívásról a császár is tudott, mert Born lakására küldte ajándékát Kempelennek: egy babérkoszorút s egy kis levélkét. Abban csak ennyi állott: „Remélem, ezt elfogadja a mai nap emlékéül, József.”

- Te Farkas, te valóban varázsló vagy - mondotta Kempelennek pohárköszöntőjében Born Ignác -, matematikus és fizikus, aki író és festő is egy személyben, s azonkívül státusférfiú. Ilyet nem hallott a világ. Elárulhatom neked, a császár európai körútra küld a sakkozó törökkel. Tudom, hogy te ezt nevetségesnek tartod, de ragadd meg az alkalmat, s nézz körül a világban, ilyesmi mindig jó a magunkfajta embernek.

- Igazad van, elfogadom az ajánlatot. Már gondolkodtam róla. Szeretném befejezni élet-művemet, a hangfiziológiai tanulmányokat s a vele kapcsolatos beszélőgépet. Találkozni szeretnék szakemberekkel, mechanikusokkal is, mert éget a szégyen, hogy felrobbant a gőzgépem. Én egy jó gőzgépet akarok összeállítani. Szeretném látni az angolok találmányát, már hallottam róla. Tehát megyek. S most legyünk vígan, bort a pohárba!

39.

A pozsonyi Magyar Hírmondó 1782 tavaszán hírül adta: „Tekintetes Kempelen Farkas Magyar Udvari Kamarabeli Tanácsos Úr, két nevezetes találmányával, melynek híre egész Európában elterjedt, Ő Felsége kegyelmes engedelme mellett külső országokra, nevezetesen Franczia és Anglia országok székesfővárosaiba megindult."

Born Ignác tudta, kétévi szabadságot kapott barátja József császártól. Feleségével, gyermekeivel s két segédjével együtt járja Európát. Born leste a magyar lap híreit. „Angliának tudósai s nagyjai nemcsak helybenhagyják, hanem csudálják is találmányait. Tudom, hogy egy olyan filozófus Úrnak, mint Kempelen Úr, jobban tetszik az, ha egy Anglia becsüli és csudálja, mintha a többi világ végig magasztalná" - írja néhány hónappal később a Magyar Hírmondó.

Odahaza is van újdonság. Born összefoglaló levélben értesítette barátját: a császár elrendelte Magyarországon a népszámlálást. Meg kell számozni minden házat az országban.

A bécsi Burg is számot kapott már.

De a vármegyéknek ez nem tetszik, ellenállnak.

„Neked igazad volt - írta Born Kempelennek -, kitűnő császárunk nem tudja a haladó gondolatot összekötni a nemzeti érzések megbecsülésével. Ez tragikus hasadáshoz vezet a magyarságban, mert sokan azt fogják hinni, hogy a nemzeti hagyományokhoz s a nyelvhez ragaszkodni azonos a visszatartással s a sötétséggel. A nemzeti érzés megfér a haladó felvilágosultsággal! Föl van bolydulva az ország. Már kicsinyes dolgokról disputálnak, mintha országos gondot űznének el vele.

A császár három hüvelyk magas számot rendelt el minden házra a kapu fölé, nincs kivétel, nemes vagy jobbágy hajlékáról van szó, a három hüvelyk a fontos, akié kisebb, leveszik, s újra köteles a méretnek megfelelőt rápingálni. Éljen az Egyenlőség!"

Born is kapott levelet Kempelentől. A körút harmadik szakasza: Németország. Lipcséről ezt írta Kempelen Farkas:

Kedves Barátom!

Ragaszkodással gondolok Rád, mint testvér a testvérre, pajtás a szívbéli pajtásra. Szeretném, ha méltónak bizonyulnék a Te barátságodra. Én most családommal Lipcsében vagyok.

Számomra ez a körutazás nem mutogatás volt, hanem tanulmányút. Londonból elmentem Birminghambe, ahol megismerkedtem Watt-tal. Míg a nép sakkozó törökömet bámulta, én Watt gőzgépének törvényeit vetettem egybe a saját találmányommal. Watt elmondta nekem, hogy kilépett a glasgow-i egyetem szolgálatából, mikor látta, mennyi időre és erőfeszítésre van szüksége a találmányához. Ezen kissé eltűnődtem. Eszembe jutott, mi mindent produkálhattam volna én, ha csak tudományos kutatásaimmal foglalkozom. Barátom, kiszámíthatatlan a gőzgép következménye. Watt kettősen ható új gőzgépének olyan motorja van, mely szén és víz elfogyasztásával hajtóerejét önmaga termeli, akárcsak az én gépem. De Wattnál a gőz fölváltva nyomul be, hol a dugattyú fölé, hol pedig alája. A dugattyú mindkét irányú mozgásából egyaránt munkát végezhet a gép. A

dugattyú kettős mozgását pedig Wattnak sikerült átalakítania forgó mozgássá. Én azonban ennél ötletesebbet gondoltam ki. Majd meglátod. Mindenesetre egy új korszak előtt állunk, barátom. Hiába félnek a gépektől még itt is, hogy elveszi a munkások kenyerét. Új kenyeret adnak mindenkinek a gépek, mert őrlőmű, lisztmalom, vashámor és rézhámor, pöröly és zúzómű, fűrész és forgácsmalom, szövőszék s hasonlók meghajtására is alkalmas lesz.

Ott, ahol magas vízesések vannak, a gép gőz helyett vízzel is hajtható. Hazajövet ezt tüstént kipróbálom. Egyszerre akkora mennyiségű árut lehet a géppel előállítani, amire ma csak ezer emberi kéz képes. Ehhez csak egy ember kell mindössze, aki figyeli a gépet. A gépekkel óriási termelés veszi kezdetét, azt már itt Nyugaton látni s érezni lehet. Hazajövet két gépre kérek szabadalmat a császártól.

Még megírom Neked, hogy feleségem fuldoklik a kacagástól, mert Tóni s a másik segédem olyan tréfákat míveltek ma a lipcsei közönséggel a sakkozó török bemutatásán, mint soha. Képzeld el, a lóugrás után kikopogott beszélgetésnél ilyen válaszokat kaptak az én basámtól a kíváncsi lipcseiek:

- Basa, mit szólsz a lipcsei nőkhöz? - hangzott a közönség kérdése.

- Gyönyörűek - mondta az én gépemberem.

- Hogyan irányítják a gépet?

- Hát nem látod? - volt a válasz.

- Mit csinál II. József császár?

- Világosságot a sötétségben.

- Basa, mit szólsz a közönséghez?

- Elhajoló emberek.

Az egész város a gépemberről beszél, de engem még senki sem látott, nem vagyok vásári figura. Hisz Windisch könyve megjelent angolul és franciául is, elégedjenek meg azzal.

Térjünk vissza a komoly dolgokra. Londonban találkoztam a nemes amerikai hazafival, Franklin Benjáminnal. Elragadó ember. A beszélőgép érdekelte, részletesen elmagyaráztam neki gépem egész szerkezetét s alapgondolatát.

- Nagyszerű! - kiáltott fel az öreg.

Párizsban meglátogattam a francia királynét, Mária Teréziának lányát, a bájos Tónikát. Nem örvend valami népszerűségnek a franciák körében, a párizsiak „osztrák tyúknak" hívják. Férje, a király, elhízott, borjúszemű, félénk ember. A francia királyság recseg-ropog, a felszínen egyre több a repedés, s a mélyben? A polgárság fel fogja váltani az arisztokráciát, de lehet, hogy ez a váltás nem törvénnyel, hanem vérrel történik majd. Beszéltem a francia fizikusokkal, jártam az egyetemen, találkoztam az enciklopédisták főbbjeivel. Kiváló tudósok s szenvedélyes demokraták, a legjobb fejek Európában. Más levegő van ott, barátom, mint Bécsben! Áll a tétel: itt országos zendülés lesz. Ez ránk nézve is fontos. A francia dolgok lökést adhatnak Magyarország gyorsabb fejlődésének. Az igazság terjed, a babona kis oltárai összedőlnek.

Ezzel zárom levelem, szerető pajtást szívvel üdvözöl

Kempelen Farkas

Ui. Gebelin pap, a siketnémák oktatója Párizsban csodálattal szólt gépemről, melyet Paradis Máriának készítettem. K. F.

Nekipirult arccal olvasta végig a levelet Born Ignác, összehajtotta s kinyitotta, újból végigolvasta. Aztán félrehúzott egy nagy, aranykeretes olajképet a falon, megnyomott egy gombot, a fal megnyílt, s a rejtekhely befogadta Kempelen levelét. Annak tartalmáról még aznap este értesültek a bécsi szabadkőművesek.

40.

- Újra itthon! - kiáltott fel Kempelen Farkas, mikor ledőlt egy karosszékbe, s szétnézett a lakásában. A nyitott ablakon át beáradt a Duna utca ismerős zaja, lódobogás s kocsizörgés, gyerekek visítása s a járókelők cserfelése. Jó volt ez a nagy európai színjáték, amiben két éven át része volt. Most milyen csöndes, egyszerű, vidéki, kicsiny s alacsony minden, ami itt van. Ez a csönd, ez a béke, holott éppen zaj van, egész kocsisor zörög a Duna utcában. De csönd ez London vagy Párizs forgatagához képest! Felesége kalapot próbál a tükör előtt, Terike, ez a nagyleány, párizsi sárga ruháját tartja kezében, s illegeti-billegeti magát, mint egy táncosnő. A kis Károly önérzetesen forgatja a kulcsot egy kék ládikóban, amely tüstént megszólal, s muzsika árad belőle. Az előszobából, a nyitott ajtón át Tóni és Gyémántka motozása hallatszik be, nyitogatják a nagy koffereket.

- Te édes-édes uram, köszönjük neked ezt a nagy kirándulást, s most már olyan hangtalan leszek, csak dolgozz kényelmesen, tetszésed szerint.

Anna Mária asszony átölelte urát, s a két gyermek megfogta apja kezét.

Mire meguzsonnáztak, Tóni két pecsétes levelet nyújtott át Kempelennek. Az asszony ránézett a levelekre, s a szeme megtelt könnyel. Sejtette, mifélék ezek. Ennek a szerencsétlen embernek nincs nyugta. Még csak ki se húzza magát az egyik határból, már előáll a kérés-parancs, üljön be a másikba.

Az első valóban a császár levele volt. Kérve kéri, azonnal induljon Budára s onnan Erdélybe. Olyan értesülései vannak, hogy a parasztság ott fellázadt. Hallatlan, most, amikor emberséges intézkedéseivel épp a jobbágy-parasztság helyzetén javított, mint senki elődei közül.

A második levelet gróf Ráday írta Budáról. Magyar teátrumot lehetne felállítani Budán, írta, ha Kempelen meggyőzné a császárt, hogy a várbeli volt karmelita kolostort, minthogy a rendet József császár úgyis megszüntette, adja át a budai közönségnek. A többi a budaiak dolga.

Erre Kempelen leült a beszélőgéphez, s végigzongorázott a billentyűkön. Aztán nyugodtan szólt:

- Csomagoljatok!

Hajnalban a Duna utcán egy négylovas fekete batár futott végig. Látták száguldani Buda felé s az Alföldön keresztül, át a Királyhágón s Kolozsvár főterén. Három hét múlva ugyanez a fekete batár a fekete ménekkel vágtatott vissza Budára s onnan Pozsonyba.

- Miféle titokzatos uraság járja az országot? - kérdezték itt is, ott is, amerre a porfelhőben föltűnt a fekete fogat, s röpült a magyar világon keresztül.

- A császár van benne álruhában, s nagy békességre inti a népet! - mondták, akik okosnak számítottak faluban s városban egyaránt.

Kempelen Farkas úgy jött vissza Erdélyből, mint egy tűzoltó az égő házból. Érezni lehetett szaván a füst és tűz szagát. Mosoly nélkül ment fel a császárhoz, hogy elmondja, mit tapasztalt Erdélyben.

- Mit hoz, Midas király? - kérdé a császár.

- Semmi aranyat, csak baljós híreket, felség! - válaszol Kempelen.

- Őszintén mondjon el mindent! Nagyon haragusznak rám a magyar urak?

- Nagyon, felség! - s Kempelen szava komoly volt s határozott. - Azt mondják, felséged a köznépnek sokat engedett, lenyomta a főrendeket.

- Akkor miért lázadozik a paraszt?

- Mert látja, hogy felséged osztrák tisztjei és hivatalnokai elveszik az anyanyelvét, s besorozzák katonának, és behajtják a tavalyinál nagyobb adót. Ezt a paraszt nem bírja el, nekimegy a katonának is. A parasztság helyzete így elviselhetetlen.

József császár ajkába harapott, s jó ideig nem szólt semmit.

Aztán halkan kérdezte:

- Mit tanácsol, Kempelen?

- Felség, az elnyomott parasztság hasonló a tűzhányóhoz, elcsitul, de nem szűnik meg. Erdélyből visszamenet felkerestem az Alföldön, Szarvas községben, az evangélikus papot. Nálunk, Pozsony megyében még ez a szólás járja:

Paraszt olyan, mint a marha,
Csak éppen, hogy nincsen szarva.

Ez a kis emberke ott Szarvason pedig iskolában tanítja a parasztokat, hogyan kell helyesen mívelni a földet. Akácot ültet, lóherét vet el, de elsősorban a gabonatermő alföldi talaj termőerejét szeretné emelni. Felség, a híres magyar föld termőereje kimerült. Itt Bécsben azt hiszik a császári miniszterek és tanácsadók, hogy az Alföld egy kimeríthetetlen termékenységű föld, ahol önmagától pótlódik minden. Tessedik világosan megmagyarázta nekem, hogy háromszáz év óta erről a földről mérhetetlen mennyiségű gabonát s élő állatot vittek ki felséged elődeinek rendelkezésére Bécsbe. Ugyanakkor a török megszállás idején a délalföldi és dél-dunántúli területekről hurcoltak el mindent Sztambul felé.

- Gabonáért, állatért a bécsi tőzsérek pénzt adtak a magyaroknak! - vágott bele a sápadtan, komoran hallgató császár.

- Igaz, Bécs fizetett, a török nem fizetett, de a kettő közt alig volt különbség. Mit csinált a pénzzel a magyar földesúr? Elvitte Bécsbe, s ott elköltötte. Ami a paraszt kezében maradt, azt elvitte az adó s az országot kiszipolyozó katonaság. Az ország semmi hasznát nem vette annak, hogy a tőzsérek fizettek. Ebből a pénzből nem törtek fel egyetlen nadrágszíj gyepföldet, mert hiányzott hozzá az állat. Ez rablógazdálkodás volt, felség! S a helyzet tulajdonképpen ma is ugyanaz. Itt sürgősen segíteni kell, különben Magyarország nem gabonaraktára, hanem pusztája lesz a Habsburg-birodalomnak.

- Hogyan hívják azt a szarvasi papot?

- Tessediknek, Tessedik Sámuelnek.

- Támogatni kell a munkáját, lehetővé teszem, hogy országossá váljék a gondolata.

- S Erdély? Erdély, felség, egyetlen tűzfészek. Felséged tábornokai jó hóhérok, de rossz kormányzók. Hibát hibára halmoznak most, gyűlöltté teszik felséged nevét a nép körében, amely nép szereti felségedet mint atyját, s várakozva tekint József nevének hallatára az égre. A parasztot egyszerre kell megszabadítani rossz uraitól, kizsákmányoló katonáitól, s hagyni, hogy anyanyelve és szokásai szerint kialakuljon nemzeti műveltsége ott, ahol él. Nincs értelme a német nyelv erőszakolásának, felség. Ezt a vármegyei urak kihasználják felséged ellen, a papok mellettük állnak, s kiprédikálják, hogy felséged elnyomja a népet, így felpiszkálják az

ellen, ami tartós jó: az emberség, a műveltség ellen! Felség, ez világos helyzet. Ne bántsa a magyar nyelvet!

- A magyar nyelv gyönge ahhoz, hogy országos nyelvvé tegyük, kihalóban levő nyelv az, kedves Kempelen, de az alsó iskolákban maradhat.

- Felség, egy nyelv sem származott úgy, hogy tökéletes erővel s klasszikus irodalommal jött elő. Ezt csak a fejlődés tette lehetővé. Ha a hegyet meg nem nyitom, soha nem jön elő az arany. A magyar nyelv irodalma rohanvást fejlődik, iskolát és sajtót kell számára biztosítani minden fokon, s akkor felséged aggodalma hamar eloszlik. Higgye el, felséged, még enélkül sem halódó nyelv az. Van egy roppant tartaléka, a parasztság. Akkor fog a magyar nyelv kihalni, ha az utolsó magyar parasztasszony megszűnik gyermekének magyar dalt énekelni.

József mereven nézett a beszélőre.

- Nekem most adóra s újoncokra van szükségem, mit tanácsol, Kempelen?

- Adót, újoncot csak az országgyűléstől kérhet a magyar király.

- Tehát össze kell hívni az országgyűlést?

- Bizony, felség!

- S akkor megszavazzák az urak?

- A királynak, aki esküt tett az alkotmányra, mindig megszavazzák.

- De én nem esküdtem, engem nem koronáztak meg.

- Azt hiszem, felség, ezt bármely pillanatban megteheti. Van egy magyar közmondás: jobb későn, mint soha.

- Hát ezt mégsem!

S ajkába harapott, fehéren, mint a fal.

Kempelen meghajtotta magát, s távozott.

- A szerszám heverve rozsdásodik - mondta odahaza Kempelen, s elővette beszélőgépét. S dolgozatát az emberi beszédről, a temérdek apró kartont, amikre éveken át feljegyezte megfigyeléseit.

Egy hét múlva az egész ország új rendeletekről értesült.

József császár a jobbágyság helyett megtiltotta a jobbágy szó használatát, de biztosította mindenki számára a szabad költözködést, az iskolákat, s a jogot ahhoz, hogy bármely iparosi vagy értelmiségi pályát választhassa, akinek megvan a képesítése. Ami föld a parasztok kezében van, szólt egy másik rendelet, nem sajátítható ki.

„Megint egy félmegoldás! - mondta Kempelen. - A császár fél már attól, hogy gyökeres intézkedést tegyen. De ez is valami.”

Aznap Kempelen megkezdte a budai karmelita kolostor átépítésének tervezetét. Mikor megvolt a tervvel s a költségvetéssel, felkereste a császárt. József részletesen s gondosan átvizsgálta a tervet. A kolostor, mint Niczky jelenti, most raktár, régi iratok feküsznek ott halomban. Kempelen építészeti rajzai a földszinti szobákból s a refektóriumból társas-helyiségeket javasoltak, a templomból pedig színházat. Józsefet módfelett érdekelte a színházi terv.

- Az első és második emeleten harminchárom páholy lesz - magyarázta Kempelen -, a harmadik emeleten karzatot formáltam. A földszinti ülőhelyekkel, a páholyokkal, az állóhelyekkel együtt összesen ezer férőhely lesz a színházban.

- A budai Várszínházban! - derült fel a császár. - Helyes!

S aláírta a javaslatot.

Ráday ujjongott, mikor Kempelen felkereste, s a jóváhagyott terveket odarakta eléje. A várban megkezdődött egy építkezés, amelyet Kempelen irányított minden részletében, még az asztalosmunkákat is az ő tervei szerint kellett végrehajtani. Ott lakott akkor hétszámra Budán.

S két év múlva, egy októberi napon, Kempelen színházában elhangzott a magyar főváros első színházi előadása. Kelemen László színházi direktor kilépett a színpad fényhídja elé, s megilletődve szavalta a prológust:

Ma lép fel e kis társaság
e díszes nézősereg elé...

Pest és Buda német urai úgy érezték, hogy a karmeliták hajdani kolostorából valami tűzfolyam ömlik, elárasztja a két várost, s meggyújtja mind a szíveket.

Valami tűzfolyam: az élő magyar szó.

41.

Most aztán önmagának is feltalált valamit Kempelen Farkas. Hogy tudományos munkáját befejezhesse, elhíresztelte magáról, hogy beteg, erdélyi útján meghűlt, epekőbántalmai vannak, nyomja az ágyat. Tóni és Gyémántka szaporán szétvitték a hírt Pozsonyban, egy levél értesítette a Kamarát, egy másik pedig az udvari kancelláriát Bécsben.

II. József épp akkor írta alá azt a rendeletet, amellyel megszüntette a kegydíjakat - kivéve a nincstelen, egyedülálló öregekét -, s így Kempelen bánsági kegydíját is. De kárpótolta azzal, hogy a pozsonyi Klarissza-apácák egykori nagymagyari birtokát örökös bérletbe átengedte neki. S egyúttal kinevezte az épp akkor egyesített magyar és erdélyi udvari kancellária tanácsosává Bécsbe. A kinevezés és az adományozás hírét Kempelen János, a tábornok hozta hírül öccsének.

- Józsefnek néha eszébe jut a helyes lépés is! - nevetett János. - Azt már rég megtehette volna, hogy földhöz juttat.

- Hja, el van terjedve rólam, hogy én gazdag ember vagyok, mert a találmányaimmal aranyat keresek. Ha tudnák, hogy a találmányok csak elnyelik az aranyat, s nem köpik vissza.

- Hát most aztán végérvényesen megszabadulsz a pozsonyi Kamarától, Farkas.

- Nézd, János, én már úgy megszoktam a hivatalomat, szeretem ott az embereket, akik az évek során kicserélődtek. Becsületes, jó pénzügyi tisztviselők nőttek fel mellettem. Most megint új emberekkel kell összeismerkednem Bécsben.

- Az állam első hivatalában, Farkas, ne feledd el.

- Jó, te tudod, hogy nekem az ilyesmi mindegy. Hanem a földnek örülök, megpróbálok ott gazdálkodni.

- Te földet kaptál, én házat szeretnék magamnak. Beadtam a kérvényt, nyugdíjaztatom magam, egy száraz, egészséges, jól megépített házat keresek, ahol öreg napjaimra jól erezném magam, s fogadhatnám barátaimat. Egyszer azt mondtad, hogy nekünk Budán kéne laknunk, szerezz nekem egy házat Budán. Elmegyek budai polgárnak! - nevetett a hatalmas, harsogó férfi.

- A Bécsi-kapu mögött, a bástyasoron van egy ház, azt kissé át kéne alakítani, azt hiszem, könnyen megveheted. Budán ma minden ház eladó, olyan pénzszűke van. Ha azt megkapod, megszerezheted magadnak Európa legszebb látképét, a Dunát a budai dombokkal s Pestet a roppant éggel. Nézd! - s menten rajzolni kezdte egy árkus papirosra a házat s a környéket. - Te, János, nagy lábon szeretsz élni, az neked pompásan megfelel. Budán olyan társadalmi élet van most, páholy, társaság, színház, a kertek. Neked is hozzá kell járulnod a főváros társadalmi felemeléséhez. Egy tábornok s egy Kempelen Budán jelent valamit, ha különben is felvilágosult ember, s szépíteni akarja a várost.

- Farkas, ha én elmegyek Pozsonyból, itt marad az én kis gombai birtokom. Nekem nincs gyermekem, te megkaptad most Nagymagyart, legyen tiétek Gomba is. Meglásd, azzal a gombai földdel lehet valamit kezdem.

- Köszönöm, testvér, szívesen elfogadom Gombát. Gyerekkorom óta szeretem azt a vidéket. Ott van egy sír, mely mindkettőnknek kedves emlék: Erzsi sírja. Virágot ültetünk arra. S a kis Erzsit és férjét odaveszem a gombai házba mindenesnek - szólt Farkas elgondolkodva.

- Én meg nyaranként kiszaladok Budáról hozzátok, s megiszunk egy pohár bort, megfürdünk a Dunában, mi?

Így is történt. Kempelen János megvette a budai házat, s oda vonult nyugdíjba. Híres vendéglátó úr volt, finom ízléssel berendezett szobáiban találkoztak a századvég budai hírességei, ahogy azt Farkas megjósolta. A pozsonyi testvér pedig tanyát ütött a csallóközi Gombán, amely ott van a nagy sziget Pozsonyhoz eső északi felén, egy macska-ugrásnyira Somorjától. A kis kúriát átépítette, megnagyobbította, bájos nyári lakot varázsolt ott elő, tornáccal, ragyogó fehérre festve, mint a parasztok házai. A ház mögötti kertben gyümölcsöst telepített, istállót s baromfiudvart. Odavette mindenes gazdának Bodó Andrást, a kis Erzsi férjét, s épített annak ugyancsak kőből s téglából a kertben egy házikót. A Kempelen házat Gombán már messziről láthatta az ember, három nyárfa állott előtte. Ilyen fa nem volt több akkor arrafelé sehol a kerek ég alatt.

A gombai kert nemsokára fontos forrása lett Kempelen Farkasnak. Ami ott gyümölcsben, zöldségben, borban megtermett, az a pozsonyi házba került, s ősztől nyárig táplálta a családot. A nagymagyari birtokon búzát termesztett, s abból csak annyit tartott meg, ami saját szükséglete kellett, a többit eladta. Kiderült csakhamar, hogy az ezermester ahhoz is ért, hogyan kell gyümölcsfát ojtani, kertet ápolni, gabonát aratni.

„Gyere ide, Gombára, sehol nem beszélgethetünk olyan őszintén, mint itt” - írta Kempelen Born Ignácnak, a második gombai nyár elején. Born volt a gombai kis kúria első vendége. Másnap megérkezett Budáról János is. A három férfi úgy érezte magát, mint egy indiánus csapat az őserdőben. Born nagy újságot mondott el a két Kempelennek: új ércolvasztó módszerét. Selmecbányai ezüstöt olvasztott, húsz óra alatt akkora ércmennyiséget, amelynek olvasztása általában öt hétig tart. Maga a császár is megnézte a próbaolvasztást.

- Barátaim, ez nagy fordulatot jelent a magyar ércbányászat történetében. Olyan ipart teremtünk itt, hogy behozzuk a nyugati ipar színvonalát.

1787 nyara volt. Az ég heteken át tiszta, felhőtlen. A csallóközi föld magába szívta a forróságot, s bő termést adott érte.

Visszatérve Pozsonyba, Kempelen hetekig nem mozdult ki a házából. Bécsbe nem kellett mennie, hisz „beteg” volt dolgozhatott a gőzgépen s a beszélőgépen. A gőzgép összeállításában egy híres pozsonyi lakatos volt a segítségére, Tóni és Gyémántka mellett. A ház udvarán, náddal fedett jókora sátor alatt kalapáltak, ott készült az új gőzmasina délelőttönként. Délután előbb pihentek egyet, aztán a beszélőgép került sorra. Este Kempelen olvasgatott, s kiegészítette hangtani jegyzeteit. Szeptember végén nekilátott, s megírta a tanulmány első s második fejezetét.

Október végén gyász borult Kempelen házára. Meghalt Gyémántka. Az utcán megbotlott, elesett. Két férfi odasietett, felemelték, már halott volt, szívszélhűdés érte.

- Amilyen váratlanul szegődött hozzám ez a fiú, olyan váratlanul hagyott el szegény! - mondotta Kempelen, s hangtalanul ráborult a készülő gőzgép mellett egy nádkötegre fektetett halottra.

A pozsonyi temető sírkövére ezt a feliratot vésette Kempelen Farkas:

Itt nyugszik
egy hűséges, igaz ember

- Neve nem volt, de ami gyémánt volt, gyémánt marad - mondotta, amikor felesége és leánya teleültették a friss sírt árvácskával.

Tónit annyira megrendítette legjobb barátjának hirtelen távozása, hogy napokig búskomor volt, alig nyúlt az ételhez.

A munka az udvaron s fönt a műhelyben megakadt.

De a halál árnyéka egy napon eltűnt, mint a köd, mikor ráhull a napsugár. Dolgozzatok tovább!

Mikor az új kazán elkészült, jött a fagy. Abbahagyták a munkát az udvaron. Attól fogva tavaszig a beszélőgép volt soron. Tavasztól megint a gőzgép.

1788 nyarán, egy június végi napon végre elkészült a gőzgép. Kempelen ott az udvaron kipróbálta pozsonyi barátai előtt. Győzött. A próba sikerült. Sőt Kempelen két gőzgépet mutatott be, az egyiket Watt gőzgépének mintájára készítette, de egyszerűbben és tökéletesebb formában, a másik ellenben teljes egészében saját találmánya volt. Ez az utóbbi gép rézkazánból állott, s a rajta keresztben fekvő hengerből. A henger két végén nyílások voltak, azokon keresztül a forrásban levő víz gőze oly erővel tört ki, hogy a hengert a visszaható erő átfordította. Így jött működésbe a gép.

A Duna utcában, a ház körül csak úgy hemzsegett a kandi nép. Mindenki látni akarta az újfajta csodát, a gőzzel mozgó masinát, amivel roppant erőt lehet kifejteni. Hüledezve, csodálkozva nézték, s hallgatták, hogy pöfög az udvar közepén a gép.

Pár napra rá II. József levelet kapott Kempelentől. A feltaláló kérte a császártól, hogy két gőzgépe számára adja meg a szabadalmat. Találmányait, amelyek kereken 25000 forintjába kerültek (főleg a sok kísérlet), szeretné mind Magyarországon, mind Ausztriában a közhasználatnak átadni.

Erre a császár az Udvari Kamara két legjobb gépszakértőjét küldte Pozsonyba, akik augusztus 23-án, Kempelen házának udvarán, működésbe hozták a két gőzgépet, s írásban jelentették megbízójuknak, hogy Kempelen Farkas két gépe valóban nagyszerű konstrukció, messze felülmúlja az angol Watt gépeit, mert mindkettő sokkal egyszerűbb, elmésebb, s nagyobb erőt fejt ki.

Amíg megjött a császár engedélye, Kempelen újból kipróbálta a gépét, s megelégedve látta, hogy számításai helyesek voltak.

1788 december végén a királyi helytartótanács is kihirdette a szabadalmi levelet, s díjmentesen engedélyezték a gépeket.

Első országos sikerét Kempelen e találmánya öt év múlva érte el, a Bács megyei Ferenc-csatorna építésénél.

42.

Napsütötte téli délelőtt volt, január 23-a, vasárnap.

Kempelen Farkas születésnapja. Felesége s leánya elhatározták, hogy ezt megünneplik, ezúttal nem szűk családi körben, ahogy mindig szokták, hanem meghívják az apa barátait is.

Az első emeleti nagy szobában görcsös hasábok égtek a kandallóban, kellemes meleg áradt szét a szobában. Terike, halántékán lengő hármas hajcsigával, mindig csodálkozóan néző, nagy szemével tett-vett a lakásban, segített anyjának. Egy antik váza már harmadszor cserélt helyet.

Born Ignác és Windisch Károly egyszerre érkeztek a városbíró piros bársonnyal borított, sárga szánján. Tóni fogadta a földszinten a vendégeket, s kísérte fel az emeletre, ahol a ház gazdája és úrnője várta őket. Kempelen és pajtásai nem voltak hívei a kor szertartásos viselkedésének, természetes emberek voltak modor dolgában is, akár elvi szemléletükben. Most is átölelték egymást, megveregették Farkas barátjuk hátát, s aztán kirakták tréfás szóval az ajándékokat: Born egy eredeti Raffael-rajzot hozott barátjának s József császár gratuláló sorait. Windisch a pozsonyi városi tanács üdvözlő feliratát hozta s a pozsonyi céhek ajándékát, egy rakott művű, aranygombokkal ékes faládikót, amelybe leveleket vagy ékszert lehet elrakni.

Harmadiknak Kalmár György érkezett, percekig rázta le cipőjéről a havat, s topogott az előszobában, amíg eltűnt lábáról az utolsó hópehely is. Kalmár Gyöngyösi költeményeinek szép bőrkötésű könyvét hozta barátjának.

- Batsányi János úr - jelentette kisvártatva Tóni, s feltárta a szárnyas ajtót.

- Hozom a magyar írástudók szíves üdvözletét s e költeményt a mai nap emlékéül! - mondta ragyogó szemmel a délceg, férfias megjelenésű ifjú költő.

- Bravó! - kiáltott a török kereveten ülő Born Ignác. - Aki a magyar nyelvvel oly behatóan foglalkozik, mint te, Farkas, megérdemli a magyar költők figyelmét. Halljuk a költeményt!

S Batsányi János szemérmesen, szépen olvasta a saját versét a patriótáról, aki minden áldozatra kész az emberek javáért s a haza felemelkedéséért.

Barátom! oly dolgok, melyek az embernek
Dicsőség mezején oszlopot emelnek,
S melyekért (bár, míg élsz, sokan nem kedvelnek),
A jók sírodban is áldanak, tisztelnek.

Így fejeződött be az üdvözlés.

Mindnyájan komolyan, megilletődve hallgatták. Kempelenné szemében az öröm könnye csillogott.

Akkor előlépett Karcsi, már nagy, önérzetes, de mindig tréfás fiú, meghajolt apja előtt, bókolt a vendégeknek, s egy ezüsttálcán átadta a születésnapra érkezett leveleket. Budáról János bácsié a legérdekesebb - magyarázza -, be vannak havazva, különben itt lett volna ő is. Temesvárról, Kolozsvárról, még Győrből is, s természetesen Bécsből egész sereg levél érkezett, azokat Karcsi már napok óta gyűjtötte, eltüntetve apja előtt, hogy ne is sejtse, hányan gondolnak rá ezen a napon.

Egyszerre csak Tóni arra kérte a társaságot, figyeljenek csak, kint új gratulánsok jelentkeznek. Abban a pillanatban az előszobában dudaszó hangzott fel. Három csallóközi dudás fújta, csak úgy gömbölyödött az arcuk, mintha gombócot szorongatnának, szemük mohón járt ide-oda. Régi népdalt mondtak a dudák, nagy kendőbe bújva eléjük állt Erzsi, s már szól a szöveg is.

Ha ki népet szeret,
Szenved az eleget,
Hideget, meleget,
Rágalmazó nyelvet.

Én népet szeretek,
Szenvedek eleget:
Hideget, meleget,
Rágalmazó nyelvet.

- Ó, ó, emberek, ilyen nagy hóban! - s Kempelen Farkas elérzékenyült a dudaszótól. Kezet fogott a három paraszttal (az egyik András volt, a másik kettő is gombai ember), megvendégelte őket.

Mikor az ebédnél, Born pohárköszöntőjére válaszolva, a zöld, finom csengésű talpas poharat fölemelte, ezt mondta:

- Feleségem, gyermekeim, barátaim, köszönöm a figyelmet. Soha nem kerestem az egyéni dicsőséget, ez a legmulandóbb dolog a világon, de azt hiszem, marad majd valami abból, amit itt képviseltem. Azon aztán eltűnődhetik barát és ellenség, ha már én nem leszek. Ma a magyar nemzet felemelkedésének nehéz útját járjuk, mert a sötétségből a világosságba visszük hazánkat. Mindnyájunk egészségére! Éljen a haza!

Ebéd után, felhörpintve a török kávét, Kempelen bemutatta vendégeinek a beszélőgépet.

- Most készültem el vele, húszévi töprengés és fárasztó munka után. Nem szórakoztató játékszer, mint a sakkozó török, hanem tudományos jellegű mechanizmus. A géppel párhuzamosan elkészült a könyvem az emberi nyelv mechanizmusáról is, itt a kézirata.

Beszéd közben Tónival az asztalra helyezte a gépet. A társaság kíváncsian körülállta az asztalt. Kalmár György fölrakta pápaszemét. Ekkor Kempelen jobb karja könyökét a fújtatóra helyezte, keze fejével benyúlt az elülső nyílásba, baljával az alsót fogta. Jobb könyökével benyomta a fújtatót, amelyet egy súly menten visszahúzott régi helyzetébe. Fél keze ujjait a belső ládikóra helyezte, s jobb ujjaival megmozgatta a billentyűket olyan könnyedén, mintha fuvolán játszana. Egyszerre csak meglepődve nézett a fürkésző Born Batsányira, s Windisch Kempelennére. Egy hang szólalt meg, mintha egy kisfiú selypítve beszélne.

- Aha, be szép nap a vasárnap! - szólt a gép.

- A mássalhangzók torlódása némi nehézséget okoz - magyarázta mosolyogva Kempelen -, de hát ezt egyelőre elnézhetjük a kicsinek, majd ha felnő, jobban fog beszélni, akár az ember.

Mindenki odavolt a csodálkozástól.

- Neked, barátom, minden sikerül, ez is! - mondotta Born Ignác. - Nem akarok hinni a fülemnek és a szememnek.

Kempelen mosolygott, s új mondatot zongorázott ki a gépből.

- Mama, fáj a fejem! - panaszkodott a gyermekhang.

- Te Farkas, meglásd, ha a gépet bemutatod a világnak, azt fogják mondani, hogy szemfény-vesztés az egész, te egy meglepően ügyes hasbeszélő vagy - mondta Windisch nevetve.

- No, azt gyorsan megcáfolhatom, az ilyen vádat, magam mellé ültetek egy-egy megfigyelőt jobbról s balról, nézhetik az arcomat-hasamat - kacagott vissza Kempelen.

Nevetett az egész társaság.

Kempelen ujjai átfutottak a billentyűkön, Tóni máris fülig húzta a száját.

- Hét az ára, hét, hét! - szavalt a gép.

Kempelen megfordult a széken, s az állókkal szemben ülve ezt mondta:

- Az ember szája és torka a legtökéletesebb gép. Én ezt a gépet megcsináltam kézzel fogható anyagból, miután előbb százszor meggyőződtem róla, hogy gép a torkom és a szájam. Nézzétek ezeket a rajzokat, keresztmetszet majd mindegyik, arcunk s nyakunk bőre alatt ez megy végbe, amikor megszólalunk. Nagyszerű mechanizmus. Engedjétek meg, hogy megmondjam, ez tudományos munka volt a javából. Könyvem majd elmondja a részleteket.

Beesteledett. Meggyújtották a hatalmas gyertyatartókat. Born Ignác ünnepies arccal fordult a társasághoz:

- Igazad van. Ha az ember röpülhet, mint a Montgolfier testvérek[12], meleg levegővel töltött vászonburkolatú léggömbben, akkor nincs lehetetlen a fizikus előtt.

Félóra múlva cihelődtek.

Az udvaron csilingelt a szán, de Kalmár és Batsányi egymásba fogódzkodva gyalog léptek ki a Duna utcára.

Szépen havazott. Pár perc alatt annyi hó esett a két fiúra, hogy olyanok voltak, mint a hóemberek. A Lőrinc-kapunál Kalmár megbotlott, és elvágódott a hóban. Batsányi fölemelte, megrázta.

- Semmi, semmi, fiatal barátom. József lebontatta a várfalat, láthatja, mi van itt, végig a Mihály-toronyig, kő meg tégla egymás hegyen-hátán, rendetlenség, most itt a hó, az ember nem tudja, merre lépjen.

- Az ember elvágódik, de az emberek életét nem veszik körül többé a várfalak, bárhol beléphetünk a városba.

- Hát az igaz - dörmögte Kalmár. - Én azt szoktam mondani: nem magamnak, hanem másoknak, nem másoknak, hanem magunknak! Lebontják egyszer ezt a kaput is, minek a kapu, ha nincsenek falak? Hű, a szájam is tele van hóval! No, isten veled!

Ott lent, a Duna utcai házban, az ötvenöt éves házigazda egyedül maradt családjával. A vacsoránál az asszony, a gyerekek s Tóni ajándékozta meg a nevetős, jókedvű gazdát, akivel ma este madarat lehetett volna fogatni.

[12] A Montgolfier (Montgolfié) testvérek, a léggömb feltalálói 1783-ban bocsátották fel meleg levegővel töltött léggömbjüket

43.

A bécsi udvari kancelláriában - július elseje volt, esett az eső, az utcákon tócsákban állt a víz - egy délceg ifjú kereste izgatottan Kempelen tanácsos urat. Vígan kopogott a csizmája, vígan szólt a csizmán a kis sarkantyú, s vígan mosolygott a fején a szépen összefonott varkocs. Aki fiatal, annak szakadhat az eső a nyakába, attól ugyan el nem kókad. Az inas is örült, hogy ilyen jóképű úrfi az első, akit ma jelentenie kell a tanácsos úrnak.

- Egy magyar úrfi, aki még sose járt itt! - mondta a fitos orrú inas.

- Kármán József vagyok, tanácsos uram, jogot végeztem, s úgy érzem, itt a helyem Bécsben, szeretnék hazám szolgálatába állni az udvari kancelláriában. Egyenest ide jöttem, azt hallottam, hogy tanácsos úr pártfogolja minden jó szándékú ember kérését. Apám kálvinista pap Losoncon. - Így szólt a vendég.

- Kedves ifjú barátom, József császár uralkodása még korántsem jelenti azt, hogy a katolikus egyenlő a protestánssal, sajnos. A kancelláriába nehéz bejutni, ahhoz nemesnek s katolikusnak kell lenni, csak a császár tehet kivételt, de a kancellár! - s Kempelen legyintett egyet. - S aztán nem elég a jogi végzettség, előbb, a felvétel előtt gyakornokoskodni kell a vármegyénél, kivétel nélkül, ez a szabály.

A szép fiú elszontyolodva ült az eperszín kis támlásszéken, a tanácsos úr csillogó, barna politúros íróasztala előtt, amelyen égett a gyertya, s megvilágította Kempelen Farkas nyílt, okos arcát, nem fürkésző, állhatatosan szembenéző szemét. Nem is kell a szavát hallgatni, szeme beszél ennek az embernek.

- Ne essen kétségbe, ifjú barátom, ön nagyon alkalmas embernek látszik, írok egy levelet Drozdik János uramnak, aki az udvar ügyvédje, s felvidéki ember, akárcsak ön. Drozdik irodája felér egy vármegyeház tapasztalatával. Ez jó iskola lehet önnek. Aztán majd meglátjuk, mit tehet az ember.

- Jó csillagom hozott ide, tanácsos uram! Mikor érdeklődtem, mitévő legyek, azt mondták a kis szállóban, hogy keressem fel tanácsos uramat. Hát errefelé vettem az utam.

Kempelen megírta a levelet, s Kármán a ruha ujjába dugta.

- Köszönöm, tanácsos uram, hozzám való szíves bizodalmát.

- Aki ilyen szépen beszél magyarul, meg is próbálhatná, tudna-e írni ugyanígy, leírni ezeket a mondatokat, fiam!

Kármán elpirult, láng öntötte el. Ez az ember belelát a legtitkosabb gondolataiba, hiszen minden vágya, hogy író legyen, magyar író.

- Megpróbálom, tekintetes uram, köszönöm szíves jóindulatát!

Most Kempelen az ablakfülkébe lépett, s nézte, esik-e még oly szaporán. Nem esett már, a felhők zölden, csúnya zöld színben útra keltek, a Burg fölött foszladoztak.

Az inas belépett, hogy jelentse a következő látogatót, mikor kopogás nélkül kinyílt a ajtó, s belépett a kancellár titkárja halottsápadtan. Kempelen ránézett, s az csak úgy önti a szót:

- Tanácsos uram, most érkezett egy rendkívüli jelentés Párizsból, a császár félórája vette át. Július 13-án a párizsi tömeg fegyvert fogott, barikádokat emelt az utcán, a városháza körül. A katonaság fegyvert és ágyút adott a nép kezébe. Az másnap reggel megszállta a Bastille[13] nevű várbörtön körüli utcákat és udvarokat. Délig tárgyaltak a vár parancsnokával, hogy vonuljon el, adja át a népnek a Bastille-t. De a parancsnok lövetni kezdte a tömeget. Erre délután háromkor a tömeg megrohanta a várat, s bevette. A helyőrség megadta magát, aki ellenállt, azt megölték. A várbörtönt földig lerombolták. A harmadik rend győzött. Az udvarnak sejtelme sem volt, mi történik Párizsban. 13-án este a királyi palotában nagy parádé volt... A hercegek és arisztokraták menekülnek az országból, sokan álruhában szöknek ki, mindent otthagyva. Szegény Tónika! Jó, hogy a császárnő meghalt. Ha ezt megéli...

- S a császár? Mit szólt a hírhez?

- Maga elé meredt, s nem szólt egy szót sem. Egy idő múlva üzent, hogy a szerencsétlen Ráby Mátyás kamarást, akinek történetét ismerjük, tanácsos uram fogadja, ő most képtelen erre, s kéri, adjon Rábynak tanácsot, mitévő legyen bonyodalmas ügyének új fordulatában.

- Értem, köszönöm a hírt, s kérem Rábyt.

A titkár lankadtan s keserűen bámult. Ezt az embert semmi sem hozza ki a sodrából. Szerette volna, ha izgalomba jön, mint jómaga, s beszélni kezd, s ezt ő majd elmondhatja jobbra-balra: képzeljétek, Kempelen is megijedt, s hozzám hajolt, s azt mondta, hogy... ez meg itt ül, mint a szobor, egyenesen. Igaz hát, hogy csak esze van, szíve nincsen, ez egy hideg agyember, no - némán meghajolt, s riadt szemmel vonult ki az ajtón.

Már jött is Ráby Mátyás egy iratköteget bontogatva.

- Nem ülök le, köszönöm, itt van a bizonyíték, az én igazságom, a vármegye aljassága. Tőrbe csaltak, mert kiálltam a népért, megvédtem a szentendrei parasztokat.

- Hős voltál! - szólt Kempelen nyugodtan. - Igazságod mindnyájunk előtt nyilvánvaló. A császár csak azt szeretné tudni, hogyan segítsen most rajtad. Ahogyan én ismerlek, Mátyás, nem fogsz megretirálni, visszamégy Pestre. A vármegyeházra.

- Vissza én, ha addig élek, s szembeszállok a vármegyével harmadszor is!

- Tudok egy biztosítékot számodra, ami hatásosabb száz bécsi rendőrkomisszáriusnál s minden udvari levélnél.

- Mi az, tanácsos uram?

- Te katona voltál, ugye?

- Hadnagy a Splényi-huszároknál.

- Hát akkor kerítsd elő azt a hadnagyi egyenruhát, fegyvert végy magadhoz, s úgy menj vissza Pestre. Katonai uniformisban nem nyúlhat hozzád senki, se hajdú, se pandúr, katona is csak a császár rendeletére.

Ráby Mátyásnak fellángolt a szeme.

- Huszáruniformisban megyek Pestre, s megtorlom népem kínzóit!

---

[13] Bastille (Básztij), a régi Párizs hírhedt börtönerődje, 1789. július 14-én a forradalmi tömeg elfoglalta, és foglyait szabadon engedte. Röviddel azután lebontották. (Július 14-e azóta a franciák nemzeti ünnepe.)

- Mire odaérsz, már fogják tudni, hogy a párizsiak is összebarátkoztak a katonákkal, s vihart csináltak, hallottad-e?

- Nem, csak észrevettem, hogy valami megbolydult a császár körül.

- Mire kiérsz az utcára, hallani fogod a részleteket, én is csak épp a lényegét tudom.

Rába elment. S a huszárruha ezúttal megvédte a vármegyétől.

Délben hívatta a császár Kempelent, hogy azonnal jöjjön.

A világoskék szalonban beszélgettek a palota déli oldalán, ahová most besütött a napfény végre, ebben a hideg júliusban, a szüntelen esőzés után. A fehér kályhában égett a tűz, a Burg hideg, vastag falai közt fázott az uralkodó ebben a különös zimankós nyárban.

Kempelen elmondta, minő tanácsot adott Rábynak.

- Kempelen, ön mindig fején találja a szöget. Anyám mindig ezt mondta önről, s igaza volt. Rába tiszta ember s hűséges segítőtársam. Jaj Niczkynek, ha hagyja, hogy a megye még egyszer börtönbe vesse!

A császár köhögött. Kempelen tudta, mit kell tennie. Csöngetett, s egy inas tüstént hozta a forró teát, amit az udvari orvos rendelt mindennapra a betegeskedő Józsefnek.

- Hallotta a párizsi hírt? Világosság és emberiesség az én eszméim, a nép fölemelése, de a vér, nem, a vérontás nem az enyém!

E pillanatban halk roppanás hallatszott a tükörsima parkettán, mint amikor valaki hosszú álldogálás után megmozdul. A császár kérdően nézett Kempelenre, s összevonta a szemöldökét. Itt valaki hallgatózik.

Kempelen gyors léptekkel a lefüggönyözött második ablakfülkéhez sietett, s elrántotta a földig érő, nehéz függönyt.

Ott állt méltatlankodó szájjal, céklapirosan egy főherceg, a császár testvéröccsének, Lipótnak legidősebb fia, Ferenc.

- Micsoda dolog ez! - mondta indulatosan József, s felkelt a székből. Szemmel az ajtóra mutatott.

A leleplezett hallgatózó mérsékelten meghajtotta magát, s elsomfordált.

- Szégyen fog el, valahányszor arra gondolok, hogy ez a körtefejű spion lesz egyszer az én utódom - mondta a császár keserűen.

Kempelen egy szót sem szólt a jelenethez, csak némán nézte a császárt.

- Ezt nekem a főherceg sose fogja megbocsátani! - mondta később.

- Ne törődjék vele, ön többre van hivatva, mintsem azt várja, hogy megbocsásson önnek. Bocsásson meg mindnyájunknak, hogy útjában álltunk annyi éven át, s fel kellett apróznia magát csip-csup ügyekben, idejét elvettük, elvontuk a komoly munkától.

S míg a belső termeken túl a nagy palotában, a párizsi hírek hatására mindenki megrettenve gondolt a császár testvérhúgára, a párizsi nép foglyára, a császár rendíthetetlen nyugalommal kitárta szívét egy hivatalnoka előtt, s tőle kérdezte a magyarázatot.

Ez júliusban történt.

Kempelen a nyarat akkor jórészt egyfolytában Gombán töltötte, mire visszatért Bécsbe, megint zuhogott, vadul csapott a szél a Burg ablakaiba, s a roppant udvarokon egész tócsák álltak.

A felség súlyos beteg - mondták mindenütt -, kétséges, életben marad-e. A hadak vezérletét Hadik Andrásra bízta, míg a magyargyűlölők ki nem marták onnan. Száz hír várt Kempelenre. Hisz háborúban van az ország a törökkel, katonák viszik el a gabonát, s ha jószerével nem kapják meg a paraszttól, fegyverrel. Belgiummal baj van, s a francia események égetik az országokat s a népeket. Az udvar tele van bizonytalansággal és félelemmel.

Amint a császár megtudta, hogy Kempelen visszatért a hivatalába, érte küldött.

Kempelen megdöbbent, mikor rátekintett.

József nem kérdezett semmit. Fáradtan ült egy nagy karosszékben, fehér párnák közt, mint egy gyönge gyermek. Halkan beszélt:

- Mindent meggondoltam. Elhatároztam, hogy visszavonom rendeleteimet, csak a köznép és a protestánsok dolgában hozott intézkedéseim maradjanak meg ezentúl is, azt hiszem, ezt ön is helyesli.

Kempelen csodálkozva nézett a szomorú, beteg emberre. József fonnyadó halántékán sebesen vert a halványkék ér.

- Helyeslem, felség! - hangzott a válasz.

- A koronát visszaküldöm önöknek, régi helyére.

Kempelen mélyen meghajtotta magát.

- Ha megmaradok, Kempelen, megkoronáztatom magam.

- Felség, a nemzet felséged mellé fog állni mint egy ember.

- Megkoronáztatom magam Budán.

- Az ország fővárosában, felség.

Két fáradt szemhéj csukódott le s nyílt ki ismét.

- Itt a fia kérvénye, felvételét kéri a magyar testőrségbe, aláírom.

A szék mellett álló komornyik egy asztallapot tartott a kezében, azon gondosan megszámozott iratok, a beteg fogta az egyiket, s aláírta.

- Köszönöm, felség. Fiamnak katonai fegyelemre, s udvari szolgálatra van szüksége, szeretném, ha beválna, s mindig csak jót hallanék róla.

- Apai gond - mosolygott a császár -, nekem nincs ilyen gondom.

S erre Kempelen Farkas nem tudott mást mondani, hallgatott.

Hallani lehetett a tűz virgonc pattogását a méltóságos, szép, fehér kandallóban.

Többé nem látta II. Józsefet.

Mikor néhány nappal e látogatás után a Burg első udvarán átsietett az udvarmesteri hivatalba, hogy érdeklődjék a beteg állapota iránt, nagy tömeg udvari ember, livrés szolgák s katonatisztek vonultak befelé, elöl egy ministráns fiú a feszülettel, mögötte karinges pap.

A ministráns meg-megrázta a csengőt, s a strázsák mereven álltak, mintha a legnagyobb rangú úr lépdelt volna a Habsburgok termei felé.

Csakugyan a legnagyobb úr volt: a halál.

Másnap reggel József császár, a kalapos király megszűnt élni.

Abban az órában a Szent István-dóm tornyának József nevű harangjából kiszakadt a huszonhat mázsás ütő, s kettétört.

- Kihunyt a fény, mely sok árnyékkal, de mégis előrevilágított. Ki lesz a folytatója? - mondotta Kempelen a szabadkőművesek páholyában.

44.

- Vége a német világnak - jelentette Tóni a pozsonyi házban Kempeleneknek. - A Fő téren veres kalpag, zöld mente, veres dolmány, veres nadrág, sárga csizma, más nem látszik, kalap nincs, csak kucsma és csákó. Az öreg Szalasztó fehér hajára egy jókora süveget rakott, úgy áll az utcán. Mindenki mámoros, itt a szabadság, visszajött a korona, éljen a király s hasonlók hallatszanak. Akin német ruhát találtak, s magyar volt, leszaggatták róla. Az úriasszonyok mind magyar főkötőkben. S ifjú emberek török sípokat fújnak, kuruc nótát mondanak: Hej, Rákóczi, Bercsényi, vitéz magyarok vezéri, Hová lettél Bezerédi... de hangosan, s nem fél senki.

- Ez a visszahatás, ez természetes, biztos vagyok benne, hogy Lipót Budára hívja össze az országgyűlést, s ott koronázzák meg, az elől nem térhet ki. De mi lesz azzal, amit József meghirdetett, az emberi méltósággal s jogokkal?

Erre Kempelen Farkas Bécsben kapott némi választ, amikor fölment, s Degennek, a nyomdatulajdonosnak átadta könyve közben végleg elkészült kéziratát.

Az új császár és király szakadatlanul embereket fogad.

Udvari és államhivatalnokok, katonatisztek s papok, különös, ismeretlen férfiak s nők tolonganak az előszobában. Még meg se koronázták, már tudják Budán s Pozsonyban, hogy alkotmányosan fog uralkodni. Szállnak, repülnek a hírek mindenfelé. Az új király mosolyog és suttog s hallgat, mondják, még éjjel is érkeznek titokzatos férfiak, hírvivők s levélvivők, s a király éjszaka is felkel, s fogadja őket. Akik választ keresnek erre, azt mondják, hja, soká élt Olaszországban ez a Lipót, s magával hozta azt a felfogást, hogy a titkos jelentések s a titkos megbízottak mindennél fontosabbak az uralkodóra nézve. Kempelen csüggedten szemlélte ezt a nyüzsgést. Nemsokára jelentették neki, hogy a király kéreti, keresse fel.

Lipót barátságosan fogadta, mosolygott, s azt mondta:

- A fény nem hunyt ki, tovább is világítani fog, kedves Kempelen.

- Bámulatos felséged értesültsége.

- Örülnék, Kempelen, ha ön is szolgálatomba állana, hogy mindent pontosan s megbízhatóan tudjak, ami engem érdekel. Az uralkodó nem maradhat bizonytalanságban, minden hír fontos s nélkülözhetetlen, a személyi hírek s adatok kiváltképp. Remélem, részletes és pontos jelentéseket kapok öntől.

- Én felségedet megbízott feladataimról részletesen és pontosan fogom értesíteni, akár felséges bátyját és felséges édesanyját. Egyéb jelentenivalóm, felség, nincs, s nem lesz. Ilyesmivel, ha ez szükséges, engem ne bízzon meg, ehhez nincs képességem.

Az új császár s király szélesen mosolygott, s még nagyobb jóakarattal mondta, mintha nem is volna érdemes beszélni Kempelen válaszáról:

- Az önnek megfelelő munkát végezze csak tovább a kancelláriában, s bizalmamat élvezve tegye meg jelentéseit közvetlenül nekem. Egyébként min dolgozik most a tudós?

Ebből ő megértette a helyzetet. Ezt mondta:

- Két évtized munkáját fejeztem be, könyvem nemsokára megjelenik, ez az elméleti alapja ugyancsak nemrég elkészült beszélőgépemnek. Orvosi, fizikai, nyelvtudományi munka egyszerre. Címe: Az emberi beszéd gépezete.

- Rendkívül érdekes - felelt Lipót minden meggyőződés nélkül.

45.

- Rendkívül érdekes! - dörrent fel a kis vendéglő magyar asztaltársasága. - Az utóbbi évek legszebb bécsi könyve.

- Látszik, hogy művészi gonddal készült, ez a finom papiros, ez a tiszta s ízléses szedés, s a metszetek, azok is mind a szerzőt dicsérik - mondta Trsztyénszky tiszteletes úr, az újságíró.

- Huszonhét metszet van benne - ropogtatta a szót Pray György, a történetíró -, nézzétek meg, milyen pontos, megbízható minden vonala.

Egy testőr kezébe vette a könyvet, Kempelen Farkas most megjelent művét, s olvasta a címlapot: Mechanismus dér menschlichen Sprache, szóval: Az emberi beszéd gépezete - német könyv.

- De itt az előszóban - folytatta Pray, mindnyájuk közt a legidősebb s legtekintélyesebb - Kempelen engedelmet kér az olvasótól gyönge német stílusáért, mert hisz nem a német az anyanyelve.

- Éljen, mert még németnek nézte volna a tájékozatlan! - kiáltott fel a testőr.

- Ugyan kérlek, ki az, aki nem tudja, miféle nemzet fia Kempelen Farkas?

- Bécsben tudják, de a külföld nem tudja.

- Én tegnap együltömben végigolvastam a könyvet - szólalt meg ismét Pray -, s mondhatom nektek, hogy senki nagyobb szolgálatot nem tett a magyar nyelvnek, mint Kempelen. Nézzétek, azt írja itt: „A magyar és német nyelv között van a legnagyobb különbség. S aki azt hiszi, hogy a magyar nyelv a szláv nyelvek testvére, s általában az indoeurópaiaké, az oly távol esik az igazságtól, mint a német nyelv a görög nyelvtől. Mily tömören s változatosan tudja magát kifejezni a magyar. Bátyám, öcsém, húgom, néném. Független nyelv ez minden más nyelvtől.” S hallgassatok ide, egy másik részlet, ez itt: „Aki a magyart csak egyszer is szólni hallotta, be kell ismerje, hogy már e nyelvnek a kiejtése is oly hősi zengésű, hogy minden más nyelvtől különbözik. Egyedül áll Európában.” S a példa: szívem, szíved, szíve. Erre a tömörségre, s zengésre nincs hasonló példa. - S aztán folytatja, s elmondja, hogy nemcsak a szavak, hanem a mondatok, a mondat egész felépítése különbözik a két nyelvben. S összehasonlításul egész listát ír le a magyar és német szavakból s szólásokból.

- Nahát, ilyen könyvet még nem írt senki! - mondja a csöndes Trsztyénszky.

- Hát még az egyes részletek. Például elmondja, mit ugat a kutya. Egész mondatokat tolmácsol a kutyák nyelvéből: „Te, ne közeledj felém, nem látod, hogy itt őrzöm a házat, nem engedem meg, hogy betedd a lábad, vissza, vissza, rád ugrok menten. Mi, te ütni akarsz a botoddal?”...Hát, fiúk, ezt végig kell olvasni. De nehogy azt higgyétek, hogy ez valami tréfás betét a tudományos műben. A kutyaugatás hangjának magyarázata ez.

- Hányszor hallgatta a pozsonyi ebek vonítását!

- S a csallóközi házőrző kutyákét!

- Mindent megfigyelt, mint ahogy egy tudósnak illik is.

- De a többi. Nemcsak a magyar nyelv dicsérete ez a mű, hanem az emberi beszéd keletkezésének s alakulásának leírása, a nyelvek összehasonlítása, a hangképző szervek tüzetes ismertetése, az európai nyelvek összehasonlító fonetikája. Ez egy forradalmi mű, mert így és ennyire még nem mélyedt el orvos és fizikus s nyelvtudós az emberi beszédben - mondotta lelkes szóval Pray.

Levette a pápaszemét, s szétnézett a társaságon.

A könyvet most Kármán József vette kezébe, kinyitotta, s nézte a címlap után következő oldalt, amelyen Born Ignác arcképe látható.

- Ez is, mint a többi metszet, Kempelen műve. Igazán sikerült képe Born Ignácnak, büszke lehet rá, s az ajánlásra is, mely latinul szól: „A természet barátjának s az én barátomnak." Egyszerű és nemes mondat, akár a szerző jelleme.

A pincérlányok jégbe hűtött sört hordtak körül. Mindenki fölhajtotta poharát, tikkasztó nyári meleg volt, a levegő meg sem rezdült, s az ég napok óta felhőtlen. Lassan esteledett. A vendéglőben megcikkant egy citera, s érzelmes bécsi nótát dalolt hozzá egy kellemes férfihang.

Egyszerre csak nyílt az ajtó, s berontott egy fekete ruhás, púpos férfi, kezében nyomdai levonat. Egyenest a magyar asztalhoz futott.

- A francia határról jövő legújabb hírek! Tiszteletes úr - s ránézett Trsztyénszkyre -, itt a levonat, Kiss úr küldi, hogy tessék elolvasni s jóváhagyni.

- Olvasd, Fülöp, olvasd.

S a borzolt hajú, érdekes, púpos emberke nagyokat fújva olvasta:

„XVI. Lajos családjával együtt, álruhában, mint egy gazdag polgárnő szolgája, egy hatalmas hintóban menekült Párizsból. Az volt a terve, hogy a határon álló német lovasság élére áll, külföldi támogatással hazatér, és leveri a forradalmat. Egy faluban - szeméhez húzta a kutyanyelvet - éjjel a postamester felismerte, s társaival, felfegyverzett nemzetőrökkel letartóztatta, félreverette a harangokat, s az éjszakában összecsődülő parasztok foglyul ejtették a királyt, a királynőt és a gyerekeket. Távolból királyhű francia huszárság kísérte a királyt, de nem mert közbelépni. A nép visszavitte a foglyokat Párizsba."

Trsztyénszky Dániel, a Magyar Hírmondó szerkesztője megtörölte verítékes homlokát, fölhajtott még egy pohár sört, a hab odaragadt a bajszára, s elfelejtette letörölni.

- Vége a francia királyságnak! - mondta aztán csendesen.

- Vége a királyoknak! - szólalt meg Kármán József.

Ugyanabban az órában Born Ignác házában megjelent Kempelen Farkas.

- Miért nem voltál a páholy ülésén tegnap? - kérdezte Born.

- Nézd, a császárnak mindenütt vannak spionjai, a te páholyodban is, pontosan tudja minden munka lefolyását, ki mit mondott, még a magánmegjegyzéseket is. S te nem is sejted, hogy ki lehet ez az ember. Mi értelme van annak, hogy ott üljek, amikor bizalmasan nem szólhatok testvéreimhez, így nemsokára semmi értelme a szabadkőművesmunkának.

- Igazad van, a helyzet óvatosságra int, különösen, hogy a francia események hatására nálunk is ingerültebb a hang, s roppant az izgalom. Tegnap a munkán részt vett Martinovics Ignác, ez a pesti fiú, aki állítólag jól ismeri a helyzetet. Azt mondta nekem, hogy ha a császár összehívja az országgyűlést Budára, ott konvent fog egybegyűlni, s kikiáltják a magyar respublikát. Én rég jártam Budán, de ezt kissé túlzottnak tartom, nem gondolod?

- Túlzott felfogás. S mások is hallották, mit mondott Martinovics?

- Nem, ezt négyszemközt közölte velem.

- Akkor nincs baj! De légy óvatos! Amivel néhány éve előrementünk, a biztató fejlődés és haladás veszélyben van, ha nem vigyázunk. Lipót nem azonos Józseffel, s máris megingott.

- Értem, Farkas, fokozott óvatossággal leszek. Még meg kell mondanom neked, hogy a páholyban is roppant örömmel vették a Mechanismust. Persze hízelegni is akartak nekem az ajánlásért, de észrevettem, hogy legkomolyabb barátaink tökéletes megbecsüléssel szóltak könyvedről. Biztos, hogy Lipót is méltatni fogja érdemeidet, ha megtudja a könyv hírét.

- Küldtem neki egy példányt a főudvarmesterrel. Belelapozott, s átküldte az udvari könyvtárba. Ilyesmi Lipótot nem érdekli.

- József biztos elolvasta volna.

- Elhiszem, József filozófus lélek volt s tájékozott. Szerette az elméleti dolgokat is.

Hallani lehetett, hintó állt meg a ház előtt.

Kisvártatva Kempelen Károly, a testőr mosolygott karcsún s elegánsan kicsípve a két férfiúra. Azok nyájasan néztek a fiúra, s egyszerre mondták, hogy íme, az évek hogy futnak, ez a gyerek már felnőtt férfi, s odahaza Pozsonyban Terike már felserdült a menyasszonyságra.

- Nem vagyunk mi öregek - vidult fel Born Ignác, s szokása szerint gúnyosan mondta: - Megöregedni hanyagság!

- Hát akkor igyanak kendtök, tartsanak a testőrrel! - mondta Károly, mert mindig szeretett tréfálkozni és népieskedni, barátaival is. - Tessék a hintóba, apámuram, parancsoljon, kedves bátyámuram!

Lementek, s a hintó elrobogott.

46.

Elmúlt két esztendő, elmúlt Lipót császár. A trónra fia, Ferenc ült.

Kempelen Farkas azon a napon ezt mondta a feleségének:

- Nekem befellegzett a bécsi udvarban. De befellegzett mindennek, ami haladás és élet! Most jön a bosszú a félrerántott függönyért, meglásd. Ez egy kicsinyes, kis eszű ember, nincs semmi gondolata társadalomról, szellemről. Ez az ember összevonja a függönyöket, amiket Mária Terézia és József szétnyitott, s ránk zúdul a sötétség.

Kempelenné csak sóhajtozott: istenem, mi lesz ebből?

Kempelen bosszúsan legyintett: lesz, ami lesz! Azután megfordult, s szépen mosolyogva szólt az asszonyhoz:

- Ne félj, Anna Mária!

De pár napra rá azzal jött haza, hogy kancelláriai szobájából, míg elvolt, levették József császár képét. Midőn tudakozódott utána, azt felelte egy német úr: „Elvittük, mert meghalt!" Úgy, de Mária Terézia is meghalt, s mégis ott a képe. Erre az csak vállat vont s mosolygott.

Most mindenki vonogatja a vállát, nevet, titokzatos, és odafurakodik az új császár elé, s felajánlja szolgálatait, hogy bizalmas jelentéseket fog adni neki. Annyi ügynök nyüzsög a Burgban, mint Lipót alatt sem.

A francia események miatt a császár nagyon fél s nyugtalan. Nagy tűzzel van minden jakobinus ellen, mert van olyan az ő országában is.

Megkoronázása után néhány napra a király menesztette a magyar testőrségből Kempelen fiát. Ez volt az első jele annak, hogy az apa kegyvesztett lett, s az uralkodó nem bízik többé a Kempelen névben.

Karcsi levetette testőrhadnagyi ékes ruháját, civilbe bújt, s bölcsen, mint aki nem óhajt vitázni, ment oda, ahol az apának még volt becsülete s tekintélye, s híre a nagyapának is: az Udvari Kamarába titkárnak. Ferenc azt mondta erre, mikor hírül adták neki: „Adószedőnek bevált minden Kempelen." S voltak, akik ezt szépen elmondták Kempelen Farkasnak.

De az csak mosolygott, nem ijedt meg a goromba szótól.

S nem ijedt meg, amikor látta, hogy az új uralkodónak nem kell, nem hívja egyszer sem, nem kíváncsi a tanácsára.

1793 márciusában meghalt Windisch Károly. Eltűnt az az ember, aki egymaga a világosság és hazafiúi hűség lobogó fáklyája volt Pozsonyban. Kempelen Farkas szívét elöntötte a szomorúság.

Egy évre rá aztán váratlanul meghalt Born Ignác - 1794. július 24-én -, ez a rendkívüli szervező s irányító szellem, Kempelen legbizalmasabb barátja, a magyar s osztrák felvilágosodás egyik zászlóvivője. Ez a halál már egy ország dolga. Kidőlt egy tartópillér. A szabadkőművesek pap nélkül temették el a halottat. Egész Bécs erről beszél.

Pár nap múlva, dolga lévén a Burgban, megy Kempelen a nagy folyosón. Egyszerre csak fut eléje egy magyar testőrtiszt, a híres hegedűjátékos, a nyalka asszonybolondító Kisfaludy Sándor, aki olykor ugyancsak látható volt a magyar asztalnál a Matschakerhofban s egyebütt is.

Kisfaludy megáll, s nagy izgalomban suttogva hadarja:

- Saurau gróf, a rendőrminiszter ma éjjel elfogatta Martinovics Ignácot s egész sor bécsi szabadkőművest. Most kapja a megbízást a császártól, hogy házkutatást tartson mindenkinél, aki gyanús. Ha a magyar Katekizmust megtalálják valakinél, vége van. Ez elegendő a jakobinizmus bizonyítékának. Épp én voltam a király előszobájában szolgálaton, megkértem Berzeviczyt, váltson le, sürgős családi ügyem akadt, ott van a Katekizmus a szobámban, a gárdapalotában, oda rohanok.

S lerohant, lóra pattant, és vágtatott a testőrpalotába. Ott egy perc alatt végigfutott a riadó minden szobán: tüntessék el a jakobinus kátét! Jó szimatja volt Kisfaludynak. Félóra múlva a rendőrminiszter kopói körülvették a gárdapalotát, s végigkutattak minden szobát. De egyetlenegy kátét sem találtak a fiúknál, holott mind olvasták, kézről kézre adták, mert lélekben felesküdtek a polgári szabadságra s a magyar haza függetlenségére.

Kempelennek is volt kátéja természetesen. Borntól kapta, aki a halála előtti években nemegyszer találkozott a Bécsbe fel-feljáró Martinoviccsal, ismerte Hajnóczit, s kiváltképp nagyra becsülte. Kempelen a legrövidebb úton lakására sietett. Egy mozdulat, s a káté eltűnt. Néhány perc múlva csöngettek. A rendőrminiszter pontos listával dolgozott. Minő szerencse, hogy Kempelen találkozott Kisfaludyval. A káté még az imént ott feküdt az íróasztalon. A három sima képű, kalapos komisszárius tétova léptekkel indult kifelé. Nem hittek a szemüknek. Ez a varázsló biztosan a falban tartja titkos iratait, gombnyomásra kinyíló titkos rejtekhelyen. Már az utcán voltak, amikor elhatározták, visszatérnek. S visszamentek, és végigkopogtatták a falakat, farkasszemet nézve a moccanás nélkül álló s hallgató Kempelennel. Végre ezt is befejezték, s most már megnyugodva távoztak.

De a rendőrminiszter élt a gyanúval: hátha Kempelen a pozsonyi házában tartja a jakobinus iratokat? S menesztette két emberét Pozsonyba. Csakhogy Kempelen is gondolt erre, s Tóni álruhában, papnak öltözve még elérte a pozsonyi gyorspostát, s megelőzte a két policájt. Így hát azok Pozsonyban is felsültek. Tóni gúnyos mosollyal kísérte ki őket a ház küszöbéig.

De akkor már megindult a jakobinusok összefogdosása az egész országban, nagy riadalom közepette.

S hogy ez a fekete év teljesen feketévé váljon: roppant szárazság sújtotta az országot, elégett a gabona a napon, üres lett az ország éléskamrája. Nem volt búza, nem termett kukorica, elmaradt a hízott sertés. A szegény emberek fűrészport, megőrölt kukoricacsutkát dagasztottak össze korpával, amitől felpuffadt a gyerekek hasa. Rettentő nyár volt. A patakok kiszáradtak, a Duna közepén folydogált csak víz. S ekkor egymás után leégett Kassa és Szeged s Kecskemét és száz falu.

Kempelen elrettenve hallotta a híreket. S kidolgozta Magyarország gazdasági fellendülésének nagyszerű tervét. Csatornákat, termésbegyűjtő állomásokat, gabonatárolókat tervezett az ország egész területén. Ekkor eszébe jutott Benyovszky Móric hangja, mit jelent Magyarországnak a tenger, ha kikötő nyílik az Adrián a magyar árunak. Elővette a térképeket, s megrajzolta egy Budapesttől Fiuméig vezető országos csatorna vonalát. Ezt a csatornatervet aztán részletesen kidolgozta, pontos, hiteles, megbízható számításokat állított össze. Ismerte az egész terepet, meddig mehetnek a hajók a Dunán s a Dráván, hol kell átvágni a síkot s a dombvidéket, hány patakot, kis folyómedret használhat fel az úton az Adriáig, a Quarneróiöböl bejáratáig.

Akinek megmutatta a tervet, szakembernek, mérnöknek, gazdásznak, kalmárnak, mind nagyszerűnek s megvalósíthatónak találja, takarékosan, szépen elérhetőnek. S a sok ember, aki az építésnél s az üzembe helyezéssel munkához, kenyérhez jut, növeli egy új társadalom erejét: a

polgárságét, amely már szabad lesz, mert független a földesuraktól. Földerült Kempelen Farkas arca, Uramisten, ne legyen számításomban egy mákszemnyi megbízhatatlanság! Hajózási szakemberekkel ült le tárgyalni, s újból mérnököket keresett fel az Udvari Kamarában, ellenőriztette részletekig minden számítását. Szigorú bécsi szakemberek álltak előtte, s bólintottak: tanácsos uram, ez a terv lángeszű számítás! Magyarországot nem verheti földre egy aszály, az ország megáll a saját lábán.

Elmondta a tervet a kancellárnak. A kancellár nem szerette Kempelent, de azt mondta magában, mégis derék ember, hogy ilyen nagy bajban segít, s tervet dolgoz ki ahelyett, hogy ugráló gépembereket csinálna, s produkálná magát a közönségnek. Ezt látnia kell a császárnak! - szólt, s jelentette Ferencnek.

Másnap Ferenc császár fogadta Kempelent.

Hümmögve nézte a zörgő kartont, a pontos víz- és hegyrajzi vázlatot a csatornáról, ahol már feltüntette Kempelen az állomásokat s a raktárakat is. Belekábulva nézte, merre ragadja magával ez a varázsló. Hm, igen, ez jó, de kinek kell ez? Csak nem fogja megcsinálni ő, a császár, hogy Bécs elveszítse elsőségét, mert van a világon egy álcázott jakobinus, aki kitalálja ezeket a magyar terveket? Nem is hallotta, miket mond a boszorkányos fekete ember. S fölocsúdva, minden lelkiismeret-furdalás nélkül, fél kezét megforgatva a levegőben, ezt mondta:

- Sajnos kedves Kempelen, nincs módunkban érdekes tervét megvalósítani, nincs rá pénz, semmi pénzünk sincs erre. - S nevetett, széthúzva a száját a nyájasságtól. Mert Ferenc nyájas ember, fölöttébb nyájas. Úgy csillog a szeme, szája az örömtől, hogy ezt meg tudta mondani ennek az ellenségnek, aki tele van önérzettel, s mégis finom és előkelő.

Nézze meg az ember, Kempelen visszamosolyog, szétnyílik az ajka, kiragyognak jó fehér fogai. Ez nem szorong előtte, milyen fesztelenül áll itt.

- Gondoltam is, felséges uram, hogy nem megy, tudom a pénzügyi nehézségeket, de mégis megcsináltam a tervet, hátha egyszer, jobb időkben elő lehet venni, s mégis könnyíteni fog az ország dolgán.

- Meg kell mondani, hogy a terv nagyon érdekes - mondta a császár. - Itt tartanám, hogy részletesen tanulmányozzam, de most nem érek rá a sok munkától.

Kempelen Farkas elismeréssel meghajtotta a fejét, s kegyes, papi hangon mondta:

- Felséged olyan szorgalmas, mintha tehetségtelen volna!

Ferenc vigyorgott, nem tudván: bóknak vagy szúrásnak vegye ezt a mondatot. Hagyta, hogy Kempelen tölcsérszerűen hirtelen összehajtsa a térképet, elvégezze a szertartásos mozdulatokat, s távozzék.

Meg akarta állítani, már emelte fel a fejét s a jobb kezét is, de aztán meggondolta magát, s hagyta.

Kempelen meg kint az előszobában megfordult, s egyenest a magyar palatinust kereste, a császár öccsét, Sándor Lipótot, aki éppen két napja jött meg Budáról. Vele jóban volt. Az folyton valami találmányon törte a fejét, hol a fizika, hol a kémia érdekelte, de semmivel sem tudott zöld ágra vergődni. Ámde Sándor Lipóttal most nem lehetett másról szólni, mint a leleplezett jakobinus mozgalomról.

- Fel akarták gyújtani az egész országot! - szavalta a főherceg. - összeesküvést szőttek őfelsége ellen, hogy a királyi méltóságot s hatalmat eltöröljék, s a rendet, amit századokon át építettek, felborítsák, s máról holnapra semmivé tegyék. Ezért halálra ítéltetnek, nincs más megoldás, jól kell intenünk másokat, mindenkit, aki hasonló gondolatokat akarna táplálni s a törvényeket felforgatni. Dózsából elég volt egy is!

- Értem, fenség, nagyon értem, hogy úgy fel van háborodva.

- Elvetemült gazember az a Martinovics. Képzelje el, egy apát, s ilyen forradalmár, mindenüvé befurakodott, felséges apámhoz is... De jó, hogy jött, Kempelen, szeretném, ha a francia röppentyűk összetételét elmondaná nekem.

Most a tűzijáték érdekelte a fiatal palatinust.

- Miért foglalkozik a röppentyűkkel, fenség? Veszedelmes dolog ez ezeknek az új röppentyűknek a mai állapotában.

- Ki akarom próbálni, Kempelen. Ön még mindig gyereknek néz engem?

- Nem, fenség, szó sincs ilyesmiről, ezer bocsánat, ha az én aggodalmam úgy tűnik fel fenségednek, csak tudom, hogy a röppentyűknél könnyen baleset érheti az embert. S ezért...

- Hah, bah! - kacagott Sándor Lipót, s arca kivörösödött az izgalomtól. - Szóval rajzolja fel ide. Micsoda papírtekercset szorongat a kezében?

- Egy nagy terv térképét, fenség, szeretném, ha fenséged is megtekintené, s lehetővé tenné, hogy Magyarország egy Duna-Adria csatornával fellendüljön, meggazdagodjék.

- Ó, mily képzelet, csatorna, mikor a budai királyi palota sem kész! Persze meg kell vizsgálni az egészet, hagyja csak itt, Kempelen, foglalkozni fogok vele, mihelyt ráérek. De most rajzolja csak fel a röppentyű keresztmetszetét.

Míg Kempelen magyarázta az ugráló szemű magyar királyhelyettesnek az új tűzijátékot, a szobába lépett a nádor s a császár öccse, József. Azt is ismerte kisfiú kora óta, mint mindenkit az udvarban. Kempelennek feltűnt, hogy József komoly, kevés szavú, s szeme bátran néz a szemekbe.

József most is hallgatott, felemelte s szétteregette Kempelen térképét, s kíváncsian nézte. Aztán egy-egy szót szólt, tájékoztatásul kérdezett valamit, arca felderült, míg azok ott ketten a röppentyűkről társalogtak.

„Itt az ember, akinek szíve van, nemcsak származása. Ez érdeklődik Pest csatornája iránt, s végigjárja ujjával az utat a tengerig - gondolta magában Kempelen -, kár, hogy ilyen fiatal, s messzi minden hatalomtól.”

Már a folyosón volt, amikor a fiatal főherceg hívatta egy szóra még.

- Mondjon egy tárgyilagos, pontos könyvet Magyarországról, földrajzi művet s adatokat.

- Bél Mátyás Notitiái! Méltóztassék elolvasni, fenség, annál jobbat nem írtak.

- S Pest vármegye benne van?

- Külön kötetben, fenség.

- Köszönöm! - szólt József, s egy pillanatig utána nézett a távozó Kempelennek.

Szomorúan, csüggedten ért lakására, s úgy érezte magát, mint akit kifosztottak. Hiába dolgozott heteken át, ezentúl már mindig így lesz.

Öt napra rá, késő este megérkezett a gyorspostával Kempelen János Budáról. Fekete botjával rákoppintott Farkas ajtajára. Bent óvatosan körülnézett, de még Tóni sem volt a lakásban, beszélhetett.

- Most jövök Budáról, láttam a jakobinusok kivégzését a generális-kaszálón, tudod, ott a vár alatt. Lenyakazták őket. S ezt mind a palatinus akarta s Ferenc is. Buda s az ország megrettent. El akarják tántorítani a magyarokat a francia gondolattól.

- A babonás ember kaszával belevág a viharba, s azt hiszi, attól megszűnik az égiháború. Ez a felséges Ferenc gondolata!

- Az, de Martinovics és társai szembeszálltak az ostobával utolsó óráikban is. Az apátot a budai ferencesek templomában nagy ceremóniával kiközösítették, elvették papi jellegét, megnyírták a haját, leszaggatták a miseruhát róla. Ezt nyugodtan tűrte. De mikor a püspök azt kiáltotta rá: „Hazaáruló, átadlak a világi hatalomnak!” - akkor Martinovics messzehangzón fölkiáltott: „Téved, nem vagyok hazaáruló, hanem hazafi!”

- Bátor s okos válasz volt.

- Az egyik bíró, aki a kivégzésnél a megyét képviselte, ismerem, tavaly vendégem volt, elmondta, hogy Martinovics végrendeletében azt írta: „Túl korán születtem, idő előtt kell megsemmisülnöm, hogy a sötétség uralmát ne zavarjam... Térdre borulva az Emberiség oltára előtt, ölelem szeretett hazámat, és kívánom, hogy az én vérem biztosítsa boldogságát.”

- Ezt a mondatot egykor iskolákban fogják tanulni a fiatalok.

- A legnagyobb volt mindnyájuk közt Hajnóczi József, de alig ismertem rá. Én katona voltam, s részt vettem száz csatában, ez a kivégzés azonban borzalmas volt, mészárosmunka. Az öreg budai hóhérnak reszketett a keze, háromszor csapott rá Sigray Jakab fejére, míg lenyisszentette. Az emberek - te, Farkas, többen voltak ott, mint a koronázáson - felzúdultak. Ezerkétszáz katonát vezényeltek ki a vár alá, rettentő félelemben van minden királyi ember. A kivégzést aztán az egri hóhér folytatta. A szép, ifjú Szentmarjayt minden lány s asszony megsiratta. Csak Sigray volt bátortalan s összetört. Laczkovics, a kapitány nem engedte, hogy megkötözzék a kezét, bekössék a szemét.

- Hallom, hogy egy magyar ember, Németh János, a jogügyi igazgató rendezte az egész kivégzést, ő helyezte vád alá szegényeket.

- Az, sötét gazember az, a nádor jobb keze. Azt mondta Németh a kalandor Barcónak, a spanyol származású lovassági tábornoknak, akit megtettek Pest-Buda katonai parancsnokává, hogy most sorra kéne venni minden szabadkőművest, mert mindegyiknek benne van a keze, vagy legalább az ujja, de a kisujja egész biztosan. Harácsolni szeretne a betyár. A császár meg van riadva, hogy Magyarország áll a jakobinus mozgalom élén. Persze a kurucok nem tagadják meg magukat! Felségsértés és hűtlenség bűnébe estünk mind, úgy nézz rám és magadra, öcsém!

- S Martinovicsék nem védték magukat?

- Ej, hiábavaló volt, dehogynem védekeztek, nagyszerűen védték magukat. De tudták, hogy az ítélet már régen elkészült, a tárgyalás előtt. Nem ezt akartam elmondani, hanem azt, hogy ez a Hajnóczi micsoda fiú volt. A börtönében egy Novák nevű kapitány őrizte egy század gyalogossal. Ez a Novák alattam volt hadnagy, derék fickó, valami morva-osztrák keveredés. Nálam járt, s azt mondja: Hajnóczi József, az egy szent. Ezt mondta róla a porkoláb. Mit mondjanak azok, akik ismerték?

Kempelen Farkas lecsüggesztette a fejét, veríték verte ki homlokát. Rettenetes, irtóztató állapot, hogy nem szólhatott, hogy nem mehetett az uralkodóhoz, s nem háríthatta el ezt a szörnyűséget. Ez hát az atyai jóság, amivel dicsekszik a bárgyú császár! S a főherceg, Sándor Lipót!

János törte meg a tikkadt csöndet:

- Ez a palatinus, ki gondolta volna? A budai börtönben láncra verve fekszik még félszáz férfi, az ország első írói. S Buda tele van ügynökökkel, hírvivővel, a császárnak s a palatinusnak mindenki gyanús. Pesten suttogva beszélnek az emberek, minden együttlétnek vége, a szabad-kőművesek megrettenve ülnek a lakásaikban, most már biztos, hogy a páholytestvérek közt is fizetett spionok vannak... Ki mer itt megmoccanni ezek után?

Farkas megtöltötte a poharakat, ittak.

- Batsányi is a rabok közt van! - mondta. - Jó, hogy Kármán meghalt!

- Most minden a palatinuson múlik, mit fog javasolni a császárnak. Budán gyűlölik már, s félnek tőle, sima és udvarias s fennkölt, így álcázza magát. Az egész jakobinus-üldözés az ő kezében van.

- Te, János, én csak azt várom, mikor hívatnak majd engem a császári vizsgáló bizottság elé. Nézd, világos bizonyítékuk van: a könyvem. Ott a Bornnak szóló ajánlás és a kép. Többet ugyan nem tudnak rám fogni, de ez is elég. S a spionok jelentései a páholyülésekről. Saurau két év óta körülszimatolt, nyomomban voltak itt is, ott is, de nem sikerült egyetlen cselvetésük sem. No de mindegy, Bornról Martinovics biztos vallott, s azt sokan tudják, hogy Born barátom révén került ő Lipót királyhoz, s így kapta meg a szászvári apátságot is. Mindebből nem nagy ésszel is meg lehet fonni a hozzám vezető szálat.

- Még szükségük van rád! - hajtotta fel újból a poharat János.

- Lehet! - felelte Farkas fanyar mosollyal, s a röppentyűs palatinus jutott az eszébe meg az öccse, a komoly érdeklődő, aki az ember szemébe néz melegen, őszintén.

Ebben a pillanatban megállt a küszöbön Károly és Tóni, akik véletlenül egyszerre érkeztek haza.

- Hihetetlen dolog, édesapám s János bácsi, hallgassanak ide, mi történt ma Laxenburgban. A császárné meglátogatta Laxenburgban, a kastélyban sógorát, Sándor Lipót főherceget. A nádor a vendég tiszteletére tűzijátékot rendezett. Az első francia röppentyűt maga a főherceg gyújtotta fel. De a szél elsodorta a röppentyűt, bele a közelben levő puskaporos holmiba. Felrobbant az egész tűzijáték. A nádor rettentő sebeket kapott, haldoklik, egy inasa s a magyar huszárja menten szörnyethalt! - mondta Károly lihegve s kipirulva.

- Kísérteties igazságszolgáltatás! - mondta Kempelen Farkas.

- Beteljesedett Hajnóczi József jóslata. A vesztőhelyen ugyanis odacsapta a királyi ügyésznek: Ma nekem, holnap neked! - szólt János.

47.

Megint ősz van, hullanak a levelek, fütyül a szél, vége a jó melegnek.

A fényárban úszó természet árnyékba borult.

A Burg ajtói végleg bezárultak Kempelen Farkas előtt.

Soha többé nem kerül a császár színe elé.

Soha többé nem hallgatják meg bölcs szavát az ország dolgában.

Soha többé nem kell a Habsburgoknak a varázsló játéka.

Ehhez Bécsben mindig nagyon értettek. Szolgáltatták az embereket, aztán kidobták őket az utcára.

Kempelen Farkas nem azt mondta magában: megvetem magam, hogy ezeknek annyi éven át híven szolgáltam. Azt mondta: örülök, hogy annyi éven át látszólag a szolgátok voltam, holott hazámért tettem mindent, ami tennivalóm volt.

Ferenc császár két kémjének azt mondotta:

- Mosolyog-e még az ördöngös Kempelen?

- Mosolyog változatlanul! - jelentették a kitűnő férfiak.

- Levelezik-e s kivel? - érdeklődött tovább a császár.

- Nem levelezik az senkivel! - jelentették a kémek egyöntetűen.

- Figyeljék meg továbbra is! - mordul rájuk kedvetlenül a császár.

Kempelen Farkast törölték a meghívandók listájáról. Ferenc császár új fényben fürdött, vége volt annak a takarékoskodásnak, amit József császár produkált, a Burg és környéke újból harsogva hirdette: a dicsőséges élet erre van, nézz be, jámbor sétáló! De Kempelent nem hívták meg oda.

És ez nem fájt Kempelen Farkasnak. Minek is ment volna oda, ahol kivel sem volt mit beszélnie.

Nevét még csak egyszer említette valami nagyothalló generális a császár előtt, az államtanács ülésén, valami bonyolult ügyben. Az öreg tábornok azt javasolta, hogy meg kellene hallgatni a Kempelen véleményét.

A császár tüstént kijött nyugalmából, s ingerülten válaszolt:

- Titkos jakobinusokat és kurucokat nem kívánok meghallgatni! - szólt kócsaghangon, összevont szemöldökkel.

Valaki nagyot prüsszentett, mintha szentesítené a legfőbb okosságot.

Úgy látszik, hogy voltak Kempelennek abban a magas társaságban titkos barátai, mert a császári véleményt azonmód elmondták neki.

Kempelen legyintett s mosolygott.

A kancelláriában azonban egyik napról a másikra elvették tőle a fontos ügyeket, s csip-csup iratok, kérvények elintézését bízták rá elsőrangú államügyek helyett, melyeket éveken át kiváló eredménnyel intézett. Mikor Kempelen bement a kancellárhoz, s megkérdezte, az mindössze ennyit mondott:

- A császár intézkedése!

- Akkor helyes - mondta Kempelen a megrökönyödött főnöknek.

Megint hallgatja a császár a kémeket, megint nem tudnak semmit. Végre az egyik jelenti, hogy Kempelen kancelláriai szobájában, íróasztala fölött, a császár képe alatt latin szöveget írt fel nagybetűkkel. Napok óta ott mindenki erről beszél.

A szöveg a következő:

„Amennyire csak tudsz, vonulj vissza önmagadba, s csak azokkal társalogj, akik téged jobbá akarnak tenni, s azokat bocsásd magadhoz, akiket te jobbá tudsz tenni!”

A császár azonnal hívatta a rendőrminisztert, mit jelent ez a titokzatos s kihívó fölirat az ő felséges képe alatt?

Saurau gróf, a rendőrminiszter két nap alatt kiderítette, hogy ez egy Seneca nevű régi római bölcs könyvéből való idézet, amivel az elkeseredett Kempelen vigasztalja magát.

Erre a császár nem válaszolt semmit, csak morgott egyet.

Egy hétre rá azonban különös dolog történt a Burgban.

Éppen valami fogadás volt, fényes nagy társaságra szórta a fényt a sok csillár, mereven álltak a strázsák, hajlongtak a livrés inasok, hízelegtek egymásnak az emberek. Egyszerre csak egy-egy vékony, halványbarna selyempapírra nyomott kis verset találtak a vendégek, amely vers hol egy pálmaágon tűnt fel, hol egy széken került elő, egy udvarhölgy éppenséggel a tálcán lelte meg, mintha odatálalták volna eléje. A vers gúnyosan, csipkelődve szólt a császárról, akinek nincs egy őszinte embere, nem tudja az igazat, nem tud kormányozni, s emiatt nagyon szomorú. „Megyek, s föltámasztom halottaiból a kivégzett jakobinusokat” - mondja a császár.

Lett erre nagy riadalom, szörnyülködés, nyomozás, szaladgálás. Mindenki izgatottan beszélt a vakmerő csínytevőről, akihez fogható még nem akadt a Burg történetében. Hogy éppen fogadás alatt, amikor jelen vannak a külföldi követek is, ilyet merészeljen valaki elkövetni.

A császár száz aranyat tűzött ki a tettes kézre kerítőjének megjutalmazására. Nagy pénz volt az akkor a szegénység idején.

De a rendőrminiszter pirulva vallotta be nap nap után, hogy egyetlen nyomra sem tudnak akadni, holott a tetemes összeg nagyon is serkentően hat minden emberére.

Elmúlt pár hét, s újabb ünnepséget rendeztek a Burg összes termeiben, ezúttal muzsikával; édes, fülbemászó zenét adtak.

Egyszerre csak honnan, honnan nem, megint ott a kezekben a barna selyempapír, rajta egy hatsoros versike. A fényes dámák és főrangú gavallérok bámulva olvassák:

Négyen vagyunk, ki okos:
én, a toll, a tinta
meg a papiros.
De árulkodni
száz aranyért sem fogunk,
mert magyarok vagyunk!

Hallatlan vakmerőség! Így még nem leckéztette meg senki a császárt. Ferenc dúlt-fúlt mérgében, nem mertek a színe elé kerülni. Azzal fenyegetőzött, hogy elcsapatja az egész rendőrséget.

- Megbízhatatlan, utolsó, ostoba, vak és süket banda! - kiabált a császár. Szégyellte magát, a gúny erősebb bármily támadásnál. Valami vakmerő fráter lehet a tettes, aki ismeri a Burgot.

- Cinkosai vannak a személyzetben, felség! - mondja az első okos szót a rendőrminiszter.

Ez kellett még csak a gyáva embernek.

- Hát én itt a saját palotámban ki vagyok szolgáltatva kényre-kedvre bárkinek? Beugorhatnak a hálószobámba, s leszúrhatnak éjjel, álmomban. S ön akkor sem fogja megtudni, Saurau, ki volt a tettes, mert ön semmit sem tud kinyomozni!

Ferenc császár ez ideig csak egy francia generálistól, Napóleontól félt nagyon. Az nemrég Mantovából, a császár olasz tartományából egyenest Bécs ellen indult, s csak könyörgésre sikerült rábírni a békekötésre. Most azonban még közelebbről érezte Ferenc, hogy nincs biztonságban. Ez összeesküvés, itt titokban mindenki ellene dolgozik. Nincs egy megbízható embere sem. Körmönfont gazemberek veszik körül, akik pénzért hazudnak neki, ahogy az első vers megírta. Még igaza lesz a titokzatos versírónak. Kétségbeesésében nem tudott jobbat mívelni, mint hogy kulcsokat csináltatott legbelsőbb szobáira, s attól a naptól fogva magával hordta egy ezüstkarikán a kulcsokat, s éjjel saját felséges lankadt kezével zárta be az ajtót.

Egy este azonban lefekvéskor, egy későn érkezett kémjelentés elolvasása után, eszébe jutott valahogy Kempelen Farkas. Rettenetes gyanú fogta el, hátha ez az ördögfi követte el a két verset? Ennek ez semmi, gyerekjáték, ahogy a sakkozó törökre is mondta. Ez az ember úgy ismeri a Burgot, mint senki más. Ezzel mindenki jóban volt, inasok, szakácsok, kukták, testőrök. Hát persze hogy ő volt. Minél tovább rágódott a dolgon, annál makacsabbul rajzolódott eléje Kempelen nevető arca. Minden rávall. Elsősorban a nyomtalan titokzatosság. Híre volt annak. Gyermekkorában az udvarban csak arról meséltek neki, hogy Kempelen megfogta a sótolvajokat, aztán megölte az Arany Basát. Hátborzongató dolgok, nevelői mind tudták, s egyet sem hagytak ki a kalandokból. Veríték verte ki a homlokát. Hánykolódott a meleg ágyban, de álom nem jött a szemére.

Reggel fáradtan, zúgó fejjel, sápadtan fogadta a halom friss kémjelentéssel érkező rendőrminisztert.

- Mit gondol, Saurau, hátha egy régi bennfentes udvari emberünk volt a klapanciák írója? Egy olyan ember, aki nagyon tehetséges, hozzáértő s óvatos, nagyon óvatos duhaj. S akiről régen tudjuk, hogy megmételyezte a francia gondolkodás, mely vérpadra juttatta nagynénémet. Nem gyanítja, ki lehet ez?

- Felséged tud valamit, ami meglepetés lesz számomra - mondta hízelegve a kicsípett, szagos divatfi gróf.

- Gondolkozzék csak, kedves Saurau! - csipkedte a császár.

- Felség, én állandóan ezen töröm a fejem. Épp jelenteni akartam, hogy az összegyűjtött papírokból megállapítottuk: ilyen betű nincs egyetlen bécsi nyomdában sem, amelyeket úgyis számon tart a hivatalom. Szakértőink szerint vadonatúj betűkről van szó, s nem fémből, hanem fából készített, művészi tökéllyel faragott s metszett betűkről. A verseket kézzel nyomták, s festéknek kínai tust használtak, aminőt festők és rajzolók tartanak.

- Bravó, Saurau, tűz, tűz, tehát egy kiválóan sokoldalú ember követte el a merényletet ellenünk. Egy ezermester, akinek még azonkívül politikai értesülései is vannak, titkos forradalmár, s röpcéduláit el tudja helyezni a palotámban.

- Úgy, ahogy mondja felséged!

- Akkor hát ez az.

- Ki az?

- Nos?

- Nos?

- Ki más, mint Kempelen!

Saurau visszahőkölt.

- Felséged valóságos lángész! - mondta, s olyan mélyen hajolt meg, ahogyan csak emberileg lehetséges volt.

A császár élvezte a diadalát. Vértelen ajka s fehér, korán fonnyadó arcbőre kipirult.

- Nos, mit óhajt most cselekedni, kedves Saurau?

- Igen, felség, ez most a soron következő gondolat! Mitévők legyünk? A házkutatás a legkisebb eredménnyel sem kecsegtet. Ahhoz a róka felkészülve vár. A jakobinusügyben is, méltóztatik emlékezni, eredménytelen volt a dolog, pedig már az első félórában rajtaütöttünk. Kempelen minden nyomot fölszed maga után. Vannak ilyen emberek, felség.

- De a könyvében ott van a zsidó Born képe!

- Az igaz, felség, ez azonban még nem eléggé hathatós bizonyíték. Born ügyében felhozhatná egy ügyvéd, egy védőügyvéd, ugyebár, hogy József császár báróvá tette, s valóságos udvari titkos tanácsos volt, s nagy kitüntetések viselője. Felséged felséges édesapja, a boldogult nagy Lipót császár, saját arcképével ajándékozta meg...

- Hagyjuk ezt, Saurau, ez a múlté.

- Igen, felség, azon töröm a fejem, hogyan lehetne ezt a Kempelent ártalmatlanná tenni, ha csakugyan ő követte el a gyalázatos verseket. Nehéz eset. Megvallom, a Mechanismus című könyvéről egész Európa sajtója roppant hízelgéssel ír. Az angol követ épp a legutóbbi fogadáson érdeklődött nálam, hogy szolgál Kempelen egészsége. Azt mondhatnám, nem volna helyes most fellépni ellene rendőri módon. Embereim megfigyelik, hogy évek óta nem levelezik senkivel, nem jár Budára, visszavonult, úgy él, mint egy medve a barlangjában.

- Mint egy medve a barlangjában, nagyon jó, haha, de jó! És mondja, Saurau, nem lehetne ezt a medvét a barlangjában egy kicsit meglőni? Járt ön medvevadászaton?

- Nem jártam medvevadászaton, felség, azonban rálőhetünk az alvó mackóra, hogyne, rálőhetünk.

- Hallom, hogy közönséges parasztokkal barátkozik ez az ember, akiből majdnem báró lett, akár az alávaló Bornból. Egy csallóközi faluban tanyája van, s ott paktál a parasztokkal; tud ön erről, Saurau?

- Nem győzöm csodálni felséged kitűnő magánértesüléseit, mennyire pontosak. Valóban, egy Gomba nevű faluban háza van Kempelennek, s ott szeret a leginkább tartózkodni, nem Pozsonyban, a boszorkányműhelyében. Volt egy emberem Gombán, aki jól tud magyarul, s utánajárt ott Kempelen dolgainak.

- Lázítja a parasztokat?

- Felség, csodálatosképpen nem. Tanítja őket.

- Mire tanítja?

- Kertészkedésre, talajmívelésre. Neki terem a legszebb gyümölcse, a legnagyobb hagymája, s a parasztok sorra eltanulják tőle.

- Ah, az ördögbe is, s ezt ingyen adja?

- Ingyen, felség.

- Ez is francia gondolkodás, Saurau, s büntetendő. Meg kellene tiltani.

- De nincs rá magyar törvény, s ez a falu Magyarországon van, az országgyűlést kéne...

- Bolond javaslat, országgyűlést? Minek az, nem kell ehhez ilyesmi, rövid úton kell megfogni, de ügyesen. Ismeri a spanyol közmondást: Az ördög sokat tud, mert vén. Vigyázni kell, hogyan csináljuk, nehogy kivédje.

- Felség, van egy javaslatom, szépen, feltűnés nélkül megtörjük a tanácsos urat. Olyan egyszerű a dolog, mint a Kolumbusz tojása. Meg kell vonni tőle a kegydíjat, a bánsági kegydíjat, felség. Ez olyan lesz, mint amikor elvágják az inakat. Szépen elvérzik a tekintetes úr. Mert Kempelen nem gazdag ember, minden jövedelmét kísérleteibe ölte, fizetéséből s a kegydíjból tartja fenn magát.

- S a birtokából, Saurau, feledi, hogy nagyobb földbirtoka is van az ördögfinek, nem a gombai, az semmi, hanem a nagylégi, az örökös bérlet. Ezt is el kell tőle venni, akkor nincs bevétele a gabonából sem.

- Kitűnő ötlet, felséged ma rendkívül koncepciózus! Bámulatos lángeszű következtetések! - S a rendőrminiszter úgy megmerevedett a csodálattól, mint egy poszt a Burg sarkán.

A császár derülten, magabízón mosolygott.

- Rendeletben adom ki, hogy az örökbérletnek vége, s takarékosságból a kegydíjakat megvonom. Ha József nagybátyám megtehette, én is megtehetem.

- Tökéletesen igaza van, felség! - bókolt a rendőrminiszter.

Aznap délután Kempelen Farkas egy kis vendéglő hátsó szobájában találkozott Batsányi Jánossal. Az, mióta kiszabadult a börtönből, itt él száműzetésben, nem hagyhatja el a várost, soha nem térhet vissza Magyarországra. Az ismerős pincér sört hozott, de visszaküldték, bort kértek. A pincér mosolygott, hja persze, magyar urak. Ittak, beszélgettek. Egyszer csak a pincér füttyszóval jelezte, hogy spion érkezett, vigyázni kell. Ez akkortájt így volt Bécsben, a pincérek óvták a vendégeket a felesleges zaklatástól. A füttyszó után mindenki vigyázzállásba helyezkedett az asztalok mentén, s százszor meggondolta, mit mond. Mert sűrűn vitték egy szóért az embereket. Ilyen volt „a nép atyja”, Ferenc császár. Nem szerette, ha csúnyákat szólnak róla.

De akkor jött a konyhából a lány, s mondja, hogy fáradjon át a tanácsos úr, mert megjött a Teofil bácsi. No, jókor jött meg, gondolta Kempelen, de hát mindegy most már. Teofil belső szolga a Burgban, kammerdiner, szemfüles öreg bécsi fiú, Kempelen régi jó embere. Kempelen rövid számvetést csinált: „A söntésben ül a spion, vakargatja a fejét, most nyomban fölkel, s utánam somfordál. Ezen a szűk folyosón kell átmennem a konyhába, s onnan megint vissza, a Teofil ott vár, nem mutatkozhatik velem másutt. Jó. A folyosón van egy vékony, magas szekrény, befőttesüvegekkel teli, s ott sötétség van, a pincérek a kisudvaron át hozzák be az

ételt, a spion itt fog megbújni a szekrénynél, hogy lássa az üvegajtón át, kivel beszélek a konyhában!”

- Várj, kedves barátom, tüstént visszajövök! - mondta Kempelen Batsányinak. Lassan befordult a szűk folyosóra, odament a szekrényhez, s annak oldalára a sötétben, jó vastagon krétával, visszafelé sorakozó betűkkel, ezt írta fel:

!NOIPS

S bement a lány után, aki nyitva hagyta a kis üvegajtót.

A konyhában nagy főzés-sütés volt, Teofil elmondta, mi történt, mert kihallgatta - a rendőrminiszter és a felség beszélgetését. Kempelen intett, s kezébe véve egy tányér friss palacsintát, sietett vissza. Jól számított, a rendőrkém ott leselkedett a folyosón. A szekrénynél a két férfi önkéntelen összeütközött.

- Hohó, bocsánat - mondta Kempelen, s a palacsintás tányért a spion mellének szegezte. Az meg pontosan odalapult a szekrény oldalához, be ne zsírozza ingét-mellényét a tanácsos úr.

- A félreeső helyet keresem - hebegte a rendőr -, szűk ez a folyosó.

- Arra tessék - mutatta neki a jó irányt Kempelen. Mire a kém visszatért, már rajta volt a hátán a felirat:

SPION!

A vendéglő kedélyes bécsi látogatói s a pincérek egymásnak mondták, nézze meg, mi van a hátán. Egy öreg kocsis a pincér fülébe dörögte az általános kacagásban:

- Pepi, nem kell már fütyülni!

A komisszárius úr nem tudta mire vélni a hirtelen támadt derűt, fogta magát, s dühösen otthagyta a megfigyelő posztot. Akad még dolga a városban egyebütt is. De mi a mennykő ütött a világba, hogy ma mindenki röhög, amerre csak megfordul az ember? Az utcán megállnak az emberek, s ujjal mutatnak rá. Mit néznek ezek, mit mutogatnak? A kávéházban felkelnek a szomszéd asztaltól, s kimennek a férfiak. Hiába töprengett a dolgon, csak este a hivatalban derült ki, micsoda feliratot hordozott ma délután a bécsi belvárosban saját hátán. Ki írta fel ezt az ő hátára? Főnöke meggyanúsította, hogy leitta magát, s nem vette észre, hogy krétával pingálnak a ruhájára.

Hiába mondta, hogy nem ivott. Csak a rendőrminiszter tűnődött el, mikor jelentették neki a dolgot.

- Kit figyelt meg azon a helyen?

- Kempelen Farkast - hangzott a válasz.

- Akkor már értem! - mondta, de mikor egyedül maradt, megcsóválta a fejét, mert el nem tudta képzelni, hogyan történt. - Ennek az ördöngös Kempelennek mi nem járunk túl az eszén! No, majd elmegy a kedve, ha megkapja az értesítéseket. - S csöngetett.

De Kempelen előre tudta, minő iratokat kézbesítenek neki, s nem volt meglepődve egy cseppet sem.

Saurau másnap fanyar ábrázattal jelenti a császárnak a dolgot.

- S hogyan fogadta a kegydíj megvonását?

- Azt mondta: Köszönöm az intézkedést, igazságos, mert a haza szolgálatáért ilyen esetben nem jár arany.

- A képmutató! - hümmögött a császár. - Hát a Klarissza-földek elvételére mit mondott?

- Helyes a döntés - vágta oda a kézbesítő tisztviselőnek -, úgy jár az, aki földet fogad el, mikor úgysem paraszt.

- Hallatlan elvetemültség!

- Sőt felség, mikor odagyűltek hozzá, a kancellária vezetői, mosolyogva magyarázta, mennyire igazságosztó felséged intézkedése. Isteni intés - mondotta -, mert a biblia is azt mondja, hogy gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, s ne a földön.

- Majd meglátjuk, ha nem lesz pénze, hogyan fog filozofálni.

Jó negyedév múlva érdeklődött a császár, bírja-e szusszal Kempelen. S a kettős ház kiadásait Pozsonyban és Bécsben?

- Felség, olyan makacs ez az ember, mint a magyarok mind. Most egyszerre kevélyen jár, s úgy is viselkedik.

- Egy osztrák már régen hajbókolt volna itt előttem. Nem kért Kempelen önnél kihallgatást nálam?

- Nem, felség, sem nálam, sem az udvarmesteri hivatalban.

Hanem Pozsonyban tüstént futótűzként elterjedt a hír, hogy Kempelen Farkas kegyvesztett lett. Irigyei kezüket dörgölték: lám, nem nőnek a fák az égig! Most már készen van, a király levette róla a kezét, véget értek a varázslatok. Már az udvarba meg sem hívják, be se teheti a lábát a Burgba. Az a büszke lánya, aki úgy válogatott a vőlegényjelöltekben, most már bottal ütheti a nyomukat. Azt hitte, legalábbis egy gróf veszi el, hogy ott sütkérezik a császári napfényben, most majd kinek fog kelleni a pisze orrú Teréz?

A fia, a kardcsörtető testőrhadnagy örül, hogy a Kamarában meghúzhatja magát, szerény titkár lett belőle, növesztheti-nyírhatja a haját, meresztheti a rövidlátó szemét, az udvarhölgyeket nem fogja megtáncoltatni többé.

Kempelen észrevette, hogy szülővárosában hideg légkör fogadja, ha merre fordul, s valami dolga akad a városházán vagy a Kamarában, az üzletekben.

- No, ez legyen a legnagyobb baj! - nevetett. - Majd ha megint szükségük lesz rám, mind hajlongani fognak, régi nóta! Hason csúszva is lehet haladni, ó, Pozsony!

De saját családjában sem találta meg azt a feltétlen támaszt most, amire szüksége volt. Kempelenné és Teréz is hibáztatták, hogy idáig jutott. Maradhatott volna jóban az új császárral is, ismeri a Habsburgokat. Kempelenné is aggódva kérdezte önmagától, férjhez megy-e a lánya, s kihez. Mindig azt szerette volna, hogy egy udvari, előkelő állású férjet kapjon. Ennek most már vége, hiú ábránd volt! S nézte Terézke kedvetlen, árnyékos arcát, amint ott ül az ablaknál, s nem tudja elfoglalni magát.

Kempelen Farkas meghallgatta feleségét és leányát, s nem haragudott meg. Elűzte magától a fájdalomként ránehezedő szemrehányást, mert tudta, hogy tájékozatlanságból fakad. A gondtalan életért nem lehet feláldozni egy élet tisztaságát!

Az asszony és a leány most hosszan elnézték ezt az embert, a férjet s apát. Ott állott a szobában előttük, most is olyan nyúlánk, izmos, hamar forduló férfi, a hangja is milyen fiatalos még. Csak a szabadon lógó haja gyérült meg a fenséges, szép homlokon, amely úgy ragyog

minden időkben, mint a bizodalom s bölcsesség fénye. De a halántékon már fehéredik a haj, s a szemek köré enyhe árnyék telepedett, mintha soha többé nem akarna onnan elillanni. A két ágként összefutó szemöldöke barna, lobogó nagy szemek fölött strázsált. S a szemekből végtelen erő és okosság áradt. Érezni lehetett, hogy ez az ember nem ijed meg, ez mindent tud, ezt nem lehet összetörni. Ennek a két szemnek nem lehet hazudni, ennek nem álcázhatod magad, ez keresztülnéz mindenen, s rátalál minden dolog lényegére. Orra is egyenes, erős, határozott orr. S a szája szögén jóság ül, amely bizalmat ébreszt abban, aki rátekint. Ruhája mindig ugyanaz a szürkésfekete magyar ruha, pantalló, a mindig tiszta ing, s kibuggyanó nyakkendő, az egyetlen ruhadarab, amelynek színét változatja. Most éppen szürkéskék színű. Semmi ékszer, hacsak nem maga a két ragyogó szem. Az a legnagyobb ékszer, s ti, feleség és leánya, féltitek az életeteket, a meleg s puha kényelmet. Ó, szegények, nem két ember bízhatik meg ebben a szempárban, hanem milliók. Ez a száj a jóság állandó készségéből mosollyá változik, s már visz s emel, és magával ragad.

- De kicsinyhitűek vagytok, édes feleim. Kicsit összébbhúzzuk magunkat, s megleszünk mi a császár fénye nélkül is, a polgári világ napsütésében. Ne féljetek! - mondta az apa.

Kempelen Farkas megszüntette Bécsben a háztartását, s csupán egy kétszobás lakást tartott ott ezentúl.

Elhatározta, hogy Tónit is elbocsátja. Újabb találmányokra már nem is gondol, munkája kezd összezsugorodni. Itt az ideje, hogy Tóni elrepüljön tőle, szabadon választhasson más műhelyt magának, s tetszése szerint keressen pénzt, hiszen aranyat ér minden mozdulása.

- Tónikám, értsd meg a helyzetemet, nem tehetek másként. De gondoskodom rólad. Ha más, jobb állás nem jut neked Pozsonyban, tudok én neked valót. Selmecbányán, a bányamérnöki főiskolán, már írtam is oda a barátomnak. Fogadd el, ott megbecsülnek majd, akár itt nálam.

- Tekintetes uram, köszönöm őszinteségét, de már én is döntöttem. Maradok én itt jutalmazás nélkül is. Ha lakást s étkezést kaphatok, egyebet nem kérek. Ami pénzre szükségem van, megkeresem, ha munkát vállalok néhány napra valamely pozsonyi mechanikusnál vagy egy építészmérnöknél. Selmecbányára meg nem megyek, mert én pozsonyi patrióta vagyok, s nem hagyom el szülővárosomat.

Kempelen Farkas átölelte hűséges, soha meg nem tántorodó hívét.

- Megleszünk Bécsben a két szobában, Tónikám, vasárnap úgyis Pozsonyban pihenjük ki a hét fáradalmait.

Aztán számot vetett, mit hoz a gombai föld, mennyi a fizetése, mekkora a háztartásának havi igénye, s kiszámította, hogy ebből ők nyugodtan meglesznek, s fogadhatnak még vendéget is, háztűznéző ifjakat is, s jutni fog időnként Tóni számára is pénz.

Midőn Ferenc császár megkérdezte Sauraut, megtört-e hát ezek után Kempelen, a rendőr-miniszter ismét nemmel válaszolt.

Akkor a császár komoly dühbe gurult:

- Nincs pardon, hagyja ott a kancelláriát, küldjék nyugdíjba!

Ezt a legfelsőbb elhatározást is, Teofil jóvoltából, Kempelen előbb tudta meg, mint a tisztviselő, aki a királyi intézkedést lekörmölte.

Saurau már nem is merte jelenteni, mit mondott Kempelen az irat átvételekor, sokallta a hajszát, az embervadászatot. Megszépítette hát Kempelen mondatát, mikor a császár kérdezte, mi történt döntésének kézbesítésekor.

- Azt mondta, felség, hogy fáradt öregember ő már, adjanak neki békét!

- No végre, belátja, hogy öreg, hát menjen a fenébe!

Holott Kempelen mást mondott: „Elég volt már nekem az udvari levesből - mondotta a kancelláriában -, megyek egy tisztább forráshoz, Pozsonyba és Gombára!”

A Matschakerhofban még egyszer körülülték a Kempelen-asztalt az egykori baráti kör tagjai. Ott voltak Batsányi János és felesége, aztán Görög Demeter, a Magyar Hírmondó szerkesztője, az ősz Pray György, Korabinszky Mátyás s a testőrök öttagú küldöttsége. Az élők maguk fölött érezték a halott nagy társak szellemét, s az elérzékenyüléstől alig tudott egy is közülük búcsúbeszédet mondani. A testőrök egyszerű, sima ezüstszelencét adtak át Kempelennek emlékül. A szelence belső lapján ez a sor volt olvasható: „A mi jó apánknak s szellemi vezetőnknek. A bécsi testőrök.” Akkor felállt Görög Demeter, s halkan búcsúzott Kempelen Farkastól a bécsi magyarok nevében, hálát mondva neki annyi évtized önzetlen munkájáért.

- Nem, mi nem tudjuk ezt meghálálni, ezt meghálálja majd a jövő!

Kempelen szokása szerint röviden válaszolt, mosolyogva, de mindenki látta, hogy szemében könny csillog:

- Negyvenhárom évi szolgálat után vonulok vissza, anélkül hogy elveszett volna az értelme annak a munkának, amit itt végeztem s még végezhetnék. De ne higgyétek, hogy minden elvész e világon. Soha nemesebb dolog nem volt a földön, mint az igazságnak s a természetességnek követése. Én ezt tettem, s ha valami jó marad utánam, ezért marad. Éljen a király - s keserűen-fölényesen végignézett a szobán, van-e ott egy is a spionok közül -, s éljen a haza! Isten veletek. Ne feledjük el egymást.

Pozsonyban már újra csak a mosolygós, régi Kempelent látta mindenki.

A várba nem ment fel, ott már nem volt mit keresnie, hisz Albert főherceg messze járt Pozsonytól. A főurak sohasem hívták, meg nem is volt gondolata velük. Ritkán, de néha mégis megjelent régi barátai közt, egy pohár borra a Ferenciek terén s egy találkozón, nyáron a kertekben.

A bécsi lakást föladta. Ezentúl Pozsony és Gomba látta Kempelen Farkast. Kora tavasztól az első őszi napokig Gombán találhatta, aki kereste. Erzsinek, a kis Erzsinek fia született, azt Kempelen Farkas tartotta keresztvíz alá. Mikor már a fiú nagyobbacska volt, térdére ültette, s eljátszott vele a nyári estéken, játékot faragott neki, mókázott vele.

Felesége nem állta a tűző napot, hamar visszament Pozsonyba. Teréz csak olyankor jött ki megint anyjával, ha vendéget vártak a szomszéd földbirtokosok közül. Olyankor megbolydult a gombai kúria. Az egyik ilyen fiatal birtokos addig-addig járt így vendégségbe Kempelenékhez, míg mosolygó szemköztlétel után, egy szép napon megkérte Teréz kezét. Kempelennének nagy elégtétele volt, hogy Pozsonyban tarthatta meg az esküvőt, hadd pukkadjanak irigyei: nem is császári lakájhoz, hanem magyar úrhoz, Bittó Józsefhez adja a leányát.

Nyáron mindig megélénkült a ház, megjött szabadságra Károly, aki minden évben megígérte, hogy nemsokára megnősül.

János, a generális, kevéssel Teréz esküvője előtt meghalt, s egész vagyonát öccse gyermekeire hagyta. Valamikor Kempelen Farkas is arra gondolt, hogy elhagyja Pozsonyt, s Budára megy lakni, bátyja mellé, aki már utána is nézett egy alkalmas háznak valahol az ő közelében. Most megvolna a ház, de már nincs értelme a költözködésnek. Mit tehet egy öregember akár csak

egy városért? Hisz szóhoz se engedik Ferenc császár rendőrei. A budai örökséget Teréz és Károly eladták.

Most már minden rendben van.

Tóni itt áll mellette, mint az árnyék, bírja a meleget, bírja a fagyot, nem unják meg egymást, mint két nyárfa, amelyik egymás mellett áll, s levelük átrezeg egymásra, és egy árnyékuk van a lenyugvó nap veres fényében.

Károly elhozza a menyasszonyát bemutatni, s levelet hoz Batsányitól. Szép és okos lány a menyasszony, az apa örömmel szorítja meg a fia kezét, s Batsányinak ezt írja: „Gombán megleltem lelkem nyugalmát. Itt elszállt a keserűség szívemből. A kaján Bécsben az utolsó években úgy éreztem magam, mint a szarvas, amelyik erdőben jár, s agancsaival fennakad a fák közt. Most olyan szarvas vagyok, amelyik szabad réten sétál a szabad ég alatt... Kár, hogy nem lehetsz itt velem."

Kértjében csatornákat ásatott, s erre is megtanította a gombai parasztokat.

Mikor látta, hogyan préselnek a parasztok napraforgóból olajat, elhatározta, hogy készít egy igazi olajprést. Megrajzolta s Tónival együtt megcsinálta a prést. Csodájára jártak annak az emberek, mennyi olaj dől abból a hordóba!

- Ne csodálkozzatok, hanem ültessetek napraforgót, amennyit csak tudtok. Hálás növény, s felnő akárhol. Annyi olajotok lesz, amennyi kell. A prést ezentúl mindenki szabadon használhatja, az egész falu.

S az emberek örömmel vették körül, mint egy apostolt.

Egyszerre csak annyi olajat szállítottak Gombáról a pozsonyi piacra, hogy a pesti s budai rác és görög olajkereskedők megijedtek, mert Kempelen olaja olcsóbb volt, mint az övék, s ugyanolyan minőségű.

- Olajkereskedő lett vénségére! - mondta erre fitymálva a madárhangú császár.

A rendőrminiszter állig begombolkozva izzadt az uralkodó előtt, s a bölcs szavakra elhúzta a száját. Már úgy nevetett, mint a császár.

A gombai kertben egy nagy szalmakalap függőlegesre fordult e pillanatban. Tóni ránézett a gazdájára.

Kempelen Farkas felvetette napsütötte, ragyogó arcát az égre.

Úgy rémlett, mintha valaki nevetne.

De az ég tiszta volt, mint a patyolat.

Csak egy kutya ugatott valahol a faluszélen.

48.

Csodálatos szép ősz volt 1803-ban Csallóközben.

Nem akart elmúlni a nyár.

Október volt már, de a nap úgy sütött, mintha egy meleg kéz cirógatná a világot. A levél nem sárgult el a fákon. A réteken újra kaszáltak, újra zsendült a fű, s a friss sarjú illata bejárta a határt.

A gombai Kempelen ház kertjében tőkén volt még a nagy bogyójú fehér szőlő. Egy délben újra virágzott az akác. Csudájára jártak annak az emberek.

Kempelen Farkas ott ült a kertben, mappájából elővett egy árkus papirost, s szemüveg nélkül lerajzolta a tavaszt az őszi kertben. Tollrajz volt, hosszúkás hajszálvonalakból. Jancsi, a keresztfia, nem győzte mondogatni, mennyire olyan a rajzon minden, mint a valóságban. Kempelen erre megfordult, s a következő pillanatban kakukkszó hallatszott. Jancsi szaporán forgatta a fejét, hogy merről szól a tavaszi madár. Majd szamárbőgés következett, s a keresztapa kacagva nyomta meg hüvelykujjával a fiú feje búbját. Akkor tudta meg Jancsi, hogy móka volt az egész, keresztapa volt a hasbeszélő. Erre együtt kacagtak egy sort.

Mikor Kempelen felnézett az égre, látta, hogy azon visszaűzhetetlenül vékony, fehér szálak gyülekeznek, egyre sűrűbben jönnek, mint az őszülő ember hajában. Vége a hosszú nyárnak, vissza kell mennie Pozsonyba.

Felkelt, végigballagott a kerten, Jancsi a nyomában.

Méhek és dongók zsongtak körülöttük, részegen szálldogálva a fulladt, édes levegőben. Kempelen letépett egy fürt szőlőt, s tele marokkal odaszórta a madaraknak. Végigjárta még egyszer a kis csatornahálózatot, amely most is szapora vízzel táplálta a kertet. Megállott, nézte, hogyan áramlik az engedelmes víz, átfut a kerten, a bokrok alatt, s kifut a rengeteg rétre.

Csupa ég, csupa mező, mintha egy kupola borulna a földre.

Kézen fogta a fiút, s ballagtak vissza, a ház felé.

Félúton se voltak még, mikor nagy csaholással előbukkant a három kutya, a ház körül. A gazda rájuk mordult, mire menten elcsöndesedtek. Tudott az ő nyelvükön is beszélni.

A kövek közt gyíkok surrantak el, megálltak, kitárták pici torkukat, s nem rebbentek el az ember láttán.

Az almafák közt a földön gúlába rakva feküdt a leszedett alma.

- Eredj, Jancsi, hívd be a gyerekeket, aztán lássatok neki az almának, mindegyik vihet egy kosárral.

Jancsi elfutott, s nemsokára jöttek a falusi gyerekek, s ették és vitték boldogan az almát, ami minden évben szüretkor az övék, így rendezi azt a tekintetes úr. Aki pedig ott áll, s boldogan mosolyog rájuk.

- András, csomagoljunk. Holnap megyünk vissza Pozsonyba! - mondta a ház s kert mindenesének. Tóni már rakja is a könyveket, iratokat, idáig hallatszik a fütyörészése.

Ami jót termett ez idén az Aranykert, mind megy a gazdával: új mák s új dió, alma és körte, egy hordó bor, teának való hársfalevél, nagy kosár friss szőlő.

- Ha megunom magamat, visszaszököm a télen is hozzátok, Erzsi, András!

- Jaj de jó lesz! - ujjong a kis Jancsi, s nevet az apja s anyja.

- Elbújok itt, mint egy subában, kereshet aztán száz pandúr és ezer bécsi rendőr! - vágta fel a fejét Kempelen.

- A csallóközi embernek a Duna a subája, tekintetes uram, az megvédi az embert itten, nem tud azon kifogni se török, se osztrák. Erős a víz, akár egy vár.

Mikor reggel előállt a kocsi, Tóni pokrócok közé csavarta a gazdát, mint egy gyermeket.

- Erzsi, hogy szól az édesanyád nótája?

A fiatalasszony könnyes szemmel énekelni kezdett:

Akkor szép az erdő, mikor zöld,
Mikor a vadgalamb benne költ...

Lassan, csöndesen kigördült a kocsi. Kempelen Farkas lehunyta a szemét a lankadt napsütésben.

Másnap, akárha függönyt eresztenek le, megszűnt a napfény. Csallóköz roppant ege beborult.

Jancsi szorongó szívvel nézte, hogyan kelnek vándorútra a fecskék.

Aztán egy nap felröpültek a tar fákra a fekete varjak. Ősz van - károgta a sok varjú éhesen.

S egy nap leesett a hó, megjött a tél. Új esztendő köszöntött a világra: 1804.

S egy nap olvadni kezdett a temérdek hó, megáradt a Duna, itt a tavasz újra. Kiverték a nagy gulyákat a zsendülő legelőkre. Fekete vadkacsák lepték el az eget, valamennyi ujjongva rikoltozott a puha szélben: tavasz van! A márciusi szél kiszárította a földeket. Újra sütött a nap a gombai házon.

De az ablakok leeresztett zsaluja olyan, mint az alvó szem.

Jancsi mindennap lesi, támad-e porfelhő Somorja felől, jő-e már a jó keresztapa kocsija. Ilyenkor szokott tél után kijönni s körülnézni. Hoz-e diós patkót?

Egyszerre csak kora délután valóban odagördült az ismerős kocsi a tornác elé. Tóni kászálódott elő a kocsiból meg egy ismeretlen, keszeg, hunyorgó fiatal úr, táskával a kezében.

A gyerek ösztönösen anyjához húzódott.

Tóni úr deres fejével némán üdvözölte Andrásékat. Aztán egy kulcsot adott át a fiatal úrnak, rámutatott a házra. Az ismeretlen oda tartott.

Akkor Tóni Andrásékhoz fordult.

- Elment a mi gazdánk örökre - szakadt fel Tóniből a hang -, pedig de várta ezt a tavaszt szegény. Nagy változások történnek ezen a tavaszon, mondogatta a télen, mert mindig tudta, mi van a világban. Ma március 31-e van, tehát március 24-én, ugyancsak szép meleg nap volt már, postakocsival elment Bécsbe, először annyi év után. Én vele mentem természetesen. Úgy volt, hogy levelet kapott egy barátjától s a fiától, hogy jöjjön, a császár fogadja, már nem haragszik rá, megadja neki újból a kegydíjat, amit Mária Terézia királynő írt alá, s amit másodszor vettek el tőle. A tekintetes úr nem tudta, hogy az úgy történt, az ő nevében a Károly úrfi

adta be a kérvényt a császárnak a család unszolására. Csodálkozott, de aztán azt mondta, ez is lehetséges. S magával vitte utolsó nagy tervét: Csallóköz csatornázásának teljes plánumát. Ez fogja a szigetet igazi Tündérkertté varázsolni, mondogatta. A télen ezen dolgozgatott, mert képtelen volt csak úgy tétlenül ülni.

Olyan jó kedve jött, hogy minden bánatát feledte, fütyült, amikor megpillantotta a kocsiból az ismerős tájat. De mikor másnap délelőtt megjelent a Burgban, jól megvárattták, aztán jött a barátja, s nagyon röstelkedve elmondta, hogy a császár, hogy, hogy nem, bizony nem akarja fogadni. „Nem történt semmi - mondta neki jó gazdánk -, én itt se voltam.” Kisétált a Burgból, egyenesen, felemelt fejjel, egyedül jött a hosszú köves udvaron, a kapunál én vártam rá. Már a mosolyából tudtam, hogy baj van. Azt mondta nekem jó hangosan magyarul, hogy a strázsák is hallják: „Nem az a legény, aki üti, hanem aki állja!” Ezt az utóbbi években gyakran mondogatta. Szótlanul mentük Károly úrfi szállására.

Tudtam, hogy nagyon fáj neki a durva visszautasítás. Hazaérve lefeküdt, hagyta, hogy ágyba fektessem, nem tiltakozott ellene, mint máskor. Csak azt emlegette, hogy Bécs helyet Gombára kellett volna mennie. Aztán azt mondta, be kéne bújni a subába. Láttam, hogy fázik. Mondtam, megyek, főzök egy kis teát. Kimentem a konyhára, tüzet raktam, föltettem a vizet forralni. Mire visszatérek hozzá, ott fekszik holtan. Kezében a csallóközi tervrajzok. Megsimogattam a fejét két reszkető kezemmel, de a fej már nem mozdult meg. Keze lehanyatlott. Kihűlt a páratlan szív.

Ott temettük el Bécsben, így akarta a család. Mikor már leszögeztük a koporsót, két udvari ember érkezett nagy sebbel-lobbal a császár megbízásából, látniuk kell, valóban meghalt-e Kempelen Farkas. Olyan hihetetlen volt ez a hír Ferenc császárnak. Kinyitottuk a koporsót. Megnézhették egy tiszta ember arcát, akinél nem volt nagyobb lélek ebben a hazában. Mehettek vissza, s jelenthették uruknak, hogy valóban meghalt Kempelen Farkas, s mi azt is tudjuk, ki ölte meg. Mert még élhetett volna!

Könny tolult Tóni szemébe, sírva fakadt.

Jancsi és szülei megrendülve álltak a ház előtt.

- A jegyző úr velem jött most ide, hogy összeírja, ami van a házban meg a kertben, ez az örökség. S azért is jöttünk, hogy átadjuk a tekintetes úr levelét, amely a végrendeletben volt, s maguknak szól, Erzsi.

A jegyző már bent piszmogott az ablakoknál.

- Tóni úr, kérem, olvassa fel a levelet nekünk! - szólt az asszony.

S Tóni olvasta:

> *András, Erzsi és Jancsi! Emberi utamat nemsokára befejezem. Halálom után a kerti ház, amelyben laktok, legyen a tietek. A kertet s a nagy házat Károly fiam fogja örökülni. Szolgáljátok őt hűséggel, mint engem. Ne féljetek, hogy meghaltam. Köztetek fogok élni, míg emlékezni fogtok rám. Vállatokra teszem a kezemet, ha tanácstalanul álltok a világban. Szeressétek ezt a földet, ezt az eget, s boldogok és szabadok lesztek!*

Abban a pillanatban a jegyző úr felhúzta a zsalut, s durva lökéssel kinyitotta az ablakot.

.oOo.